

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.36>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2023 Nr. 2 (36)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Dalia KUIZINIENĖ, vyriausioji redaktorė

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida DAČIOLIENĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Halina BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ

(Masaryko universitetas, Brno, Čekija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALEBA

(Krokvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Jungtinė Karalystė)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. S-LIP-22-48).

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvių išėivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

© Lietuvių išėivijos institutas, 2023

© Vytautas Magnus University, Lithuania, 2023

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Ann SENN	Understanding Immigrant Identity: The Transnational Practices of Lithuanian Americans. “Vis dar lietuviai” (“Still Lithuanians”)..... 7
Daiva Kristina KUZMICKAITĖ	Imigrantų tapatybės raiška: transnacionalinės Šiaurės Amerikos lietuvių praktikos. „Vis dar lietuviai“ 30

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Dovilė ČYPAITĖ-GILĖ	Kaip tirti tarpukario Lietuvos užsienio paso bylas? Metodologinė prieiga pasitelkiant Lietuvos žydų migracijos atvejį 31 Lithuanian Foreign Travel Passports Issued During the Interwar Period of Independence: The Case of Jewish Emigration. 46
Regina LAUKAITYTĖ	Emigrantai iš Lietuvos SSR pakeliui į laisvąjį pasaulį (1957–1990 m.) 47 Emigrants on the Way from the Lithuanian SSR to the Free World (1957–1990)..... 59
Daiva DAPKUTĖ	Kam priklausė nepriklausomieji: Nepriklausomų studentų sąjūdis 1951–1954 m. 61 Who Owned the Independents: The Independent Students’ Movement in 1951–1954 78
Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ	Skaitymai tarp eilučių: Lietuvos diplomatų Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) ir Juozo Urbšio korespondencija (1977–1983) 79 Reading Between the Lines: Correspondence of Lithuanian Diplomats Stasys Lozoraitis (Jr.) and Juozas Urbšys (1977–1983) 90
Gintarė VAITONYTĖ	Aplinkos sankirtos Henry’io Parland’o laiškuose 91 Environmental Intersections in Henry Parland’s Letters 112

Ramūnas ČIČELIS	Vaizduotės gamyba Juliaus Kaupo literatūrinėse pasakose..... 113 Production of Imagination in the Fairy Tales of Julius Kaupas..... 122
Kristina TUTLYTĖ	Baladės žanro schema kaip rašymo forma: Icchoko Mero „Ant ko laikosi pasaulis“ 123 A Scheme of the Ballad Genre as a Form of Writing: Icchokas Meras’s “What the World Rests On” 137
IŠ ARCHYVŲ FROM ARCHIVES	
Alisija RUPŠIENĖ	Keletas naujų faktų Rimvydo Šilbajorio biografijai . . 139 Some New Facts for the Biography of Rimvydas Šilbajoris
RECENZIJA BOOK REVIEW	
Mykolas DRUNGA	Apie knygą ir sutiktus žmones..... 145 About the Book and the People Met
KRONIKA EVENTS	
Viktorija JONKUTĖ	Prof. Giedrius Subačius: „Kalba nėra kibiras – pripylei pilną ir jau daugiau netelpa“ 149 Kronikos informacija..... 155
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 175
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS SUBMISSION GUIDELINES	 177181

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Ann SENN

Bethel University, USA

Daiva Kristina KUZMICKAITĖ

Mykolas Romeris University, Lithuania

Vytautas Magnus University, Lithuania

Understanding Immigrant Identity: The Transnational Practices of Lithuanian Americans. “Vis dar lietuviai” (“Still Lithuanians”)

Summary. This research explores the cultural resilience and transnational connections of Lithuanian Americans against a backdrop of shifting geopolitical landscapes. The nearly 600 thousand Lithuanian Americans living in the United States represent a notable demographic within the broader Lithuanian diaspora. Contrary to the assimilation narrative often associated with the United States “melting pot”, Lithuanian Americans have maintained a distinct and resilient cultural identity despite the fact that the significant majority (94%) were born in the United States.

The authors sought to explore individual and collective perspectives of Lithuanian Americans on the topics of dual national identity, family history, traditional practices, and geopolitical events. Recognizing the potential diversity of experiences shaped through multiple waves of emigration over time, the researchers recruited fifteen Lithuanian Americans across different emigration waves and age groups with strong family ties to the Midwest United States region and conducted semi-structured interviews in 2022–2023.

The authors compare and contrast the perspectives of research participants across emigration waves and generational distance. Ultimately, they present a nuanced view into how a group of Lithuanian Americans cultivated and expressed their distinctive cultural identity, pride, and connection with Lithuania despite the passage of time. As researchers continue to explore the evolving mosaic of the modern Lithuanian diaspora, this study may contribute valuable insights into the multifaceted nature of cultural preservation and adaptation within diasporic communities.

Keywords: Lithuanian Americans, Lithuanian diaspora, ethnic identity, transnational practices.

Introduction

According to the 2021 United States census, almost six hundred thousand of three hundred and thirty-one million United States residents (1.7 out of 1,000) claimed Lithuanian ancestry. There are more Lithuanian Americans than Swiss Americans or Canadian Americans, and one tenth as many Lithuanian Americans as there are Polish Americans or German Americans. The United States has long been described as a “melting pot” that welds cultures together and extinguishes differences over time. However, perhaps surprisingly, almost 96% of those identifying as Lithuanian in the 2021 census listed a single ethnic ancestry (respondents were allowed to list up to three) and 94% were born in the United States.¹

What is this devotion that Lithuanian Americans have to the homeland and how are they passing it through generations? How does that devotion shape their worldviews and practices within the US and with Lithuania? Do their dual-nationality connections benefit their host and homeland countries? These questions sparked our curiosity and prompted this inquiry into how Lithuanian Americans thought about, practiced, and shared their ethnic and cultural identity across cohorts, generations, geographies, and geopolitical events.

This paper covers the results of semi-structured interviews conducted in 2022–2023 with fifteen Lithuanian Americans of varying emigration waves and ages with strong family and community connections in the Midwest United States. It also draws from prior (1997–1999) interviews and focus group conversations on the ethnic/cultural identity and transnational practices of 69 Wave 3 Lithuanian immigrants and other Lithuanian Americans living in the Chicago area.² The present research, although situated in a different geopolitical context and conducted with a different methodology, smaller population, and broader representation across immigrant waves and generations, might be treated as a continuing long-term ethnographic study with new insights from an emic perspective.

Lithuanian Emigration Waves

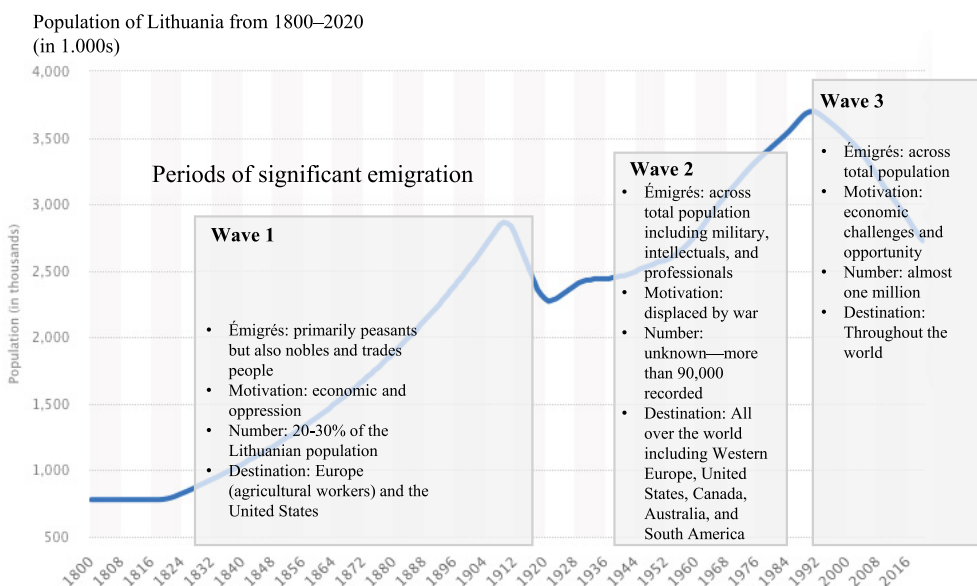
The first known arrival of a Lithuanian in America was in the late 1600s and the first significant wave of Lithuanian immigrants arrived in the late 1900s.³ Historians have documented three significant emigration waves⁴ (Figure 1).

¹ “American Community Survey: People Reporting Ancestry”, *United States Census Bureau*, 2021, retrieved 5 May 2023, <https://data.census.gov/table?q=ancestry&tid=ACSDT1Y2021.B04006>.

² Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*. Vilnius: Versus aureus, 2003.

³ Milerytė-Japertienė, Giedrė and Cidzikaitė, Dalia, “Grynoriai: Lithuanian-American Life in the Early 20th Century”, *Europeana*, 16 April 2019, <https://www.europeana.eu/en/blog/grynoriai-lithuanian-american-life-in-the-early-20th-century>; Eidintas, Alfonsas, *Lithuanian Emigration to the United States: 1868–1950*. Translated by T. A. Michalski. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

⁴ Some researchers add a fourth wave (1920–1940) (“Global Lithuania”, *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania*, 3 March 2022, <https://urm.lt/default/en/global-lithuania>). However, the three-wave model is extensively used in Lithuanian emigration research and sufficient for our purposes.

(Alexandravičius, 2016; Granquist, n.d.; Kuzmickaitė, 2003; O'Neill, 2022; TrueLithuania.com, n.d.)

Figure 1. *Three significant waves of Lithuanian emigration*

- 1831–1940. Around the turn of the 20th century, difficult conditions inside of the country (including famine, depressed economy, and increased Russian repression) prompted many to seek better lives elsewhere.⁵
- 1940–1945. During and just after World War II, many Lithuanians fled to escape the Russian reoccupation.⁶
- 1988–today. A new wave of emigration began just prior to the dissolution of the Soviet Union. Many Lithuanians left for economic reasons, taking refuge in more stable environments. Others left because they were finally free to pursue other opportunities. This modern wave is already the largest of the three waves.⁷

⁵ Fainhauz, David, *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press, 1991; Granquist, Mark A., “Lithuanian Americans”, *Countries and Their Cultures*, n.d., <https://www.everyculture.com/multi/Le-Pa/Lithuanian-Americans.html#ixzz7xTBQCLVq>; Kuzmickaitė, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*; Senn, Alfred Erich, “Lithuanians”, *The Encyclopedia of Chicago*, 2005, <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/757.html>.

⁶ Aleksandravičius, Egidijus, *Lithuanian Paths to Modernity*. Kaunas: Vytautas Magnus University, 2016; Granquist, “Lithuanian Americans”; Senn, “Lithuanians”.

⁷ Aleksandravičius, *Lithuanian Paths to Modernity*; Kuzmickaitė, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*; “First Wave of Lithuanian Emigration (1865–1915)”, *TrueLithuania.com*, retrieved 5 April 2023, <http://www.truelithuania.com/first-wave-of-lithuanian-emigration-1865-1915-10260>.

The Lithuanian Diaspora in the United States

Early Lithuanian Americans built vibrant, multi-generational communities in the United States that included parishes, schools, and organizations.⁸ While the diaspora was expanding in the United States, according to American historian Professor Alfred Erich Senn and Lithuanian diplomat Alfonsas Eidintas, it did not attract much interest from either American or Lithuanian historians.⁹

Lithuanians have received relatively little attention in the growing literature studying ethnic groups in American history. American immigration historians have focused on the Lithuanians as aliens in a new land, and Lithuanian historians have considered them as part of the national movement, making important contributions but at the same time facing the threat of denationalization.¹⁰

Senn and Eidintas¹¹ observed that when American and Lithuanian historians *did* study the Lithuanian diaspora, they wrote from different vantage points. Americans asked questions about how many aliens (“užsieniečiai”) had arrived, where they settled, and what they were doing. Lithuanian historians asked questions about how many Lithuanians (“diplo-matai”) had departed the country, where they went, and how they were helping Lithuania (e.g., soliciting support from other countries, and/or contributing money to the homeland) (Figure 2). Indeed, Lithuanians have a long history of helping the homeland. Lithuanian Americans were instrumental in helping Lithuania achieve independence and establish self-governance in 1918 and again in 1990.¹²

In more recent years (particularly post 1990 as Lithuanian academics were freed to research and retell the history of the nation), interest in the Lithuanian diaspora has grown. Academic texts have been written by historians, social scientists, and theologians.¹³ Other

⁸ Aleksandravičius, *Lithuanian Paths to Modernity*; Fainhauz, *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*; Fainhauz, David, *Lithuanians in Multi-ethnic Chicago, Until World War II*. Chicago: Lithuanian Library Press, Inc., and Loyola University Press, 1977; Kuzmickaitė, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*; Liulevičius, Vincentas, *Išvijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1981; Ruseckas, Petras, *Pasaulio lietuviai*. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, 33–88, 332–357; Senn, “Lithuanians”; Senn, Alfred Erich, and Eidintas, Alfonsas, “Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914”, *Journal of American Ethnic History*, 1987, vol. 6, no. 2, 5–19, <http://www.jstor.org/stable/27500524>.

⁹ Senn and Eidintas, “Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914”, 5–19.

¹⁰ *Ibid.*, 1.

¹¹ *Ibid.*

¹² Aleksandravičius, *Lithuanian Paths to Modernity*, 2016; Aleksandravičius, Egidijus, “Emigration and the Goals of Lithuania’s Foreign Policy”, *Foreign Policy Research Center*, 2003, vol. 1–2 (11–12); Liulevičius, *Išvijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*; Senn, “Lithuanians”; Senn and Eidintas, “Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914”, 5–19.

¹³ Aleksandravičius, “Emigration and the Goals of Lithuania’s Foreign Policy”; Greene, Victor, *For God and Country: The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America*. Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1975; Krupickaitė, Dovilė and Poviliūnas, Arūnas, “Social Impact of Emigration and Rural-urban Migration in Central and Eastern Europe. Lithuania: final country report”, *European Commission*, 2012 December 20, retrieved 15 May 2023, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=1778>; Senn, “Lithuanians”; Senn and Eidintas, “Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914”, 5–19;

texts have been written by genealogy devotees, history buffs, and immigrant offspring.¹⁴ The result is an impressive number of English- and Lithuanian-language texts documenting the migratory paths, experiences, and activities of Lithuanian immigrants and their offspring.¹⁵

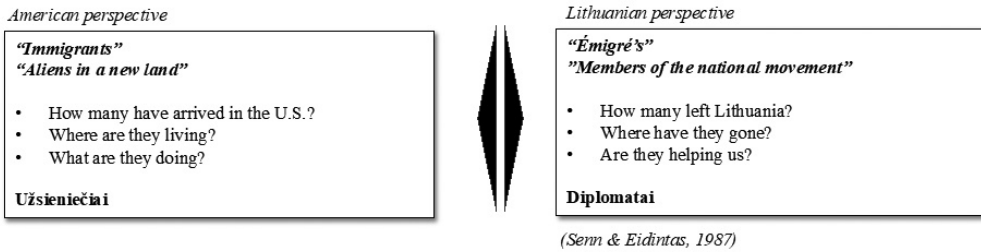

Figure 2. American and Lithuanian historians on the Lithuanian diaspora

Many authors observed a strong Lithuanian national identity, powerful and communal culture, and shared values bond. They also pointed out that the Lithuanian ethnic culture inside the United States is a distinct blend of Lithuanian and American traditions and values; neither fully one nor the other.¹⁶ Despite the common themes, the texts also produce incontrovertible evidence that there is no singular sense of a Lithuanian American.

Present-day Russian expansionism has significantly heightened geopolitical tensions. The war in Ukraine poses a palpable threat to the modern reincarnation of the Baltic nations.¹⁷ Lithuanian leaders and citizens have courageously responded to the invasion of Ukraine with substantive policy measures such as increasing the national military budget, disengaging from Russian resources, limiting Russian movement within Lithuania

Vaitekūnas, S., "Lietuvių emigracija į JAV XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje", *Ekonomika*, 1973, vol. 12, no. 1, 47–60, doi:10.15388/Ekon.1973.15951.

¹⁴ Baksys, Sandy, "Lithuanians in Springfield, Illinois", *Balzėkas Museum of Lithuanian Culture*, 19 March 2022, <https://lithspringfield.com/2022/03/19/never-immigrate-to-the-united-states-because-you-might-end-up-in-a-coal-mine/>; Cadzow, John F., "Lithuanian Americans and Their Communities of Cleveland", *Cleveland Memory*, 2020, vol. 61, <https://engagedscholarship.csuohio.edu/clevmembks/61>; Grazulis, Marius K., *Lithuanians in Michigan. Discovering the Peoples in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press, 2009, <https://msupress.org/9780870138133/lithuanians-in-michigan/>; Mažeikienė, Rūta, "From 'Rooted Out' to 'Rootless': Images of Emigration in Lithuanian Drama", *Nordic Theatre Studies*, 2015, vol. 27, no. 1, 67–76, <https://doi.org/10.7146/nts.v27i1.24240>; McAndrew, Tara McClellan, "Flashback Springfield: Early Lithuanian Immigrants Relied on Springfield Community", *The State Journal-Register*, 2 January 2016, <https://www.sj-r.com/story/lifestyle/2016/01/03/flashback-springfield-early-lithuanian-immigrants/32714709007/>.

¹⁵ There are many prominent Lithuanian Americans and individuals with Lithuanian ancestry across a wide range of professions. Some well-known Lithuanian Americans include actors Charles Bronson, Jason Sudeikis, and Robert Downey Jr., musicians Bob Dylan and Pink, and athletes Johnny Unitas, Dick Butkus, and Vitas Gerulaitis.

¹⁶ Granquist, "Lithuanian Americans"; Kuzmickaitė, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*; Senn, "Lithuanians"; Senn and Eidintas, "Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914", 5–19.

¹⁷ Klumbytė, Neringa, "Lithuania at the Frontier of the War in Ukraine", *Current History*, 2022, vol. 121, no. 837, 264–270, <https://doi.org/10.1525/curh.2022.121.837.264>.

borders, and extending humanitarian support to Ukrainian refugees.¹⁸ The previously unthinkable threat to Lithuanian sovereignty is reawakening past traumas among Lithuanians both within the homeland and abroad.¹⁹

In this troubled time, an updated view of the culture, world views, and intra- and transnational connections of Lithuanian American immigrants and their families might be helpful in bolstering connectivity with Lithuanian diaspora as well as between the diaspora and Lithuanian residents. Additionally, a fresh perspective might offer insights into the viewpoints and experiences of Ukrainian refugees as they integrate into host societies.

The Study

The purpose of this study was to gain a better understanding of Lithuanian Americans: how they share, shape, and pass on their ethnic identity and in what ways they compose their transnational actions across cohorts and generations. We were curious about their sense of ethnic culture, practices, communities, and transnational connections. We wanted to learn how elders engaged subsequent generations. Given recent Russian expansionist moves, we were interested in their worldviews and the potential tensions that might (naturally) be triggered by deep bonds with two countries (dualism). In addition, we wanted to be open to hearing multiple distinct answers to our questions.

Key questions included:

- How do Lithuanian Americans perceive their Lithuanian identity? How does their dual national consciousness influence their world views?
- How do Lithuanian Americans practice and teach their sense of national identity?
- What connections with US Lithuanian communities do they have (if any) and what do those connections mean to them?
- What transnational connections with Lithuania do they have (if any) and what do those connections mean to them?
- Are there notable differences across waves and generations?

Theoretical Underpinnings

In planning the study and crafting research questions, we leaned on the works of eminent researchers in several areas: Lithuanian emigration, national identity, and transnationalism.

¹⁸ BNS, "Baltics Agree on Need to Raise Defense Spending to 3% of GDP", *LRT.lt*, 9 December 2022, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1841298/baltics-agree-on-need-to-raise-defence-spending-to-3-of-gdp>; Draugas, "There is No Alternative: We Must Win[:] A Conversation with Jonas Ohman", *Draugas News*, 2 July 2022, <https://www.draugas.org/news/there-is-no-alternative-we-must-win-a-conversation-with-jonas-ohman/>; Stasiuk, Polina, "‘I Feel Great Empathy.’ Ukrainian Refugees Build New Lives in Lithuania", *LRT.lt*, 5 March 2023, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1928064/i-feel-great-empathy-ukrainian-refugees-build-new-lives-in-lithuania>; The Associated Press, "Ukrainians Reflect on Anniversary of Russian Invasion", *The Associated Press*, 26 February 2023, <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-quotes-6f647ca05281626202f0d997e22a43ad>.

¹⁹ Private conversations in Lithuania, April 2022; Private conversations in Lithuania, October 2022; Private conversations in the United States, April–May 2023.

The short history of Lithuanian migration, introduced at the beginning of this article, is treated as an important context for how national identity and transnational connections emerge among Lithuanian emigrees and their descendants.

National Identity Model

Historians and political scientists have long used a simple, two dimensional civic/ethnic model to distinguish national identity, defining nations according to civic identity (civic, political, or territorial lines) or ethnic identity (a people group). Civic identity is characterized as attachment to a common territory, citizenship, belief in the same political principles or ideology, respect for political institutions, enjoyment of equal political rights, and will to be a part of the nation. Ethnic national identity is characterized by shared ancestry and race. Researchers have asserted that the predominant identities of Western European nations and the United States are civic, whereas in Central and Eastern Europe national identities tend to be more aligned with ethnicity. Stephen Shulman²⁰ challenged this commonly held two-dimensional civic/ethnic, east/west model of national identity as being only weakly true when true at all. He explained that, particularly in scenarios of cross-border assimilation and migration, a third dimension, cultural identity, was important to understanding national membership. Shulman described cultural identity as including non-political factors such as language, religion, and traditions (Figure 3). While there are other models that we could have chosen, Shulman’s model was adequately robust for our purpose (and not overly complex).

Content of National Identity	Key Components
Civic	territory citizenship will and consent political ideology political institutions and rights
Cultural	religion language traditions
Ethnic	ancestry race

(Shulman, 2002)

Figure 3. *Alternative contents of national identity (Shulman’s model)*

²⁰ Shulman, Stephen, “Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, *Comparative Political Studies*, 2002, vol. 35, iss. 5, 554–585, <https://doi.org/10.1177/0010414002035005003>.

Transnational Connections

Transnationalism and identity need to be considered together because the formation of transnational relationships and transnational exchanges of resources and information are grounded in a common perception of identity.²¹ Steven Vertovec defined transnationalism as a level of exchange across borders between private individuals (not government officials acting in official capacity) that is sustained over time.²² Vertovec's elements of transnationalism added dimension to our pursuit to understand the transnational connections of Lithuanian Americans²³ (Figure 4).

When actual exchanges of resources or information, or marriages, or visits, take place across borders between members of a diaspora themselves or with people in the homeland, we can say these are transnational activities.

...
to be transnational means to belong to two or more societies at the same time. At that moment, the diaspora functions as a transnational community.

...
When such exchanges do not take place [...] but people maintain identification with the homeland and co-ethnics elsewhere, there is only a diaspora.

...
In this way, not all diasporas are transnational communities, but transnational communities arise within diasporas.

(Vertovec, 2005)

Figure 4. *Transnational connections* (Vertovec)

In addition, we used multinational research on the cultures and values of world societies as background.²⁴ This research was useful in composing interview questions and interpreting the answers.

Study Approach

Because Lithuanian diaspora(s) in the United States have been formed through several distinct waves of emigration over time, there is likely no single unifying sense of a Lithuanian American consciousness. We decided it would be best to pursue a phenomenological approach and developed a simple model to organize our interviews and findings (Figure 5). The model was formed against two beliefs: the national identity of an individual is formed and expressed through experiences and relationships; and an individual's sense of national identity is by definition, "individual".

²¹ Vertovec, Steven, "Migrant Transnationalism and Modes of Transformation", *The International Migration Review*, 2004, vol. 38, no. 3, 970–1001, <http://www.jstor.org/stable/27645423>.

²² Vertovec, Steven, *Transnationalism*. London and New York: Routledge, 2009.

²³ Vertovec, Steven, "The Political Importance of Diasporas", *Working Paper No. 13*. Oxford: Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2005, 3–4.

²⁴ Hofstede Insights, "National Culture", *Hofstede Insights*, n.d., retrieved 7 April 2023, <https://hi.hofstede-insights.com/national-culture>.

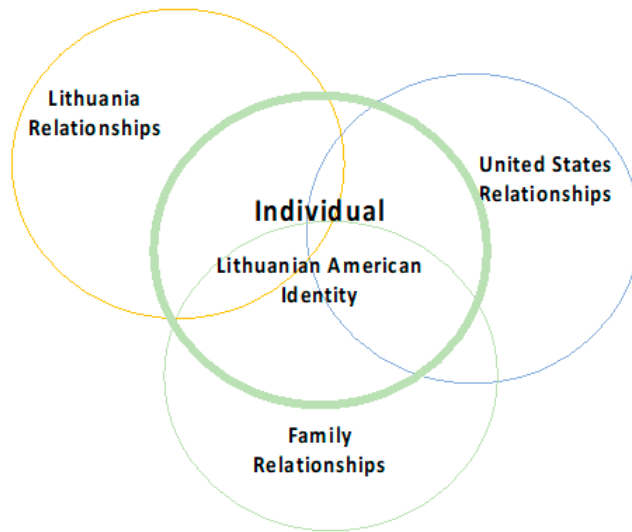

Figure 5. *A model of Lithuanian American identity*

To create some form of a normalized view across individuals, we needed both summative and formative views of personal narratives. In other words, we needed to learn not just about the intensity of an individual's sense of dual national identity but also about their emigration story (personal or ancestors), upbringing, and traditions. We needed to learn not just about the breadth of relationships with family, extended family and Lithuanian American communities in the United States, and extended family and others in Lithuania but also how those relationships were maintained and valued. We needed a sufficiently broad set of data-points to generalize and draw observations across the group. And finally, to gain insight into how devotion to Lithuania was surviving across generations in the United States, we needed to interview a cross-section of Lithuanians, representing the three emigration waves and multiple generations (preferably multi-generational family relationships).

We reached out to groups in Wisconsin and Illinois as well as our own family members and found 15 volunteers representing a cross-section of waves, generations, and age groups (Figure 6). The volunteers included four family descendent chains (two parent-child pairs and two grandparent-grandchild pairs).

Volunteers were sent an overview of the study with the request that they give express permission to participate in a recorded interview. They were also asked to prepare and share information in advance of the interview including demographic background, emigration story (personal or ancestor/s), an assessment of the importance of Lithuanian ancestry to their personal identity and worldviews, their sense of belonging to a US Lithuanian American community, and their transnational activities. The information request was followed up with a recorded video interview. Interviews lasted 30–90 minutes. Interview recordings were transcribed, and the transcripts loaded into a qualitative research tool (MAXQDA) where conversation sections were coded by topic and annotated with emerging themes, concepts, and quotes.

*A broad representation
of individuals across
waves, generations, and
ages was deliberately
sought*

WAVE	GENERATION	GENDER	AGE GROUP	COUNT
1	3	W	70s	1
1	3	M	50s	1
1	3	M	80s	1
2	1	M	90s	1
2	1	W	90s	1
2	1	W	80s	1
2	2	M	50s	1
2	2	W	60s	1
2	2	M	60s	1
2	2	M	60s	1
2	2	W	60s	1
2	3	W	20s	1
2	3	W	20s	1
3	1	W	40s	1
3	1	M	60s	1
Total				15

Figure 6. Study participants and key demographics

It was clear early into the process that a strong sense of Lithuanian identity persisted across generations. The durability surprised us. We did not see an easy explanation for the phenomenon and wondered if a different analysis approach might provide additional insight. We exported the coded segments from MAXQDA into an Excel workbook (second analysis stage) and further coded the data to indicate whether participants shared stories in the interview that demonstrated actions (for example, answering a simple question such as: “did the participant share a story about teaching their Lithuanian identity to a family member?” with “yes”, “no”, or “to some degree”). After assembling the answers to these specific questions into a master worksheet, we used a marketing research technique (Personas) to search for and interpret patterns in the data.

Several participants were contacted with follow up questions. Some were contacted to discuss their reactions to the observations.

Findings

We compared and contrasted the perspectives of research participants across emigrations waves and generations. In the process, we discovered several fascinating points that might contribute to a more nuanced understanding of the Lithuanian Americans.

Four Lithuanian American “Personas”

The stories of participants explaining what their Lithuanian identity meant to them and how they shared their Lithuanian identity and perspectives with family, friends, colleagues, and others could be interpreted in the spirit of Senn and Eidintas²⁵ as the actions of “diplomatai” (diplomats). However, there was variety in the expressed motivations, interests, and actions of participants when asked about their relationships in the United States and Lithuania.

When answers to questions about connections with family, friends, and others in the United States and Lithuania were coded according to the Shulman’s²⁶ model of national identity and Vertovec’s²⁷ definition of transnational exchanges, patterns of common motivations and actions were visible. Motivations were expressed in terms of a primary focus on country of Lithuania (homeland) or a primary focus on the US-Lithuanian community (and/or extended family) in which the individual felt a strong sense of belonging. Actions were expressed in terms of reaching others with information (to persuade or teach) or reaching others to with the primary intention of connecting with them (Figure 7).

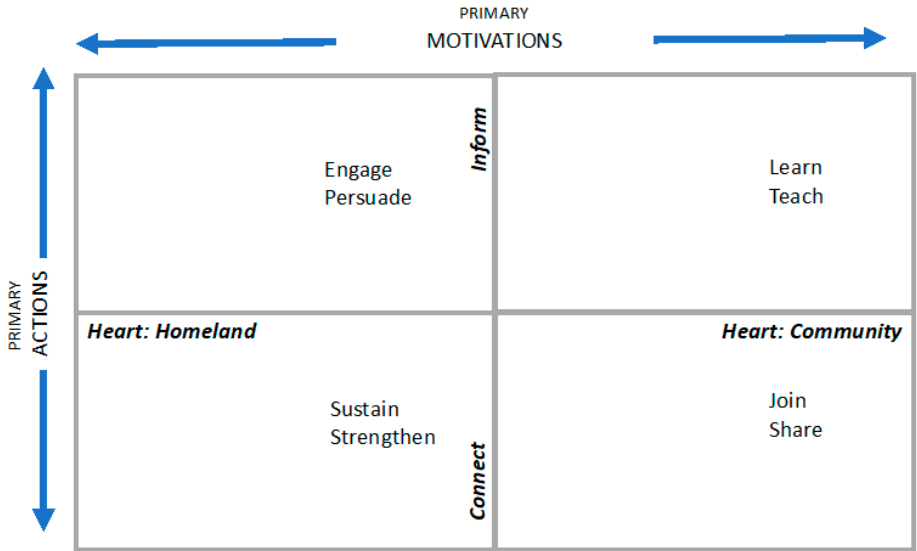

Figure 7. Patterns of common motivations, interests, and actions

The quadrants can be characterized as four distinct “Personas” (archetypes) (Figure 8).

²⁵ Senn and Eidintas, “Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914”, 5–19.

²⁶ Shulman, “Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, 554–585.

²⁷ Vertovec, “The Political Importance of Diasporas”, 3–4.

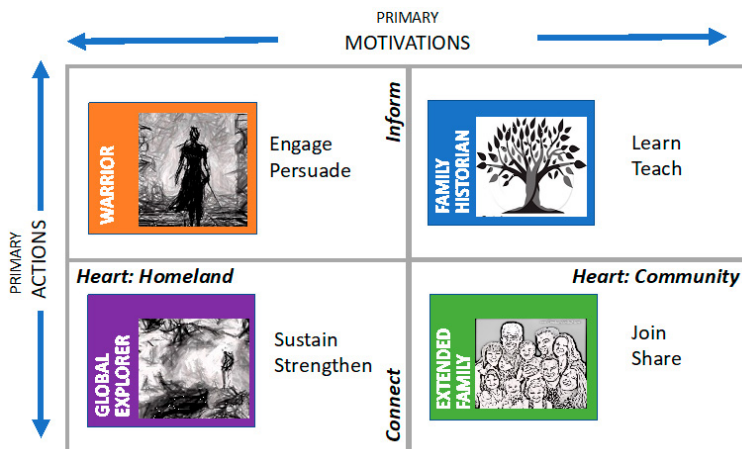

Figure 8. A Persona view of Lithuanian Americans

While most individuals shared characteristics of all Personas to some degree, Personas were assigned by how the individual led their personal narrative. For example, “Warriors” shared strong world views and told stories that displayed a sense of duty towards Lithuania and preserving Lithuanian culture. “Extended Family” led with descriptions of family relationships and talked about shared values and the sense of community with people in their network (Lithuanian Americans and Lithuanians in the homeland). “Family Historians” traced the footsteps of ancestors and events of the past and told stories of that connected experiences of the past with people they cared for in the present. “Global Explorers” led with stories of current connections to family and friends in the homeland and the importance of a community of family and friends in the United States in which they could feel comfortable. Two of the Personas crossed waves, three crossed generations (Figure 9).

Figure 9. Characteristics of 4 Lithuanian American Personas

We hasten to add that the Persona construct is a product of our imagination, a structural concept. We offer this construct as a potential tool for the singular purpose of expanding the understanding of Lithuanian Americans, but caution that it is only a hypothesis. The underlying dataset was biased and limited.

Ethnic/Cultural Identity, Community, and Pride Are Correlated

Participants were asked about their membership in US-based Lithuanian American groups (Figure 10).

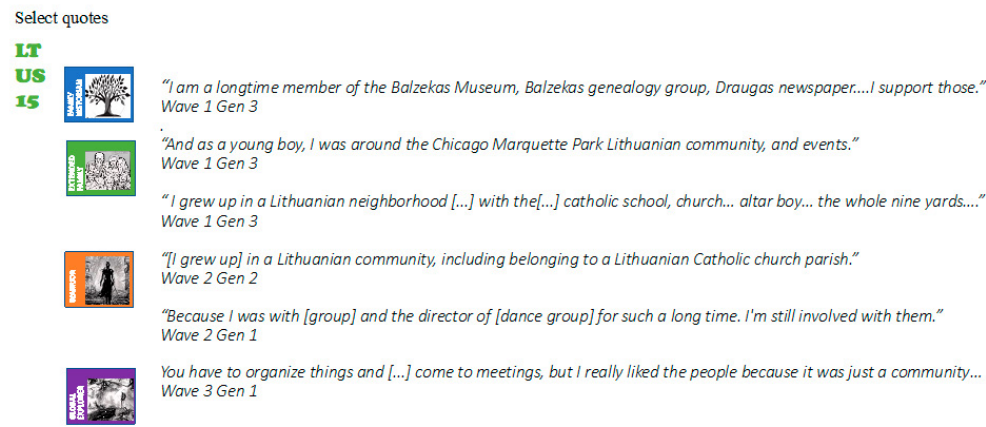

Figure 10. Membership in U.S.-based Lithuanian groups and institutions

Some participants felt a close connection with one or several Lithuanian American groups and shared that, in the past when they moved from one city to another, they sought out a Lithuanian American group in their new community. Some described their Lithuanian American group members as “my closest friends” and “extended family”. When asked why the bonds were so tight, individuals explained that they just “felt more comfortable” with those who understood their experiences and shared world views.

Some generously volunteered time and resources to Lithuanian causes. Some researched history and ancestors, retelling the stories to family and communities. Some were more connected with communities in the United States, others with communities in Lithuania. Some were more active in leading activities and events while others were happy to join and participate (Figure 11).

Select quotes

LT
US
IS

"We have an organization, 'Lithuanian Americans and Allies for Democracy.' [...] We're looking to [...] have a Lithuanian community [that is] aware of people who support Lithuanian issues [and those who don't.]"

Wave 2 Gen 2

"Whenever they have a question about the family tree, they usually just email me."

Wave 1 Gen 3

"We do a few official [informational] events. [...] The [majority are] more cultural."

Wave 3 Gen 1

"And I told [them] 'look for a Lithuanian group] that you can get connected with... because there you will have a connection.'"

Wave 1 Gen 3

Figure 11. Participant engagement with other Lithuanian Americans

While preferred activities varied by Persona, almost all individuals offered stories of how they shared their Lithuanian American identity with work colleagues and other non-Lithuanians in the United States (Figure 12).

Select quotes

LT
US
IS

"[I enjoyed...] educating [my] community about Lithuania... You know?"

Wave 2 Gen 2

"I always start out by saying that I am a Lithuanian."

Wave 2 Gen 1

"[They] find it really interesting how connected I am. [...] Most people want to know more about it."

Wave 2 Gen 3

"I tell people at work. I don't shy away [...] Oh, it's too hard to pronounce my last name? ... too bad"

Wave 3 Gen 1

"I bring Lithuanian food...people know Lithuanian chocolates... and I've made white cheese. They know my love for mushrooms"

Wave 3 Gen 1

"I see that as the direct legacy of all of those who emigrated [...] each of them [...] overcame some serious odds and were able to thrive [...] those qualities of perseverance...and [...] stubbornness... and [...]drive...] for independence."

Wave 2 Gen 2

Figure 12. Stories of "teaching" fellow Americans about Lithuania and Lithuanians

The activities of individuals were used to characterize the emerging Personas (Figure 13).

Figure 13. A Persona view of interests and activities within the United States

Strong Transnational Connections Persisted Across Generations and Waves (But Variety Faded)

All participants shared stories of transnational connections with Lithuania. There was an expected fade in the variety of connections across generations (Figure 14).

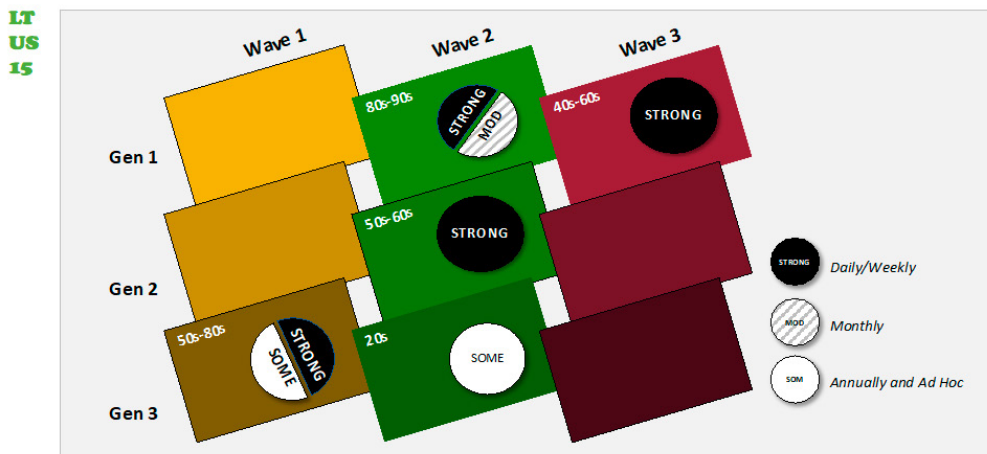

Figure 14. Transnational connection strength, breadth, and frequency

Most participants characterized their relationships with family and friends residing in Lithuania as “knowing each other well” and communicating either regularly or almost

constantly (four or five on a five-point scale). When asked about those relationships, some spoke of relationships that have lasted decades and transcended generations. Most of those who were married, chose partners who were also of Lithuanian heritage, so relationships crossed extended families in Lithuania and, to a lesser degree, regions. One couple adopted a Lithuanian-born orphaned child with help from people who have since become dear friends. All described being in contact with family and friends in Lithuania at least annually if not weekly or daily (Figures 15 and 16).

Select quotes

LT
US
15

"It's just amazing how similar we are in how similar we look to each other. It's almost bizarre."
Wave 1 Gen 3

"We've been corresponding for over 30 years."
Wave 1 Gen 3

"I had a cousin who died just last year. I still correspond with his wife [and family]"
Wave 2 Gen 1

"We have a daughter that we did adopt from Lithuania."
Wave 2 Gen 2

"Communication is fairly constant between friends, my attorney, etc. ...and that local community ...through email, Facebook, rarely fiber."
Wave 2 Gen 2

"[They helped us... and] we made such good friends back then that we still even see today when we go visit Lithuania."
Wave 2 Gen 2

Figure 15. Relationships with family and friends in Lithuania

Select quotes

LT
US
15

"There's a lot of, you know, small Facebook groups...I [stay in touch with] my classmates and other friends."
Wave 3 Gen 1

"[For] 50-60 years [...] my grandmother maintained a connection with her relatives [in Lithuania] ... They wrote back and forth.... not all the letters, of course, went through."
Wave 1 Gen 3

"So ...the boys and my cousin also ... we're all on Facebook. We message through Facebook. My cousin sometimes... if we want to write longer... we email each other."
Wave 2 Gen 2

"They're just as proud to be a Lithuanian citizen as I am to be an American citizen of Lithuanian heritage. It's a very powerful connection."
Wave 1 Gen 3

Figure 16. Relationships with family and friends in Lithuania

All shared information in the form of emails, letters, and social media exchanges with family and friends at least annually. Most described more frequent communications

(monthly, weekly, or even “almost constant contact”). Most participants made some attempt to keep up with news and events in Lithuania. Some subscribed to Lithuanian-based or US-based Lithuanian news.

All had either visited Lithuania (some regularly) or hosted visitors from the country. All expressed strong feelings about the regions of their ancestors and some shared stories of the special places that they visit on family trips (Figures 17 and 18).

Select quotes

LT
US
15

“My mother was fascinated when she we went to Vilnius for the first time... and we just fell in love with it. It's such a beautiful place.”

Wave 2 Gen 1

“I'm lately thinking a lot more.... also about like the next generation of family members there in Lithuania ...that I certainly would like to have my own kids know. [...] My big hope here is to get my kids there at some point....”

Wave 1 Gen 3

“[...] it was pretty easy to get along with everyone. [...] it was really fun. My grandma took my cousins. So...me, my brother, my cousin and her brother, and then my uncle and grandpa also went along.”

Wave 2 Gen 3

“And seeing like, the hospital that my grandma was born in, and all the places... and you could tell she was super happy to be there which was enjoyable for everyone.”

Wave 2 Gen 3

Figure 17. Traveling to Lithuania

Select quotes

LT
US
15

“The first time we went back was '89 ... just before the freedom... [...]and then afterwards [...] we used to go there all the time.”

Wave 2 Gen 1

“The last time I went was with my best childhood friend [...] we were two old ladies [...] in a rented car... We drove all over the country alone. [...] We had a fantastic time.”

Wave 2 Gen 1

“We try [to go as a family] once a year.”

Wave 3 Gen 1

“Because we're visiting them, every year almost... [we meet up with] a lot of friends and relatives...keeping in touch.”

Wave 3 Gen 1

Figure 18. Traveling to Lithuania

Most participants reported that they had given money to family, friends, Lithuanians in the United States, or Lithuanian causes at some point in their lives (Figure 19). Some currently own property in Lithuania.

Select quotes

LT
US
15

"When my mother went over... she brought a significant amount of cash. And they were very happy about that." Wave 1 Gen 3

We also carried another letter for a neighbor of my grandmother... people here that are trying to help people out in Lithuania ...you know... to make their lives better."

Wave 1 Gen 3

"[The visiting Lithuanian boys were in trouble]...they were beside themselves... completely beside themselves. And she said, 'Oh, I think there's a lady in my church who was Lithuanian.' And [...] she gave them my phone number."

Wave 2 Gen 2

"My father's family was all deported to Siberia after the war [...] In the beginning, we didn't know if they were alive or dead [...] My father used to send support packages to Siberia for my aunt."

Wave 2 Gen 1

"My father's sister [...] She was in Siberia... and she kept a diary (in Siberia) [...] When we found out that there was a diary [...] we had it published."

Wave 2 Gen 1

And the community, which was in the area where my paternal grandfather had his farm [...] I've donated the land there... the park."

Wave 2 Gen 2

Figure 19. Contributions to Lithuanians (time and treasure)

Participants offered specific examples of how transnational relationships have influenced their world views in various ways. Many compared and contrasted Lithuanian and U.S. news reports on the Ukrainian war. Some talked about reaching out to Lithuanian connections to learn their thoughts on the war. Many mentioned how they felt they had a broader perspective on world events through reading Lithuanian news and exchanging information across borders. Participants talked about how Lithuanians residing in Lithuania view Lithuanian Americans and some lamented feeling like "užsieniečiai" (foreigners) in both lands (Figures 20 and 21).

Select quotes

LT
US
15

"I'm really concerned about the whole Ukrainian thing... and how it, you know, not only for Ukraine, but how that might infiltrate into the Baltic countries. And I've been writing [my cousin, asking] What's up? What are you seeing? What are you feeling?"

Wave 2 Gen 2

And they were all laughing.... They said, 'Why do you do this? Wait... it is as if you think there's no country over there... What... you don't think that the Lithuanians in Lithuania will maintain the culture for you?' They thought that we were a little bit arrogant to think that WE were the Lithuanians here... Maintaining [the Lithuanian memory]... and they'd say, 'You guys are the ones that ran away!'"

Wave 2 Gen 2

Figure 20. Transnational connections have influenced world views

Select quotes

LT
US
15

"You can see on Facebook what people post [and are] reacting to. [...] It's interesting to watch their news and see how they comment on the US [and] what's happening here..."

Wave 3 Gen 1

"I do not pay attention to Lithuanian politics...except... when I read something like they are supporting Taiwan... and they have gone to great lengths to support and help the Ukraine and the Ukrainians.... I am so proud of them....[...] I'm so proud of these political moves they've made."

Wave 2 Gen 1

"I was very proud of President Dalia Grybauskaitė when she was in [office] because she was such a forceful, assertive, brilliant woman."

Wave 2 Gen 1

"It's a double life [...] Sometimes I feel like a person without a home....because here in the States [...] I have that name that no one can pronounce and [people ask] 'Lithuania? ...what's Lithuania?' And then I go to Lithuania, I feel like an American because I have an accent of course when I speak Lithuanian. [...] And so... I want to be part of it... but I feel [...] that I'm not being accepted fully... as a Lithuanian in Lithuania. So again, it's it's a double life."

Wave 2 Gen 2

Figure 21. Transnational connections have influenced world views

When participants were asked what transnational connections mean to them, without exception, participants expressed feelings of closeness that transcended geographical distance and gave them insight into their own offspring (Figures 22 and 23).

Select quotes

LT
US
15

"I've had a few cousins come and stay with me over the last 30 years... they're just as proud to be a Lithuanian citizen as I am to be an American citizen of Lithuanian heritage. It's a very powerful connection."

Wave 1 Gen 3

"Well, [the relationships are] an essential part of what I think of when I think of family."

Wave 2 Gen 2

"The strength that a lot of the cousins show... perseverance... Is [...] noteworthy. And I see that in my daughters as well."

Wave 1 Gen 3

"It is just good memories. [Friends] helped my wife and [me] find our relatives in Kaunas. They were the ones that made that connection."

Wave 1 Gen 3

"I feel pretty close with them. But obviously, we've had two completely different life experiences, but we still feel very close."

Wave 2 Gen 2

Figure 22. Importance of transnational connections

Select quotes

LT
US
15

"... extremely, extremely important."
Wave 2 Gen 2

"And what do they mean to me? [pause] They're very special... giving...[...] trying to make us understand how the government works there... and... and so on...so they are really special people to us."
Wave 2 Gen 2

"Why do I like these relationships? [pause] They make me happy... and they make my life quite comfortable and easy going [...] we have a lot of, kind of, good times."
Wave 3 Gen 1

"And then I recently... I really wanted a professional connection [with Lithuania]...[...so I took a sabbatical and] worked in Lithuania's government...and it all worked out great. [...] I really feel connected [...] I love what they're championing ...and I was part of them."
Wave 3 Gen 1

"And now again we are discussing our possibilities... of at least part time returning to Lithuania, when we retire."
Wave 3 Gen 1

Figure 23. Importance of transnational connections

Conclusions

We wanted to develop a better understanding of the connection Lithuanian Americans have with their homeland. To do that, we asked about their sense of national identity, world views, culture, practices, communities, and transnational connections. Many researchers have pointed out the distinctness of Lithuanian American culture.²⁸ It would be easy to make too much of the culture and values research produced by the Hofstede and World Values Survey organizations, but we found that the data served as an additional lens in understanding Lithuanian Americans and their world views.²⁹

We were surprised to observe the enduring strength of Lithuanian identity across generations. Digging deeper into the motivations, interests, and activities of the individuals helped explain the observed persistent intensity. The connections of individuals with their family, their extended Lithuanian community, and the country, along with their individual interests transcended generational distance.

We wanted to be sensitive about this time of geopolitical conflict in which Lithuanian Americans likely experience heightened tension. We kept the interview question on how their dual national identity influences their world view deliberately open and allowed participants the freedom of taking the conversation wherever they felt compelled and

²⁸ Granquist, "Lithuanian Americans"; Kuzmickaitė, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*; Senn, "Lithuanians"; Senn and Eidintas, "Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914", 5–19.

²⁹ Hofstede Insights, "National Culture"; WVS, "World Values Survey", *World Values Survey Association*, n.d., <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>.

comfortable. The result was variety in the expression of personal opinions and priorities but a consistent perspective on the value and importance of transnational understanding.

We observed patterns in the motivations, interests, and actions of individuals that we mapped into an emerging hypothesis of four Lithuanian American Personas. Clearly more research is needed. Our dataset was tiny: a small sample of willing participants that was purposefully chosen and therefore deliberately biased. The Persona constructs and even the names should be considered “illustrative”. Additional data and testing will undoubtedly produce tighter definitions, improved names, and likely an additional Persona (or two). To say it differently, we would not (of course) bet a multi-million euro marketing campaign on these results.

That said, the patterns in the data (Personas) were fairly distinct and the concept looks promising. Because a Persona analysis seeks to characterize the differing perspectives and actions of Lithuanian Americans, it adds dimension to the scholarly perspectives of Lithuanian Americans as “užsienietis” or “diplomatas”. Insight into the enduring strength of Lithuanian identity in the US-based Lithuanian American population along with the variety of motivations, interests, and activities might be useful in efforts to strengthen and expand ties between Lithuanians in the United States and those in the homeland. Such insight might also be helpful to those leading Lithuanian American groups. The question of whether the activities of Lithuanian Americans are beneficial to the United States and/or Lithuania is unanswerable. However, we did learn that almost all study participants took some personal action to share their Lithuanian heritage, and better transnational understanding can only be beneficial.

The inspiring stories of these individuals have provoked even more questions. For example:

- What is so special about this small nation of three million people that motivates such enduring and devoted followership half-way around the world?
- Are Lithuanian diasporas in other countries similarly devoted or is there something special about the U.S.?
- What can we study and share that will help strengthen relationships between Lithuanians in the homeland and Lithuanian Americans in the US?
- How is the Russian invasion of Ukraine impacting the Lithuanian diaspora?

There is no question from our interviews that these Lithuanian Americans are strongly shaped by their experience in the United States. However, it is also clear that they are *vis dar lietuviai* (“still Lithuanians”).

References

- Aleksandravičius, Egidijus, “Emigration and the Goals of Lithuania’s Foreign Policy”, *Foreign Policy Research Center*, 2003, vol. 1–2 (11–12).
- Aleksandravičius, Egidijus, *Lithuanian Paths to Modernity*. Kaunas: Vytautas Magnus University, 2016.
- “American Community Survey: People Reporting Ancestry”, *United States Census Bureau*, 2021, retrieved 5 May 2023, <https://data.census.gov/table?q=ancestry&tid=ACSDT1Y2021.B04006>.

- The Associated Press, "Ukrainians Reflect on Anniversary of Russian Invasion", *The Associated Press*, 26 February 2023, <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-quotes-6f647ca05281626202f0d997e22a43ad>.
- Baksys, Sandy, "Lithuanians in Springfield, Illinois", *Balzekas Museum of Lithuanian Culture*, 19 March 2022, <https://lithspringfield.com/2022/03/19/never-immigrate-to-the-united-states-because-you-might-end-up-in-a-coal-mine/>.
- BNS, "Baltics Agree on Need to Raise Defense Spending to 3% of GDP", *LRT.lt*, 9 December 2022, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1841298/baltics-agree-on-need-to-raise-defence-spending-to-3-of-gdp>.
- Cadzow, John F., "Lithuanian Americans and Their Communities of Cleveland", *Cleveland Memory*, 2020, vol. 61, <https://engagedscholarship.csuohio.edu/clevmembks/61>.
- Draugas, "There is No Alternative: We Must Win[:] A Conversation with Jonas Ohman", *Draugas News*, 2 July 2022, <https://www.draugas.org/news/there-is-no-alternative-we-must-win-a-conversation-with-jonas-ohman/>.
- Eidintas, Alfonsas, *Lithuanian Emigration to the United States: 1868–1950*. Translated by T. A. Michalski. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Fainhauz, David, *Lithuanians in Multi-ethnic Chicago, Until World War II*. Chicago: Lithuanian Library Press, Inc., and Loyola University Press, 1977.
- Fainhauz, David, *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.
- "First Wave of Lithuanian Emigration (1865–1915)", *TrueLithuania.com*, retrieved 5 April 2023, <http://www.truelithuania.com/first-wave-of-lithuanian-emigration-1865-1915-10260>.
- "Global Lithuania", *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania*, 3 March 2022, <https://urm.lt/default/en/global-lithuania>.
- Granquist, Mark A., "Lithuanian Americans", *Countries and Their Cultures*, n.d., <https://www.everyculture.com/multi/Le-Pa/Lithuanian-Americans.html#ixzz7xTBQCLvq>.
- Grazulis, Marius K., *Lithuanians in Michigan. Discovering the Peoples in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press, 2009, <https://msupress.org/9780870138133/lithuanians-in-michigan/>.
- Greene, Victor, *For God and Country: The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America*. Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1975.
- Hofstede Insights*, "National Culture", *Hofstede Insights*, n.d., retrieved 7 April 2023, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool>.
- Klumbytė, Neringa, "Lithuania at the Frontier of the War in Ukraine", *Current History*, 2022, vol. 121, no. 837, 264–270, <https://doi.org/10.1525/curh.2022.121.837.264>.
- Krupickaitė, Dovilė and Poviliūnas, Arūnas, "Social Impact of Emigration and Rural-urban Migration in Central and Eastern Europe. Lithuania: final country report", *European Commission*, 20 December 2012, retrieved 15 May 2023, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=1778>.
- Kuzmickaitė, Daiva Kristina, *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
- Liulevičius, Vincentas, *Išivijoj vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1981.
- Mažeikienė, Rūta, "From 'Rooted Out' to 'Rootless': Images of Emigration in Lithuanian Drama", *Nordic Theatre Studies*, 2015, vol. 27, no. 1, 67–76, <https://doi.org/10.7146/nts.v27i1.24240>.

- McAndrew, Tara McClellan, "Flashback Springfield: Early Lithuanian Immigrants Relied on Springfield Community", *The State Journal-Register*, 2 January 2016, <https://www.sj-r.com/story/lifestyle/2016/01/03/flashback-springfield-early-lithuanian-immigrants/32714709007/>.
- Milerytė-Japertienė, Giedrė and Cidzikaitė, Dalia, "Grynoriai: Lithuanian-American Life in the Early 20th Century", *Europeana*, 16 April 2019, <https://www.europeana.eu/en/blog/grynoriai-lithuanian-american-life-in-the-early-20th-century>.
- O'Neill, Aaron, "Population of Lithuania 1800–2020", *Statista*, 21 June 2022, <https://www.statista.com/statistics/1016391/total-population-lithuania-1950-2020/>.
- Ruseckas, Petras, *Pasaulio lietuviai*. Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, 33–88, 332–357.
- Senn, Alfred Erich, "Lithuanians", *The Encyclopedia of Chicago*, 2005, <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/757.html>.
- Senn, Alfred Erich and Eidintas, Alfonsas, "Lithuanian Immigrants in America and the Lithuanian National Movement Before 1914", *Journal of American Ethnic History*, 1987, vol. 6, no. 2, 5–19, <http://www.jstor.org/stable/27500524>.
- Shulman, Stephen, "Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism", *Comparative Political Studies*, 2002, vol. 35, iss. 5, 554–585, <https://doi.org/10.1177/0010414002035005003>.
- Stasiuk, Polina, "'I Feel Great Empathy' Ukrainian Refugees Build New Lives in Lithuania", *LRT.lt*, 5 March 2023, <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1928064/i-feel-great-empathy-ukrainian-refugees-build-new-lives-in-lithuania>.
- Vaitekūnas, Stasys, "Lietuvių emigracija į JAV XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje", *Ekonomika*, 1973, vol. 12, no. 1, 47–60, doi:10.15388/Ekon.1973.15951.
- Vertovec, Steven, "Migrant Transnationalism and Modes of Transformation", *The International Migration Review*, 2004, vol. 38, no. 3, 970–1001, <http://www.jstor.org/stable/27645423>.
- Vertovec, Steven, "The Political Importance of Diasporas", *Working Paper No. 13*. Oxford: Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2005, 3–4.
- Vertovec, Steven, *Transnationalism*. London and New York: Routledge, 2009.
- WVS, "World Values Survey", *World Values Survey Association*, n.d., <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

Ann SENN

Betelio universitetas, JAV

Daiva Kristina KUZMICKAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas

IMIGRANTŲ TAPATYBĖS RAIŠKA: TRANSNACIONALINĖS ŠIAURĖS AMERIKOS LIETUVIŲ PRAKTIKOS. „VIS DAR LIETUVIAI“

Santrauka. Straipsnis skirtas Amerikos lietuvių kultūrinio atsparumo ir transnacionalinių ryšių sklaidai kintančių geopolitinių aplinkybių fone parodyti. Beveik 600 tūkstančių JAV gyvenančių Amerikos lietuvių yra reikšminga platesnės lietuvių diasporos dalis. Priešingai asimiliacijos naratyvui, dažnai siejamam su JAV *lydymosi katilu*, lietuviai Amerikoje išlaikė savitą ir atsparią kultūrinę tapatybę, nors didžioji dauguma (94 %) gimė Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Autorės siekė ištirti individualias ir kolektyvines Amerikos lietuvių perspektyvas dvigubos tautinės tapatybės, šeimos istorijos, tradicinių papročių ir geopolitinių įvykių temomis. Pripažindamos patirčių, susiformavusių per kelias migracijos bangas, įvairovę, tyrėjos atrinko penkiolika emigracijos bangų ir amžiaus grupių Amerikos lietuvių, palaikančių stiprius šeiminius ryšius su Jungtinių Amerikos Valstijų Vidurio Vakarų regionu, ir 2022–2023 m. atliko pusiau struktūruotus interviu.

Straipsnyje palyginami ir sugretinami tyrimo dalyvių požiūriai į įvairias emigracijos bangas ir kartas. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad, nepaisydami laiko tėkmės, Amerikos lietuviai puoselėja ir išreiškia savo savitą kultūrinę tapatybę, pasididžiavimą ir ryšį su Lietuva. Mokslininkams, kurie tyrinėja kintančią šiuolaikinės lietuvių diasporos mozaiką, ši studija gali būti vertinga dėl tyrimo dalyvių ir autorių įžvalgų apie kultūros išsaugojimo ir adaptacijos diasporos bendruomenėse įvairiapusiškumą.

Raktažodžiai: Amerikos lietuviai, lietuvių diaspora, etninė tapatybė, transnacionalinės praktikos.

Diasporos istorija ir kultūra

Dovilė ČYPAITĖ-GILĖ
Vilniaus universitetas

Kaip tirti tarpukario Lietuvos užsienio paso bylas? Metodologinė prieiga pasitelkiant Lietuvos žydų migracijos atvejį

Santrauka. Šiame straipsnyje pristatoma, kaip tyrinėti tarpukario Lietuvos užsienio paso bylą kaip kokybinį šaltinį, taip pat nusakomi pagrindiniai šaltinio privalumai ir trūkumai. Atvejo tyrimui buvo pasirinktas Lietuvos centrinio archyvo fondo Nr. 377 apyrašas Nr. 12, kuriame saugomi Lietuvos piliečiams priklausę užsienio pasai ir dokumentai jiems gauti. Tyrime nuspręsta užsienio pasą kaip kokybinį šaltinį analizuoti atrenkant Lietuvos žydų užsienio pasų bylas. Atlikus šaltinių analizę nustatyta, kad pagrindinis užsienio paso kaip šaltinio privalumas – tai galimybė rekonstruoti įvairius kelionių tipus bei modelius, tiksliai kelionės trukmę ir pasirinktą kelią. Dokumentai atskleidžia žydų bendruomenės migracijos tendencijas, leidžia apibūdinti socialinius portretus. Didžiausias trūkumas – šaltiniuose pasitaikančios biurokratinės klaidos, dėl kurių dalis šaltinių turėjo būti atmesti arba juose pateiktiems duomenims tikslinti buvo reikalingi gretutiniai šaltiniai. Taip pat pasitaikė atvejų, kai asmenys, kaip kelionės tikslą nurodę trumpalaikę kelionę, dažniausiai negrįždavo. Dėl šių deklaruotų ir realių pasų turėtojų tikslų neatitikimų problemiška analizuoti jų kelionės tikslus, kurie dažniausiai būdavo nurodomi klaidingai.

Raktažodžiai: emigracija, Lietuvos užsienio pasas, Lietuvos žydai, tarpukaris.

Įvadas

Šio straipsnio tema nukelia į 1918–1939 m. Lietuvą, kurioje migracija buvo viena iš opiausių naujai besikuriančios šalies problemų.¹ Kaip ir tarptautiniu mastu, Lietuvoje emigracijos tyrimai nuolat yra mokslininkų akiraityje dėl paties proceso dinamikos. 1919 m. Lietuvoje buvo įvesti asmens pasai, skirti naudoti judant šalies teritorijoje,

¹ Eidintas, Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021, 70–92.

kuriuos privalėjo turėti visi Lietuvos piliečiai², o išvykimui už Lietuvos ribų lengviau valdyti buvo išduodami užsienio pasai, įvesti 1922 m.³

Spartėjant skaitmenizacijai, internetinėse duomenų bazėse pasirodo vis daugiau šaltinių, susijusių su migracija. Užsienio pasas (ir byla jam gauti) yra mokslininkams žinomas šaltinis, tačiau nebuvo tyrinėjamas kaip dokumentas, kuriame pateikiami kokybiniai duomenys. Žvelgiant iš istoriko perspektyvos, pasas kaip šaltinis tampa kelionės liudytoju, kuris istorijos tyrinėtojams leidžia nustatyti kelionės detales ir asmens savybes, apie kurias dėl praėjusio laiko negali papasakoti pats keliautojas. Šiame straipsnyje siekiama pristatyti užsienio paso bylą kaip šaltinį, keliant šaltinio kritikos klausimus apie dokumento reikšmę, turinio specifiką bei tikslumą. Temos problematiką nulemia tai, kad užsienio paso byloje pateikiama daug informacijos apie keliautoją ir patį migracijos procesą, pradedant asmeniniais bruožais ir baigiant kelionės tikslu, vieta, maršrutu bei trukme. Tačiau kaip tinkamai apdoroti vienerūšę informaciją, pateikiamą archyvinėse bylose, kad ji suteiktų kokybinių duomenų? Kokių duomenų analizė reikalauja didžiausios atidos? Ar visada biurokratiškai tiksliai pateikti duomenys parodo realius įvykusios kelionės aspektus? Šio straipsnio tikslas – atlikus šaltinio analizę, nustatyti metodologines problemas, kylančias tiriant užsienio paso bylas, ir išryškinti šaltinio privalumus ir trūkumus. Atvejo tyrimui buvo pasirinktos Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) fondo Nr. 377 apyraše Nr. 12 esančios „Užsienio pasų ir pasams gauti“ bylos.⁴ Šiame tyrime remiamasi ir kontekstiniais šaltiniais: tarpukario Lietuvos migracijos įstatymais bei sakybine istorija – Kaplanų žydų studijų ir tyrimų centro (PAR) atliktais interviu su Lietuvos žydais 1980 m.⁵ Šie šaltiniai papildė ir patvirtina straipsnyje pateikiamų užsienio paso bylų analizės kriterijus.

Kodėl šaltinio galimybėms (privalumams ir trūkumams) įvertinti buvo pasirinktas Lietuvos žydų migracijos atvejis? Tarpukariu Lietuvos tautinės mažumos buvo lygiaverčiai piliečiai. Tuo metu Lietuvoje žydai buvo didžiausia tautinė mažuma. 1918–1939 m. Lietuvoje buvo priskaičiuojama apie 2,5 mln. gyventojų, o žydų bendruomenę sudarė 120 tūkst. (7 proc.) šalies gyventojų.⁶ Vis dėlto 1928–1938 m. žydai sudarė 34 proc. visų Lietuvos emigrantų.⁷ Tai – nemaži skaičiai, palyginti su santykinai maža bendruomene Lietuvoje.

Lietuvos žydų migracija įtraukiama į bendrus tarpukario emigracijos tyrimus. Dažniausiai tik žydams priskiriama migracijos priežastis – išpopuliarėjusios sionizmo idėjos,

² „Pasų įstatai“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919 liepos 26, Nr. 9.

³ „Užsienio pasams duoti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1922 rugpjūčio 5, Nr. 99.

⁴ Fonde saugomos 969 asmenų bylos, t. y. Lietuvos Respublikos piliečių užsienio pasai ir dokumentai jiems gauti. Šaltiniai plačiau komentuojami šio straipsnio skyriuje „Šaltiniai ir jų sudėtis“ (p. 5).

⁵ XX a. 9 dešimtmetyje Kaplanų žydų studijų ir tyrimų centras ėmėsi didelio masto sakinės istorijos projekto, skirto daugiausia lietuvių kilmės žydų, apsigyvenusių Pietų Afrikoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo, prisiminimams įrašyti. Žr.: „University of Cape Town Libraries: Special Collections (Manuscripts and Archives)“, Fonds BC949 „Kaplan Centre Interviews“ (toliau – KCI). Isaac and Jessie Kaplan Centre for Jewish Studies and Research, atom.lib.uct.ac.za/index.php/kaplan-centre-interviews.

⁶ Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993, 66.

⁷ Vaskela, Gediminas, „Lietuva 1919–1940 metais skaitmenimis“, žiūrėta 2019 spalio 25, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/>.

kurios skatino žydus išvykti į Palestiną.⁸ Tačiau, kaip ir lietuviams, žydų bendruomenei buvo būdinga migruoti dėl ekonominių arba asmeninių priežasčių. Atsispyrus nuo to, kad žydų migracija, atsižvelgiant į statistiką, buvo nemenko masto, svarbu panagrinėti, kaip užsienio pasų bylos gali atskleisti vienos tautinės mažumos situaciją bendrame lietuvių migracijos tarpukario kontekste. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad straipsnyje pristatoma užsienio paso bylų tyrimo metodologija tinka ir lietuvių arba kitos etninės grupės migracijai tirti. Žydų migracija buvo pasirinkta dėl šios bendruomenės migracijos tyrimų stokos Lietuvos istoriografijoje.

Lietuvoje tarpukario vidaus ir užsienio pasų bylos patenka į migracijos tyrinėtojų akiratį.⁹ Užsienio pasus arba jų išdavimo principus mokslininkai naudoja kaip kontekstinius šaltinius, siekdami patikslinti migrantų statistinius duomenis arba biografijų detales, tačiau tai netampa pagrindiniu šaltiniu. Dar būdamas migracijos amžininku geografas Kazys Pakštas pastebėjo emigracijos statistikos netikslumus. Iki 1924 m. Lietuvos emigrantų statistika buvo rengiama remiantis užsienio pasais, tačiau ne visuomet buvo priskaičiuojami šeimos nariai, kurie buvo įrašyti į užsienio pasą.¹⁰ Todėl viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl užsienio pasų bylos netampa esminiu šaltiniu mokslininkų tyrimuose, yra ta, kad dėl biurokratinių netikslumų šiame dokumente nepateikiama tiksli informacija apie patį migracijos procesą. Kita vertus, didžiulio masto tarpukario migracijos tyrimai Lietuvoje prasidėjo XX a. 9 dešimtmetyje.¹¹ Nesant išsamių migracijos tyrimų, mokslininkai koncentravosi į bendras lietuvių migracijos tendencijas ir bruožus, politinius aspektus, o mikroistorijos tyrimai šia tema dar nebuvo pakankami pagal reiškinio ištirtumą ir žinias apie jį. Pastarajame dešimtmetyje į migracijos tyrimus pradėta žvelgti ir per socialinę-istorinę (kultūros istorijos), dailėtyros prizmę.¹² Nauji istoriniai tyrimai būna inspiruoti sociologinių tyrimų, ieškoma naujų migracijos tyrimo prieigų. Šiuo straipsniu taip pat siekiama, kad būtų ne tik pažvelgta į užsienio paso bylą (šaltinį) kaip į teisinį dokumentą, kuris atspindi reglamentuotą valstybės poziciją, bet ir įvertinta, kaip ši pozicija koreliuoja su šio dokumento turiniu: dokumento savininko socialiniais bruožais, migracijos tikslo ir krypties pasirinkimu.

Pasai kaip šaltiniai taip pat būna naudojami demografijos tyrimuose arba analizuojant gyventojų statistiką. Mindaugas Balkus, pasitelkęs vidaus pasų korteles, išduotas Kauno mieste 1918–1939 m., pateikė Kauno populiacijos sudėties statistinius duomenis.¹³ Jie labai vertingi ir papildoma mokslinius tyrimus statistine analize. Demografinę analizę galima taikyti tiriant užsienio arba vidaus pasus, tačiau gauta informacija tik papildytų jau atliktus

⁸ Bendikaitė, Eglė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, 180.

⁹ Dekel-Chen, Jonathan, "East European Jewish Migration: Inside and Outside", *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, 159, Taylor & Francis.

¹⁰ Pakštas, Kazys, *Baltijos respublikų politinė geografija: politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą*. Kaunas: Spindulys, 1929.

¹¹ Šiandienės emigracijos tyrimų atskaitos tašku galima laikyti istoriko Alfonso Eidinto tyrimus. Eidintas, Alfonsas, *Katalikų bažnyčios veikla prieš pažangų lietuvių visuomeninį judėjimą emigracijoje (1868–1940 metais): medžiaga lektoriui*. Vilnius: Lietuvos TSR „Žinijos“ draugija, 1986.

¹² Petrauskaitė, Laura, *Matas Menčinskas ir jo amžininkai: menininkų migracijos reikšmė 20 a. pirmos pusės Lietuvos dailės modernizacijai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

¹³ Balkus, Mindaugas, „1920–1940 m. Kauno miesto gyventojų vidaus pasų kortelės kaip genealogijos ir lokalinės istorijos šaltinis“, *Bibliotheca Litwana* VI (2019), 45–68.

Alfonso Eidinto¹⁴, Stasio Vaitiekūno¹⁵, Solomonono Atamuko¹⁶ ir Liudo Truskos¹⁷ tyrimus apie emigrantų demografinę sudėtį, atliktus pasitelkiant „Lietuvos istorijos metraščių“. Užsienio pasų statistinė analizė nesuteiktų nieko naujo migracijos tyrimams. Pasai arba užsienio pasai kaip migracijos tyrimų šaltiniai plačiausiai naudojami genealogijos tyrimuose. Tokiose interneto svetainėse kaip „JewishGen“¹⁸, „MyHeritage“¹⁹ ir kt. užsienio pasai naudojami kaip dokumentai, padedantys tyrinėti emigrantų genealoginius ryšius; tai atspindi visai kitokią tyrimų prieigą. Tarptautiniuose tyrimuose išskiriama paso kaip dokumento teisinė istorija ir svarba to meto šalių teisinėje sistemoje (daugiausia JAV ir Jungtinėje Karalystėje, Izraelyje²⁰).²¹

Istoriniuose migracijos tyrimuose pasai kaip šaltiniai, kuriuose apibendrinamas migracijos procesas, praktiškai nenaudojami. Asmens dokumentų kaip istorinių šaltinių svarbą parodo mokslininkė Tara Zahra, tyrinédama XIX–XX a. migracijos į JAV procesą. Vienas iš šio tyrimo segmentų yra analizė, kaip asmens dokumentų reglamentacija darė įtaką migracijos iš Rytų Europos procesams²². Tai iš dalies atskleidžia kokybinę tyrimo prieigą, atskleidžiančią, kaip pasai kaip teisiniai dokumentai gali apriboti migraciją. Pasų ir jų reglamentacijos problemą pastebi ir sociologė Ewa Morawska. Taikydama struktūrinio teoriją, ji pasitelkia pokomunistinės Lenkijos pasus kaip *makro-* ir *mikrostruktūras*, kurios iš dalies atspindi individo norą bei pasiryžimą gauti pasą ir valdžios požiūrį, ar jį suteikti, ar ne.²³ Paminėtini ir istoriko Guro Alroey'aus tyrimai: šis mokslininkas XIX–XX a. žydų migracijos tyrimuose naudoja asmens dokumentus ir juos derina su laiškais, argumentuodamas tuo, kad asmeniniai dokumentai kaip šaltiniai negali tapti pagrindine atspirtimi tyrinėti migraciją.²⁴

Šiame straipsnyje aptariamos užsienio pasų bylos kaip šaltiniai, padedantys tirti migraciją, taip pat rekonstruojami asmens duomenys, kelionės trukmė bei tikslai, kurie gali būti pritaikomi tiriant Lietuvos žydų emigraciją tarpukariu.

¹⁴ Eidintas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, 66.

¹⁵ Vaitekūnas, Stasys, *Lietuvos gyventojai. Per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009, 304.

¹⁶ Atamukas, Solomonas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma littera, 2007, 63–64.

¹⁷ Truska, Liudas, „Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija* 1 (10) (1961), 75–89.

¹⁸ *JewishGen*, žiūrėta 2023 gegužės 17, <https://www.jewishgen.org>.

¹⁹ *MyHeritage*, žiūrėta 2023 gegužės 17, <https://www.myheritage.lt>.

²⁰ Banko, Lauren, „The Creation of Palestinian Citizenship Under an International Mandate: 1918–1925“, *Open Democracy*, 2012 November 6, žiūrėta 2023 gegužės 30, <https://www.opendemocracy.net/en/creation-of-palestinian-citizenship-under-international-mandate-1918-1925/>.

²¹ Torpey, John, „From National to Postnational? Passports and Constraints on Movement from the Interwar to the Postwar Era“, in Torpey, John, *The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2000, 122–157.

²² Zahra, Tara, *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. New York: W. W. Norton and Co., 2016, 50–170.

²³ Morawska, Ewa, „Structuring Migration: The Case of Polish Income-Seeking Travelers to the West“, *Theory and Society*, 2001, vol. 30, no. 1, 47–80, Springer.

²⁴ Alroey, Gur, *Bread to Eat, Clothes to Wear. Letters from Jewish Migrants in the Early Twentieth Century*. Detroit: Wayne State University Press, 2011, 1–80.

Šaltiniai ir jų sudėtis

Apžvelgus tarpukario migracijos istoriografiją galima matyti, kad pasai yra identifikuojami kaip kontekstiniai šaltiniai arba tyrinėjami ne istorijos disciplinos lauke. Visgi galima daryti išvadą, kad emigracijos tyrimuose pasai ir jų bylos kaip masiniai vienerūšiai šaltiniai nėra naudojami dėl jų teisinės ir biurokratinės paskirties. Didžiausių iššūkių kyla norint *prakalbinti* iš pirmo žvilgsnio labai statiškus dokumentus, todėl tyrime šaltiniams dekonstruoti keliama šie klausimai:

1. Kuo svarbi dokumentų išdėstymo bylose seka?
2. Kokius migracijos siužetus leidžia tirti užsienio pasai?
3. Ar užsienio pasuose pateikiama informacija yra tiksli? Ką tai pasako apie šaltinį? Kiek iš biurokratinės – dalykinės kalbos galima spręsti apie dokumentų tikslumą?

Šio straipsnio pagrindiniai šaltiniai – užsienio pasų bylos ir juose esanti asmeninė informacija; svarbu pabrėžti, kad tiriamas ne tik užsienio pasas, bet ir visa byla. Atvejui ištirti buvo pasirinktos LCVA Vidaus reikalų ministerijos fondo Nr. 377 apyraše Nr. 12 esančios „Užsienio pasų ir pasams gauti“ bylos.²⁵ Buvo pasirinktas būtent šis fondas, nes jame saugomi ne mažos teritorijos (rajono arba apskrities), o asmenų iš įvairių Lietuvos vietovių dokumentai. Tai leidžia pažvelgti į migracijos procesus visos Lietuvos mastu. Fondo suformavimo principai nėra visai aiškūs²⁶, o tyrimo metu (analizuojant pasuose esančią informaciją) neatsiskleidė jokių pasų patekimo į fondą tendencijų. Dokumentų atsitiktinio patekimo į fondą aspektas sudaro galimybę atlikti atvejo tyrimą. Minėtus dokumentus sukūrė Lietuvos Respublikos biurokratinių įstaigų atstovai, atlikdami standartines įstatymais reglamentuotas procedūras. Pasai – pagal valstybės patvirtintas formas ir procedūras sukurti asmens dokumentai, todėl, kaip šaltinis, yra tikslūs ir juose pateikiami asmeniniai duomenys, kurie yra vienerūšiai ir susisteminius lengvai palyginami. Ne visi su tuo susiję dokumentai yra užpildyti kruopščiai ir nuosekliai. Iš 969 asmenų bylų pagal žydų tautybės ir tyrimo chronologijos kriterijus tyrimui buvo atrinktos 259-ių asmenų bylos. Tyrimo chronologija – 1922–1939 m., atsižvelgiant į pristatomo fondo chronologiją, kurią paaiškina tai, kad pirmieji užsienio pasai buvo pradėti išduoti 1922 m., Vyriausybei paskelbus „Užsienio pasams duoti taisykles“²⁷.

Užsienio pasų bylose esantys dokumentai yra glaudžiai susiję su „Užsienio pasams duoti taisyklėmis“²⁸, kurias tarpukario Lietuvoje pirmą kartą 1922 m. patvirtino Vyriausybė.²⁹ Idealiu atveju užsienio paso bylą sudaro dokumentai, kurie yra nurodyti minėtose taisyklėse: užsienio pasai Lietuvoje buvo išduodami pristačius vidaus pasą, apskrities viršininko liudijimą, kad vykstantysis į užsienį nėra nusikaltęs, prašymą keliauti į užsienį, kuriame nurodoma informacija apie asmenį ir tikslas, kodėl vykstama į kitą šalį. Taip pat

²⁵ Fonde saugomos 969 asmenų bylos, t. y. Lietuvos Respublikos piliečių užsienio pasai ir dokumentai jiems gauti.

²⁶ Fondo Nr. 377 apyrašo Nr. 12 bylų atsiradimo istorija kiek mistiška. 1998 m. LCVA saugyklose buvo surastas lagaminas su užsienio pasais ir dokumentais pasams gauti. Išsamesnės informacijos fondo apyraše nėra, fondo Nr. 377 apyrašo Nr. 12 istorijos dokumentuose konkretesnių faktų taip pat nepateikta. Veikiausiai iki 1998 m. dokumentai nebuvo suarchyvuoti. Pažyma apie VRM fondo Nr. 377 papildymą, LCVA, Nr. SA-146.

²⁷ „Užsienio pasams duoti taisyklės“.

²⁸ Pasų išdavimo principai nuolatos keitėsi – tai galima pastebėti iš VRM užsienio pasų 1923, 1924, 1926, 1928 ir 1937 m. potvarkių. Dažniausiai buvo keičiamas paso galiojimo terminas ir paso įsigijimo kaina.

²⁹ „Užsienio pasams duoti taisyklės“.

asmuo turėjo pateikti nuolatinės gyvenamosios vietos mokesčių inspektorius ir vietos savivaldybių pranešimą, kad nėra nesumokėtų valstybės ir savivaldybės mokesčių ir neatliktų valstybės prievolių. Turėjo būti pristatytos ir dvi asmens nuotraukos. Į užsienio pasą galėjo būti įrašyta žmona, vaikai iki 17 metų, mažamečiai broliai ir seserys³⁰. Atlikus išorinę šaltinių analizę, galima patvirtinti, kad bylos buvo sudarytos pagal „Užsienio pasams duoti taisyklės“. Taip pat galima įžvelgti tris dokumentų išdėstymo bylose tendencijas:

1. Bylose yra ir užsienio pasas bei kiti nurodyti dokumentai.
2. Bylose yra vidaus pasas ir kiti dokumentai, bet nėra užsienio paso.
3. Bylose yra vidaus arba užsienio pasas, tačiau trūksta kito pavienio dokumento.

Pirmuoju atveju šaltinių konfigūracija leidžia identifikuoti visą asmens kelionės procesą. Jei užsienio paso byloje yra užsienio pasas, tačiau nėra vidaus paso, vadinasi, asmuo po kurio laiko grįžo į Lietuvą. Tik grąžinus užsienio pasą, asmuo galėjo atgauti vidaus pasą.³¹ Tai kokybiniu aspektu ideali šaltinio konfigūracija, nes leidžia rekonstruoti visą asmens kelionę: jos trukmę, motyvus, pamatyti, kad buvo užfiksuotas grįžimas ir pasiekti deklaruoti tikslai, ir pan. Tai – vertinga informacija, nes kiekviena užsienio paso byla gali suteikti kokybinių duomenų apie konkretų migracijos atvejį.

Antruoju atveju, kai nėra užsienio paso, tačiau yra vidaus pasas, rekonstruoti visą kelionę (dienų tikslumu) galimybės nėra. Vis dėlto šis modelis leidžia užfiksuoti esminį faktorių – asmens pasirinkimą emigruoti. Remiantis užsienio pasų išdavimo taisyklėmis, jei asmuo negrąžindavo užsienio paso į kelionės bylą, tai reiškia, kad jis negrįžo, nes byloje yra likęs vidaus pasas, be kurio asmuo negalėjo funkcionuoti šalies viduje. Net ir tokiu atveju, kai asmuo negrįžo, galima įžvelgti ir plėsti tyrimo galimybes, identifikuojant įvairius migracijos tipus arba laikotarpius.

Trečioji grupė sietina su biurokratinėmis klaidomis³², kurios yra neišvengiamos. Ne visose bylose yra visi kiti šaltiniai užsienio pasui gauti reikalingi dokumentai, pvz., nėra liudijimų apie asmens teistumą, tačiau jei byloje yra užsienio arba vidaus pasas, galima daryti išvadą, kad dokumentas tiesiog pasimetė. Negalima ignoruoti klaidos faktoriaus – tai verčia kelti šaltinių patikimumo klausimą. Kadangi užsienio pasų kaip šaltinių daug, bylas, kuriose nėra visų privalomos komplektacijos dokumentų, numatytų „Užsienio pasams duoti taisyklėse“, reikėtų atmesti kaip netinkamas, įvardijant, kad šaltinis nėra visos sudėties ir nesuteikia pakankamos informacijos, arba, įvertinus netikslumus, naudoti tik reikiamą medžiagą, kurioje pateikiama tiksli informacija. Vien LCVA galima suskaičiuoti 9 fondus, kuriuose yra saugomos bylos užsienio pasui gauti.³³ Šaltinių masiškumas

³⁰ T. y. į pasą galėjo būti įrašomas ne vienas asmuo.

³¹ „Užsienio pasams duoti taisyklės“.

³² Tyrime pasitaikė atveju, kai dokumentai buvo fiziškai sugadinti.

³³ LCVA Vidaus reikalų ministerijos fonde Nr. 377 esančios „Užsienio pasų ir pasams gauti“ bylos. Asmens keliavimo dokumentų yra ir LCVA fonde Nr. 673 („Lietuvos pasiuntinybė prie Šventojo Sosto“), taip pat LCVA f. 412 („Šiaulių apskrities viršininkas“), f. 1600 („Biržų miesto savivaldybė“), f. 402 („Kauno apskrities viršininkas“), f. 403 („Kėdainių apskrities viršininkas“), f. 404 („Panevėžio apskrities viršininkas“), f. 405 („Raseinių apskrities viršininkas“), f. 406 („Rokiškio apskrities viršininkas“), f. 407 („Seinų apskrities viršininkas“), f. 408 („Tauragės apskrities viršininkas“), f. 409 („Trakų apskrities viršininkas“), „Švenčionių apskrities seniūnija“ (*Starostwo Powiatowe Święciańskie*), f. 410 („Ukmergės apskrities viršininkas“), f. 411 („Šakių apskrities viršininkas“), f. 413 („Švenčionių apskrities viršininkas“), f. 417 („Kėdainių apskrities savivaldybė“), f. 1261 („Ukmergės apskrities savivaldybė“), f. 1291 („Švenčionių apskrities viršininkas“), f. 1342 („Kretingos apskrities savivaldybė“), f. 1757 („Tauragės apskrities savivaldybė“) ir kt.

leidžia atmesti nevisiškai suformuotas bylas ir taip nepakenkti kokybiniams tyrimams. Vertinant informacijos tikslumą dokumentuose, iškyla dar viena problema – kelionės tikslo nurodymas prašyme gauti užsienio pasą. Šiuo atveju negalime atsakyti, ar asmuo nurodydavo tikslus kelionės motyvus, ar ne. Kelionės tikslas dažniausiai būdavo nurodomas vienu žodžiu (pavyzdžiui: ekskursija, emigracija, svečiuotis).³⁴ Dėl to apibendrinti kelionės tikslus būtų rizikinga, kita vertus, dokumentų peržiūra atskleidžia nurodytų kelionės motyvų tendencijas.

Dekonstravus šaltinių išdėstymo byloje tendencijas, kitas žingsnis – viename fonde esančių šaltinių analizė ir įvertinimas to, kaip konkrečiai asmeninė informacija, nurodyta kelionės trukmė leidžia daryti išvadas apie tarpukario Lietuvos žydų migraciją.

Asmeninė informacija užsienio pasuose

Pirmuosiuose užsienio paso puslapiuose būna užfiksuota asmeninė informacija: vardas, pavardė, lytis, gimimo metai, tikyba, profesija, šeimyninė padėtis, gimtoji vieta, gyvenamoji vieta. Jei kelionės byloje nėra užsienio paso, asmeninė informacija būna nurodyta liudijime, kad gyventojas neturi skolų, arba kelionės prašyme. Būtent nuo šios informacijos susisteminimo siūlytina pradėti tyrinėti užsienio pasų bylas.

Susisteminus šią informaciją, galima apibūdinti bendrą keliautojų socialinį portretą. Tyrime jis suprantamas kaip tam tikros grupės (šiuo atveju Lietuvos žydų) socialinių charakteristikų – veiklos, gyvenimo būdo – apibūdinimas, taip pat lyties, amžiaus, profesijos ir kitos panašios charakteristikos, leidžiančios apibūdinti grupes ir jas analizuoti.³⁵ Išnagrinėjus dokumentus identifikuota, kad keliavo iš viso 301 asmuo, nors buvo išduoti 259 pasai. Remiantis tarpukario pasų išdavimo taisyklėmis, su vienu pasu galėjo keliauti visa šeima su vaikais³⁶. Kaip minėta, būdamas tuometės migracijos amžininkas, K. Pakštas užfiksavo, kad bent iki 1924 m. migracijos statistika buvo skaičiuojama netiksliai, nes keliautojai buvo fiksuojami pagal išduotų pasų skaičių, o ne jame nurodytų asmenų skaičių.³⁷ Ši išvada, kaip ir pateikti duomenys, dar kartą paliudija, kad migracijos statistikos tyrimai nėra tikslingi pasitelkiant užsienio pasus.

Nagrinėjant bylas identifikuota, kad iš Lietuvos į užsienį keliavo iš viso 111 moterų, 148 vyrai ir 32 vaikai, kurie buvo įrašyti vieno iš tėvų kelionės byloje. Iš esmės šie skaičiai apie migraciją nieko nepasako, nes pats fondas neturi reprezentatyvaus skaičiaus bylų, kad būtų galima apibendrinti statistinius rodiklius. Šiame straipsnyje siekiama kito dalyko – kokybinės informacijos. Todėl reikia kelti tokius klausimus: kiek moterų keliavo vienos ir kiek – su vaikais? Kiek vyrų keliavo vieni? Ar ir kaip nurodyta keliaujančių asmenų demografinė informacija užsienio pase nulėmė kelionės trukmę? Ar keliautojų profesija turi

³⁴ Daugiau apie kelionės tikslus ir jų patikimumą žr. šio straipsnio skyrelyje „Emigracijos tikslai dokumentuose – tikri ar sumeluoti?“ (p. 41).

³⁵ Giddens, Anthony, *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.

³⁶ „Užsienio pasams duoti taisyklės“.

³⁷ Pakštas, *Baltijos respublikų politinė geografinė...*, 53.

įtakos kelionės šalies ir trukmės pasirinkimui? Atsakant į šiuos klausimus, išryškėjo šešios asmenų grupių kategorijos:

1. Vyrai, keliaujantys vieni (115 atvejų).
2. Moterys, keliaujančios vienos (67 atvejai).
3. Visos šeimos kelionė (10 atvejų; dažniausiai 4–6 asmenų šeimos).
4. Mama keliauja su vaikais iki 17 m. (14 atvejų).
5. Tėtis keliauja su vaikais (3 atvejai).
6. Vyras keliauja su žmona (20 atvejų).

Turint aiškius keliautojų grupių derinius, kiekvieną iš jų galima tyrinėti atskirai. Pavyzdžiui, tyrime išryškėja, kad didžiausia keliaujančių pavienių asmenų grupė yra vyrai. Tai leidžia daryti sąsajas su statistikos tyrimais, kuriuose nurodoma, kad tarpukariu daugiausia keliavo vyrai³⁸. Žydų atveju buvo stipri tendencija vyrams migruoti pirmiems, o įsivertintinus kitoje šalyje – pakviesti savo artimuosius ir ten pasilikti visam laikui.³⁹ Lietuviams buvo būdinga sezoninė migracija, ir dažniausiai jie turėdavo tikslą grįžti į Lietuvą. Į tai jau buvo atkreiptas dėmesys istoriografijoje.⁴⁰

Negalima atmesti tikimybės, kad buvo ir daugiau nei šios šešios keliautojų grupės. Vis dėlto, remiantis užsienio pasų išdavimo taisyklėmis, kuriose nurodyta, kaip gali keliauti asmenys, šios grupės yra pagrindinės. (E)migrantų grupių nustatymas ne tik parodo emigracijos proceso dinamiškumą, žiūrint į keliautojus kaip į statistinius vienetus, bet ir leidžia kelti klausimą, kuo specifiška buvo kiekviena iš keliautojų grupių. Keliautojų grupių identifikavimas pasuose tampa pagrindu kokybiškai tyrinėti užsienio pasų kelionės bylas.

Kelionės trukmė užsienio pasų byloje

Antras svarbus žingsnis yra kelionės trukmės identifikavimas: pagal ją galima nustatyti, kokia migracijos forma buvo būdinga konkrečiai migrantų grupei. Pirmasis kelionės trukmės nustatymo būdas yra pagrįstas pagalbine istorijos disciplina – sfragistika. Kertant Lietuvos teritorijos sieną, užsienio pasuose buvo prispaudžiamas antspaudas, kuriame tiksliai matyti, kada žmogus išvažiavo (metai, mėnuo, diena), kada grįžo ir spaudo pavidalu pažymima kelionės viza, į kurią šalį asmeniui leidžiama keliauti. Antrasis būdas nustatyti kelionės trukmę – užsienio paso bylą susieti su pasų išdavimo taisyklėmis.

Pastarasis būdas turi būti taikomas kritiškai, kaip jau aptarta šaltiniams skirtoje straipsnio dalyje. Jei kelionės byloje nėra užsienio paso, tačiau yra vidaus pasas, galima traktuoti, kad asmuo emigravo.⁴¹ Negrąžinęs užsienio paso, pilietis negalėjo atgauti vidaus paso, kuris buvo pagrindinis asmens tapatybės dokumentas šalyje. Tyrime pasitaikė atvejų, kai užsienio pasas buvo grąžintas į bylą, nors asmuo ir toliau liko reziduoti emigracijos vietoje, tačiau tai – labiau išimtys nei dažnai pasitaikančios situacijos. Pavyzdžiui, Ruvino Kromo

³⁸ Vaitekūnas, *Lietuvos gyventojai. Per du tūkstantmečius*, 370.

³⁹ Lederhendler, Eli, "The Interrupted Chain: Traditional Receiver Countries, Migration Regimes, and the East European Jewish Diaspora, 1918–39", *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, Taylor & Francis.

⁴⁰ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

⁴¹ „Užsienio pasams duoti taisyklės“.

užsienio pasas buvo grąžintas 1935 m. su priedu: „nebetinkamas naudoti, nes asmuo paėmė Prancūzijos pilietybę“⁴². Buvo identifikuotos dar keturios bylos, kurių atvejais dėl dokumento savininko mirties arba kitos pilietybės priėmimo diplomatinės įstaigos užsienio pasus persiuntė atgal į Lietuvą.⁴³

1937 m. rugsėjo 30 d. taisyklės buvo pakoreguotos: nuo tada užsienio pasai, išduoti Lietuvos piliečiams, galiojo tik pusę metų (iki tol – ne ilgiau nei vienerius metus)⁴⁴. Pasų grąžinimas į bylas dar kartą patvirtina, kad dokumentai bylose užsienio pasui gauti buvo surinkti ne atsitiktinai, o laikantis tuo metu galiojusių įstatymų. Tai – dar viena aplinkybė, rodanti, kad dokumentų seka kelionės byloje leidžia identifikuoti jos trukmę. Iš 259 sudarytų pasų bylų galima nustatyti, kad emigravo 125 asmenys, o trumpalaikę arba sezoninę migraciją buvo pasirinkę 134 asmenys. Šiuos duomenis sugretinus su ankstesniame poskyryje išskirtais migrantų tipais, galima matyti aiškius kokybinius šių grupių skirtumus, priklausančius nuo migracijos trukmės ir šalies pasirinkimo.

Iš kelionės tipų matyti, kad ilgalaikę migraciją pasirinkdavo žmonės, kurie keliaudavo su visa šeima, pavieniui keliaujančios moterys arba moterys su vaikais. Šios grupės asmenys pasirinko tolimesnes šalis, pavyzdžiui, JAV, Pietų Afrikos Sąjungą (PAS⁴⁵), taip pat Pietų Ameriką. Šių šalių pasirinkimas gana aiškiai leidžia suvokti (turint omenyje tarpukario kelionės sąlygas), kad tolimesnės šalys buvo emigracijos šalys. Modelis, kuris pasižymėjo tuo, kad emigraciją pasirinko šeimos arba moterys su vaikais, leidžia teigti, kad tarpukario Lietuvos žydams buvo būdinga grandininė migracija (angl. *chain migration*). Ši migracija priskiriama XIX a. Rytų Europos žydų migracijos tipui⁴⁶. Pavyzdžiui, Frida Katz su trimis mažamečiais sūnumis 1933 m. emigravo į PAS; emigracijos priežastimi ji nurodė tikslą apsigyventi pas vyrą. Dokumentuose buvo surašyti ir vaikų duomenys. Jauniausiajam iš jų 1933 m. buvo 10 metų, tai reiškia, kad Aronas Katzas emigruoti galėjo anksčiausiai 1923 m. Iš PAR Kaplanų studijų centro imigracijos duomenų bazės⁴⁷ matyti, kad 1928 m. A. Katzas iš tiesų atvyko į Keiptauną ir šeimai išvykstant jau buvo apsipratęs naujoje gyvenamojoje aplinkoje.

Iš kelionės dokumentų taip pat galime rekonstruoti atvejus, kai žmonės emigruoja į Vokietiją, Angliją. Taip pat būta atvejų, kai žmonės negrįžo iš Latvijos, nors planavo svečiuotis trumpai. Dar vienas įdomus migracijos tyrimo dėmuo – nelegalios emigracijos masto nustatymas. Tokiais atvejais tyrinėjant užsienio pasus atsiduriama aklavietėje, nes neaišku, ar žmonės šalyse, nurodytose kaip kelionės tikslas, pasiliko, ar keliavo į tolimesnes vietas, neužfiksuotas dokumentuose. A. Eidintas pažymi, kad tarpukariu išpopuliarėjo tarptautinės kelionės per Liepoją ir Brėmeną⁴⁸. Taigi neatmestina, kad dažniau Ryga tapdavo tik stotele prieš keliaujant per Atlantą.

⁴² Ruvino Kromo užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 202.

⁴³ Binko Papiškerio užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 266; Vinco Buivydo užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 44.

⁴⁴ *Vyriausybės žinios*, 1937 rugsėjo 3, Nr. 99, 1.

⁴⁵ PAS – Pietų Afrikos Sąjunga; iki 1961 m. taip buvo vadinama dabartinė Pietų Afrikos Respublika.

⁴⁶ Alroey, Gur, *Information, Decision, and Migration: Jewish Emigration from Eastern Europe in the Early Twentieth Century*. London, New York: Routledge, 2011.

⁴⁷ PAR Kaplanų studijų centro parengta imigrantų į PAR duomenų bazė: <http://www.kaplancentre.uct.ac.za/kaplancentre/migration/rootsbank>.

⁴⁸ Eidintas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, 66.

Svarbiausias dėmuo analizuojant užsienio pasų bylas kaip emigracijos tyrimo viena rūšis šaltinį yra galimybė ne tik nustatyti kelionės trukmę, bet ir rekonstruoti visą kelionės maršrutą – nuo išvykimo iki atvykimo vietos ir atgal, matant tarpines, arba tranzitines, stoteles. Memuaruose ir sakytinėje istorijoje labiau fiksuojamos patirtys, o pasų bylos leidžia identifikuoti tiksliai kelio(nės) detales. Jau minėta, kad keletas pasų buvo grąžinti dėl kitos šalies pilietybės priėmimo. Būtent šie atvejai leidžia iki galo rekonstruoti migracijos procesą ir kokybiniu aspektu yra vertingiausi egzemplioriai. Byloje Nr. 12 yra saugomas Štrel Rochos-Bakienės užsienio pasas, kuris galėjo būti grąžintas, nes nėra jokių žymių, leidžiančių teigti apie jos grįžimą į Lietuvą.⁴⁹ 1931 m. Š. Rochai-Bakienei buvo išduota viza keliauti į PAS per Didžiąją Britaniją. Galima identifikuoti tik nuvykimo į PAS pėdsakus. Iš Virbalio geležinkelio stoties ponis išvyko 1931 m. kovo 4 d. ir tą pačią dieną buvo Karaliaučiuje. Informacijos, kada ši moteris buvo Didžiojoje Britanijoje, nėra, nes dokumentas fiziškai pažeistas (nuplyšusi jo dalis, kurioje potencialiai galėjo būti šie duomenys). Balandžio 4 d. antspaudu užsienio pase buvo užregistruota, kad ji atvyko į PAS Keiptauno imigracijos centrą. Jos kelionė laivu galėjo užtrukti apie mėnesį.

Trumpalaikę migraciją pagal pasų bylose pateikiamą informaciją galime suskirstyti į tris tipus: kelių dienų kelionė, kelių savaičių kelionė, sezoninė migracija. Kelių dienų kelionės dauguma atvejų buvo netolimos, asmenys vyko į Latviją arba Lenkiją. Iš 35 asmenų, iškeliavusių į Lenkiją, grįžo 28. Tikėtina, kelionės tikslas dažnai būdavo Vilnius. Dažniausiai šios kelionės būdavo 1 arba 2 dienų trukmės, o tirtuose pasuose atvykimo antspaudas buvo uždėtas Vievio geležinkelio stotyje, kuris atsidūrė pasienyje, prie pat demarkacinės linijos su Lenkija.⁵⁰ Kyla pagrįstas klausimas: ar žmonės, išvykstantys trumpam laikui, Lietuvos migracijos statistikoje iki 1924 m. buvo traktuojami kaip emigrantai? Iki tol emigrantai buvo skaičiuojami pagal išduotų pasų skaičių, o 1922 m. pasirodžiusiame Išeivystės įstatyme⁵¹ „emigranto“ sąvoka iš viso neapibrėžiama, tačiau reglamentuojama išeivijos biurų veikla. 1929 m. spalį buvo išleistas ir 1929 metų Emigracijos įstatymas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Prezidento Antano Smetonos. Jame „emigranto“ sąvoka buvo apibrėžiama taip: „emigrantu laikomas Lietuvos pilietis, kuris išsikelia gyventi užsienin“⁵². Iš tokios apibrėžties taip pat nėra visiškai aišku, kas galėjo būti apibrėžiamas kaip emigrantas tarpukariu. Vis dėlto žodis „gyventi“ rodo išvykimo ilgalaikiškumą. 1929 metų Emigracijos įstatymą lydėjo „Emigracijos įstatymui vykdyti taisyklės“, kuriose buvo paaiškinta, kaip būtų galima traktuoti kai kuriuos įstatymo punktus. Taisyklėse nebuvo patikslinta, kas yra emigrantas, tačiau apibrėžta „ne emigranto“ sąvoka: „Lietuvos piliečiai, kurie vyksta į užsienį studijų ar prekybos reikalais, gydytis, viešėti, valstybės tarnybos, visuomenės ar privačiais ar organizacijų reikalais, emigrantais nelaikomi.“⁵³ Teoriškai tarpukario Lietuvoje

⁴⁹ Štrel Rochos-Bakienės užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 12.

⁵⁰ Šakienė, Ona Rasutė, „Apie Vievio miesto kilmę...“, *Elektrėnų kronika*, žiūrėta 2023 gegužės 6, http://www.kronika.lt/senojiekronika/index.php?option=com_content&view=article&id=3588:apie-vievio-miesto-kilme&catid=81&Itemid=87.

⁵¹ „1922 m. Išeivystės įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922 rugpjūčio 5, Nr. 99.

⁵² „1929 m. Emigracijos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1929 spalio 21, Nr. 310.

⁵³ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 621; „Lietuvos ministerių kabinetas. Įstatymų projektai. 1929 m., l. 335–375“, in *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, sud. Vitalija Kasperavičiūtė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 63.

iki 1929 m. nebuvo apibrėžtas išeivio arba emigranto statusas. Bandant rekonstruoti kelionės trukmę, užčiuopiama didelė to meto emigracijos politikos spraga.

Greta ilgalaikės migracijos, trumpalaikių išvykimų dar viena migracijos rūšis, kuri atspindi kelionės bylose, – tai sezoninė migracija. Ji tarpukariu buvo suvokiama kaip vykimas uždarbiauti į žemės ūkio regionus trumpam laikotarpiui – nuo kelių savaitių iki kelių mėnesių ir buvo būdinga lietuviams. Stasys Vaitekūnas, remdamasis „Statistikos metraščiu“, apskaičiavo, kad sezoninę migraciją pasirinkdavo tiek vyrai, tiek moterys. Pavyzdžiui, 1935 m. vyrai sudarė 55,9 proc. visų sezoninių migrantų, o moterys – 44,1 proc. sezoninių migrantų.⁵⁴ Iš esmės dėl žydų migracijos tyrimų stokos bei populiaraus suvokimo, kad tarpukariu žydai dirbo daugiausia pramonės, prekybos srityje, ši migracijos rūšis žydams nepriskiriama.⁵⁵ Tačiau nuoseklesnė kelionės dokumentų bylų analizė leidžia kiek kitaip pažvelgti į sezoninės migracijos reiškinį ir pripažinti jį būdingu arba galimu ir tarp žydų. Pavyzdžiui, 1934 m. birželio 15 d. Mašė Blizaitė išvyko į Latviją iš Joniškio geležinkelio stoties, tą pačią dieną buvo Meitenės stotyje Latvijoje ir, remiantis dokumentais, grįžo po dviejų mėnesių.⁵⁶ Iš šaltiniuose pateiktų datų matoma, kad kelių mėnesių išvykos būdavo dažnos vasarą dėl sezoninių darbų. Tai, kad žydams taip pat buvo būdinga sezoninė migracija ir po jos grįžimas į Lietuvą, rodo ir tai, kad į Latviją išvykusių asmenų pasuose dažniausiai būdavo įvardytos žemdirbio, šeimininkės, amatininko (mūrininko, „stiklioriaus“) veiklos.

Apie lietuvių sezoninės migracijos į tolimas Pietų Amerikos šalis procesą sužinoma iš atsiminimų, laiškų, statistinių duomenų. Sezoninė migracija dažniausiai tapdavo emigracija, nes asmenys nesugebėdavo užsidirbti ir grįžti į Lietuvą. Tačiau nėra itin daug šaltinių, kuriuose būtų kalbama apie sezoninę migraciją į artimesnes šalis, iš kurių po sezoninio darbo buvo grįžtama. Užsienio pasų bylos yra šaltiniai, kurie gali atskleisti šio migracijos tipo specifiką. Pavyzdžiui, vieno emigranto užsienio paso byloje buvo įdėtas sezoninio darbo fabrike Latvijoje skelbimas.⁵⁷ Tokie papildomi šaltiniai praturtina žinias apie sezoninę migraciją.

Asmens socialinių bruožų bei kelionės trukmės sugretinimas leidžia teigti, kad žydams sezoninė migracija taip pat buvo būdinga. Kelionės trukmės nustatymas taip pat suteikia galimybę rekonstruoti, kokie maršrutai ir lokacijos buvo būdingi kasdieniam šalies piliečių gyvenimui.

Emigracijos tikslai dokumentuose – tikri ar sumeluoti?

Įprasta manyti, kad pagrindine tarpukario Lietuvos žydų migracijos priežastimi laikomos prastos ekonominės sąlygos tuometėje Lietuvoje ir paplitusios sionizmo idėjos.⁵⁸ Nagrinėjant tarpukario migracijos įstatymus, galima pastebėti, kad Lietuvos Vyriausybė nesiekė

⁵⁴ Vaitekūnas, *Lietuvos gyventojai. Per du tūkstantmečius*, 296.

⁵⁵ Vaskela, Gediminas, *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, 149.

⁵⁶ Mašės Blizaitės užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 35.

⁵⁷ Boleslovo Švelmacho užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 379.

⁵⁸ Alroey, *Information, Decision, and Migration...*, 70.

suvaržyti emigracijos.⁵⁹ Lenkijoje arba Čekoslovakijoje savo ruožtu įvairiais tarpukario laikotarpiais migraciją buvo siekiama sumažinti, ją reglamentuojant.⁶⁰ Šio tyrimo šaltiniai leidžia (bent iš dalies) identifikuoti, kokiais tikslais žmonės keliavo. Reikia pabrėžti, kad ne visose fondo Nr. 377 apyrašo Nr. 12 bylose yra išlikę asmenų prašymai gauti užsienio pasus, o būtent juose ir būdavo nurodomas kelionės tikslas. Iš 259-ių išnagrinėtų bylų 101-oje yra pateikti prašymai gauti užsienio pasą. Tai vėlgi rodo, kad ne visuomet užsienio pasų bylos buvo suformuojamos kruopščiai.

Žiūrint iš šių dienų perspektyvos gali kilti klausimas, kodėl (e)migruojantys asmenys turėtų nurodyti tikras savo kelionės priežastis, kita vertus, kodėl neturėtų. Migracijos tyrinėtoja T. Zahra yra nustačiusi keletą atvejų, kai emigracijos prašymuose žmonės net maldavo leisti jiems išvykti, kad galėtų susikurti geresnes gyvenimo sąlygas.⁶¹ Šiame tyrime tokių atvejų nepasitaikė, o nagrinėtuose prašymuose nurodyti tikslai buvo konkretūs, kar-tais būdavo išsiplečiama argumentuojant kelionės tikslą. Pagrindinius kelionės tikslus galima suskirstyti į dvi grupes: 1) ilgalaikiai kelionės tikslai – emigracija arba keliavimas pas vyrą arba giminaičius apsigyventi visam laikui; 2) trumpalaikiai kelionės tikslai: pasisvečiuoti, gydytis, mokytis, uždarbiauti, ekskursija.

Kaip ilgalaikį kelionės tikslą išvykstantys žydai dažnai nurodydavo emigraciją, t. y. išvykimą iš Lietuvos. Joselis Chaimas Dimantas 1939 m. savo kelionės tikslu nurodė emigraciją į Palestiną.⁶² Iš byloje esančių dokumentų matyti, kad šis asmuo į Lietuvą negrįžo (byloje liko vidaus pasas). Jo emigracijos tikslas deklaruotas ir aiškus. Ilgalaikiams migracijos tikslams galima priskirti ir „apsigyvenimą pas vyrą“. F. Katz su trimis mažamečiais sūnumis 1933 m. emigravo į PAS, nurodžiusi tokią emigracijos priežastį: „vykstu su vaikais apsigyventi pas vyrą“⁶³. Beje, tokia tikslo formuluotė atskleidžia ne tik emigracijos faktą, bet ir tai, kad tam tikra šeimos dalis jau gyvena emigracijoje. Išvykimas „apsigyventi pas vyrą“ reiškia šeimos susijungimą.

Nagrinėjant žydų, emigravusių iš Lietuvos, sakytinės istorijos šaltinius, paaiškėjo, kad beveik visais atvejais emigrantai pasakoja vykę pas PAS jau gyvenusius giminaičius arba turėję pažįstamų, pas kuriuos ir vyko. 1926 m. į PAS emigravusi moteris Kaplanų tyrimų centro 1989 m. imtame interviu pasakojo: „Mano vyras pasakė man, kad vyksime ten [PAS], nes ten yra daugiau galimybių prisigyventi. Aš ten turėjau ryšių, mano šeima gyvena ten, mano broliai ir seserys gyvena ten – jie atsiuntė man dokumentus kelionei.“⁶⁴ Grandininė migracija buvo viena pagrindinių priežasčių žydų bendruomenei emigruoti. Kalbėdamas apie tarpukario žydų migraciją į JAV, mokslininkas Tobiasas Brinkmannas pažymi, kad nors 1924 m. buvo sumažintos imigracijos į šalį kvotos, vis tiek atvykdavo nemažas srautas Rytų Europos žydų. Dauguma migrantų jau buvo susiję su šia šalimi: joje

⁵⁹ Aleksandravičius, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*.

⁶⁰ Zara, *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*, 106.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Joselio Chaimo Dimanto užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 68.

⁶³ Fridos Katz užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 253.

⁶⁴ Harry Glauno interviu, 1983. KCI, ZA UCT BC949, Series A, A77.

gyveno anksčiau emigravę atvykėlių artimieji, o tai suteikdavo lengvatų imigruoti.⁶⁵ Toks pat reiškinys veikė tiek į Palestiną, tiek į PAS arba kitą šalį emigravusius asmenis. Tyrime neaptikta atvejų, kad asmenys, išvykimo tikslu nurodę emigraciją (ir šeimos susijungimą), būtų grįžę į Lietuvą.

Tirtuose šaltiniuose trumpalaikiai migracijos tikslai dažniausiai būdavo įvardyti taip: „į svečius“, „gydytis“, „uždarbiauti“, „lankyti gimines“. Rosė Gilten nurodė vykstanti į Latviją pas sergantį sūnų. Iš Lietuvos ji išvyko 1939 m. gegužės 5 d., o į Lietuvą grįžo po metų – gegužės 1 d. Nors R. Gilten grįžo, trumpalaikius kelionės tikslus nurodę asmenys dažnai taip ir negrįždavo į Lietuvą. Teisės aspektu tai traktuotina kaip taisyklių pažeidimas ir įstatymų laužymas, susijęs su nelegalia migracija, kuri buvo paplitusi visoje Rytų Europoje. Gavę leidimą, asmenys išvykdavo į kitas šalis, kuriose yra didesni uostai ir galimybės išplaukti į Vakarų.

Remiantis 1929 m. Emigracijos įstatymu, asmuo, išvykęs į svečių šalį mokymosi tikslais, nebuvo laikomas emigrantu.⁶⁶ Vis dėlto nagrinėjami šaltiniai parodo, kad iš tiesų buvo kitaip. 1936 m. Rasa Zingerytė nurodė išvykstanti mokytis, tačiau nėra jokių žymių, kad šis asmuo, baigęs mokslus, grįžo į Lietuvą.⁶⁷ 1935 m. į Palestiną keliavęs Samuelis Bederis savo kelionės tikslu taip pat nurodė mokslus, tačiau iš Palestinos taip ir negrįžo.⁶⁸ Šių asmenų bylose nėra nurodyta, kad buvo pratęstas jų užsienio paso galiojimas. Reikia turėti omenyje, kad tarpukariu, net pagerinus kelionės sąlygas, jos procesas nebuvo toks lengvas kaip šiandien, juolab nebuvo išplėtos komunikavimo priemonės. G. Alroey'us, nagrinėjantis emigrantų šeimų laiškus migracijos tarnyboms, pateikia daugybę šaltinių, kuriuose artimieji laiškais ieško emigravusių ir su jais nebesusisiekančių artimųjų.⁶⁹ Suprantama, kad ne visos kelionės buvo sėkmingos. Kita vertus, šiais laikais mokslo migracija yra įprastas dalykas, ir nedažnas asmuo, pabaigęs studijas užsienyje, grįžta į Lietuvą, nes per tą laikotarpį susikuria gerovė ir integruojasi bei adaptuojasi kitoje šalyje. Dėl to Lietuva šiandien susiduria su protų nutekėjimo problema.⁷⁰ Toks pat veiksnys galėjo būti aktualus ir tarpukario žydų bendruomenei, ypač turint omenyje, kad ekonominė emigracija tuomet buvo didžiulio masto, tad studijos tik paskatindavo įsitvirtinti kitoje šalyje.

Tyrime nustatyta, kad asmenys, nurodę, jog išvyksta svečiuotis, taip pat labai dažnai negrįždavo. Mašė Bliumberg, 1939 m. išvykusi į PAS, nurodė tokį savo kelionės tikslą: „svečiuotis pas giminaičius“⁷¹. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, vargu ar žmogus iš viso norėjo ir galėjo leistis į tokį ilgą kelią ir parvykti į stipriai kintančią bei žydų atžvilgiu radikalėjančią Europą. Turint omenyje sudėtingas to meto migracijos sąlygas, abejotina, ar tokį tolimą kelią įveikusi moteris planavo grįžti, ypač jei buvo atkeliavusi į šalį, kurioje gyvena jos giminaičiai.

⁶⁵ Brinkmann, Tobias, „Permanent Transit, Jewish Migration During the Interwar Period“, in *1929: Mapping the Jewish World*, ed. Hasia Diner, Gennady Estraikh. New York: New York University Press, 2013, 64.

⁶⁶ „1929 m. Emigracijos įstatymas“.

⁶⁷ Rasos Zingerytės užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 444.

⁶⁸ Samuelio Bederio užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 23.

⁶⁹ Alroey, *Bread to Eat, Clothes to Wear...*, 80.

⁷⁰ Rudžinskienė, Rasa ir Paulauskaitė, Lina, „Lietuvos gyventojų emigracijos priežastys ir padariniai šalies ekonomikai“, in *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 8 (2014), 9. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2014.0.2661>

⁷¹ Mašės Bliumberg užsienio paso byla, LCVA, f. 377, ap. 12, b. 38.

Toks kelionės tikslas veikiau būdavo tam tikra priedanga. Galbūt pradinis tikslas iš tiesų būdavo tik pasisvečiavimas, o susiklosčiusios palankios aplinkybės suteikdavo galimybę pasilikti. Tai liudija ir emigrantų atsiminimai: „Atvykau savaitės atostogoms vienai savaitei, tada aš nusprendžiau pasilikti ir dar kitą savaitę išėjau dirbti.“⁷² Taip pat tikėtina, kad pildydavusieji migracijos anketas prisibijodavo negausią užsienio paso, todėl nurodydavo trumpalaikės kelionės tikslus, o nuvykus svarbiausia buvo įsitvirtinti naujoje vietoje.

Išvados

Išanalizavus LCVA fondo Nr. 377 apyrašo Nr. 12 užsienio pasų bylas, išryškėjo esminiai šios grupės šaltinių privalumai ir trūkumai.

Privalumais galima laikyti tai, kad šaltiniai suteikia galimybę rekonstruoti įvairių tipų keliones (pradedant kasdienėmis kelionėmis, studijomis, baigiant emigracija), dokumentai leidžia identifikuoti keliautojų grupes, iš kurių galima išsiaiškinti keliautojų socialinius portretus, išvelgti jų skirtumus. Asmens duomenų susisteminimas parodo, kad nėra viena-rūšio naratyvo, kaip žmonės emigravo, įvairios keliautojų savybių konfigūracijos leidžia tyrinėti keliones iš įvairių perspektyvų ir labiau suprasti emigracijos priežastis. Idealus kelionės rekonstrukcijos atvejis yra toks, kai užsienio pasas buvo grąžintas į kelionės bylą, tad galima nustatyti visas keliautojo ir dvikryptės kelionės detales.

Būta ir trūkumų. Užsienio pasų bylose ne visuomet būna pateikiama tiksli informacija dėl jose pasitaikančių biurokratinių klaidų, dokumentų išorinių pažeidimų arba dėl laikui bėgant pasimetusių dokumentų, todėl neretai tokios bylos būna ne iki galo sukomplektuotos. Užsienio pasai, kaip ir jų bylos, vertingi, nes leidžia identifikuoti spektrą šalių, į kurias keliaudavo šalies piliečiai. Vis dėlto šaltiniuose trūksta informacijos, ar šie asmenys pasiekdavo kelionės tikslu nurodytas šalis (pavyzdžiui, Angliją, Vokietiją, Latviją) ir jose likdavo gyventi. Prašymuose gauti užsienio pasų nurodyti kelionės tikslai iš pirmo žvilgsnio yra labai vertinga informacija, kurios migracijos istoriografijoje trūksta, tačiau išryškėja, kad dokumentuose lakoniškai nurodyti kelionės tikslai dažniausiai neatitinka tikrovės. Trumpalaikius tikslus nurodę asmenys negrįždavo į šalį. Tad nurodyti kelionės tikslai nėra patikimi pasų bylų duomenys, kuriuos vertinant reikia išlaikyti kritišką požiūrį.

Galiausiai, rekonstruojant užsienio pasų bylas, buvo siekta suvokti, ar šie šaltiniai gali suteikti informacijos apie Lietuvos žydų migraciją. Tyrinėtoms bylos leidžia daryti išvadas apie tai, kaip buvo būdinga migruoti Lietuvos žydams. Ryški migracijos tendencija yra ta, kad moterys keliaudavo pas savo sutuoktinius apsigyventi. Šie duomenys taip pat gali būti lyginami su lietuvių arba kitos bendruomenės migracijos duomenimis, – taip galima atskleisti bendruomenių migracijos procesų skirtumus ir panašumus. Analizuoti šaltiniai leido nustatyti dar vieną dalyką: Lietuvos žydams buvo būdinga migruoti į Latviją ir po vasaros sezoninių darbų grįžti į Lietuvą. Tyrimas leidžia keisti istoriografijoje nusistovėjusią nuomonę, kad žydai, užsidirbę pinigų, neturėjo intencijų grįžti į Lietuvą.

⁷² Rachel Glezer interviu, 1982. KCI, ZA UCT BC949, Series A, A76.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Alroey, Gur, *Bread to Eat, Clothes to Wear. Letters from Jewish Migrants in the Early Twentieth Century*. Detroit: Wayne State University Press, 2011.
- Alroey, Gur, *Information, Decision, and Migration: Jewish Emigration from Eastern Europe in the Early Twentieth Century*. London, New York: Routledge, 2011.
- Atamukas, Solomonas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma littera, 2007.
- Balkus, Mindaugas, „1920–1940 m. Kauno miesto gyventojų vidaus pasų kortelės kaip genealogijos ir lokalinės istorijos šaltinis“, *Bibliotheca Litwana* VI (2019).
- Banko, Lauren, “The Creation of Palestinian Citizenship Under an International Mandate: 1918–1925”, *Open Democracy*, 2012 November 6, žiūrėta 2023 gegužės 30, <https://www.opendemocracy.net/en/creation-of-palestinian-citizenship-under-international-mandate-1918-1925/>.
- Bendikaitė, Eglė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
- Brinkmann, Tobias, “Permanent Transit, Jewish Migration During the Interwar Period”, in *1929: Mapping the Jewish World*, ed. Hasia Diner, Gennady Estrakh. New York: New York University Press, 2013.
- Dekel-Chen, Jonathan, “East European Jewish Migration: Inside and Outside”, *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, 154–170, Taylor & Francis.
- Eidintas, Alfonsas, *Katalikų bažnyčios veikla prieš pažangų lietuvių visuomeninį judėjimą emigracijoje (1868–1940 metais): medžiaga lektoriui*. Vilnius: Lietuvos TSR „Žinijos“ draugija, 1986.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Giddens, Anthony, *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Kasperavičiūtė, Vitalija, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.* Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Lederhendler, Eli, “The Interrupted Chain: Traditional Receiver Countries, Migration Regimes, and the East European Jewish Diaspora, 1918–39”, *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, 171–186, Taylor & Francis.
- „Lietuvos ministerių kabinetas. Įstatymų projektai. 1929 m., I. 335–375“, in *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m.*, sud. Vitalija Kasperavičiūtė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 63.
- Morawska, Ewa, “Structuring Migration: The Case of Polish Income-Seeking Travelers to the West”, in *Theory and Society*, 2001, vol. 30, no. 1, 47–80, Springer.
- Pakštas, Kazys, *Baltijos respublikų politinė geografiija: politinės geografiijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą*. Kaunas: Spindulys, 1929.
- Petrauskaitė, Laura, *Matas Menčinskas ir jo amžininkai: menininkų migracijos reikšmė 20 a. pirmos pusės Lietuvos dailės modernizacija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Rudžinskienė, Rasa ir Paulauskaitė, Lina, „Lietuvos gyventojų emigracijos priežastys ir padariniai šalies ekonomikai“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 8 (2014), 1–17, <https://doi.org/10.15388/STEP.2014.0.2661>
- Šakienė, Ona Rasutė, „Apie Vievio miesto kilmę...“, *Elektrėnų kronika*, žiūrėta 2023 gegužės 6, http://www.kronika.lt/senajikronika/index.php?option=com_content&view=article&id=3588:apie-vievio-miesto-kilme&catid=81.&Itemid=87.

- Torpey, John, "From National to Postnational? Passports and Constraints on Movement from the Interwar to the Postwar Era", in Torpey, John, *The Invention of Passport Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 122–157.
- Truska, Liudas, „Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija* 1 (10) (1961), 75–89.
- Vaitekūnas, Stasys, *Lietuvos gyventojai. Per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.
- Vaskela, Gediminas, „Lietuva 1919–1940 metais skaitmenimis“, žiūrėta 2019 spalio 25, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/>.
- Vaskela, Gediminas, *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- Zahra, Tara, *Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. New York: W. W. Norton, 2016.

Dovilė ČYPAITĖ-GILĖ

Vilnius University, Lithuania

LITHUANIAN FOREIGN TRAVEL PASSPORTS ISSUED DURING THE INTERWAR PERIOD OF INDEPENDENCE: THE CASE OF JEWISH EMIGRATION

Summary. This article discusses how best to do research on Lithuanian passports issued by the Lithuanian government for foreign travel during the interwar period of Lithuania's independence, using passports of Lithuanian Jewish citizens as a qualitative source and indicating both the advantages and disadvantages of such an approach. The source chosen for this research is Lithuanian State Central Archives Fund Nr. 377, File 12, in which the foreign passports that belonged to Lithuanian citizens and the documents used to obtain them are kept. From this source foreign passports of Lithuanian Jewish citizens were chosen for analysis, which showed that the main benefit of using this resource lay in the possibility it afforded of reconstructing the various types of foreign journeys, the exact length of a journey, and the chosen route. These documents reveal the Jewish community's migratory tendencies and enable the researcher to draw that community's social portraits. The main drawback is the fact that bureaucratic mistakes can be found in some of the source's documents, for which reason they either must be rejected or corrected by data from other sources. Occasionally some travelers who indicated they were applying for a short visit abroad failed to return to Lithuania at all; these discrepancies make it difficult to discern the real purpose of their voyage.

Keywords: emigration, Lithuanian foreign passport, Lithuanian Jews, interwar period.

Regina LAUKAITYTĖ
Lietuvos istorijos institutas

Emigrantai iš Lietuvos SSR pakeliui į laisvąjį pasaulį (1957–1990 m.)

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas Sovietų Sąjungoje 1957–1990 m. vykęs biurokratinis procesas, kurį privalėjo įveikti kiekvienas potencialus emigrantas į kapitalistines šalis, pradedant oficialių dokumentų tvarkymu ir baigiant kelionės bilietais įsigijimu bei skrydžiu. Tiriama lietuvių patirtis, šeimų susijungimu motyvuotos emigracijos mastas ir sovietinių institucijų priemonės atgrasyti nuo pastangų išvykti.

Raktažodžiai: lietuvių emigracija, SSSR piliečių emigracija, šeimų susijungimas, politinis atšilimas.

Migracijų istoriografija – viena iš didžiausių proveržį pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje pasiekusių tyrimo sričių. Taip pat – išeivijos studijos, nors vis dar esama nemažai baltų dėmių, pamirštų istorijų, kurios kitados audrino lietuvių išeiviją ir atsidurdavo ne tik pirmuosiuose jų laikraščių puslapiuose, bet ir užsienio šalių nacionalinės žiniasklaidos dėmesio centre. Viena jų – pirmųjų emigrantų, ištrūkusių iš Sovietų Sąjungos, pasirodymas laisvajame pasaulyje XX a. 6–7 dešimtmečių sandūroje. Emigravusių lietuvių nebuvo daug, vis dėlto Vakarų pasiekė nemažai šeimų, kurioms pavyko susijungti su JAV, Kanadoje, Vakarų Europos ir Pietų Amerikos šalyse, Australijoje gyvenančiais artimaisiais.¹

Šis lietuvių emigracijos srautas sunkiai klasifikuojamas. Jis prasilenkia su vyraujančiais aktualiaisiais tyrimais, skirtais didžiosioms gyventojų migracijoms po Antrojo pasaulinio

¹ Tyrimą pradėjus nuo emigrantų sąrašo sudarymo (tam buvo pasitelkta lietuvių išeivijos spauda ir publikuoti atsiminimai), į jį buvo įtraukta daugiau kaip 200 į JAV ir Kanadą emigravusių lietuvių šeimų pavardžių (tarp jų – daug nepilnamečių ir motinų su vaikais; tai anaiptol nevisas sąrašas – į jį neįtraukti į Vakarų Vokietiją su Klaipėdos krašto vokiečiais išvykę lietuviai, vien 1958–1960 m. jų buvo beveik 7,8 tūkst. (Arbušauskaitė, Arūnė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002, 189). Kai kurie jų nepasiliko Vakarų arba Rytų Vokietijoje, kaip ir dalis lietuvių, išvykusių į Lenkijos Liaudies Respubliką, vėliau persikėlusius gyventi į Vakarų šalis.

karo, kovai už Lietuvos išlaisvinimą Vakaruose, pabėgimų iš SSRS ir disidentų pasipriešinimo tematikai, matyt, todėl istoriografijoje buvo ilgai nepastebėtas². Joje vyrauja lenkų, vokiečių ir žydų išvykimo iš SSRS (ir Lietuvos SSR) tyrimai. Atsižvelgdamas į savo tarptautinius ir ekonominius interesus, sovietų režimas kartkartėmis aprobuodavo jų emigravimą. Faktas, kad iš okupuotos Lietuvos ir net Sibiro į Vakarus legaliai išvyko ir lietuvių, yra pamirštas, nors ne tik įdomus, bet ir vertas atskiro tyrimo. Individualiomis pavienių asmenų ir šeimų pastangomis politinio atšilimo metais buvo išjudinti procesai, kurie tęsėsi visą sovietmetį.

Šio tyrimo užduotis – išanalizuoti biurokratinį procesą, kurį privalėjo įveikti kiekvienas potencialus emigrantas į kapitalistines šalis, pradedant oficialių dokumentų tvarkymu ir baigiant kelionės bilieto įsigijimu bei skrydžiu. Tiriama lietuvių patirtis, kuri skiriasi nuo kitataučių masinio išvykimo iš Lietuvos SSR ir SSRS. Lietuvių atveju išskirtinos trys legaliai išvykusiųjų grupės: XX a. 6–7 dešimtmečiuose vyravo susijungiančių karo išskirtų šeimų nariai, vėliau padaugėjo užsieniečių sutuoktinių ir disidentų. Pastarųjų išvarejimas (kaip ir kiti atvejai: pabėgimas iš Sovietų Sąjungos, politinio prieglobsčio prašymas išvykus su turistų grupėmis arba privačiai) yra atskiras tyrimo objektas.

Nesant jokios viešos informacijos net apie galimybę emigruoti, žmonės pasiekdavo užsienio valstybių konsulatus, gaudavo užsienio pasus, vizas ir visiems laikams išvykdavo į laisvąjį pasaulį. Kaip tai buvo įmanoma? Kas galėjo legaliai įveikti geležinę uždangą? Migracijų istoriografijoje, kaip minėta, analizuotos kitų tautinių grupių emigracijos iš SSRS aplinkybės. Jos iš esmės skyrėsi nuo pavienių lietuvių pastangų susijungti su Vakaruose gyvenančia šeima. Dėl principinės žydų, lenkų, vokiečių šeimų teisės emigruoti kovojo užsienio valstybių vadovai, dauguma šių tautybių žmonių išvyko organizuotai. Masinis lenkų ir vokiečių išvykimas iš SSRS traktuojamas kaip repatriacija į istorinę tėvynę, o žydai Sovietų Sąjungoje sutelkė įtakingą disidentinį judėjimą už teisę išvykti ir taip pat padėjo pagrindus masinei emigracijai. Vis dėlto, nežiūrint skirtumų, kiekvienas potencialus emigrantas iš SSRS privalėjo įveikti biurokratinį formalumą ir susidūrė su itin neigiamu totalitarinės valstybės požiūriu į piliečių pastangas išvykti bei sąmoningai sudaromomis kliūtimis. Tyrinėdamas žydų išvykimą iš SSRS, Zvi Gitelmanas jas apibūdino taip: „Tiem, kurie užsispiria įveikti emigracijos procesą, jis labai dažnai yra žeminantis, brangus, rizikingas ir varginantis“³. Grupei mokslininkų JAV vykdant imigrantų iš Sovietų Sąjungos, daugiausia žydų, sociologinę apklausą (1979–1984), respondentų gyvenimo tarpsniui iki pradedant tvarkyti emigravimo formalumus apibrėžti net buvo įvestas specialus terminas „paskutinis normalus laikotarpis“ (angl. *last normal period*).⁴ Su pasirengimu išvykti normalus gyvenimas baigdavosi.

² Legalios lietuvių emigracijos iš SSRS į Vakarus pradžia analizuojama šiame straipsnyje: Laukaitytė, Regina, „The Forgotten Breakthrough of the 1960s: The Beginning of the Emigration of Lithuanians from the USSR“, *Lituanus*, 2023, vol. 3, 53–73.

³ Gitelman, Zvi, „Exiting from the Soviet Union: Emigrés or Refugees?“, *Michigan Journal of International Law*, 1982, vol. 3, iss. 1, 47, žiūrėta 2023 gegužės 22, <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol3/iss1/3>.

⁴ *Politics, Work and Daily Life in the USSR. A Survey of Former Soviet Citizens*, edited by James I. Millar. Cambridge: Cambridge University Press, [s. a.], 15.

Tyrimui buvo pasitelkti XX a. 6–9 dešimtmečių lietuvių išeivijos periodikos leidiniai, emigrantų interviu ir atsiminimai⁵, Lietuvos archyvuose saugomi dokumentai. Daugiausiai dėmesio skiriama emigracijai į JAV ir Kanadą, nes tai buvo pagrindinė lietuvių išvykimo kryptis.

Lietuvių emigracijos iš SSRS mastas

Sovietų Sąjunga pelnė valstybės, atsitvėrusios nuo Vakarų pasaulio geležine uždanga, įvaizdį, bet tai nebuvo hermetiškai uždara šalis. Bene daugiausiai migrantų į pirmąją pasaulyje socialistinę valstybę atvyko pasibaigus pilietiniam karui, kai tūkstančiai entuziastų panoro dalyvauti *didžiosiose komunizmo statybose*. Po Antrojo pasaulinio karo migracija į SSRS (ir Lietuvos SSR) tęsėsi, propagandinių kampanijų skatinamas ryžosi grįžti ne vienas Vakaruose laimės neradęs kairiųjų pažiūrų senasis emigrantas arba karo pabėgėlis. Tačiau, skirtingai nuo atvykimo, išvykimas iš Sovietų Sąjungos buvo labai komplikotas, ypač tiems, kuriuos režimas traktavo kaip savo piliečius. Per dešimtmečius sovietų propaganda įdiegė požiūrį, kad pastangos išvykti iš SSRS tolygios *socialistinės tėvynės išdavimui*, migracijos institucijos veikė saugumo organų žinioje ir apgalvotai žlugdė žmonių viltis išvykti gyventi į Vakarus.

Pavienių lietuvių šeimų emigracija į kapitalistines Vakarų šalis prasidėjo 1957 m., destalinizacijos ir politinio atšilimo laikotarpiu, kai Nikita Chruščiovas peržiūrėjo migracijos politiką, atvėrė reformuojamos SSRS duris užsienio turistams. Politiniai ir ekonominiai Sovietų Sąjungos interesai paskatino įvykius, neregėtus jaučiant šaltojo karo įtampą: Kremliuje ėmė svečiuotis įtakingi Vakarų politikai, verslininkai ir žurnalistai (beje, bemaž kiekvienas jų SSRS vadovybei įteikdavo savo šalyje susijungimo siekiančių karo išskirtų šeimų sąrašą); 1957 m. vasarą Maskvoje įvyko KGB kontroliuojamas, bet vis dėlto revoliucinis atšilimo epochos renginys – pasaulinis jaunimo ir studentų festivalis, į kurį suvažiavo apie 34 tūkst. dalyvių iš 131 šalies; JAV ir SSRS 1959–1960 m. pasikeitė nacionalinių pasiekimų parodomis ir vyriausybinių delegacijomis. JAV nacionalinę parodą Sokolnikuose 1959 m. liepą atidarė viceprezidentas Ričardas Niksonas (atvežęs 200 susijungimo siekiančių amerikiečių šeimų sąrašą), o tų metų rugsėjo dvi savaites N. Chruščiovas su gausia delegacija ir šeima praleido keliaudamas po Ameriką. Visur skambėjo nusiginklavimo ir taikos, bendradarbiavimo ir draugystės lozungai. Atkakliausius režimo kritikus Amerikoje, nepamiršusius garsiosios jo frazės „mes jus palaidosime“, N. Chruščiovas nutildė emociniais paaiškinimais, kad tikroji žodžių prasmė buvo „mes jus pralengsime“.⁶

Amerikoje N. Chruščiovas galėjo įsitikinti, kad pavienių šeimų pastangos susijungti peraugo į judėjimą už žmogaus teises ir tampa vis svarbesniu politiniu veiksmu. Sovietų pusei buvo keblu atremti įtakingų JAV politikų ir stambių investuotojų vėl ir vėl dėstomus

⁵ Dėkoju savo patirtimi pasidalijusiems emigrantams Nijolei ir Albertui Benotams, Aidui Kupcinskui, Vitoliui Vengriui. Išeivijos periodikoje buvo skelbiama daug emigrantų, ypač pirmųjų, interviu. Jau XX a. 7 dešimtmečio pradžioje JAV buvo išleisti pirmieji iš SSRS ištrūkusių buvusių tremtinių ir politinių kalinių atsiminimai. Kai kurie jų tekstai buvo publikuoti ir anglų bei kitomis kalbomis.

⁶ Taubman, William, *Chruščiovas: žmogus ir jo laikas*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007, 515, 520–521.

argumentus, kad šeimų susijungimas padarytų gerą įspūdį visuomenei, suartintų šaltojo karo supriešintas tautas.⁷ Be to, vizito organizatoriai buvo sudarę sąlygas amerikiečiams asmeniškai įteikti prašymus N. Chruščiovui. Gausybė reporterių fotografavo ir filmavo besikartojančias jautrias scenas, kai prie jo priėję žmonės maldavo išleisti artimuosius. Amerikiečių dėmesiu besimėgaujantis N. Chruščiovas nevilkingo nejaukių akimirkų, ir žinia-sklaida vieną po kito garsino jo pažadus leisti susijungti prašytojų šeimoms.⁸

Šaltojo karo pauzė truko neilgai: JAV ir SSRS santykiai jau 1960 m. smarkiai atšalo, Sverdlovsko srityje numušus amerikiečių žvalgybinį lėktuvą ir vykstant jo piloto teismui, o 1962 m. rudenį kilo Karibų krizė. Vis dėlto trumpu politinio atšilimo laikotarpiu Vakarų šalių veikėjams pavyko paskatinti nuo 1948 m. įšalusį procesą – Antrojo pasaulinio karo išskirtų šeimų susijungimą.

Oficialiais duomenimis, iš SSRS į JAV nuo 1958 m. gegužės iki 1965 m. rudens emigra-vo 1 325 žmonės. Dauguma jų buvo vyresnio amžiaus žydai, vykstantys pas savo šeimos narius.⁹ Tarp šių imigrantų buvo nemažai lietuvių: pabirais išėivijos spaudos duomenimis, vien 1960 m. JAV susijungė ne mažiau kaip 40 lietuvių šeimų, Kanadoje – 8. Tai buvo karo pabėgėlių žmonos arba vyrai su vaikais, taip pat pavieniai vaikai, kurie tėvų buvo palikti giminaičių globai, 1944 m. traukiantis į Vokietiją (kaip tikėtasi – tik laikinai). Tiesa, dėl minėtų politinių aplinkybių 1961 m. emigracija kuriam laikui sustojo, lietuviams buvo už-vertos ir kitų valstybių sienos. Krizei praėjus, emigracija tęsėsi, nors niekuomet nebeįgavo 1960-ųjų masto. Į JAV kasmet išvykdavo nuo trijų iki dvidešimties lietuvių šeimų arba pavienių asmenų. Tikslesnės statistikos stinga: pvz., iš Lietuvos SSR 1968 m. į kapitalistines šalis apsigyventi išvyko 82 asmenys¹⁰, 1975–1979 m. į Kanadą – 60¹¹, bet, statistikoje nefik-suojant emigrantų tautybės, sunku pasakyti, kiek iš jų būta lietuvių.

Emigracijos procesas

Lietuvių emigracijos iš SSRS procese dalyvavo dvi suinteresuotos pusės, kurių jėgos buvo labai netolygios: viename flange dėl išvykimo kovojo potencialūs emigrantai, remiami Va-karuose gyvenančių savo artimųjų, o kartais ir jų valstybių atstovų, kitame buvo sovietų režimo institucijos. Visi sprendimai priklausė nuo pastarųjų sprendimo, grindžiamo nie-kam nežinomomis instrukcijomis. Leidimas išvykti kiekvienu atveju buvo gaunamas

⁷ “Reunion of Families Separated by World War II”, in *Congressional Record. Proceedings and Debates of the 87th Congress Second Session*, vol. 108, part 15. September 18, 1962, to September 27, 1962. Washington: United States Government Printing Office, 20975.

⁸ Tokia galimybė pasinaudojo bent penkios lietuvių šeimos, kurioms padėjo JAV žiniasklaida. Plačiau žr.: Laukaitytė, Regina, “The Forgotten Breakthrough of the 1960s: The Beginning of the Emigration of Lithuanians from the USSR”, *Lituanus*, 2023, vol. 3, 63–65.

⁹ “International Migration News and Notes”, *The International Migration Digest*, 1965, vol. 2, no. 2 (Autumn), 200.

¹⁰ Iš jų 43 – į VFR (matyt, vokiečiai), 23 – į JAV, 4 – į Kanadą, po 3 – į Australiją ir Argentiją, 2 – į Braziliją ir po vieną asmenį į Angliją, Prancūziją, Švediją ir Kongą. Dar 166 asmenys tais metais trumpai apsilankė kapitalistinėse šalyse asmeniniais reikalais (Slapta „Pažyma apie sovietinių piliečių išvykimą į užsienį ir užsieniečių atvykimą į Lietuvos SSR 1968 m. (Lietuvos SSR MVD OVIR duomenimis)“, Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. K-41, ap. 1, b. 669, l. 65).

¹¹ „Iš Imigracijos ministerijos“, *Tėviškės žiburiai*, 1981 kovo 5, 10.

individualiai, t. y. režimas nesusisaistė jokių principiniu įsipareigojimu (pvz., atkurti stalinizmo metais atimtą pilietybę, suteikti teisę išvykti užsienio piliečių šeimų nariams). Siekiant atgrasyti nuo galimos masiškesnės emigracijos buvo pasitelkta neviešinama, todėl paini, nuolat koreguojama biurokratinė procedūra. Antraip, kaip liudija net to meto folkloras¹², Sovietų Sąjunga būtų ėmusi sparčiai tuštėti.

Emigracijos iš SSRS procesą buvo galima inicijuoti dviem būdais:

1) asmeniškai kreipiantis į išvykimo šalies diplomatinę atstovybę SSRS dėl savo pilietybės ir galimybės emigruoti. Šis kelias buvo rizikingiausias, nes toks asmuo (parašęs laišką pasiuntinybei arba joje apsilankęs) iš karto patekdavo į sovietų kontržvalgybos akiratį ir būdavo įtariamasis šnipinėjimu.¹³ Lietuvos SSR gyventojų pilietybės statusas buvo reglamentuotas 1940 m. rugsėjo 7 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku, kuriuo visi Lietuvos, Latvijos ir Estijos Respublikų piliečiai mechaniškai gavo Sovietų Sąjungos pilietybę.¹⁴ Todėl teisėtai ištrukti iš SSRS asmuo galėjo nebent turėdamas svetimšalio pasą. Tokių atvejų Lietuvos SSR pasitaikydavo tik 1945–1947 m., t. y. iki šaltojo karo priešpriešos ir masinių represijų pradžios.

2) iniciatyvos imantis kurioje nors Vakarų valstybėje gyvenantiems artimiesiems, kurie siųsdavo vadinamąjį „iškvietimą“ (rus. *вызов*), t. y. tos valstybės garantijas, kad imigrantas bus priimtas ir juo bus pasirūpinta. Tokius iškvietimus Lietuvos SSR gyventojams ir net dar nespėjusiems sugrįžti, bet iš tremties ir lagerių išlaisvintiems artimiesiems imta siųsti nuo 1955 m. Mat po Stalino mirties Sovietų Sąjungoje prasidėjus politiniam atšilimui šeimos nedelsdamos mezgė nutrūkusius ryšius. Per Raudonąją Kryžį, Maskvoje veikiančias diplomatinės pasiuntinybes, užsienio reikalų ministerijas, pažįstamus ir gimines įsidrąsinta ieškoti artimųjų, imta be baimės keistis laiškais bei informacija. Situacija keitėsi nepaprastai sparčiai: 1955–1956 m. susirašinėjimas ir parama siuntiniais tapo masiniai, prasidėjo užsieniečių turistinės kelionės į SSRS apsilankant Vilniuje. Įdomu, kad žinias apie pirmuosius emigrantus lietuviai išgirdo per „Amerikos balso“ radijo lietuviškas laidas. Tokia informacija plito ir Lietuvoje, ir Vakaruose, žadino optimizmą, bandyta susisiekti su išvykstančiais arba jų artimaisiais sužinoti efektyvius būdus įveikti biurokratinius formalumus.¹⁵

Nuo XX a. 6 dešimtmečio vidurio saviškių *atsiėmimu* iš SSRS paprastai rūpinosi užsienyje įsikūrę sutuoktiniai arba vaikai. Sėkmingai atvykus pirmiesiems imigrantams, buvo

¹² Sužinojęs, kad paveža emigruoti susiruošusią moterį, Maskvos taksistas papasakojo jai anekdotą: Vorosilovui ir kitiems aukštiems „ponams“ klausinėjant apie vizito Amerikoje įspūdžius, Chruščiovas guodėsis, kad visi jo lankytojai prašę išleisti jų gimines ir draugus į Vakarus. Vorosilovui pasiūlius juos išleisti, Chruščiovas nesutikęs: „Tai kas tada bus – liksime tik mudu du.“ Į tai Vorosilovas pasakęs, kad šis pasiliksias vienas, nes jis irgi norįs išvažiuoti (Mėlienė, Matilda, *Kryželiai Arktikoje: suėmimas ir gyvenimas bolševikų rojuje*. Chicago: Vytauto Didžiojo šaulių rinktinė, 1981, 184).

¹³ Stalinizmo metais MGB kasmetinėse „valstybinių nusikaltėlių“ statistikos suvestinėse atsirado grafa: „Ryšys su pasiuntinybėmis“. Tuo pretekstu Lietuvos SSR kasmet būdavo suimama po keltą asmenų. Jie kaltinti žvalgybinių arba „šmeižikiškų“ duomenų apie Lietuvos SSR politinę, ekonominę padėtį perdavimu (Visiškai slapta „Pažyma apie Lietuvos SSR MGB 2 skyriaus agentūrinio darbo rezultatus per 1950 m. 10 mėnesių“, LYA, f. K-43, ap. 1, b. 17, l. 350).

¹⁴ «О порядке приобретения гражданства СССР гражданами Литовской, Латвийской и Эстонской Советских Социалистических Республик», Электронная библиотека исторических документов, žiūrėta 2023 liepos 8, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/131030-o-poryadke-priobreteniya-grazhdanstva-sssr-grazhdanami-litovskoy-latviyskoy-i-estonskoy-sovetskikh-sotsialisticheskikh-respublik-ukaz-ot-7-sentyabrya-1940-g>.

¹⁵ Armonienė, Barbora ir Nasvytis, Algirdas L., *Palik ašaras Maskvoje*. Cleveland: Viltis, 1961, 238.

viešinamos rekomendacijos, nuo ko reikėtų pradėti emigracijos procedūrą. Anot Niujorko advokato Marshalo Macduffie'o (kuris dirbo su SSRS piliečių bylomis ir, asmeniškai pažinodamas N. Chruščiovą, daug prisidėjo prie atskirų šeimų, įskaitant lietuvių, susijungimo), amerikiečiams pirmiausia derėjo įsitikinti, ar SSRS gyvenantis šeimos narys arba nariai iš tiesų yra pasiryžę emigruoti, ar nepristigs drąsos kreiptis į sovietines įstaigas. Kviečiantysis turėjo parūpinti oficialų iškvietimą, kuriame būtų nurodytas giminystės ryšys ir tai, kad jis išgali teikti imigrantui (-ams) paramą. Be to, kviečiantysis kreipdavosi į savo šalies imigracijos tarnybas garantijų, kad jo šeimos nario (žmonos, vaikų iki 21 m. amžiaus) atvykimas nebus ribojamas imigracijos kvota.¹⁶ JAV atveju, kaip ir iki Antrojo pasaulinio karo, Lietuvai tebebuvo skirta 384 asmenų per metus imigracijos kvota, bet ji negaliojo karo pabėgėliams (iki 1962 m. liepos 1 d.) ir giminystės ryšiais su amerikiečiais susijusiems Lietuvoje gimusiems asmenims.¹⁷

Užsienyje gyvenančių artimųjų įtaka emigracijos procesui buvo ribota – jie galėjo vien paskatinti jį iškvietimu, iš tolo stebėti, patarti ir finansuoti. Tikrasis proceso dalyvis, turėjęs įveikti visas biurokratinės kliūtis, baimes ir nusivylimus, buvo SSRS gyvenantis būsimas emigrantas. Jis su gautu iškvietimu ir prašymu emigruoti kreipdavosi į vietos MVD Milicijos valdybos Vizų ir registravimo skyrių. Šio skyriaus pavadinimo santrumpa OVIR (*Отдел виз и регистрации*) dėl žydų emigracijos blokavimo įsitvirtino istoriografijoje panašiai kaip *sputnik* arba *perestroika*. Stalino prospekte, Vilniuje, veikęs OVIR iki 1955 m. beveik neturėjo darbo (darbuotojai tilpo viename kabinete ir dirbo tik tris dienas per savaitę), bet tų metų pabaigoje jau neįstengė aptarnauti išaugusio interesantų srauto – prašyta skirti erdvesnes patalpas ir daugiau etatų.¹⁸

Kas vyko asmeniui pradėjus emigracijos procedūrą SSRS? Tokiu nestandartiniu elgesiu atkreipdamas į save dėmesį, jis rizikavo tapti totalitarinės valstybės represijų taikiniu. Jau pats noras išvykti buvo rizikingas, anot emigrantės Elenos Juciūtės, tolygus prisipažinimui, kad gyventi „šitoj santvarkoj tau negerai“¹⁹. Tiesa, destalinizacijos metais lagerių ir specialiųjų gyvenviečių sistema buvo sparčiai ardoma, bet niekas negalėjo pasakyti, kaip ilgai truks atšilimas, kas laukia SSRS pasiliekančių emigrantų šeimos narių.

Nors emigracijos klausimais žmonės kreipdavosi į vidaus reikalų sistemoje veikiančią OVIR, pirmiausia jų laukė susitikimai su saugumo darbuotojais ir apklausos, kurias reikėtų traktuoti kaip profilaktinius pokalbius. Žmogus jokia būdu negalėjo atvirai džiūgauti galimybe apleisti SSRS, nebent jo motyvai buvo žinomi dėl disidentinės veiklos. Nenorėdamas komplikuoti išvykimo, jis privalėjo slėpti savo tikrąsias pažiūras ir nurodyti vien asmeninio pobūdžio priežastis, skatinančias sprendimą emigruoti (vieniša skurdi senatvė be pensijos ir nuosavo būsto, pakartotiniai sutuoktinių arba vaikų iškvietimai).

Dažnam buvo daromas spaudimas atmesti kvietimą emigruoti į kapitalistinę šalį: vieniems žadėtas geresnis darbas ir padoresnis būstas, kiti bauginți saugumo esą turima

¹⁶ "Reunion of Families Separated by World War II", 20975.

¹⁷ „Į JAV atvykti yra užsiregistravę 2,502 asmenys“, *Dirva*, 1961 lapkričio 8, 6.

¹⁸ Visiškai slaptas 1955 12 19 Lietuvos SSR MVD OVIR viršininko Kiselevičiaus raštas vidaus reikalų viceministrui Gocevui, Lietuvos ypatingojo archyvo Vidaus reikalų ministerijos dokumentų skyrius, f. L-3, ap. 3, b. 611, l. 46.

¹⁹ Juciūtė, Elena, *Igarkos naumiestis. Dokumentinis reportažas iš lietuvių tremtinių gyvenimo Sibire*. Putnam: The Sisters of Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, 1983, 229.

kompromituojančia medžiaga.²⁰ Per profilaktinį pokalbį su emigracijos siekiančiais asmenimis KGB zondavo galimybes užverbuoti, pristesti kokias nors užduotis, pvz., įsifiltruoti į lietuvių išeivijos politines arba kultūros organizacijas, įsiskverbti į JAV, VFR, Anglijos žvalgybos ir kontržvalgybos organus.²¹ Tarp išvykstančiųjų gyventi į Vakarus galima rasti senokai su saugumu bendradarbiaujančių asmenų pavardžių.²² Vis dėlto sunku pasakyti, ar kuris nors į laisvąjį pasaulį ištrūkęs lietuvis iš tiesų klusniai vykdė jam primestas užduotis. Juolab KGB pareigūnai patys numatė, kad į atvykėlius iš Sovietų Sąjungos bus žiūrima įtariai, įsidarbinančiuosius tikrins nacionalinės specialiosios tarnybos. Todėl jie neskubėjo ieškoti kontaktų su užverbuotais emigrantais, palikdavo „nusėsti“²³; verbuoti išvykstančius buvusius politinius kalinius bei tremtinius greičiausiai vengta. Ištyręs 4-5 atvejus apie išvykstančius gyventi į užsienį užverbuotus asmenis, Darius Juodis teigia, kad iš jų informaciją teikė tik vienas, be to, tik kurį laiką.²⁴ Vis dėlto griežtai kontroliuojamas sienų atvėrimas suteikė KGB naujų galimybių: intensyvesnė gyventojų migracija leido užmaskuoti į Vakarus siunčiamų KGB slaptųjų bendradarbių gausą, sustiprinti priedangą kvalifikuotai agentūrai.

Nepriimtina migracijos tendenciją, gyventojų pastangas apleisti SSRS sovietų režimas mėgino švelninti skatindamas priešingą procesą – repatriaciją ir reemigraciją. Tokios politikos perspektyva įžvelgta ir šeimų susijungimo atvejais. Įprasta praktika buvo spaudimas žmonėms siekti ne savo išvykimo, o Vakaruose gyvenančių artimųjų grįžimo į SSRS. Pavyzdžiui, eilinis Onos Vengrienės prašymo atmetimas 1965 m. buvo motyvuotas taip: „Jūsų vyras turi visas galimybes grįžti iš JAV ir prisijungti prie savo šeimos.“²⁵ Net tais atvejais, kai visi šeimos nariai buvo įsikūrę užsienyje (pavyzdžiui, vyras ir keli suaugę, ten savas šeimas sukūrę vaikai), SSRS pilietis įtikinėtas, kad jie turėtų imigruoti į Lietuvos SSR, esą būsią aprūpinti darbu ir butais.²⁶

Nuo XX a. 8 dešimtmečio daugėjant santuokų su užsieniečiais, kiekvienu atveju įsakmiai reikalauta, kad šie apsigyventų Sovietų Sąjungoje. Jaunos poros buvo terorizuojamos pakartotiniais atsisakymais suteikti SSRS piliečiams leidimą emigruoti, saugumiečių

²⁰ Antai Igarkoje gyvenusią buvusią tremtinę Oną Tamošiūnaite, 1960 m. gavusią pakartotinį brolių iškvietimą emigruoti į JAV, aplankęs MVD pareigūnas gąsdino, neva esanti išaiškinta jos antisovietinė veikla, ryšiai su desantininkais (Juciūtė, *Igarkos naumiestis*, 224–225). Pirmą brolių iškvietimą ji gavo 1956 m., pasų stalo viršininkės padedama sutvarkė ir išsiuntė visus reikiamus dokumentus, tačiau atsakymo iš Maskvos taip ir nesulaukė. Nesitikėjo išvykti, kam nors prasitarusi apie Ameriką sulaukdavo pašaipų, niekas nebuvo girdėjęs apie panašų precedentą, be to, jai net nebuvo leista grįžus apsigyventi Lietuvos SSR. Vis dėlto antras bandymas buvo sėkmingas, iš Igarkos į Bostoną ji nuvyko 1960 m. pabaigoje.

²¹ Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, 300–301; Visiškai slapta pažyma apie Lietuvos SSR KGB 2 valdybos 4 skyriaus darbą 1967 m., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 22–25.

²² 1965 m. pas šeimos narius į JAV emigravęs Lietuvos kariuomenės pulkininkas ankstesniuose saugumo dokumentuose minimas kaip maršrutinis agentas „Gružė“ (Visiškai slaptas 1948 06 11 „Marijampolės apskrities MGB Kontržvalgybos skyriaus agentūrinių priemonių Amerikos linija planas“, LYA, f. K-43, ap. 1, b. 24, l. 154).

²³ Visiškai slapta pažyma apie Lietuvos SSR KGB 2 valdybos 4 skyriaus darbą 1967 m., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 22–25.

²⁴ Juodis, *Šiapus ir anapus kordono*, 300–302.

²⁵ Vengris, Jonas, *Mano kelias. Memuarai*. Osterville: J. Vengris, 1990, 252.

²⁶ Šukys, Julija, *Siberian Exile: Blood, War, and a Granddaughter's Reckoning*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2017, 145; Rūkienė, Stefaniija, *Grįžimas į laisvę*. Cleveland: Viltis, 1970, 495.

vizitais ir kaltinimais neva sudarius fiktyvias santuokas.²⁷ Suradusi pakankamai kliaučių, KGB galėjo blokuoti ir santuokos įregistravimą, ir emigraciją į kapitalistinę šalį.²⁸

Asmenims, apsisprendusiems išvykti ir pradėjusiems emigracijos dokumentų tvarkymo procesą, OVIR paprastai patardavo kreiptis juridinės pagalbos į Advokatų kolegiją. Mat net išprususiam inteligentui pačiam susigaudyti painioje biurokratijoje buvo sunku, dokumentams parengti reikėjo daug laiko. Suprantama, emigracijos procedūrų srityje besispecializuojančių advokatų Lietuvos SSR negalėjo būti daug, todėl jos atrodė visiškai miglotos, o neefektyvias paslaugas teikiantys advokatai – nepatikimi, prašymus atmetus ieškota kitų.

Iškvietimą emigruoti į kapitalistinę šalį gavęs asmuo privalėjo užpildyti OVIR anketą ir tai institucijai pateikti visą šūsnį dokumentų. Priklausomai nuo laikotarpio ir individualios situacijos, dokumentų kiekis skyrėsi, bet OVIR buvo teikiamas (a) pareiškimas dėl išvykimo; (b) autobiografija (joje reikėjo ne tik aprašyti savo gyvenimą, bet ir nurodyti artimų giminių darbovietes, pareigas); notaro patvirtinti nuorašai: (c) gimimo liudijimo; (d) susituokusiesiems – santuokos liudijimo; (e) patyrusiesiems represijas – pažymos apie paleidimą iš lagerio arba tremties; (f) charakteristika iš darbovietės; (g) pažyma iš darbovietės apie atsiskaitymą už naudotą įrangą, išsiregistravimą iš bendrabučio ar pan.; (h) pažyma iš Butų valdybos apie turimą nuosavybę, šeimininę padėtį; (i) banko kvitai apie įmokas už žyminį mokestį bei užsienio pasą, atsiskaitymą su Advokatų kolegija; (k) milicijos pažyma, kad nesama iškeltų bylų; (l) šeimos narių raštiški sutikimai, kad neprieštarauja emigravimui (neturi finansinių pretenzijų, pvz., broliai vieni kitiems, tėvai suaugusiam sūnui arba dukrai); m) pažyma apie pašalinimą iš komjaunimo organizacijos; n) 6 fotografijos (daromos specialiai tokiai ankečiai). Visus šiuos dokumentus advokatas įsiūdavo į OVIR teikiamą bylą.

Minėti dokumentai turėjo būti parengti rusų kalba ir atspausdinti mašinraščiu, be to, visose pažymose turėjo būti nurodoma, kad jos išduotos emigravimo tikslu. Toks reikalavimas ypač kėlė nerimą siekiantiesiems išvykti, nes išankstinis jų pastangų paviešinimas galėjo paskatinti nemalonumus darbe (inteligentai rizikavo netekti pareigų²⁹), sovietinių institucijų įtarumą ir siuntinėjimą nuo vienu biurokrato durų prie kitų.³⁰ Išvykti besirenigiantys komjaunuoliai būdavo demonstratyviai išmetami iš tos organizacijos, jų „nederamą“ elgesį pasmerkus vietos (mokyklos, darbovietės) kuopelėje ir miesto arba rajono komjaunimo komitete.³¹

Šiame dokumentų rinkimo etape būsimas emigrantas jautėsi ypač pažeidžiamas, patirdavo daug streso. Painios biurokratinės procedūros kėlė įtarimus, kad tyčia siekiama išprovokuoti nepasitenkinimą, konfliktinę situaciją ir tuo pretekstu emigracijos bylą nutraukti.

²⁷ 2022 09 02 Nijolės Benotas, 2022 08 06 Aido Kupcinsko laiškas autorei.

²⁸ Antai buvusiam politiniam kaliniui Vytautui Svilui 1970 m. pamėginus įregistruoti santuoką, jis buvo apkaltintas antisovietine veikla ir deportuotas iš SSRS, o jo sužadėtinė atleista iš darbo Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultete. V. Svilui, kurio motina buvo vokiečių, du kartus pavyko emigruoti į Vokietiją: 1941 ir 1966 m., jis dėstė Vasario 16-osios gimnazijoje (KGB persekiojimą atvykus į Lietuvą jis aprašė straipsnių serijoje: Svilas, Vytautas, „33 dienos anapus“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1971 05 05–06 30).

²⁹ Vengris, *Mano kelias. Memuarai*, 250. Antrą kartą pateikusi prašymą su vaikais emigruoti pas vyrą į JAV, Ona Vengrienė 1964 m. neteko dėstytojos darbo Žemės ūkio akademijoje.

³⁰ Juciūtė, Elena, *Pėdos mirties zonoje: politinės kalinės prisiminimai apie sovietinius kalėjimus*. New York: L.Š.S.T. Simo Kudirkos kuopos spec. k-tas, 1974, 505–506.

³¹ 2022 08 06 Aido Kupcinsko, 2022 08 12 Vitolio Vengrio laiškas autorei.

Žmogus turėjo ne tik elgtis apdairiai, nes bijojo provokacijos³², bet ir sąmoningai kurti emigravimui „tinkamą“ įvaizdį, ieškoti būdų pakoreguoti dokumentų turinį. Pavyzdžiui, manyta, kad netiko palanki darbovietės charakteristika apie perspektyvų darbuotoją; atvirkščiai, joje turėjo būti rašoma apie prastą sveikatą, globos reikalingumą.³³

Galutinį sprendimą dėl išvykimo priimdavo SSRS OVIR Maskvoje, tai galėjo užtrukti kelis mėnesius arba pusę metų. Sprendimas dažnai būdavo neigiamas, tačiau asmuo turėjo teisę vėl kreiptis į vietos OVIR, pateikti naują iškvietimą ir vėl pradėti minėtų dokumentų rinkimo, vertimo ir notaro tvirtinimo procedūrą. Visa tai, ypač advokato ir notaro paslaugos, vertimai kainavo nemažus pinigus, jau nekalbant apie neoficialias pakišas procesui paspartinti.

Greičiausiai tik vienam kitam pavyko emigruoti pirmą kartą pateikus dokumentus. Atsiminimuose apstu liudijimų apie ilgus metus trukusias, vis atnaujinamas pastangas emigruoti, desperaciją dėl pinigų, vis kintančių taisyklių ir begalinio laukimo. Įslaptintais statistiniais duomenimis, pavyzdžiui, 1966 m. emigruoti siekė 1 837 žmonės (dar 446 laukė atsakymo į prašymus, pateiktus 1965 m.); net 1 747 asmenys dokumentus teikė dar kartą. Tais metais emigruoti leista 449 žmonėms, 1 436 prašymai buvo atmesti.³⁴

Prašymą atmetus, atkakliausi užsienyje gyvenantys artimieji imdavo ieškoti įtakingų veikėjų užtarimo: kreipdavosi į savo valstybių ministrus ir parlamentų atstovus, tarptautinių organizacijų (Raudonojo Kryžiaus, Suvienytųjų Nacijų Organizacijos) lyderius, be to, rašydavo raštus Lietuvos SSR ir SSRS vadovams.³⁵ Atgrasymui nepasidavę Sovietų Sąjungos piliečiai vis kartodavo biurokratinės procedūras, dėl neteisėtų kliūčių susijungti su šeimos nariais skųsdavosi valdžios atstovams. Toks atkaklumas pasiteisindavo, jei tik išvykimo neblokudavo KGB. Bene ilgiausiai – 34 metus – galimybės susijungti su JAV gyvenančia žmona ir vaikais laukė anykštėnas Aleksandras Skopas, buvęs politinis kalinys. Jam, atvykusiam į Čikagą 1978 m. sulaukus 80 metų, ilgai trukdyta grasinimais, įkalbinėjimais ir klampia biurokratija.³⁶

Teigiamo OVIR sprendimo atveju paskutinė pasirengimo išvykti stotelė buvo Maskvoje. Į procesą įsijungdavo išvykimo šalies konsulas, kuris pakviesdavo būsimą imigrantą atvykti ir pateikti tos valstybės reikalaujamus dokumentus. Paprastai reikalauta

³² Buvęs politinis kalinys Jonas Kreivėnas, pradėjęs rinkti norint išvykti būtinus dokumentus, baiminosi, kad saugumiečiai jį apkaltins sovietų santvarkos kritika arba tarnautojų įžeidimu, sufabrikuos bylą ir suims. Jam nepavyko išvengti konfliktinių situacijų: Kapsuko civilinės metrikacijos biure paprašęs gimimo ir santuokos metrikų nuorašų emigracijai, tos įstaigos vedėjos buvo apšauktas „Smetonos šunimi ir kraugeriu“ ir išvytas iš kabineto. Bijodamas būti įskųstas KGB, jis iš karto išvažiavo iš Kapsuko, kelias naktis net nenakvojo savo bute (Kreivėnas, Jonas, *Mirties lageriuose ir tremtyje. Atsiminimai*, red. E. Jasiūnas. Chicago: E. Jasiūnas, 1981, 254–256, 262).

³³ Negavusi leidimo emigruoti pas JAV gyvenančią seserį, Elena Juciūtė (motyvuoto tuo, kad turinti darbą ir nesanti sesers išlaikytinė), prieš dar kartą pateikdama dokumentus, sąmoningai paprašė sesers atsiųsti maisto produktų, atsisakė laborantės pareigų mokykloje ir įsidarbino tarnaitė (Juciūtė, *Pėdos mirties zonoje...*, 512).

³⁴ 302 asmenims leista emigruoti į Izraelį (leidimo negavo 1 208), 53 – į VFR (leidimo negavo 122), 50 – į JAV (leidimo negavo 61), 24 – į Kanadą (leidimo negavo 16), 10 – į Australiją (leidimo negavo 17), 6 – į Lotynų Amerikos šalis (leidimo negavo 3), 2 – į Didžiąją Britaniją (leidimo negavo 2), 1 – į Prancūziją (leidimo negavo 1) (Slapta Lietuvos SSR KGB 10 skyriaus viršininko „Pažyma apie skaičių 1966 m. gautų ir peržiūrėtų bylą asmenų, pateikusių prašymus išvykti į užsienį“, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 652, l. 62–63).

³⁵ Rūkienė, *Grįžimas į laisvę*, 496–497; Šukys, *Siberian Exile: Blood, War, and a Granddaughter's Reckoning*, 145; Kreivėnas, *Mirties lageriuose ir tremtyje. Atsiminimai*, 249.

³⁶ Valiukėnas, M., „Vakaras su Sibiro tremtiniais“, *Dirva*, 1978 birželio 15, 1.

plaučių rentgenogramos, pažymų apie kraujo tyrimus ir skiepus, gimimo metrikų ir santuokos liudijimo nuorašų, Sovietų Sąjungos užsienio paso. Atstovybėse emigrantus apžiūrėdavo gydytojas arba net gydytojų komisija.

Paskutinį dokumentą prieš išvykstant – užsienio pasą – iki XX a. 8 dešimtmečio vidurio išduodavo vienintelis OVIR skyrius Maskvoje, neretai minioje interesantų laukiant savaitę arba dvi savaites, vis dar spėliojant, ar pasas apskritai bus išduotas (vėliau užsienio pasą emigrantai galėjo atsiimti Lietuvos SSR miestų pasų staluose). Ilgas budėjimas OVIR skyriuje laukiant užsienio paso taip pat priskirtinas prie atgrasymo patirčių. Mat Maskvos viešbučiai visada būdavo perpildyti, todėl žmonės ieškodavo pažįstamų arba net rizikuodavo apsistoti pas atsitiktinai gatvėje užkalbintus maskviečius.³⁷ Įdomu tai, kad lietuviai neblogai orientavosi Sovietų Sąjungos sostinėje, ypač tie, kurie destalinizacijos metais grįžo iš tremties, lagerių ir jautėsi integravęsi į daugiatautės SSRS erdvę. Jie išmoko rusų kalbą, perprato biurokratinę sistemą, turėjo solidarijų represijas patyrusių pažįstamų (tai padėdavo surasti privačių adresų nakvynei svetimame mieste, patekti į aukštų valdininkų kabinetus).

Tik pateikęs užsienio pasą su viza būsimas emigrantas galėjo Tarptautinių skrydžių kasoje Maskvoje įsigyti kelionės bilietą ir banke išsikeisti 100 rub. į reikiamą valiutą. Nesant tiesioginių skrydžių iš Maskvos į JAV, Kanadą ir kitas tolimas šalis, pirmosios kelionės būdavo organizuojamos per Helsinkio, Kopenhagos, Amsterdamo, Paryžiaus, Briuselio oro uostus.

Emigrantai stengdavosi apleisti Maskvą artimiausiu skrydžiu, nes baimindavosi naujų kliūčių, provokacijų. Paskutinės dienas arba net valandas Sovietų Sąjungoje ir įlaipinimą į lėktuvą neretas prisiminė kaip dramatiškus išgyvenimus. Mat net sėkmingai sutvarkę visus formalumus ir gavę užsienio pasą žmonės nesijautė ramūs: vieni baiminosi, kad valstybė gali staiga pakeisti politinį kursą ir aklinau užverti sienas³⁸, kitų iki paskutinės minutės neapleido represijų nuojauta, baimė dėl saugumo struktūrų provokacijos arba banalios vagystės prarasti dokumentus³⁹. Dėl didžiulės psichologinės įtampos emigrantus į Maskvą paprastai palydėdavo šeimos nariai arba pažįstami, su kuriais buvo galima pasitarti ir jaustis saugiau (pavyzdžiui, artimųjų Lietuvoje neturėjusi moteris „nusisamdė“ palydovą – jauną stiprų vyrą⁴⁰).

Realiausią grėsmę savo insinuacijomis kėlė OVIR pareigūnai, nesibodėję paskelbti naujus netikėtus reikalavimus ir grąžinti žmones namo bemaž nuo lėktuvo trapo. Sunku pasakyti, kiek jų buvo priversti atidėti kelionę arba visai jos atsisakyti paskutiniu momentu dėl esą pasikeitusių taisyklių, nesutvarkytų formalumų. Veiksmingą pagalbą tokiais nenumatytais atvejais galėjo suteikti nebent konsulatų ir ambasadų darbuotojai.⁴¹

³⁷ Rūkienė, *Grįžimas į laisvę*, 504.

³⁸ Juciūtė, *Pėdos mirties zonoje*, 519. Gavusi leidimą emigruoti, moteris jautriai reagavo į gandus, kasdien klausydavosi radijo „iš visur“ ir bandydavo spėlioti, ar niekas nesutrukdytų išvykti.

³⁹ Kreivėnas, *Mirties lageriuose ir tremtyje. Atsiminimai*, 262.

⁴⁰ Rūkienė, *Grįžimas į laisvę*, 505.

⁴¹ Antai turtą išpardavusi ir su artimaisiais Lietuvoje atsisveikinusi B. Armonienė, vyrui su dukra jau laukiant atvykstančiųjų Kopenhagos oro uoste, OVIR Maskvoje buvo informuota, kad užsienio pasų išdavimo taisyklės buvo pakeistos ir ji privalo vėl juos užsisakyti grįžusi į gyvenamąją vietą. Neįstrigti SSRS šeimai padėjo JAV konsulato ir ambasados darbuotojai, dvi dienas vedę derybas dėl jų išvykimo (Armonienė ir Nasvytis, *Palik ašaras Maskvoje*, 241–242). 1975 m. pas žmoną emigruojantis jaunas vyras Maskvoje, tvarkydamas paskutinius formalumus, laukė skrydžio, bet OVIR jį įspėjo, kad šis negali išsivežti dokumentų su sovietinių institucijų antspaudais ir notarizuotas jų kopijas be antspaudų privalas gauti ten, kur dokumentai buvo išduoti – Vilniuje. Jis įveikė šią netikėtą kliūtį, JAV ambasados kultūros atašė pasiūlius dokumentus pasiųsti diplomatinio pašto (2022 08 06 Aido Kupcinsko laiškas autorei).

Emigrantus baugino priekabi, žeminanti Maskvos oro uosto patikros procedūra.⁴² Išvykstantieji nuolat gyventi į kapitalistines šalis negalėjo išsivežti laiškų, užrašų ir aukso dirbinių, išskyrus asmeninius papuošalus (todėl, pavyzdžiui, norėdama padovanoti anytai gintaru inkrustuotus auksinius auskarus, jauna moteris pati prasidūrė ausis⁴³). Būdavo iškeičiama kukli 100 rub. suma. „Labai gaila, kad nežinojau taisyklių, ką galima vežtis, bet jų niekas nežinojo, nes jos keitėsi priklausomai nuo tos dienos tikrintojų nuotaikos ar tiesiog oro“⁴⁴, – prisiminimais dalijosi 1984 m. į Kanadą pas vyrą išvykusi moteris. Po bagažo, avalynės, visų rūbų siūlių priekabaus patikrinimo jai buvo neleista išsigabenti daugiau kaip vieną dežutę saldinių ir butelį alkoholio, už lininius suvenyrus pareikalauta muito mokesčio. Emigrantų bagažas ilgai ribotas 20–30 kg (tiesa, XX a. 8 dešimtmetyje griežtų bagažo svorio ribojimų atsisakyta, bet jį reguliavo dideli muito mokesčiai, didesnio krovinio išsiuntimas kainavo laiko ir pastangų⁴⁵). Taigi, naują gyvenimą Vakaruose imigrantas buvo priverstas pradėti su vienu arba dviem lagaminais ir šimto rublių ekvivalentu piniginiėje.

Susikalbėdamas rusiškai, dažnas kelionei į Vakarus pasiryžęs asmuo nemokėjo užsienio kalbos. Vis dėlto jų kelionės vyko gana sklandžiai: pirmieji į Vakarus vykę nepilnamečiai bei šeimos su vaikais naudojo geranoriška darbuotojų konsulatų ir oro linijų personalo globa.⁴⁶ Emigracijai įgaunant didesnę masę, ja susidomėjo verslas. Prie lietuvių kelionių organizavimo nemažai prisidėjo Čikagoje veikusios kompanijos „Wide World Tour“ prezidentas Walteris Raskas (Vladas Rasčiauskas). 1963 m. duotame interviu jis tvirtino padėjęs emigruoti iš okupuotos Lietuvos į Ameriką daugiau kaip 50 lietuvių.⁴⁷

⁴² Į Urugvajų emigravusi buvusi tremtinė prisiminė: „Prieš išvykimą aerodrome NKVD patikrino mano lagaminą, net sudraskė pamušalą kažko ieškodami, o mane įvedė į mažą tamsų kambarį peršviesti. Mane visą apkratė, net ir galvą apžiūrėjo, ar neturiu ko nors plaukuose įsidėjusi. Prie įėjimo į lėktuvą enkavėdistai patikrino dokumentus ir įleido. Galvoju sau, dabar gali mane nuvežti kur nors į šiaurę, iš kur jau tikrai negalėčiau parbėgti“ (Balkutė-Mikalauskienė, Albina, „Iš mano gyvenimo teliko tik ašaros“, *Lietuviai Sibire*, žiūrėta 2023 birželio 20, <http://www.partizantai.org/failai/html/Lietuviai-Sibire.htm>). Kitas emigrantas prisiminė, kad su dviem bendrakeleiviais į linijų „Pan American“ lėktuvą buvo palydėtas tarsi nusikaltėlis šešių ginkluotų kareivių (Kreivėnas, *Mirties lageriuose ir tremtyje. Atsiminimai*, 262–263).

⁴³ 2022 09 02 Nijolės Benotas laiškas autorei.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ 1978 m. į Kanadą emigruojantis vyras savo biblioteką ir kai kuriuos daiktus išsiuntė siuntiniu per Rygos jūrą uostą, Klaipėdoje tokia paslauga neteikta. Muitininkai išvartė visas knygas tikrindami, ar jose ko nors neslepia (Benotas, Romualdas, Ramanauskaitė-Benotienė, Teklė, Benotaitė-Merkienė, Irena, Merkytė-Petrauskienė, Romalda, Benotas, Albertas ir Benotas, Povilas, *Gimę Aukštaitijos žemėj. Prisiminimai*. Vilnius, Panevėžys, Torontas: [be leidėjo], 2022, 241).

⁴⁶ Vieno pirmųjų emigrantų 16-mečio Romo Vinerskio emigracijos ir kelionės dokumentus sutvarkė Kanados konsulat darbuotojai, pasirūpinę net jo apgyvendinimu Maskvos viešbutyje. Tėvai, sumokėję 300 dol. užstatą, atvykus sūnui laukė sąskaitos („Hamiltono lietuviai sulaukė sūnaus iš Lietuvos“, *Tėviškės žiburiai*, 1960 spalio 13, 5). Monika Gaučienė su vaikais Maskvoje pateko į keblią padėtį nebeturėdama rublių, kai jų skrydis į Stokholmą dėl rūko buvo atidėtas, tačiau priejęs švedų pilotas pasiūlė šeimai nemokamai apsigyventi bendrabutyje (matyt, turimas omenyje viešbutis) ir davė 500 rub.; tai greičiausiai buvo oro linijų kompensacija už patirtus nepatogumus (1957 11 24 „Amerikos balso“ žurnalisto Povilo Labanausko pokalbis su M. Gaučiene, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Amerikos balso laidų fondas, b. Mg 011947).

⁴⁷ Šulaitis, E., „Kelionės jo darbas ir malonumas“, *Lietuvių dienos*, 1963 kovo 15, 11. Panevėžyje augęs V. Rasčiauskas į Ameriką išvyko 1930 m., daug keliauęs po pasaulį Čikagoje įkūrė sėkmingą kelionių organizavimo agentūrą. Jis vienas pirmųjų ėmė rengti turistų grupių keliones į okupuotą Lietuvą, pats kelis kartus atvykęs vedė derybas su valdžia dėl galimybės turistams daugiau laiko praleisti Tėvynėje, aplankyti ne vien Vilnių. V. Rasčiausko agentūra taip pat organizavo keliones Amerikos kryptimi: pasirūpindavo iškvietais, bilietais ir vizomis. Vėliau veikė „American Travel Service Bureau“ pavadinimu.

Lengviau būdavo atsikvepiama tik išlipus iš lėktuvo Vakaruose, kuriuose emigrantų laukdavo šeimos nariai, o pirmųjų kirtusiųjų SSRS sieną – ir būrys fotografų, spaudos ir televizijos žurnalistų. Prasidėdavo naujas gyvenimas laisvajame pasaulyje.

Išvados

Per tris dešimtmečius, 1957–1990 m., iš okupuotos Lietuvos emigravo ir su Vakarų šalyse įsikūrusiais artimaisiais susijungė keli šimtai lietuvių šeimų ir pavienių asmenų. Dar daugiau šeimų abipus geležinės sienos to siekė, tačiau neįstengė įveikti totalitarinės valstybės sąmoningai sudarytų kliūčių. Lietuvių emigracija buvo ribojamas ir griežtai kontroliuojamas procesas. Jos intensyvumas visiškai priklausė nuo sovietinio režimo interesų formuoti palankų SSRS įvaizdį Vakaruose ir užmaskuoti ten siunčiamų KGB slaptųjų bendradarbių gausą.

Atgrasyti nuo galimos masiškesnės emigracijos Vakarų kryptimi Sovietų Sąjungoje buvo pasitelkta neviešinama, todėl paini, nuolat koreguojama biurokratinė procedūra. OVIR ir saugumo pareigūnai turėjo laisvas rankas stabdyti išvykimą gyventi į kapitalistines šalis, todėl be paliovos ieškojo kliausių prašymams atmesti, įsakmiai ragindavo, užuot emigravus, siekti šeimų susijungimo gyvenant SSRS, net sutvarkius visus formalumus galėjo blokuoti išvykimą paskutiniu momentu prasimanymomis dingstimis. Išvyko atkakliausi, išdrįsę, nepaisydami rizikos, palaikyti nuolatinį ryšį su artimaisiais užsienyje, nepabūgę KGB terorizavimo ir įveikę visas užkardas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Arbušauskaitė, Arūnė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002.
- Armonienė, Barbora ir Nasvytis, Algirdas L., *Palik ašaras Maskvoje*. Cleveland: Viltis, 1961.
- Balkutė-Mikalauskienė, Albina, „Iš mano gyvenimo teliko tik ašaros“, *Lietuviai Sibire*, žiūrėta 2023 birželio 20, <http://www.partizanai.org/failai/html/Lietuviai-Sibire.htm>.
- Benotas, Romualdas, Ramanauskaitė-Benotienė, Teklė, Benotaitė-Merkienė, Irena, Merkytė-Petrauskienė, Romalda, Benotas, Albertas ir Benotas Povilas, *Gimę Aukštaitijos žemėj. Prisiminimai*. Vilnius, Panevėžys, Torontas: [be leidėjo], 2022.
- Gitelman, Zvi, „Exiting from the Soviet Union: Emigrés or Refugees?“, *Michigan Journal of International Law*, 1982, vol. 3, iss. 1, 43–61, žiūrėta 2023 liepos 20, <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol3/iss1/3>.
- Juciūtė, Elena, *Igarkos naumiestis. Dokumentinis reportažas iš lietuvių tremtinių gyvenimo Sibire*. Putnam: The Sisters of Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, 1983.
- Juciūtė, Elena, *Pėdos mirties zonoje: politinės kalinės prisiminimai apie sovietinius kalėjimus*. New York: L.Š.S.T. Simo Kudirkos kuopos spec. k-tas, 1974.
- Juodis, Darius, *Šiapus ir anapus kordono. Sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- Kreivėnas, Jonas, *Mirties lageriuose ir tremtyje. Atsiminimai*, red. E. Jasiūnas. Chicago: E. Jasiūnas, 1981.

- Laukaitytė, Regina, “The Forgotten Breakthrough of the 1960s: The Beginning of the Emigration of Lithuanians from the USSR”, *Lituanus*, 2023, vol. 3, 53–73.
- Mėlienė, Matilda, *Kryželiai Arktikoje: suėmimas ir gyvenimas bolševikų rojuje*. Chicago: Vytauto Didžiojo šaulių rinktinė, 1981.
- Politics, Work and Daily Life in the USSR. A Survey of Former Soviet Citizens*, edited by James I. Millar. Cambridge: Cambridge University Press, [s. a.].
- “Reunion of Families Separated by World War II”, in *Congressional Record. Proceedings and Debates of the 87th Congress Second Session*, vol. 108, part 15. September 18, 1962, to September 27, 1962. Washington: United States Government Printing Office, 20973–20975.
- Rūkienė, Stefanija, *Grįžimas į laisvę*. Cleveland: Viltis, 1970.
- Šukys, Julija, *Siberian Exile: Blood, War, and a Granddaughter's Reckoning*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2017.
- Taubman, William, *Chruščiovas: žmogus ir jo laikas*. Vilnius: Mūsų knyga, 2007.
- Vengris, Jonas, *Mano kelias. Memuarai*. Osterville: J. Vengris, 1990.

Regina LAUKAITYTĖ

Lithuanian Institute of History, Lithuania

EMIGRANTS ON THE WAY FROM THE LITHUANIAN SSR TO THE FREE WORLD (1957–1990)

Summary. This article discusses issues not yet investigated historiographically about Lithuanian emigration from the Soviet Union to the West. It analyzes the emigration process starting with the seeking and acquiring of the necessary official documents and ending with the acquisition of travel tickets and the subsequent flight to the other side of the Iron Curtain.

The period of more than three decades between 1957 and 1990 saw several hundred Lithuanian families and single persons emigrating from Soviet-occupied Lithuania to join their separated family members living in countries of the West. Even a greater number of families on both sides of the Iron Curtain desired this outcome, but were unable to overcome the hurdles that a totalitarian state had deliberately set up. Lithuanian emigration thus had to fit into a limited and tightly controlled framework. Its intensity depended wholly on the interests of the Soviet regime to promote a favorable image of the Soviet Union in the West and to cover up the large number of secret KGB collaborators sent to the West.

In order to deter people from seeking possible emigration to the West on a more massive scale, the Soviet Union embarked on an unpublicized, complex, and continuously amended bureaucratic procedure. The Soviet agency OVIR and Soviet security officials had free hands to stop someone's departure for life in a capitalist country. Therefore they constantly looked for a pretext to reject visa applications; explicitly urged people not to emigrate but to seek family reunions while living in, rather than outside of, the Soviet Union; and they could block any departure at the very last moment, even when all bureaucratic formalities had been attended to, for any fictitious reason whatsoever.

Thus only those most tenacious succeeded in leaving the Soviet Union; those who despite the risk dared to maintain constant contact with relatives living abroad; and those who withstood KGB terror and surmounted all barriers.

Keywords: Lithuanian emigration; emigration of USSR citizens; family reunion; political thaw.

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Kam priklausė nepriklausomieji: Nepriklausomų studentų sąjūdis 1951–1954 m.

Santrauka. 1951 m. JAV įsikūrusioje Lietuvių studentų sąjungoje (LSS) greitai išsiskyrė dvi tarpusavyje konkuruojančios studentų grupės: ateitininkai ir vadinamieji *nepriklausomieji*. Nepriklausomų studentų grupė susikūrė kaip atsvara gerai organizuotiems ateitininkams ir savo gretose bandė suburti įvairių pažiūrų, skirtingų ideologinių organizacijų demokratinio-liberaliojo sparno akademinį jaunimą. Jų skelbtos tolerancijos, nepriklausomos minties, humanizmo, liberaliojo sparno lietuvių jaunimo organizacijų bendradarbiavimo idėjos sulaukė jaunimo palaikymo; nepriklausomų studentų grupės kūrėsi įvairiuose universitetiniuose miestuose. Nepriklausomieji kurį laiką neturėjo formalios organizacijos, 1953 m. pasivadino Nepriklausomų studentų sąjūdžiu (NSS), o 1954 m. buvo įkurta visas nepriklausomųjų grupes vienijanti organizacija – „Lietuvių studentų santara“.

Straipsnyje, remiantis publikuotais ir archyviniais šaltiniais, analizuojami Nepriklausomų studentų sąjūdžio genezės, narystės, veiklos klausimai. Didelis dėmesys skiriamas nepriklausomų studentų persiorganizavimui 1954 m. – „Lietuvių studentų santaros“ įkūrimui ir naujos organizacijos santykiams su Akademiniu skautų sąjūdžiu.

Raktažodžiai: lietuvių diaspora, JAV, studentai, skautai, ateitininkai, „Santara“.

Analizuojant XX a. 6 dešimtmečio JAV lietuvių akademinio jaunimo organizacijų – Lietuvių studentų sąjungos (LSS), Akademinių skautų sąjūdžio (ASS), Studentų ateitinkų sąjungos (SAS) arba „Lietuvių studentų santaros“ – istoriją, neretai šmėsteli *nepriklausomųjų* studentų vardas. Dažniausiai šis pavadinimas būna susijęs su tuomete ideologinių studentų organizacijų konkurencija ir rinkimų į Lietuvių studentų sąjungos vadovaujančius organus kovomis. Nepriklausomųjų studentų grupės kilmė neatsiejama nuo Lietuvių studentų sąjungos JAV organizavimosi pradžios; vis dėlto, kaip pažymėjo Liūtas Grinius, galima būtų išvelgti daug gilesnes nepriklausomų studentų galvosenos šaknis, atsineštas iš savo tėvų aplinkos ir nepriklausomoje Lietuvoje veikusių humanizmo, liberalizmo ir

demokratinės minties sąjūdžių¹. Nepriklausomi studentai pradėjo burtis 1951 m., o viešumoje pirmą kartą pasirodė 1952 m. per LSS rinkimus su vieninteliu tikslu – laimėti rinkimus į Lietuvos studentų sąjungos vadovaujančius organus (Centro valdybą (CV), Revizijos komisiją ir Garbės teismą). Nepriklausomieji neturėjo organizacijoms būdingo organizacinio aparato, kilo kaip dvasinis sąjūdis, skirtingų pažiūrų jaunuolius viename būryje telkiantis „lietuvių studentų ryšys“, nedraudžiantis turėti kokių nors socialinių ir ideologinių ryšių arba priklausyti kitoms organizacijoms, vienaip ar kitaip galvoti, sugebantis reikštis ne tik studentų sąjungos, bet ir viešajame gyvenime per spaudą, sambūrius, susirinkimus. Nepriklausomų studentų sąjūdis išnyko 1954 m., NSS persiorganizavus ir virtus „Lietuvių studentų santara“.

Lietuvių istoriografijoje Nepriklausomų studentų sąjūdis iki šiol nėra sulaukęs platesnio tyrinėtojų dėmesio. Bene išsamiausiai šio sąjūdžio tikslus yra pristatęs vienas iš šių įvykių dalyvių L. Grinius straipsnyje „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje“². Net trumpoje Lietuvos studentų sąjungos istorijoje nepriklausomieji šmėsteli fragmentiškai, tik kaip „Lietuvių studentų santaros“ istorijos dalis³. Nepriklausomų studentų istorijos tarpsnis trumpiau arba plačiau pristatomas darbuose, skirtuose „Santaros-Šviesos“ istorijai⁴, – tai jau yra tapę neatsiejama *santarietiškojo naratyvo* ir „Lietuvių studentų santaros“ genezės istorine dalimi. Nepriklausomų studentų epizodas gana išsamiai aptartas iš jų veikloje dalyvavusių Akademinio skautų sąjūdžio⁵ ir nepriklausomiesiems oponavusių ateitininkų⁶ istorijos tyrimų pusės, analizuojant studentų ateitininkų ir skautų santykius su Lietuvos studentų sąjunga, nepriklausomaisiais ir „Santaros“ organizacija. Naujausioje Egidijaus Aleksandravičiaus knygoje „Spalvos ir juostos: lietuvių akademinės skautijos istorija“, nepriklausomieji iškyla dar vienoje istorinio pasakojimo dalyje, autoriui siekiant koreguoti *santarietiskąjį nepriklausomųjų naratyvą* ir bandant įtvirtinti *skautiškąjį nepriklausomųjų naratyvą*⁷. Tai paskatino stabtelti ir atidžiau panagrinėti nepriklausomųjų istoriją. Kas buvo vadinamieji „nepriklausomieji“? Skautai? Santariečiai? Kam jie priklausė? Ko siekė, kokius tikslus kėlė? Bandant atsakyti į šiuos klausimus, straipsnyje analizuojami

¹ Grinius, Liūtas, Mėginimai apibūdinti Nepriklausomo studentų sąjūdžio ideologiją ir siekimus, 1954 III 10, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvos išeivijos instituto archyvas (toliau – VDU LII), f. 49.

² Grinius, Liūtas, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, *Varpas* 2 (1955), 72–80.

³ Mieželis, Raimundas, „Sąjunga istorijos veidrodyje“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 53–68; „Santara“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 105–106.

⁴ Kavolis, Vytautas, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in *Santara-Šviesa*, 2 leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 15–16; Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002; Aleksandravičius, Egidijus, „Išsivija minties ir veiksmo kryžkelės: vieno ginčo istorija“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (29) (2020), 89–103; Dapkutė, Daiva, „Išraiškos šokio žingsniu“; Vytauto Kavolio santarietiškos veiklos metmenys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (32) (2021), 49–63; *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvos studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954.

⁵ Aleksandravičius, Egidijus, *Spalvos ir juostos: lietuvių akademinės skautijos istorija, 1924–2024*. Vilnius: Versus, 2023, 260–283.

⁶ Bučinskytė, Ilona, *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje XX amžiaus 5–7 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2008, 208–224.

⁷ Aleksandravičius, *Spalvos ir juostos...*, 261.

Nepriklausomų studentų sąjūdžio genezės, narystės, veiklos klausimai. Didelis dėmesys skiriamas nepriklausomų studentų persiorganizavimui 1954 m. – „Lietuvių studentų santaros“ įkūrimui ir naujos organizacijos santykiams su Akademiniu skautų sąjūdžiu. Rengiant straipsnį remtasi to meto lietuvių išeivijos spauda („Mūsų Vytis“, „Dirva“, „Draugas“, „Santarvė“ ir kt.), publikuotais ir archyviniais šaltiniais, saugomais Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto archyve.

Bendrinę lietuvių studentų organizaciją kuriant

Emigracijos iš Vokietijos DP stovyklų bangoms lietuvius išblaškus po visą pasaulį, daugiausiai lietuvių (taip pat akademinio jaunimo) atsidūrė JAV. Ten kūrėsi naujos ir buvo bandoma iš Vokietijos DP stovyklų perkelti bei atkurti senąsias (dar nepriklausomoje Lietuvoje veikusias) ideologines organizacijas ir akademinius sambūrius. Bene sėkmingiausiai persikėlusios ir savo veiklą JAV tęsusios studentų organizacijos, žinoma, buvo Akademinis skautų sąjūdis ir Studentų ateitininkų sąjunga. Tuo pačiu metu gyvenamojo krašto aplinka, tautinio solidarumo jausmas bei tremties laikotarpio dvasia skatino įvairių įsitikinimų ir skirtingų ideologijų studentiją jungtis į vieną, bendrą organizaciją. 1951 m. JAV susikūrė Lietuvių studentų sąjunga, kurios iniciatoriais tapo dviejų skirtingų ideologinių organizacijų lyderiai: ateitininkas Vytautas Žvirgždys-Vardys ir būsimas santarietis Vytautas Kavolis. Bendrinės visiems lietuviams studentams skirtos organizacijos steigimas buvo sutiktas su didžiuliu entuziazmu, spaudoje pradėti skelbti atsišaukimai, straipsniai, kuriuose buvo pristatoma ir reklamuojama studentų sąjungos idėja, o įvairiose vietose: Čikagoje, Niujorke, Bostone, Detroite, Klivlande, Urbanoje, Los Andžele ir kt., ėmė steigtis LSS skyriai.

Lietuvių studentų sąjunga JAV kūrėsi kitais pagrindais, nei buvo susiorganizavusi Lietuvoje arba Vokietijoje, kuriose studentai visų pirma buvo savo ideologinių organizacijų nariai ir bendrinėse studentų organizacijose buvo atstovaujami savo organizacijų atstovų. Amerikoje studentų sąjunga jungė ne organizacijas, o atskirus individus: į sąjungą studentai jungėsi ir jos nariais buvo kaip individai, o ne kaip studentų organizacijų arba korporacijų atstovai. Kiekvienas turėjo teisę kelti kandidatus į vadovaujančius organus ir į juos kandidatuoti. Sąjungos organizatoriai skelbė, kad naujoji studentų sąjunga turėtų vengti ankstesnių klaidų ir vyresniesiems lietuviams būdingo partinio, ideologinio susiskaldymo:

Studentų organizacija jungia tuos, kurie studijuoja. Jinai nesiorientuoja pagal kurios nors grupės interesus <...>

Čia būdami mes turime išmokti suprasti vienas kitą, įvertinti viens kito pažiūras, drauge projektuoti ir drauge dirbti, kad ten Lietuvoje mūsų atnašas būtų gausesnis ir kad toji pat solidarumo dvasia lydėtų mus tiek profesiniam, tiek visuomeniniam, tiek politiniam gyvenime <...>

Mes neskelbiame šūkių, raginančių atsižadėti asmeninių įsitikinimų vienybės vardan, atvirksčiai – mes manome, jog dvasios įvairybė yra naudinga ir įvairumo pasiektas solidarumas yra pastovesnis ir stipresnis <...>

Mes nekovojame prieš ideologinius vienetus mūsų studentijoje; priešingai – mes sveikiname jų buvimą, kaip talkininkų tautiniam mūsų tikėjimui siekti ir žmogiškai mūsų vertei ugdyti.⁸

Rodos, kuriant Lietuvių studentų sąjungą ir pirmaisiais jos veiklos metais ryškesnio skaidymosi pagal studentų priklausymą kokioms nors ideologinėms organizacijoms buvo išvengta. Skirtingų pažiūrų, įvairių organizacijų nariai su didžiuliu entuziazmu drauge kūrė LSS, jos organizacinį mechanizmą, rengė naujos organizacijos statutą, pirmuosius studentų sąjungos suvažiavimus, kūrė studentų šalpos fondą. Nors, kaip liudija ne vienas to meto įvykių dalyvis, nuo pat organizacijos pradžios joje ėmė išsiskirti dvi studentų grupės: ateitininkai ir neateitininkai⁹. Pirmieji buvo gerai organizuoti, o kitoje grupėje buvo po įvairias organizacijas išsibarstę ir jokioms organizacijoms nepriklausantys, įvairių pažiūrų studentai. Ramus studentų sąjungos organizacinis gyvenimas labiausiai įsisiūbuodavo per metinius vyriausiųjų sąjungos organų rinkimus, kuriuose netruko įsigalėti tradicija į rinkimus eiti grupiniais kandidatų sąrašais¹⁰. Tiesa, pirmieji 1951–1952 m. rinkimai praėjo be rimtesnės konkurencijos, be kokių nors atvirų arba užslėptų konkurencinių žaidimų. Ateitininkų laimėjimas pirmuose rinkimuose nebuvo itin ryškus (centro valdyboje 4 prieš 3 neateitininkus), o išrinkta naujoji valdyba sugebėjo vieningai dirbti, nepaisydama joje buvusių skirtingų pažiūrų atstovų: LSS Centro valdybos pirmininku tapo V. Vardys, jo pavaduotoju – V. Kavolis.

V. Kavolis ne tik aktyviai dalyvavo kuriant Lietuvių studentų sąjungą, projektavo jos rinkimų tvarką, būsimus suvažiavimus, veiklos kryptis, bet taip pat buvo vienas iš pagrindinių nepriklausomų studentų grupės iniciatorių – nuolat skatino per pažįstamus, pvz., Kostą Ostrauską, įvairiuose universitetuose organizuotis ir į skyrius burti aktyvius, visuomeniškus studentus. Rengiantis antriesiems rinkimams į LSS vadovybę, V. Kavolio 1952 m. balandžio 27 d. laiške K. Ostrauskui pirmą kartą užsimenama apie nepriklausomuosius: Nepriklausomųjų studentų grupės (NSG) vardu jis kviečia K. Ostrauską dalyvauti rinkimuose į Garbės teismą. Pirmą kartą 1952–1953 m. LSS rinkimuose pasirodęs jungtinis nepriklausomųjų sąrašas pasiekė visišką laimėjimą: į LSS Centro valdybą buvo išrinkti vien nepriklausomųjų atstovai (V. Kavolis, Julius Šmulskštys, Raimundas Ošlapas, Raimundas Mieželis, L. Grinius, Danutė Kamarauskaitė, Algimantas Kėželis), o į Revizijos komisiją ir Garbės teismą pateko tik po vieną ateitininką. Tiesa, šis rinkimuose iškeltas nepriklausomųjų sąrašas buvo vienintelis ir neturėjo konkurento¹¹, taigi pergalė buvo garantuota iš anksto.

⁸ Mieželis, „Sąjunga istorijos veidrodyje“, 53, 54.

⁹ Dažnai minimas pirmasis lietuvių studentų suvažiavimas ir studentijos elgesys jame: dešinėje salės pusėje veik be išimčių sėdėjo proateitininkai, kairėje – neateitininkai; dešinės pusės vyriausiajam keliant ranką balsuoti, kilo visos jo pusės atstovų rankos. Likusiesiems tai aiškiai liudijo, ką gali gerai organizuota masė ir kad neateitininkiška studentija, norėdama ko nors pasiekti ir atstovauti saviems interesams, neišvengiamai turi konsoliduotis. Grinius, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, 76.

¹⁰ Lietuvių studentų sąjungoje priimtuose rinkimų nuostatuose buvo numatytas grupinis kandidatų sąrašų kėlimas ir pasidalijimas Centro valdybos vietomis pagal proporcinę-sąrašinę aritmetiką. Tiesa, bent jau pradžioje buvo vengiama įvardyti kandidatų sąrašo priklausymą kokiems nors ideologiniams sambūriams, organizacijoms bei ryšius su jais.

¹¹ „<...> arba at-kai sabotuoja veiklą, arba nebeturi tinkamų žmonių vienoje vietoje“, – rašė V. Kavolis. 1952 06 24 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

Ateitininkams 1952 m. rinkimų rezultatai ir nepriklausomųjų dominavimas sukėlė nerimo ir tapo nemažu postūmiu daugiau dėmesio skirti LSS veiklai; rengiantis naujiems rinkimams į LSS vadovybę, kuo daugiau ateitininkų buvo skatinama įsijungti į LSS gretas¹². Didėjant konkurencijai, kitos organizacijos, pvz., Akademinis skautų sąjūdis, taip pat pradėjo skirti vis daugiau dėmesio Lietuvių studentų sąjungai, laiks nuo laiko savo spaudoje paragindavo skautus aktyviau jungtis į LSS gretas ir dalyvauti sąjungos veikloje. LSS narių skaičius augo (nuo 135 narių 1951 m. iki 596 narių 1954 m.¹³), o su jais didėjo ir ideologinių organizacijų įtaka, konkurencija ir nepasitikėjimas oponentais. Tiesa, nepaisant ideologinių skirtumų ir stiprėjančios konkurencijos, ateitininkų ir nepriklausomųjų santykius pirmaisiais LSS veiklos metais būtų galima vertinti kaip demokratiškus ir pagarbius: abiejų pusių atstovai deklaruodavo bendro darbo ir vienybės siekius, kovojo, kad bendrinėje organizacijoje kuri nors viena politinė-ideologinė grupė ir jos interesai neturėtų būti iškelti aukščiau kitų, ir vertino LSS kaip galimybę skirtingų pažiūrų žmonėms geriau pažinti vieni kitus, toleruoti skirtingas pažiūras ir drauge veikti.

Rimtesnė ideologinių grupių konkurencija išryškėjo jau 1953 m. 1953–1954 m. LSS rinkimams buvo pasiruošta rimčiau: buvo iškelti du pilni ateitininkų ir nepriklausomųjų kandidatų sąrašai (trečią sąrašą kandidatų į Revizijos komisiją iškėlė Klivlando skyrius¹⁴), o rinkimų kovoje nevengta nepasitikėjimo skatinimo, gandų ir netgi oponentų niekinimo apraiškų. Nepaisant rimtos konkurencijos, nepriklausomiesiems pavyko dar kartą laimėti rinkimus, tiesa, nebe tokiu ryškiu santykiu (į CV pateko 4 nepriklausomieji prieš 3 ateitininkus, į Revizijos komisiją – 3 prieš 0 ateitininkų, į Garbės teismą – 2 prieš 1 ateitininką). Pareigomis pasiskirsčiusi naujoji CV, vadovaujama V. Kavolio, tęsė pradėtus darbus. Dar daugiau aistrų pakurstė 1954–1955 m. LSS vadovybės rinkimai, buvę bene triukšmingiausi Lietuvių studentų sąjungos istorijoje ir sukėlę daugiausiai ginčų, – po jų LSS Garbės teisme atsirado kelios bylos, o spaudoje dar kurį laiką buvo rašoma apie LSS nesutarimus. Daug ginčų sukėlęs ateitininkų iškeltas „aktyviųjų studentų“¹⁵ sąrašas laimėjo rinkimus, tačiau gerokai pablogino ateitininkų ir nepriklausomųjų santykius, kurie „aktyviųjų studentų“ atsiradimą traktavo kaip užslėptą ateitininkų dalyvavimą LSS rinkimuose „dviem veidais“¹⁶. Tokiomis ateitininkų taktikomis ir nešvariais žaidimais pasipiktinęs vienas iš LSS steigėjų V. Kavolis netgi galvojo iš viso pasitraukti iš studentų sąjungos veiklos. „Kol kas nutariau pasilikti ir pažiūrėti, ar įmanoma su tokiais ir toliau bendradarbiauti“¹⁷, – rašė jis K. Ostrauskui.

¹² Bučinskytė, *Idealy vedami...*, 210.

¹³ „Studentija skaičiuose“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukurtuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 110.

¹⁴ Mieželis, „Sąjunga istorijos veidrodyje“, 56.

¹⁵ V. Kavolis K. Ostrauskui rašė, kad „[A]ktyviųjų studentų“ propaganda jį „įsiutino iki baltumo“: „Niekur nepasisakoma, kad tai at-ku sąrašas, bet vartojamas „Aktyviųjų Studentų“ (didžiosiom raidėm) vardas ir net nutylima, kad visi kandidatai priklauso at-kams (tik keli prisipažįsta), ir, lyg to būtų negana, rašoma, kad jie atstovauja įvairias visuomenines pažiūras, ir dar pabraukiama! Tačiau visi studentai at-kai tą pačią dieną gavo antrą propagandos lapelį iš jų vadovybės, sakantį, kad visi kandidatai yra at-kai ir kad už juos balsuotų“. 1954 04 14 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

¹⁶ Bučinskytė, *Idealy vedami...*, 214.

¹⁷ 1954 05 03 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

Rodos, šie ateitininkams pralaimėti LSS rinkimai tapo viena pagrindinių priežasčių, paskatinusių iki tol neorganizuotai veikusias nepriklausomų studentų grupes telktis į atskirą organizaciją.¹⁸ Nepriklausomųjų vadai nebuvo linkę skubėti kurti formalios organizacijos (dar 1953 m. pradžioje V. Kavolis rašė apie kokios nors formalios partijos arba organizacijos steigimą net negalvojantis ir kad jam priimtinesnė neformali nepriklausomųjų veikla), tačiau neretai apie tai pasvajodavo: V. Kavolis – apie „liberalų akademiją“, R. Mieželis – apie ką nors panašaus į Tėvynės mylėtojų draugiją, tik modernizuotą, kuri rūpintųsi labiau kultūriniais, o ne politiniais klausimais¹⁹. Po 1953–1954 m. LSS rinkimų nepriklausomųjų gretose vis daugiau diskutuota apie NSS ateitį ir griežtesnį organizacinį modelį, kuris glaudžiau į vieną branduolį sujungtų visus nepriklausomuosius ir neužvertų durų nė vienam norinčiam prisijungti iš kito sambūrio. Pradedama suvokti, kad neturint kokios nors formalesnės grupės neįmanoma jokia platesnė visuomeninė veikla, kokie nors konkretesni projektai, pvz., savo leidinio įsteigimas ir pan.

Nepriklausomieji: nuo vienminčius vienijančios grupės iki organizacijos kūrimo

Susibūrę nepriklausomieji neturėjo kokių nors griežtų organizacinių formų, vienos, visiems nariams privalomos apibrėžtos ideologijos, viešumoje formuluotų tikslų ir kokių nors išrinktų valdybų – tai buvo sunkiai nusakomas ryšys, į nepriklausomųjų grupes vienijantis artimų pažiūrų studentus. Nebuvo formaliai numatytos, apibrėžtos narystės – į nepriklausomųjų grupę nereikėjo įstoti, visiems norintiems ir pritariantiems nepriklausomųjų siekiams buvo galima automatiškai prisijungti, tapti nariu, dalyvauti renginiuose. „Nepriklausomųjų Studentų grupė yra sambūris, susidedas iš skautų, šviesininkų, varpininkų, tautininkų ... ir individualistų“²⁰, – rašė V. Kavolis. Kiek kokių galėjo būti – niekada niekas nebandė ir net nemanė skaičiuoti. Nepriklausomieji siekė jungti vidurio srovės akademinį jaunimą ir stiprino tarpusavio solidarumo pojūtį, nežiūrėdami individualių narių priklausymo kitoms organizacijoms. Į nepriklausomųjų gretas įsijungusiems asmenims nereikėjo deklaruoti (juo labiau atsisakyti) savo narystės kitose organizacijose arba korporacijose: ateidami į NSS, jie išliko, kas buvę, t. y. skautai, šviesiečiai, varpininkai, tautinių korporacijų nariai ar kt.²¹ Nepriklausomųjų dalyvavimas savose ideologinėse organizacijose buvo netgi skatinamas, tikintis, kad taip pavyks plačiau paskleisti akademinio jaunimo santarvės idealus: „Skirstykimės, kad galėtume geriau vienyti tuos, kurie jau dabar be reikalo skaldosi“²².

Ką reiškė nepriklausomieji? Į šį klausimą turbūt ir patys iniciatoriai nebūtų galėję tiksliai atsakyti, o V. Kavolis kaip nepriklausomų studentų sinonimą neretai vartojo „aktyviųjų studentų“ arba „studentų visuomenininkų“ pavadinimus. L. Griniaus nuomone,

¹⁸ 1953 01 27 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

¹⁹ [1953] 02 28 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

²⁰ 1952 04 27 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

²¹ Pro memoria NSG reikalais. Chicago, 1953 m. rugpjūčio 2 d., VDU LII, f. 49.

²² *Ibid.*

„nepriklausomųjų“ pavadinimu pirmiausia norėta pabrėžti individų konsolidaciją prieš organizuotą ateitininkų organizacijos laikyseną ir drauge pažymėti, kad nepriklausomųjų rinkimų sąrašo kandidatai nėra siūlomi kokios nors korporacijos arba politinės-pasaulėžiūrinės krypties organizacijos²³. Galbūt „nepriklausomųjų“ pavadinimas nebuvo labai tinkamas, bet panašu, kad patys iniciatoriai nesugalvojo, kaip tiksliau būtų galima pavadinti naująjį sambūrį. Tai, kad su šiuo, nors ir neapibrėžtu, įvairiai suvokiamu „nepriklausomųjų“ vardu pavyko laimėti iš eilės dvejus rinkimus į Lietuvos studentų sąjungos vadovybę, rodė, kad nepriklausomųjų skelbtos idėjos turėjo nemažą lietuviškos studentijos palaikymą.

Istoriografijoje dažniausiai pabrėžiama, kad nepriklausomieji pirmiausia buvo opozicija gerai organizuotai ir visuomeniniame, kultūriniame gyvenime dominavusiai ateitininkų organizacijai. Tiesos būta – tik susikūrusius nepriklausomuosius ateitininkai vertino atsargiai ir net įtariai, tad neišvengiamai formavosi tam tikra opozicija, konkurencija. Vis dėlto, V. Kavolio įsivaizdavimu, į nepriklausomųjų gretas puikiai galėjo įeiti ir katalikiškų organizacijų nariai, pirmiausia aktyvūs visuomenininkai, kuriems būtų artimi nepriklausomųjų deklaruojami tolerancijos, nepriklausomos minties, saviugdos, vieningos tautinės veiklos principai. Žvelgiant į pirmuosius veiklos metus, matyti, kad pradžioje tiek į nepriklausomųjų veiklą, tiek į „Studentų žodžio“ skyriaus bendradarbių gretas tikrai bandyta įtraukti pavienių katalikiškosios srovės narių²⁴.

Pagrindiniai nepriklausomųjų tikslai buvo nukreipti į lietuvių akademinio jaunimo vienijimą tautiniais pagrindais, laisvos asmenybės ugdymą, savišvietą ruošiantis gyventi nepriklausomoje Lietuvoje:

- 1) Nepriklausomas yra kiekvienas studentas, kuris savo asmens integralumą vertina aukščiau už ištikimybę bet kuriai dogmai; kuris šią tiesą pripažįsta ir kitiems; ir kuris dėl jos įgyvendinimo dirba, kaip išmano ir įmano.
- 2) Nepriklausomųjų Studentų pagrindinis principas – išnaudoti šią asmenybės laisvę turtingesniai ir naudingesniai gyvenimui Lietuvos labui. To jie siekia, gilindami savo individualybę, visuomeniškai ir politiškai ruošdamiesi, studijuodami visas Lietuvos dabarties ir ateities problemas, ir aktyviai dalyvaudami visuomeniniame gyvenime.
- 3) Nepriklausomieji Studentai įsipareigoja savo veikloje likti ištikimais šiomis mintimis: demokratijos, tolerancijos ir žmogiškumo.
- 4) Nepriklausomieji Studentai turėtų save vaizduoti, kaip geležinį rezervą visuose lietuviškuose reikaluose – kuriuos būtų galima pašaukti į visus jo barus ir susilaukt besąlygiško, asmeninius interesus pamiršančio, atsakymo – darbo, meilės ir minties.²⁵

Susiskaldžiusioje lietuvių visuomenėje tokie platūs, patriotiški, tolerantiški principai viliojo ne vieną. Net ir neturint formalios organizacijos, nepriklausomųjų rateliai ir grupės

²³ Grinius, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, 77.

²⁴ Ateitininkai atvykdavo į nepriklausomųjų, vėliau į „Santaros“ renginius; „Studentų žodžio“ skyriuje buvo skelbiami ir ateitininkų straipsniai, o į redaktorių gretas buvo bandoma privilioti Kęstutį Trimaką – „nefanatišką ir inteligentišką ateitininkų linkmės, bet org-jai nepriklausantį studentą“. 1952 08 31 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

²⁵ Priedas prie Vytauto Kavolio laiško nenustatytam adresatui. 1954 m. vasario 6 d., VDU LII, f. 49.

netruko įsikurti įvairiose vietose; 1953 m. jau veikė 11 nepriklausomųjų grupių (Bostone, Čikagoje, Klivlande, Detroite, Hartforde, Los Andžele, Niujorke, Filadelfijoje, Urbanoje, Voterberyje ir Vusteryje). Tam tikrose vietovėse veikla buvo organizuojama pagal vietos sąlygas, skyrių bendrą koordinacinį darbą atlikdavo pavieniai žmonės, o ryškesnė visų grupių bendra veikla buvo kandidatų sąrašo kėlimas ir dalyvavimas LSS rinkimuose. Pradžioje vienas pagrindinių tikslų buvo laimėti rinkimus į Lietuvos studentų sąjungos Centro valdybą, tačiau bėgant laikui neateitininkiškai nusiteikusi studentija pamatė, kad neužtenka vien dalyvauti LSS rinkimuose, ieškota pozityvesnių pagrindų vystant pasaulėžiūrą ir pasaulėvaizdį, užsiimant saviuokla, ugdant sąmonę. Žodžio „liberalizmas“ dažnai būdavo vengiama (dėl neapibrėžtumo, įvairių jo niuansų ir skirtingo vertinimo lietuviškoje bendruomenėje), daugiau kalbėta apie humanizmo, tolerancijos idėjas.

Tų pačių į 1952–1953 m. LSS CV patekusių nepriklausomųjų branduoliui kilo sumanymas kuriame nors iš lietuviškų laikraščių Čikagoje įsteigti studentų skyrių. Taip trijų studentų (V. Kavolio, R. Mieželio ir K. Ostrauskio) pastangomis „Dirvoje“ 1952 m. lapkritį atsirado mėnesinis studentų skyrius „Studentų žodis“. Vienas iš pagrindinių šio skyriaus iniciatorių V. Kavolis siekė, kad „Studentų žodis“ nebūtų tik kurios nors vienos grupės organas, bet taptų visų studentų viešu nepriklausomu balsu, vienijančiu skirtingų pažiūrų, skirtingų organizacijų jaunimą. Dėl to stengtasi, kad skyriaus bendradarbių gretos būtų kuo platesnės, įtraukiančios ir oponuojančią pusę, t. y. ateitininkus autorius. Nors oficialiai „Studentų žodis“ nebuvo nei LSS, nei NSS oficiozas²⁶, jo puslapiuose buvo puoselėjamos nepriklausomos, liberalios studentiškos pozicijos, o stiprėjant ideologinei įtampai, skyriaus leidyba liko beveik vien nepriklausomųjų interesu.

Pirmas žingsnis nuo pavienių iniciatyvų ir grupių prie organizacinės formos buvo 1953 m. vasario 7 d. sušauktas pirmasis nepriklausomų studentų ir jiems pritariančiųjų pasitarimas Niujorke. Konsolidacijos idėja virto realybe, nors pasitarime pasisakyta prieš formalios organizacijos formą:

Studentų visuomenininkų būrelis atstovų pasitarime New Yorke nusistatė ir toliau skatinti tremties studentijos kultūrinę ir visuomeninę veiklą, nesusirišant su jokia esančiu ar buvusiu sambūriu ar ideologija. Būrelis yra įsitikinęs, kad mūsų tautos išgyvenama krizė jaunosios kartos sąmonėje yra padariusi gilų įspūdį, reikalaujantį naujų sprendimų, ir jog šių sprendimų ieškoti, o ne gatavų receptų pasisavinimui, skirtinos jaunimo jėgos. Būdamas visuomeninės kultūros skatintojas, bet ne politinės veiklos organizatorius, būrelis nevaržo savo narių veiklos, jų priklausymo kitoms organizacijoms bei jų visuomeninės veiklos, ginant tautinius ir demokratinius principus. Būrelis skatina visų lietuviškų demokratinės krypties jaunimo organizacijų glaudų bendradarbiavimą.²⁷

Į nepriklausomųjų grupes besiburiantis jaunimas buvo pernelyg skirtingas tiek iš savų ideologinių (neretai neprasmingai tarpusavyje kovojančių) organizacijų atsineštomis pažiūromis, tiek požiūriu į bendrą tautinį ir liberalųjį jaunimą jungiančią organizaciją, todėl reikėjo laiko atrasti ir sukaupti visus nepriklausomuosius vienijantiems dalykams. Į

²⁶ 1953 03 04 Vytauto Kavolio laiškas Kostui Ostrauskui, VDU LII, f. 49.

²⁷ Grinius, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, 78.

1953 m. gruodžio 31 d. Niujorke vykusią pirmą nepriklausomų studentų konferenciją susirinko apie 40 asmenų iš Niujorko, Bostono, Vusterio, Voterberio ir Urbanos. Konferencijos tikslas buvo išsikalbėti didesniame būryje studentų jiems rūpimais klausimais, išsiaiškinti skirtingas nuomones, bandyti suderinti skirtumus ir numatyti nepriklausomųjų veiklos ateinančiais metais pobūdį²⁸. Jau tuo metu buvo aiškiai konstatuota, kad ne tik lietuviška visuomenė, bet ir studentija skirstosi į ateitininkus ir tuos, kurie ateitininkams nepriklauso ir į ateitininkų organizacijos rėmus netelpa. Pažiūrų skirtingumas buvo suvokiamas kaip natūralus laisvos visuomenės reiškinys (nes tik totalitariniuose režimuose visi būna „vienų pažiūrų“), bet kai ateitininkai yra susiorganizavę, o kita studentijos dalis yra visiškai „palaidoje baloje“, bet kokiems jos interesams įgyvendinti konsolidacija virsta būtinybe²⁹. Nepriklausomųjų konferencijoje Niujorke išryškėjo dvi pozicijos: vieni pageidavo didesnės centralizacijos ir organizacinės tvarkos, kitiems buvo priimtinesnė esama neformali sąjūdžio forma. Stengiantis jungti visą artimos galvosenos studentiją ir neužkirsti kelio kai kurių korporacijų nariams, formali organizacija dar nebuvo sukurta, bet pasivadinta Nepriklausomų studentų sąjūdžio (NSS) vardu ir išrinktas keturių žmonių sekretoriatas³⁰, neturintis Centro valdybos teisių, tačiau atliekantis koordinacines funkcijas – informuojantis ir derinantis pavienių skyrių nuomones. Nepriklausomų studentų sąjūdžio idėjos buvo pristatytos platesnei išeivijos visuomenei:

NSS nėra autoritetinis ir tiesiogiai nesurištas su jokia pasaulėžiūra, lietuvių partija, korporacija ar kita organizacija.

NSS pagrinduose glūdi tikėjimo į asmens teisių ir įsitikinimų nepažeistumas ir tolerancijos dėsniai.

NSS tikslas yra individo saviukla, nevaržoma asmens plėtotė ir saviraiška lietuvių studentijoje ir visuomenėje, ypatingą dėmesį kreipiant į gyvos demokratijos formų įsisąmoninimą ir praktišką jų vykdymą.

NSS nariai siekia visų lietuvių išeivių studentų darnaus bendradarbiavimo, paremto ne valios primetimu, bet grupių ir individų teisių nepažeidžiamumu; ne pritarimu vadovaujantiems, bet veikiančiųjų susitarimu; ne diskriminacija religinės ar organizacinės priklausomybės ar gimimo atžvilgiais, bet visų lietuvių prisipažįstančių lygybe ir teise dalintis bendruoju gėriu.

NSS nesiburia korporacijos pagrindais, bet yra sąjūdis pilna žodžio prasme, jungiąs visus, jo tikslams pritariantčius ir norinčius jame dalyvauti, jeigu įsijungią individai pajėgia vertinti tautiškos minties lietuvių jaunimo sutarimo svarbą ir sugeba įžvelgti toliau juos rišančios organizacijos tikslų tautinės lietuvių minties plotmėje.

NSS nariai tiki lietuvių nemirtingumu ir Lietuvos valstybės atstatymu ir ieško būdų vienaip ar kitaip lietuvių visuomenei, paremtai ne pasaulėžiūra, bet tautybe, ugdyti. Matydami didelį lietuvių organizacijų skaičių, bet mažą lietuvių išeivijos būrį, NSS nariai dirba ir stengiasi šio sąjūdžio tikslų naudai. Jie visomis jėgomis siekia artimų jaunimo sambūrių

²⁸ Aplinkraštis. Liečia NSS konferenciją, įvykusią 1953.XII.31 New Yorke, VDU LII, f. 49.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Pasiskirsčius pareigomis, pirmuoju sekretoriumi tapo Vytautas Kavolis, į sekretoriatą, be jo, įėjo Jonas Bilėnas, Dalia Devenytė ir Algimantas Gureckas. *Ibid.*

suartinimo ir stengiasi tarp jų rasti jungiančius pagrindus, o ne skirtumus. Trumpai, jie siekia pasaulietiškais pagrindais besiburiančių lietuvių vienybės, nes vienybėje – galybė.³¹

Ieškant savojo kelio 1953 m. pabaigoje – 1954 m. pradžioje vyko nuolatinės diskusijos: Niujorko konferencijoje išrinktas sekretoriatas susisiekė su 11 vietovių veikiančiomis nepriklausomų studentų grupėmis ir paprašė jų pasisakyti apie esamą padėtį ir tolesnes veikimo gaires³². Archyvuose pasklidę šaltiniai liudija, kad sulaukta įvairių pasiūlymų tiek iš nepriklausomųjų skyrių, tiek iš pavienių asmenų, bandymų suformuluoti sąjūdžio tikslus, apibūdinti Nepriklausomų studentų sąjūdžio ideologiją ir siekius. Los Andžele, Detroite, Niujorke, Bostone, Broktone, Konektikute ir kituose skyriuose susirinkę nepriklausomieji diskutavo ir svarstė iš įvairių pusių plaukiančius pageidavimus, nes visiems atrodė, kad tikslinga sudaryti tokią organizacinę schemą, kuri būtų visiems priimtina. Anot V. Kavolio, pasiūlymas stiprinti organizacinę struktūrą atėjo ne iš sekretoriato, o iš Čikagos nepriklausomųjų grupės, tarp kurių būta ypač daug skautų³³. Iš Čikagos, Urbanos, kitų skyrių vis dažniau pasigirdavo balsų, raginančių galvoti apie rimtesnių organizacinių formų pasirinkimą, kad organizacija ne tik pajėgtų efektyviai atstovauti savo narių interesams studentų sąjungoje, bet ir galėtų juos įtraukti į lietuvių visuomeninį, kultūrinį gyvenimą, pajėgtų laisvės ir demokratijos principais ugdyti būsimus valstybininkus ir visuomenininkus nepriklausomai Lietuvai³⁴.

1954 m. rudenį į suvažiavimą poilsiavietėje *Tabor Farm* nepriklausomieji rinkosi dar būdami neorganizuoti, tiksliai nežinodami, į kurią pusę pasuks jų keliai:

Mes čia šiandien susirinkome, nebūdami organizuoti. Susirinkome be valdybų, be jų raginimų, netgi neturėdami visi vienodų įsitikinimų. Susirinkome, kaip paskiri laivėliai audringoje jūroje, tikėdamiesi, kad gal pasiseks visiems pastatyti vieną didelį laivą, kuris pajėgtų nugalėti audringus vandenį. Susirinkome net nežinodami, ką statysime – plaustą ar laivą, bet turėdami tvirtą įsitikinimą, kad reikia be atvangos leistis per bangas, ir kad reikia plaukti, nelaukiant, kol vėjas nurims. Gal net susirinkome čia nuspręsti, kad nereikia plaukti nuo kranto, kad geriau ir toliau individualiai laiveliuos plūduriuoti ir laukti, kol kiti nugalės bangas. Sakau, tikrai neįprastas suvažiavimas. Susirinkome nebūdami organizuoti, kažkokio nerimo vedini, jausdami kažkokią tuštumą, norėdami rasti tai, kas tą tuštumą užpildytų. Norėdami sutikti daugiau tokių, kurie panašiai galvoja ir jaudamiesi kalti, kad kažko reikalingo ir svarbaus nepadarėme.³⁵

1954 m. rugsėjo 8–10 d. iš įvairių vietų į poilsiavietę *Tabor Farm* suvažiavę 35 NSS atstovai kelias dienas svarstė studentijos visuomeninės, politinės, kultūrinės veiklos

³¹ Grinius, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, 79–80.

³² 1954 03 01 Nepriklausomų studentų sąjūdžio sekretoriato pirmojo sekretoriaus Vytauto Kavolio laiškas Nepriklausomų studentų sambūrių sekretoriams ir ryšininkams, VDU LII, f. 49.

³³ 1954 02 06 Vytauto Kavolio laiškas Jonui Bilėnui, Daliai Devenytei, Algimantui Gureckui, VDU LII, f. 49.

³⁴ 1954 03 01 Nepriklausomų studentų sąjūdžio sekretoriato pirmojo sekretoriaus Vytauto Kavolio laiškas Nepriklausomų studentų sambūrių sekretoriams ir ryšininkams, VDU LII, f. 49.

³⁵ Juodelis, Bronius, „Naują žingsnį žengiant“, in *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954, 26–27.

perspektyvas, diskutavo dėl kuriamos organizacijos projektų, tikslų, pavadinimo, struktūros, narystės, statuto. Bandant sukurti griežtesnės formos organizacinę struktūrą buvo pasieltas galutinis nepriklausomųjų susiorganizavimo taškas. Galbūt pralaimėti LSS rinkimai, galbūt „nepriklausomųjų“ vardo neapibrėžtumas turėjo įtakos tam, kad balsuojant dėl pavadinimo Leono Sabaliūno pasiūlymas palikti NSS pavadinimą sulaukė mažiau palaikymo nei V. Kavolio pateiktas „Lietuvių studentų santaros“ variantas³⁶.

Organizacijos įkūrimas, galima sakyti, buvo natūrali kelių metų nepriklausomų studentų bendradarbiavimo ieškant savojo kelio išdava. „Lietuvių studentų santaros“ atsiradimas nebuvo kažkas naujo arba netikėto, pačių nepriklausomųjų supratimu, tai buvo tik NSS reorganizavimas išplečiant jos akiratį ir pačią organizaciją šiek tiek sugriežtinant. Pagrindinis naują pavadinimą gavusios organizacijos tikslas išliko tas pats – jungti nepriklausomą tautinės liberaliosios krypties vidurio srovės studentiją ir studijas jau baigusiuosius. Net ir visuomenei „Santara“ prisistatė kaip nepriklausomųjų tęsinys:

Platesnei lietuviškai visuomenei esame pažįstami kaip Nepriklausomųjų Studentų sąjūdis. To sąjūdžio tradicijas norime tęsti ir toliau. Naujas sąjūdžio vardas – Lietuvių Studentų Santara – gal tik ryškiau ir simboliškiau parodo mūsų veidą. Santaros gretose sutartinai dirba bendrą darbą visa tautiškai ir demokratiškai nusiteikusi lietuviškoji studentija. Čia randa vieningą kalbą ir šviesininkai, ir varpininkai, skautai ir tautinių korporacijų studentija. Tuo mes didžiuojamės.³⁷

Žinoma, pakeitus „nepriklausomųjų“ pavadinimą ir susikūrus „Lietuvių studentų santarai“, nedaug kas pakito, aiškumo nepadaugėjo, skirtingi santariečiai į klausimus apie „Santarą“ būtų atsakę įvairiai, kiekvienas išskirdamas jam labiausiai rūpimus, svarbiausius dalykus. Į klausimą, kas yra „Santara“, V. Kavolis bandė atsakyti formuluodamas vidurio jėgų konsolidacijos bendram darbui principus:

Mums Santara yra pagrindas būsimai lietuvių visuomenės vidurinio, į jokių kraštutinumų nesileidžiančio, branduolio konsolidacijai. Konsoliduotis tegalima išmokti jaunystėje, nes kaip mūsų pačių tremties patirtis parodė, kas jaunystėje įgėrė neapykantą dėl numuštų ar nenumuštų kepurų, tam jos nei metai, nei žilas plaukas neišdildys.

Tremtyje mums reikia daugiau konsolidacijos, nei buvome reikalingi Lietuvoje; ir juo tremtis ilgiau truks, juo labiau vienybė svarbi. Net ir tuo atveju, jeigu tremtyje atsiektų mūsų konsolidacija laisvame krašte vėl pasidalintų į sroves-sroveles, mes būtume atsiekę didelį dalyką, nes:

(1) Kas jaunystėje ėjo vienu keliu, to nepamirš, net ir išsivaikščioję savais takeliais. Net jeigu ir vėl pasidalintume į smulkesnes organizacijas, mūsų dabartinė vienybė jungs mus ir jose.

(2) Nesvarstant, ar mūsų dabartinė konsolidacija išsilaikys kada nors išlaisvintoje Lietuvoje, turime gi suprasti, kad jinai labiausiai reikalinga ir prasminga kaip tik čia, tremtyje, ir išeivijoje. Jeigu mes tikros ir nuoširdžios vienybės tarp savęs atsieksime čia, bus padaryta tai,

³⁶ Už „Lietuvių studentų santarą“ balsavo 13, už Nepriklausomą studentų sąjūdį – 7 atstovai, 4 susilaikė. Lietuvių studentų santaros steigiamojo suvažiavimo protokolas. 1954 m. rugsėjo 8 d., VDU LII, f. 49.

³⁷ Lietuvių studentų santaros centro valdyba, „Santara težydi“, in *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954, 5.

kas šiandien svarbiausia! Neužmirškime, kad Lietuva nebus išlaisvinta ryt ar poryt; ir todėl mūsiškė s a n t a r a, kaip pagrindas lietuviškosios gyvybės išlaikymui ir stiprinimui užsieniuose, jau dabar turi prasmingą užduotį prieš akis.

Mes norime suburti ir sumobilizuoti – nesvarbu, kieno vardu; nesvarbu, kieno vadovybėje – tas kūrybines jėgas, kurių nepajėgia sujungti antroji, už mus ankstyvesnė, bendruomeninė integracija – ateitininkiškasis sąjūdis.³⁸

Daug dėmesio V. Kavolis skyrė santariečių ir ateitininkų santykiams, kalbėdamas apie dviejų stiprių, plačių patriotinių srovių sąrangą lietuvių bendruomenėje, paremtą ne ideologiniu konfliktu, o tolerancija grindžiamu skirtingų pažiūrų lygiaverčių srovių bendradarbiavimu. Dvipolis lietuvių bendruomenėje, anot jo, reikalingas ne dėl kovos su ideologiniais priešininkais, o dėl geresnio susiorganizavimo ir sukaupimo išsibarsčiusių jėgų bendram lietuviškam darbui.

Mūsų tikslas yra surinkti išsibarsčiusias ir individualias jėgas, suartinti besikaujančias grupes, prisiminti užmirštuosius ir išugdyti neatrastas jėgas – tam, kad iš didžiojo lietuviybės darbo nebūtų išjungti, kas jame šiandien jaučiasi susiskaldę, be užnugario, be paramos, vieniši ir izoliuoti, žodžiu – s i l p n i. Mes siekiame lietuviškos bendruomenės, pagrįstos ne viena, bet dviem didelėmis, stipriomis, kūrybiškomis, tarpusavyje glaudžiai bendradarbiaujančiomis bendruomeninėmis integracijomis – ateitininkiškąja ir santarietiškąja. Mes jaučiame, kad nesklandumai kyla, kai vieni jaučiasi stipresni („ąžuolai“), o kiti silpnesni ir susiskaldę, ir todėl pirmieji su antraisiais nesiskaito, o šie pirmiesiems jų stiprumo pavydi ir su „už save stipresniu“ nedrįsta drauge riešutauti.³⁹

Kuriant „Lietuvių studentų santarą“ tikėtasi, kad jai pavyks pratęsti ir praplėsti nepriklausomųjų pradėtus darbus, bendrai tautinei, kultūrinei, visuomeninei veiklai suvienyti skirtingų pažiūrų, tikėjimo, įvairioms organizacijoms priklausančius individus. Tačiau svajotos vienybės pasiekti nepavyko – užteko kelių, rodos, nereikšmingų detalių, kad svajota ir siekta akademinio jaunimo vienybė netruktų subyrėti.

Subyrėjusi nepriklausomųjų vienybė

„Lietuvių studentų santara“ nebuvo sumanyta iš anksto, statyta pagal kokį nors iš anksto numatytą planą, ji buvo natūralus gyvenimo padarinys, išaugęs iš kiekvieno nepriklausomo studento reagavimo į pakitusią aplinką. Į 1954 m. „Santaros“ iniciatyvinį suvažiavimą susirinko jaunimas nesusitarę, ką kalbės, ir nežinodami, kuria kryptimi pasuks. Rodos, nepriklausomieji tikrai nesitikėjo to, kaip šis reorganizacijos žingsnis pasisuks prieš juos pačius ir jų sąjūdžio narius, priverstus rinktis iš dviejų organizacijų.

„Lietuvių studentų santaros“ ir Akademinio skautų sąjūdžio keliai buvo ganėtinai persipynę: nemažai santariečių atėjo iš skautų arba buvo Akademinio skautų sąjūdžio nariai,

³⁸ V. K. [Kavolis, Vytautas], „Kas yra Santara?“. Rankraštis, išsiuntinėtinas nenumatytiems asmenims, 1955 ?, VDU LII, f. 49.

³⁹ *Ibid.*

nuo pat pradžių nemažai skautų akademikų įsijungė į Nepriklausomų studentų sąjungos veiklą, drauge su kitais viename sąraše kandidatavo LSS rinkimuose ir kūrė opoziciją ateitininkiskam sparnui, buvo vieni iš Studentų sąjungos lyderių. Nepriklausomųjų gretose gana ryškiai buvo matomi R. Mieželis, L. Sabaliūnas, L. Grinius, Jonas Bilėnas ir kiti skautai akademikai. Dar daugiau buvo prijauniančių, pritariančių nepriklausomųjų skelbtoms idėjoms. Išlikę archyviniai šaltiniai liudija neabejotinai didelį skautų, pripratusių prie griežtesnių organizacinių formų, indėlį inicijuojant nepriklausomųjų permainas, reorganizuojant NSS ir kuriant „Santaros“ organizaciją. Vis dėlto abejotina, kaip teigia E. Aleksandravičius⁴⁰, kad akademinių skautų savivokoje būtent jie tampa svarbiausioji, organizuojanti, lemiamą jėgą, kuri subūrė nepriklausomuosius. Vartant išlikusius NSS dokumentus, gana pastebimas nuolat kartojamas nepriklausomųjų bruožas – įvairių organizacijų narių, skirtingų pažiūrų akademinio jaunimo vienijimas. Buvo didžiuojamasi, kad nepriklausomiems studentams pavyko pasiekti tai, ko nepajėgė pasiekti vyresnieji, – sudaryti tikrą laicistinių / liberalių pažiūrų jaunimo konsolidaciją⁴¹. Greta skautų akademikų nepriklausomųjų veikloje aktyviai dalyvavo šviesiečiai Algimantas Gureckas ir Bronius Budginas, liaudininkas J. Šmulskštys arba kitoms organizacijoms nepriklausantys A. Kėželis, V. Kavolis, Valdas Adamkavičius, K. Ostrauskas ir kt. Sunku būtų teigti, kad vienų arba kitų indėlis buriant nepriklausomuosius buvo didesnis: vieni, pvz., V. Kavolis, labiau prisidėjo formuluojant sąjungos tikslus ir rengiant veiklos modelius, kiti (pvz., R. Mieželis) buvo nepakeičiami pagalbininkai praktiškai įgyvendinant daugelį idėjų. Turbūt šiame „skirtingųjų susivienijime“ siekiant visiems lietuviams bendrų tikslų ir slėpėjo nepriklausomųjų žavesys, stiprinęs tarpusavio solidarumo pojūtį. Tikėta, kad šis kelis metus trukęs bendras nepriklausomųjų veikimas nenutrūks baigus universitetą ir neapsiribos tik studentiška veikla, bet išeis į platesnį visuomeninį veiklos lauką – būtent tam turėjo būti skirta „Santaros“ organizacija.

Tik susikūrusi „Lietuvių studentų santara“ deklaravo, kad jos nariai turi teisę dalyvauti visose organizacijose, kuriose nori, tokių pat plačių pažiūrų tikėjosi ir iš kitų organizacijų. Tačiau atsitiko priešingai: Akademiniis skautų sąjūdis neprieštaravo ir netgi rėmė savo narių dalyvavimą NSS veikloje, bet „Santaros“ susiformavimą laikė grėsme sava organizacijai. Galbūt išsigandusi didėjančios konkurencijos, galbūt norėdama apsaugoti savo organizaciją ir susilpninti atsiradusią „Santarą“, tik išgirdusi apie „Lietuvių studentų santaros“ sukūrimą, 1954 m. rugsėjo 17 d. korporacijos „Vytis“ valdyba⁴² uždraudė savo nariams dalyvauti „Santaros“ veikloje.

Akademinio skautų sąjungos pozicija buvo netikėta ir didžiulis smūgis nepriklausomųjų veikloje dalyvavusiems ir „Santarą“ kūrusiems skautams. Stebino tai, kad sprendimas buvo priimtas taip greitai, nespėjus ir net nepabandžius artimiau susipažinti su „Lietuvių studentų santara“, jos statutu: „mes buvome nuteisti prieš mums nusikalstant“, – sakė

⁴⁰ Aleksandravičius, *Spalvos ir juostos...*, 266.

⁴¹ Grinius, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, 74.

⁴² Sprendimas uždrausti dalyvauti „Santaros“ veikloje valdyboje nebuvo priimtas vienbalsiai: už draudimą balsavo valdybos pirmininkas Vytautas Mikalavičius ir 2 valdybos nariai – M. Jazbutis ir Algirdas Stepaitis, kiti du valdybos nariai (L. Grinius ir B. Juodelis) balsavo prieš. 2001 04 19 Leono Sabaliūno laiškas Daivai Dapkutei.

L. Sabaliūnas⁴³. Jau spalio mėnesį kai kurie skautai-santariečiai sulaukė korp. „Vytis“ pirmininko laiškų, kuriuose ultimatyviai reikalauta per šešias dienas pasirinkti, kam priklausyti – „Santarai“ ar korp. „Vytis“⁴⁴. Pradžioje dar tikėtasi, kad šį nesusipratimą pavyks greitai išspręsti. „Santarai“ priklausantys (ir tik jos veiklai prijaučiantys) skautai akademikai bandė aiškintis susidariusią situaciją, argumentuoti, kad „Lietuvių studentų santara“ nepatenka nei į korporacijų, nei į ideologinių organizacijų ratą, tad skautams neturėtų būti draudžiama dalyvauti jos veikloje. Kad statusas nedraudžia priklausyti „Santarai“ ir draudimas buvo priimtas tik organizaciniais sumetimais (t. y. nenorint savo narių atiduoti kitai organizacijai), privačiuose pokalbiuose Urbanoje buvo pripažinęs ir pats korp. „Vytis“ pirmininkas⁴⁵. Broniaus Juodelio paruoštą 1954 m. spalio 4 d. peticiją, kurioje prašoma atšaukti draudimą ir bandoma ieškoti ir skautams, ir santariečiams priimtino sprendimo, pasirašė 15 korp. „Vytis“ narių Urbanoje ir 6 Bostone.⁴⁶ Prašyta, kad šį klausimą visuotiniame suvažiavime spręstų senjorai (aukščiausias korporacijos valdymo organas). Tačiau jų prašymų ir nuomonės niekas nenorėjo girdėti: viešai buvo paskelbta, kad tęsiant Lietuvoje įsteigtos korp. „Vytis“ tradicijas ir ideologiją, priklausyti neprofesinei organizacijai draudžiama, o korporantai, priklausantys kitoms korporacijoms arba neprofesinėms organizacijoms, privalo nedelsiant apsispręsti, kuriai organizacijai nori priklausyti, ir apie tai pranešti valdybai⁴⁷. Tai, kad visuose pranešimuose apie priklausymą kitoms organizacijoms buvo pabrėžtinai išskiriama „Santara“, nekėlė abejonių, kad šis draudimas ir buvo nukreiptas pirmiausia prieš santariečius.

Dar ryškesnis skilimas įvyko 1955 m., rengiantis Lietuvių studentų sąjungos rinkimams. Atrodytų naivu, bet santariečiai tikėjosi, kad situacija nesikeis bent jau Lietuvių studentų sąjungos rinkimuose. Nenorėdama skaldyti buvusio nepriklausomųjų bloko, „Santara“ kreipėsi į ASS korp. „Vytis“ valdybą, kad būtų sudarytas vienas bendras, visiems priimtinas kandidatų sąrašas ir būtų iškeltas rinkimuose kaip „jungtinis studentų skautų ir santariečių sąrašas“.⁴⁸ Korporacijai atsisakius tuo klausimu net kalbėtis ir rinkimuose iškėlus atskirą, „studentų skautų“ vardu pavadintą sąrašą, „Santara“ ir toliau tikėjosi išlaikyti santariečių-skautų vienybę bent jau LSS veikloje⁴⁹. Tiesa, buvo argumentų iš viso nedalyvauti rinkimuose, bet, anot V. Kavolio, santariečiams buvo pikta, kad skautai „<...> ilgus metus tylėję ir tingėję, šiandien vien dėl to, kad mums pakenktų, staiga išstato sąrašą“.⁵⁰ Galbūt pyktis ir dėl korporacijos nenoro net kalbėtis su LSS veikloje nuo pat jos įkūrimo aktyviai dalyvavusiais skautais / nepriklausomaisiais užgautos ambicijos, galbūt siekis

⁴³ „Korp. Vytis – Santaros santykiai“, Leono Sabaliūno archyvas.

⁴⁴ 1954 10 15 korp. „Vytis“ valdybos pirmininko V. Mikalavičiaus laiškas Leonui Sabaliūnui, Leono Sabaliūno archyvas; 1954 10 26 „Lietuvių studentų santaros“ Centro valdybos pirmininko Vytauto Kavolio laiškas Mildai Budrienei, Leono Sabaliūno archyvas.

⁴⁵ „Korp. Vytis – Santaros santykiai“, Leono Sabaliūno archyvas.

⁴⁶ 2001 04 19 Leono Sabaliūno laiškas Daivai Dapkutei.

⁴⁷ „Dėl vytiečių priklausymo kitoms organizacijoms“, *Mūsų vytis* 6 (1954), 24; Pliateris, Aleksandras, „Vytiečiai ir kitos akademinės organizacijos“, *Mūsų vytis* 5 (1954), 7–9.

⁴⁸ 1955 03 22 Vytauto Kavolio laiškas Leonui Sabaliūnui, VDU LII, f. 49.

⁴⁹ 1955 03 25 „Lietuvių studentų santaros“ Centro valdybos pirmininko Juliaus Šmulskščio laiškas „Lietuvių studentų santaros“ skyrių valdyboms ir įgaliotiniams, VDU LII, f. 49.

⁵⁰ 1955 01 25 Vytauto Kavolio laiškas Leonui Sabaliūnui, VDU LII, f. 49.

įrodyti, kad nemažai jaunesnės kartos skautų akademikų nepritaria tokiam korp. „Vytis“ žingsniui ir nenori skaldyti neateitininkiško bloko vienybės, paskatino santariečius sudaryti savo kandidatų sąrašą: kreiptasi į tuos studentiškame gyvenime pasižymėjusius korporantus, kuriems buvo svarbu išlaikyti neateitininkišką grupę vieningą ir kurie sutiko kandidatuoti bendrame sąraše.⁵¹ Taigi, 1955 m. LSS rinkimuose buvo iškelti trys sąrašai, suskaldę santariečių ir skautų jėgas kovoje prieš ateitininkus ir suardę kelis metus egzistavusią nepriklausomųjų studentų vienybę. Jėgų suskaldymas ir tarpusavio nesutarimai, žinoma, turėjo rimtų pasekmių. Kaip ir reikėjo tikėtis, rinkimus laimėjo ateitininkai: 1955 m. į LSS centro valdybą buvo išrinkti 4 ateitininkai, 2 santariečiai ir kartu skautai (t. y. kandidatavę bendrame sąraše) B. Juodelis ir R. Mieželis, taip pat 1 atskiro skautų sąrašo atstovas⁵². Santariečiai dėl to netruko viešai apkaltinti skautus:

Tokia neproporcinga ateitininkų persvara gavosi dėl to, kad skautai, išėję dar atskiru sąrašu, suskaldė balsus, o savo pavartotais represijos metodais prieš jungtinį santariečių, šviesiečių ir skautų sąrašą įnešė bereikalingo sąmyšio.⁵³

Po skilimo ir draudimo skautams akademikams dalyvauti „Santaros“ veikloje bendradarbiavimas LSS rinkimuose tapo nebeįmanomas. Dar po metų, 1956 m., LSS rinkimuose skautams iškėlus savo atskirą sąrašą, santariečiai sąrašo nepasiūlė, o ateitininkai į LSS CV iškėlė tik tris kandidatus, – tai liudijo ne tiek pakitusią organizacijų poziciją, kiek ateinančią naują kartą, kuri jau skyrėsi nuo ankstesnės, LSS kūrusios kartos. LSS rinkimai vyko dar ne vienerius metus, bet tokių rinkimų kovų ir ginčų kaip 1954 arba 1955 m. daugiau nebuvo. Penkeri LSS gyvenimo metai užmaršties dulkėmis palengva uždengė LSS steigėjų vardus (kurių dalis jau buvo baigę studijas ir pasitraukę iš akademinio gyvenimo verpetų), vykusius ginčus ir ideologinių organizacijų konkurenciją, o užaugusiai naujai, amerikietiškos aplinkos veiktai studentų kartai vis mažiau rūpėjo LSS steigėjų ir iniciatorių kartos problemos.⁵⁴

Akademiniai skautai V. Kavolio vestų santariečių-skautų pasirodymą 1955 m. LSS vadovybės rinkimuose priėmė kaip politinę išdavystę⁵⁵, o tai sustiprino dar didesnę priešiškuumą tiems skautams akademikams, kurie bandė ieškoti abiem pusėms tinkančio kompromiso, nedraudžiančio skautams dalyvauti kitų organizacijų, tokių kaip „Santara“, veikloje. Bendrame santariečių ir skautų sąraše kandidatavę šeši vytiečiai buvo suspenduoti, o korp. „Vytis“ Garbės teismas juos pripažino kaltais. Iš korp. „Vytis“ gretų turėjo pasitraukti L. Sabaliūnas, kitiems penkiems suspenduotiesiems buvo palikta teisė sugrįžti⁵⁶.

⁵¹ Sąrašą į CV kandidatai buvo R. Mieželis, B. Juodelis, L. Sabaliūnas, L. Griškelytė, V. Valatkaitis, J. Bilėnas ir R. Babickas; į Revizijos komisiją – K. Macevičius ir R. Gaška, į Garbės teismą – T. Naginionis, A. Kerelis ir J. Galminas. 1955 03 25 „Lietuvių studentų santaros“ Centro valdybos pirmininko Juliaus Šmulskščio laiškas „Lietuvių studentų santaros“ skyrių valdyboms ir įgaliotiniams, VDU LII, f. 49.

⁵² „Akademinų akimirkų kronikas“, *Santarvė* 4–5 (1955), 213.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Petraitis, B., „Studentų sąjungos kelias“, *Mūsų vytis* 6 (1956), 271–273.

⁵⁵ Aleksandravičius, *Spalvos ir juostos...*, 259.

⁵⁶ „Mūsų šeimoje“, *Mūsų vytis* 5 (1955), 36; Lietuvių studentų skautų korporacijos „Vytis“ Garbės teismo sprendimas, Leono Sabaliūno archyvas; 1955 07 24 pranešimas Leonui Sabaliūnui apie Lietuvių studentų skautų korp. „Vytis“ Garbės teismo sprendimą, Leono Sabaliūno archyvas.

„Santarai“ tai buvo nemažas smūgis: nepriklausomųjų klotas bendradarbiavimo kelias nutrūko ir skautų ir santariečių sambūrius nuvedė skirtingais keliais. Uždraudus dalyvauti „Santaros“ veikloje, dauguma ASS narių liko skautai, kiti, nepritardami tokiam sprendimui, Akademinio skautų sąjūdžio gretas apleido⁵⁷. Vėliau keletą narių santariečiai prarado atsinaujinus korporacijai „Neo-Lithuania“, vieną kitą paviliojo varpininkai, „Demokratinė darbo talka“ ir kiti sambūriai. Vis dėlto šis skautų-santariečių epizodas buvo ryškiausias, turėjęs nemažai įtakos tam, kad santariečiai (skirtingai nuo skautų) bėgant metams prarado turėtą įtaką tarp akademinio jaunimo.

Nors abiem organizacijoms šis epizodas buvo gana skaudus (kai kurie santariečiai ir skautai net ir daugeliui metų praėjus vis dar jautė nuoskaudą ir kaltino kitą pusę anuomet suardžius kelis metus nepriklausomų studentų puoselėtą vienybę), nei skautai, nei santariečiai vėliau šio ginčo pernelyg nesureikšmindavo. Tarp skautų ir santariečių siautusias audros netruko nurimti. Galima pažymėti, kad vėliau santariečiai ir skautai ne kartą drauge dirbo LSS rengiant jubiliejinį studentų sąjungos leidinį „Dienos tarp dangoraižių“, leidžiant žurnalą „Lituanus“, rengiant jaunimo peticiją ir vykdant kitus darbus. „Santara“ gana greitai pasuko nepriklausomųjų keliu, t. y. palaipsniui nustojo 1954 m. pradėtų kurti formalios organizacijos formų, neturėjo griežtos narystės, neklausinėjo, kas kam priklauso arba iš kokių organizacijų ateina. Vėlesniuose poilsiavietėje *Tabor Farm* vykusiuose „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose dažnai dalyvaudavo ne tik per konfliktą nuo „Santaros“ pasitraukusieji, bet ir kiti skautai akademikai.

Išvados

Susibūrę nepriklausomieji nepasižymėjo kokiomis nors griežtomis organizacinėmis formomis, neturėjo vienos, visiems nariams privalomos ideologijos, viešumoje formuluotų tikslų arba kokių nors išrinktų vadovybių – tai buvo sunkiai nusakomas ryšys, į nepriklausomų studentų grupes vienijantis savo pažiūromis artimus studentus. Galbūt „nepriklausomųjų“ pavadinimas nebuvo labai tinkamas, bet panašu, kad patys iniciatoriai nesugalvojo, kaip būtų galima tiksliau pavadinti naująjį sambūrį. 1951–1954 m. veikęs Nepriklausomų studentų sąjūdis sukūrė gana stiprią, konkurencingą atsvarą studentijos gyvenime dominavusiam ateitininkų sparnui, sugebėjo ne tik sėkmingai vadovauti ir dalyvauti Lietuvių studentų sąjungos veikloje, bet ir viešajame gyvenime per spaudą, sambūrius, susirinkimus.

„Lietuvių studentų santaros“ įkūrimas 1954 m. buvo natūrali kelių metų nepriklausomų studentų bendradarbiavimo ir diskusijų ieškant savojo kelio išdava. „Santaros“ atsiradimas nebuvo kažkas naujo arba netikėto, pačių nepriklausomųjų supratimu, tai buvo tik NSS reorganizavimas išplečiant jos akiratį ir pačią organizaciją šiek tiek sugriežtinant. Pagrindinis naują pavadinimą gavusios organizacijos tikslas išliko tas pats – jungti nepriklausomą tautinės liberaliosios krypties vidurio srovės studentiją ir studijas jau baigusiuosius.

⁵⁷ Iš ASS pasitraukė Rytas Babickas, Remigijus Gaška, Algis Grigaitis, Bronius Juodelis, Edvardas Kaminskas, Raimundas Mieželis, Tadas Naginiotis, Leonas Sabaliūnas, Vytautas Vepštas. Anot L. Sabaliūno, pasitraukusiųjų buvo daugiau, bet šiuos narius jis gerai prisiminė. 2001 04 19 Leono Sabaliūno laiškas Daivai Dapkutei.

Nepriklausomų studentų virtimas „Lietuvių studentų santara“ sukėlė ginčų ir nesutarimų su Akademiniu skautų sąjūdžiu ir sugriovė iki tol puoselėtą nepriklausomųjų vienybę bandant atsispirti stipriam ateitininkų sparnui. Dėl kilusių nesutarimų ir draudimo skautams akademikams priklausyti „Santaros“ organizacijai vietoje planuotos dvipolės (ateitininkų ir santariečių) sąrangos lietuvių akademinėje bendruomenėje susiformavo tripolė (ateitininkai, skautai akademikai ir santariečiai) tarpusavyje konkuruojančių blokų sąranga.

Nepriklausomieji, galima sakyti, priklausė visiems ir nepriklausė niekam. Nepriklausomieji siekė jungti vidurio srovės akademinį jaunimą ir stiprino tarpusavio solidarumo pojūtį, nežiūrėdami individualių narių priklausymo kitoms organizacijoms. Į nepriklausomųjų gretas įsijungusiems asmenims nereikėjo deklaruoti (juo labiau atsisakyti) savo narystės kitose organizacijose arba korporacijose, ateidami į NSS jie išliko, kas buvę, t. y. skautai, šviesiečiai, varpininkai, tautinių korporacijų nariai ir t. t. NSS gretose buvo gana ryškiai matomi R. Mieželis, L. Sabaliūnas, L. Grinius, J. Bilėnas ir kiti skautai akademikai. Greta skautų akademikų nepriklausomųjų veikloje aktyviai dalyvavo šviesiečiai A. Gureckas ir B. Budginas, liaudininkas J. Šmulckštys arba kitoms organizacijoms nepriklausantys A. Kėželis, V. Kavolis, V. Adamkavičius, K. Ostrauskas ir kt. Sunku būtų teigti, kad vienų arba kitų indėlis buriant nepriklausomuosius buvo didesnis: vieni labiau prisidėjo formuojant sąjūdžio tikslus ir rengiant veiklos modelius, kiti buvo nepakeičiami pagalbininkai praktiškai įgyvendinant daugelį idėjų. Šiame „skirtingųjų susivienijime“ ir bandymuose bendradarbiaujant ir diskutuojant surasti visiems priimtina organizacinę schemą slėpė nepriklausomųjų žavesys, stiprinęs tarpusavio solidarumo pojūtį. Bent trumpą laiką nepriklausomiesiems pavyko padaryti tai, ko nepavyko vyresnei išeivijos kartai, – bendrai veiklai suvienyti įvairių pažiūrų bei ideologinių organizacijų tautinio liberaliojo sparno akademinę jaunąją bendruomenę.

Literatūra

- „Akademinų akimirksnių kronikas“, *Santarvė* 4–5 (1955), 212–214.
- Aleksandravičius, Egidijus, „Išeivija minties ir veiksmo kryžkelėse: vieno ginčo istorija“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (29) (2020), 89–103.
- Aleksandravičius, Egidijus, *Spalvos ir juostos: lietuvių akademinės skautijos istorija, 1924–2024*. Vilnius: Versus, 2023.
- Bučinskytė, Ilona, *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje XX amžiaus 5–7 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
- Dapkutė, Daiva, „Išraiškos šokio žingsniu“: Vytauto Kavolio santarietiškos veiklos metmenys“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (32) (2021), 49–63.
- Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002.
- „Dėl vytiečių priklausymo kitoms organizacijoms“, *Mūsų vytis* 6 (1954), 24.
- Grinius, Liūtas, „Liberalinė mintis lietuvių studentijoje 1945–1954“, *Varpas* 2 (1955), 72–80.
- Juodelis, Bronius, „Naują žingsnį žengiant“, in *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodas, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954, 26–28.

- Kavolis, Vytautas, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in *Santara-Šviesa*, 2 leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, 15–94.
- Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų Santaros suvažiavimo darbai, red. V. Kavolis. Tabor Farm: Santara, 1954.
- Mieželis, Raimundas, „Sąjunga istorijos veidrodyje“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 53–68.
- „Mūsų šeimoje“, *Mūsų vytis* 5 (1955), 36.
- Petraitis, B., „Studentų sąjungos kelias“, *Mūsų vytis* 6 (1956), 271–273.
- Pliateris, Aleksandras, „Vytiečiai ir kitos akademinės organizacijos“, *Mūsų vytis* 5 (1954), 7–9.
- „Santara“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 105–106.
- „Studentija skaičiuose“, in *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 110–112.

Daiva DAPKUTĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

WHO OWNED THE INDEPENDENTS: THE INDEPENDENT STUDENTS' MOVEMENT IN 1951–1954

Summary. In the Lithuanian Student Union (LSS), founded in the USA, in 1951, two competing groups of students emerged: *ateitininkai* (members of “Ateitis” Federation) and the so-called *independents* (*ne-priklausomieji*). The Independent Students’ Group was formed as a counterbalance to the well-organised *ateitininkai* in attempt to unite the academic democratic-liberal youth of different views and ideological organizations. Their ideas of tolerance, independent thought, humanism, and cooperation between the liberal wing Lithuanian youth organisations were supported by young people, and student groups were established in various university towns. For some time, *the independents* had no formal organisation, but in 1953, they were renamed as the Independent Students’ Movement (ISM), and in 1954, an organisation called Lithuanian Students’ Alliance (“Santara”), uniting all the independent groups, was founded. The article analyses the genesis, membership, and activities of the Independent Students’ Movement on the basis of the published and archival sources. A particular attention is paid to the re-organisation of the *independent* students by establishing the Lithuanian Students’ “Santara” in 1954 and to the new organisation’s relations with the Academic Scout Movement.

Keywords: Lithuanian diaspora, USA, students, scouts, *ateitininkai*, “Santara”.

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Skaitymai tarp eilučių: Lietuvos diplomatų Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) ir Juozo Urbšio korespondencija (1977–1983)

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Lietuvos pasiuntinybėje prie Šventojo Sosto dirbusio Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) ir Juozo Urbšio, iki sovietų okupacijos ėjusio Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro pareigas, tarpusavio korespondencija. Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma 43 lapų apimties byla „Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto S. Lozoraičio jaunesniojo susirašinėjimo su J. Urbšiu leidinių persiuntimo ir asmeniniais klausimais dokumentai“ iki šiol nėra skelbta ir plačiau netyrinėta. Straipsnio tikslas yra į akademinę aplinką įtraukti iki šiol nepublikuotus šaltinius, juos išanalizuoti, interpretuoti bei įvardyti tarp eilučių minimus asmenis, įvykius, pakomentuoti jų aplinkybes ir taip parodyti Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) neafišuojamus ryšius su okupuota Lietuva šaltojo karo metais. 1977–1983 m. dviejų diplomatų tarpusavio korespondencija liudija apie šiaapus ir anapus geležinės uždangos buvusių Lietuvos diplomatų ir jų artimųjų kasdienybę, neutralias pokalbių temas, atskleidžia ironišką požiūrį į sovietinę sistemą. Per pagrindinį dialogą apie siunčiamas ir gaunamas knygas atsiskleidžia perduodama abiem pusėms svarbi informacija apie Vatikano radijo laidas ir permainos LDT. Laiškai parodo korespondentų požiūrį į knygas, istoriją, lituanistiką, memuaristiką bei abiejų viltį ir optimizmą, tikėjimą geresne krašto ateitimi.

Raktažodžiai: Stasys Lozoraitis (jaunesnysis), Juozas Urbšys, Lietuvos diplomatinė tarnyba, Lietuvos okupacija, diplomatų korespondencija, leidiniai, sovietinė cenzūra.

Įvadas

Tarp Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) saugomos Lietuvos diplomatijos istoriją liudijančios gausios medžiagos yra ir „Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto dokumentai“. Trijuose fondo nr. 673 apyrašuose yra 1171 byla, kurių chronologinės ribos yra 1916 m. sausio 1 d. – 1998 m. gruodžio 31 d. Reikia pabrėžti, kad Lietuvos

pasiuntinybė prie Šventojo Sosto niekada nenutraukė savo veiklos, ją tęsė ir po 1940 m. krašto okupacijos. Kitas šios pasiuntinybės išskirtinumas yra susijęs su diplomatais Lozoraičiais: 1931–1932 m. laikinasis reikalų patikėtinis buvo Stasys Lozoraitis (1898–1983), 1934–1938 m. jis dirbo Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministru, o 1940–1983 m. ėjo Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) šefo pareigas. 1943 m. tarnybą pasiuntinybėje pradėjo Stasys Lozoraitis (1924–1994, jaunesnysis), 1945 m. jis buvo pasiuntinybės raštinės vedėjas, 1947 m. – pasiuntinybės atašė, 1952 m. – pirmasis sekretorius. 1983 m. S. Lozoraičiui (jaunesniajam) buvo suteiktas pasiuntinybės patarėjo rangas. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pirmuoju Lietuvos Respublikos ambasadoriumi prie Šventojo Sosto buvo paskirtas Kazys Lozoraitis (1929–2007), jauniausias iš diplomatų – tėvo ir dviejų sūnų – dinastijos¹.

Iki krašto okupacijos Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro pareigas (1938–1940) ėjusio Juozo Urbšio (1896–1991) asmenybė simbolizuoja tragišką Lietuvos diplomatų likimą: 1940 m. jis buvo suimtas, ištremtas ir kalinamas sovietiniuose kalėjimuose. 1956 m. grįžęs į Lietuvą, J. Urbšys apsigyveno Kaune, dirbo bibliotekoje, iš prancūzų kalbos vertė grožinius kūrinius. Grįžtant prie Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto archyvo, pažymėtina, kad antrame jo apyraše (chronologinės ribos – 1919 m. sausio 1 d. ir 1998 m. gruodžio 31 d.), kurį sudaro 667 bylos, yra saugoma byla nr. 634 „Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto S. Lozoraičio jaunesniojo susirašinėjimo su J. Urbšiu leidinių persiuntimo ir asmeniniais klausimais dokumentai“. Tai – 43 lapų 1977 m. birželio 3 d. – 1983 m. lapkričio 6 d. laikotarpio rankraštinė ir spausdinta korespondencija, rašyta iš Kauno į Romą ir iš Romos į Kauną. Straipsnio tikslas yra į akademinę aplinką įtraukti šiuos iki šiol nepublikuotus šaltinius (kurie šiame straipsnyje cituojami be kalbos ir stiliaus taisymų), juos susisteminti, išanalizuoti, interpretuoti bei įvardyti tarp eilučių minimus asmenis, įvykius, pakomentuoti jų aplinkybes ir taip atskleisti Lietuvos diplomatinės tarnybos neafišuojamus ryšius su okupuota Lietuva šaltojo karo metais.

Laiškai svetimu vardu, svetimu parašu

Krašto okupacijos metais palaikytą S. Lozoraičio (jaunesniojo) ir J. Urbšio ryšį liudija jų susirašinėjimas. Susistemintų dokumentų bylą sudaro 12-kos S. Lozoraičio (jaunesniojo) išsiųstų laiškų kopijos ir J. Urbšio išsiųstos korespondencijos (15-ka laiškų, 4-ri atvirukai, 15-ka vokų su pašto ženklais, 5-kių siuntinių adresų iškarpos) originalai arba jų kopijos, iškarpos. Ant vokų, išsiųstų iš Kauną į Romą, užrašytas siuntėjo adresas buvo „Pramonės pr. 1-30, Kaunas, 233031“, o gavėjo adresas – „Anna Benassi, via Po 40, 00198 Roma, Italia“². Laiškus, vokus, gautų siuntinių iškirptus adresus S. Lozoraitis (jaunesnysis) kliudavo ant atskiro lapo, ranka užrašydavo gavimo datas, pažymėdavo J. Urbšio pavardę

¹ 1960–1970 m. K. Lozoraitis buvo Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Stasio Girdvainio asmeninis sekretorius, o 1985–1992 m. – pasiuntinybės raštinės vedėjas. 1992–2004 m. K. Lozoraitis buvo nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius.

² Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 673, ap. 2, b. 634, l. 1–1 ap.

ir dėdavo į pasiuntinybės archyvą (paminėtina, kad vienas S. Lozoraičio (jaunesniojo) atspausdintas laiškas yra be mėnesio datos³, vienas J. Urbšio laiškas parašytas be metų datos⁴ ir atvirukas – be dienos⁵). Žvelgiant į archyve saugomų laiškų, J. Urbšio siųstų atvirukų ir vokų (kurie, regis, buvo pasirenkami atsitiktinai) rašymo, siuntimo ir gavimo datas, matyti, kad tarp jų yra dideli laiko tarpai. Todėl belieka apsvarstyti du tikėtinus atsakymus: arba tik tiek laiškų buvo parašyta, arba tik tiek jų išliko. Pavyzdžiui, tarp byloje saugomo pirmojo ir antrojo J. Urbšio rašytų laiškų yra daugiau kaip trejų metų atkarpa (1977 m. birželio 3 d. ir 1980 m. rugsėjo 8 d.). Pažymėtina, kad knygų siuntos į Romą atėdavo atskirai, be pridėtos kitos korespondencijos. Visi J. Urbšio laiškai ir atvirukai parašyti juodu rašaliniu parkeriu arba mėlynos spalvos tušinuku. S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškai atspausdinti rašomąja mašinėle, kur ne kur jam pačiam įrašant ranka (mėlynos spalvos tušinuku) vieną arba kelis žodžius (pavyzdžiui, „Su gilia pagarba ir pačiais geriausiais linkėjimais“⁶). Buvęs užsienio reikalų ministras laiškuose kreipdavosi „Gerbiamieji“, „Mielieji, sveikučiai!“, „Mielieji“ ir pasirašinėdavo „dėdė Juozas“⁷, į jį S. Lozoraitis (jaunesnysis) kreipdavosi „Brangus Dėdė“. Tikėtina, kad būta kreipinio ir „Daktarė“, nes nustačius datos laiške J. Urbšys rašė: „Noriu prašyti, kad mane netituluotumėte „daktaru“. Tokio laipsnio aš neturiu. Prašom į mane kreiptis paprastesniu „dėdės Juozo“ titulu. Dabar visi mane taip vadina, ir aš pripratau taip vadinamas.“⁸ S. Lozoraičio (jaunesniojo) parašas panašesnis į vardą „Anna“, t. y. į ant voko užrašomą Anna Benassi, kuri buvo ilgametė Lozoraičių šeimos ekonomė ir kurios vardu buvo siunčiama korespondencija. Laiškai iš Romos į Kauną keliaudavo tris–keturias savaites.

Kai knygos tampa kodu

Išlikusios S. Lozoraičio (jaunesniojo) ir J. Urbšio korespondencijos pagrindinė tema buvo jų bendras knygų pomėgis. J. Urbšys laiške S. Lozoraičiui (jaunesniajam) su pasigėrėjimu rašė: „Matau, kad Jūs esate didelis knygis. Tai – geras pomėgis. Deja ir nepigus... <...> Nors ir senas, aš knygomis irgi domiuosi, nenukenčiu, ką pamatęs, nenusipirkęs.“⁹ Gautos knygų siuntos J. Urbšiui buvo kaip šventė: „Skridau namo su viltimi, kad tai bus ta laukiama knyga“¹⁰, ir tai buvo Biblija. Jei kurios knygos (dėl brangumo arba todėl, kad jau buvo

³ 1981 X 20 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 16.

⁴ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 20.

⁵ 1981 10 X J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 18.

⁶ 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6.

⁷ J. Urbšys pasirašinėdavo kaip „Dėdė Juozas“ ir kai kuriuose laiškuose artimesiems: *Dabar ir visados. Juozo Urbšio laikas ir asmenybė*. Kaunas: Spindulys, 1993, 227–364.

⁸ 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6 (ši citata leidžia spėti, kad laiškų būta daugiau). Pažymėsime, kad tarp Lietuvos diplomatinės tarnybos narių (dirbusių 1940–1991 m.) buvo ne vienas įvairiu metu parengęs ir apgynęs disertaciją mokslų daktaras (dr. Stasys Antanas Bačkis, dr. Jurgis Baltrušaitis (jaunesnysis), dr. Vytautas Antanas Dambrava, dr. Albertas Gerutis, dr. Kazimieras Grauzinis, dr. Petras Povilas Daužvardis, dr. Jurgis Šaulys).

⁹ 1981 12 29 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 21 ap.

¹⁰ 1982 08 25 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 31.

išpirkta) neturėdavo, neišgalėdavo išsiųsti į Romą, J. Urbšys patardavo jaunajam kolegai kreiptis į sovietinius knygynus užsienyje¹¹. Laiškai liudija, kad buvęs užsienio reikalų ministras ne tik pirkdavo, bet ir skolindavosi knygas (pvz., Juozo Jurginio ir Ingės Lukšaitės „Lietuvos kultūros istorijos bruožai“¹²). Į tai atsakydamas, S. Lozoraitis (jaunesnysis) tik vienu sakiniu užsiminė, kad knygų kartais gaudavo per nenustatytą vokiečių firmą¹³. Tikėtina, kad jis siųsdavo knygas į Lietuvą ne vien J. Urbšiui ir ne vienu keliu. Pavyzdžiui, atsakydamas į S. Lozoraičio (jaunesniojo) pasiūlymą atsiųsti ko nors praktiškesnio¹⁴, J. Urbšys, rašydamas, kad neįmanoma visko perskaityti, kad visko pakanka, pasirinko minėtą Bibliją prancūzų kalba („Kadangi tai bus prancūzų kalba, ne lietuvių, tai manau, kad gal nesukonfiskuos. Tik kad nebūtų per smulkus šriftas.“¹⁵). Ta proga S. Lozoraitis (jaunesnysis) paprašė „gero prieteliaus Paryžiuje surasti gerą Jūsų prašomos knygos laidą. Galimas dalykas, kad ją atvež, o jei ne pažiūrėsime ar Petriuko prieteliai neapsiims persiųsti. Žodžiu vienaip ar kitaip prašymą kuo greičiausiai bandysiu patenkinti.“¹⁶ Tikėtina, kad ši citata atveria dar vieną, netiesioginį knygų siuntimo į Lietuvą kelią – per Prancūzijos ambasadą Sovietų Sąjungoje, nes malonybiškai minimas diplomatas Petras Klimas ilgus metus rezidavo Prancūzijoje. Taip diplomatinio pašto atvežta knyga būtų išsiųsta iš Maskvos į Kauną kaip paprastas siuntinys. Kitas svarbus dalykas – neatsitiktinis knygos pasirinkimo kriterijus – užsienio kalba, kad siuntinio nekonfiskuotų. To nepamiršdavo ir S. Lozoraitis (jaunesnysis), kuris svarstydavo ne tik apie knygos aktualumą, bet ir apie adresato saugumą bei sovietų cenzūrą („Jums siųsdamas knygas aš taipgi daugiau galvoju apie įvairias aplinkybes negu tikrą jų įdomumą.“¹⁷; „O kartais turiu įdomesnių leidinių, tačiau pagalvoju, pamastau ir jų nesiunčiu.“¹⁸)

Knygos, kurių gaudavo J. Urbšys, buvo parašytos ne tik prancūzų, bet ir anglų kalba. Galima spėti, kad jos buvo reikalingesnės nenustatytam, abiejų diplomatų gerai pažįstamam asmeniui (J. Urbšys laiške S. Lozoraičiui (jaunesniajam) rašė, kad „[V]ienas mūsų bendras bičiulis siunčia Jums labų dienų“¹⁹). Beje, vieną iš atsakymų, koku dar principu (nežiūrint kalbų mokėjimo ir vertėjavimo darbų) J. Urbšys pasirinkdavo knygas, galima rasti jo laiške:

Šiomet sukako 50 metų nuo Maironio mirties. Minių tą sukaktį individualiai šitaip: skaitau Vandos Zaborskaitės, labai mokytos moters, monografiją „Maironis“ (Vilnius, 1968, 517 puslapių). Kartu skaitau ir paties Maironio raštus iš dvitomio „Rinktiniai raštai“.²⁰

¹¹ 1981 12 29 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 21 ap.

¹² 1982 03 14 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 23.

¹³ 1982 04 09 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 24.

¹⁴ 1982 05 07 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 27.

¹⁵ 1982 05 25 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 28.

¹⁶ 1982 06 15 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 29.

¹⁷ 1982 04 09 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 24.

¹⁸ 1981 03 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 11.

¹⁹ 1983 06 16 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 42.

²⁰ 1982 08 25 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 31 ap., 1 d.

Ir pridėjo tokį sakinį: „Kadangi tai yra „Rinktiniai raštai“, tai nemažai to poeto kūrybos į tą dvitomį nepateko.“²¹ Taip J. Urbšys užsiminė apie sovietinę cenzūrą ir perspėjo, kad knygų siuntimas į užsienį vėl pabrango, o norint išsiųsti knygą, išleistą iki 1975 m. imtinai, reikia gauti sovietinės Kultūros ministerijos leidimą²². Todėl, nepraėjus nė metams, J. Urbšys paprašė knygų mainus nutraukti:

Tai jau bene trečią kartą taip konfiskuojamos knygos. Aš manau, kad daugiau neverta nė siųsti. Knygų siuntimas iš čia taip pat labai apsunkintas. Dėl kiekvienos knygos reikia gauti leidimą siųsti, o tų leidimų įstaiga yra Vilniuje. Tokiam seniui kaip aš tokia tvarka yra tolygi visiškam uždraudimui siuntinėti knygas į užsienį. Tad ir Jums daugiau siųsti knygų negalėsiu. Tai ir siūlau knygų keitimąsi nutraukti – daugiau nebesiuntinėti.²³

Tikėtina, kad tai buvo ir ministro skausminga reakcija į taip lauktą ir nesulauktą Bibliją prancūzų kalba, nors S. Lozoraitis (jaunesnysis) dar turėjo vilčių:

<...> pakelyje, kuris pas Jus atėjo kiek palengvėjęs, buvo įdėta man Paryžiuje parūpinta, knygos graži laida, kurios laukėte. Maždaug taip ir galvojau, kad atsitiks. Ar nėra priimta, kad tuos dalykus bent atgal grąžina? Aišku, yra gyvenime vosokių netikėtumų, todėl vilčių nereikia prarasti.²⁴

Be Biblijos, į Kauną S. Lozoraitis (jaunesnysis) siuntė Jacques'o Soppelsos „Les États Unis“, Howardo Mumfordo Joneso „The Theory of American Literature. Reissued“, François Sagan „Aimez-vous Brahms“, Georges Bernanos „Dialogues des Carmélites“, Alberto Camus „La Peste“, „La poésie française de Baudelaire a nos jours“, Roberto J. Dixono „Modern Short Stories in English“, Jeano Ricardou „Pour une théorie du nouveau roman“, Rudolfo Dreikurso „La Psychologie adlérienne“, Pierre'o Brunelio „L'Etat et le souverain“. Sudarytame iš Kauno į Romą siunčiamų knygų sąrašė buvo Algirdo Sabaliausko „Žodžiai atgyja: pasakojimas apie lietuviško žodžio tyrinėtojus“, Rimanto Marčėno „Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.“, Broniaus Dundulio „Lietuva Napoleono agresijos metais, 1807–1812“, Stasio Vansevičiaus „Teisinis režimas Vilniaus krašte 1920–1939 metais“, V. Sypuolo „Europa Antrojo pasaulinio karo išvakarėse“, Petro Miškinio „Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai (1919–1939)“. Gavęs siuntą knygų, J. Urbšys jas paminėdavo laiške, ir taip buvo žinoma, ar knygos nepasiekė adresato dėl paprasčiausio užmaršumo²⁵, ar dėl trečiųjų asmenų įsikišimo, ar dėl atsargumo, ar kitokių, spėliojamų priežasčių. Dėl svetimųjų įsikišimo J. Urbšys atrašydavo smalsaudamas („Ant

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ 1983 01 13 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 37.

²⁴ 1983 02 13 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 39.

²⁵ S. Lozoraitis (jaunesnysis) laiške J. Urbšiui rašė: „Prieš kelias dienas išsiunčiau siuntinį su įvairiomis knygomis. Iš gauto sąrašo matau, kad užmiršau į aną paketį įdėti du memuarus. Matyt likimas taip lėmė. Jų daugiau ir nesiųsiu, nebent Jus paragintumėt. Aišku, ne visada turiu po ranka tas knygas, kurių reikėtų. Atleiskit. Darau ką galiu.“ 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6.

įpakavimo pažymėta, kad kita knyga konfiskuota. Įdomu, kokia tai buvo knyga, kad užkliuvo?“²⁶) ir, neprarasdamas gero ūpo, pridėdavo: „Tegu šviečiasi. Pasisavino, beje, ne bet kaip, o pasiremmdama Pasauline pašto konvencija, ką liudija prispaustas ant įpakavimo antspaudas [„В соответствующей Всемирной почтовой конвенции...“]. Jį čia pridėdu.“²⁷ Nestokojęs gero humoro jausmo, S. Lozoraitis (jaunesnysis) į pastarąją ironiją atsakė: „Rašote apie tarptautinius įstatymus pagal kuriuos reguliuojami siuntiniai. Man jie atrodo daugiau „tautiniai“ negu tarptautiniai. Nes juk tarptautiniai turėtų būt pritaikinti visur. O faktiškai taip nėra. Tiek to...“²⁸ Suprantama, kad buvo tikrinami ne tik siuntiniai, bet ir laiškai, ir apie tai buvo atsargiai perspėjama („kažkieno kelionėje buvo jau domėtasi“²⁹). Kitaip tariant, abu diplomatai tarp eilučių pasidalydavo ir ironiškais replikomis apie sovietinių saugumo struktūrų draudimus, perspėdavo vienas kitą apie cenzūros paliktus pėdsakus.

Ironijos ženklų galima aptikti ir siunčiamų bei gautų knygų vertinimuose. Pavyzdžiui, į Romą išsiuntęs Reginos Žepkaitės „Diplomatija imperializmo tarnyboje“³⁰, vėliau J. Urbšys *post scriptum* paklausė, „ar įdomu buvo skaityti“³¹, o S. Lozoraitis (jaunesnysis), ją gavęs, atsakė: „Bus įdomu atydziai pasiskaityti ir eventualiai pasimokyti kaip reik rašyti istoriją.“³² Reikia pasakyti, kad S. Lozoraitis (jaunesnysis) domėjosi visomis Lietuvoje išleistomis knygomis, „išskyrus de ja beletristiką. Istorija, pramonė ar kas kita, viskas įdomu.“³³ Diplomatu siųstos knygos, nežiūrint, pasak J. Urbšio, tam tikrų „profilų“³⁴, buvo įdomios ir naudingos, „nes buvau beruošiąs paskaitą, kuriai panaudojau vieną kitą faktą. Knygoje apie Napoleoną yra įvairių graviūrų nuotraukų. Buvo įdomu pamatyti tokias, kurias esu radęs vakarų Europoje atikvarų lentynose.“³⁵ Taigi, be knygų, istorija ir jos liudijimai buvo kita dviejų diplomatų korespondencijos tema.

Lietuvos diplomatijos istorijos liudijimai

S. Lozoraitis (jaunesnysis) viename iš laiškų J. Urbšiui apie savo tėvą rašė: „Gaila, kad ryšium su ta tema [Lietuvos diplomatijos istorija] ir visomis kitomis, mano giminės [S. Lozoraitis] nieko nerašo ir neparašo. Tiesa, kasdieninis gyvenimas yra gana intensyvus,

²⁶ 1980 12 25 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 8.

²⁷ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 9 ap.

²⁸ 1981 03 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 11.

²⁹ 1981 12 29 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 21.

³⁰ S. Lozoraičio (jaunesniojo) užrašyta ranka ant lapo po priklijuotu siuntos adresu: „R. Žepkaitė „Diplomatija Imp. Tarnyboje“ gauta: 80. X. 21.“, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 5. Regina Žepkaitė pasidalijo prisiminimais apie pažintį ir vėlesnius susitikimus su J. Urbšiu 1993 m. išleistoje atsiminimų knygoje „Dabar ir visados. Juozo Urbšio laikas ir asmenybė“: „Man įsimintinas tų pačių 1984 m. lapkričio 8 d. apsilankymas. Juozas Urbšys neužmiršo savo pažado ir tą dieną davė man paskaityti savo atsiminimus.“ *Dabar ir visados. Juozo Urbšio laikas ir asmenybė*, 115.

³¹ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 9 ap.

³² 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6.

³³ 1981 03 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 11.

³⁴ 1981 12 29 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 21.

³⁵ 1981 11 11 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 19.

metai bėga, klausia silpsta.³⁶ Kitaip tariant, S. Lozoraitis, kaip taip pat buvęs užsienio reikalų ministras, turėtų ką pasakyti, deja, vėl cituojant S. Lozoraitį (jaunesnįjį), „žmonės, kurie savo laiku matė ir veikė apie tai nieko nepasako ir neparašo.“³⁷ Reaguodamas į tai ir ne viename laiške užsimindamas, kad rašyti reikia, būdamas beveik S. Lozoraičio (vyresniojo) bendraamžis, J. Urbšys net patardavo: „Sakot, kad giminės nieko nerašo ir neparašo. Jie, kiek numanau, yra jau vyresnio amžiaus ir todėl reikalingi pagalbininkų. Tą vaidmenį galėtų gal atlikti Jūsų vyras, vardu, rodos, Stasys, pasitalkinęs magnetofoną ir suformulavęs klausimų virtinę.“³⁸ Tenka apgailestauti, kad šis laiškas yra be datos, bet tikėtina, kad, rašydamas šį laišką, J. Urbšys jau rengė savo atsiminimus (kurie pirmą kartą buvo paskelbti už Atlanto, Čikagoje, 1988 m.³⁹ ir tais pat metais, tik kitu pavadinimu – „Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.“⁴⁰ – Lietuvoje). Atsakymai į klausimą, kodėl ne tik S. Lozoraitis (vyresnysis), bet ir nė vienas LDT narys nepaliko savo prisiminimų, gali būti keli: atsargumas nenorint pakenkti Lietuvos laisvės bylai, nepriekaištingos LDT reputacijos išsaugojimas, turimos informacijos ir archyvų saugumas, laiko atstumo laikymasis, o per tai – dėmesio perkėlimas ir rūpinimasis anapilin išėjusių diplomatų biografijomis ir atsiminimais. Diplomatas dr. Albertas Gerutis, greta darbo LDT, buvo parengęs knygas ir straipsnius apie diplomatus P. Klimą ir pulk. Kazį Škirpą. S. Lozoraitis (jaunesnysis) laiške J. Urbšiui, rašydamas apie diplomato dr. A. Geručio parašytą knygą apie diplomata dr. Dovą Zaunių, pasidalijo: „Prieš kelias dienas dr. Albertas atsiuntė savo knygą apie Dovuką, kurią skaitau su įdomumu, nes mano širdžiai artimi laikai“⁴¹.

Pristatoma korespondencija liudija, kad ir J. Urbšio, ir S. Lozoraičio (jaunesniojo) dėmesys istorijai pasižymėjo ir asmeniškumais. Viename iš laiškų J. Urbšys, rašydamas trečiuoju asmeniu, klausė:

Ta proga prisimenu, jog vienas Lietuvos užsienio reikalų ministras, grįžęs iš Maskvos, kur lankėsi su oficialiu vizitu (Tarybų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras buvo tada Litvinovas), – prisimenu, kad grįžęs tas ministras pasakojo, jog po oficialaus priėmimo Litvinovas išsivedė jį į parką ar į sodą ir prie keturių akių pasakė, arba, tikriau pasakius, patarė Lietuvai, konfliktuojančiai tada su savo dviem kaimynais (Lenkija – dėl Vilniaus, Vokietija – dėl jos kišimosi į Klaipėdos krašto vidaus reikalus), patarė Lietuvai tuos santykius apraminti ir nesitikėti, kad ginkluotam konfliktui iškilus, Tarybų Sąjunga galėsianti ginklu ją ginti. Žinoma, tai yra tolimos praeities prisiminimas ir gali būti, kad aš jį čia netiksliai referuoju.⁴²

Ant lapo su voku, kuriame buvo išsiųstas čia pacituotas J. Urbšio laiškas, S. Lozoraitis (jaunesnysis) ranka užrašė: „SL tvirtina, kad buvo kalbėta tik apie „rytų paktą“. Į sodą

³⁶ 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 20.

³⁹ Urbšys, Juozas, *Atsiminimai*. Chicago: Tautos fondas, 1988.

⁴⁰ Urbšys, Juozas, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1988.

⁴¹ 1983 02 13 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 39.

⁴² 1981 04 23 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 12–12 ap.

taipgi niekas nėjo.⁴³ 1981 m. gegužės 17 d. laiške S. Lozoraitis (jaunesnysis) J. Urbšiui atsakė plačiau:

Patikrinau ar tikrai savo laiku buvo mūsų žmonės išpėti apie tai, kad konflikto atveju jie liktų vienui vieni be pagalbos. Autorius [S. Lozoraitis] sako, jog apie tai nebuvo kalbėta ir tokių išpėjimų nebūta. Nebūta ir pasivaikščiojimų sodnelyje. Kadangi autoriaus atmintis yra labai gera, tai atrodo, kad jo versija galima pasitikėti.⁴⁴

Pats S. Lozoraitis (jaunesnysis) taip pat J. Urbšio teiraudavosi detalių: „seniai, labai seniai Jūs su keturiais Stasiais buvote nuvažiavęs. Ar aš klystu? Gal ta proga nevažiavote, nes kas nors juk namuose [Lietuvoje] turėjo likti“⁴⁵. Į tai J. Urbšys patikino: „Anglijoje niekad neteko būti. To krašto visai nepažįstu ir jo kalbos nemoku.“⁴⁶

Apie artimuosius: be titulų ir pavardžių

Tęsiant prisiminimų ir bendrų pažįstamų temą, viename iš laiškų S. Lozoraitis (jaunesnysis) atsivėrė:

Šią vasarą reikės važiuoti Londonan. Deja, rugpjūčio mėnesį, taigi tada, kada judės visa Europa. O aš daugiau linkęs prie tylos ir tam tikros distancijos tarp žmonių. Gal kelionė bus dar ilgesnė, nes rašo, kad mieloji ir geroji teta (sunku patikėti bet ir jai jau 82 m.) negaluoja ir toliau viena negalės gyventi. Reikės perkelti į kitą, gražią vietą, kurioje ras daug pažįstamų. Ten neseniai nuvažiavo ir Jadvyga (bene 90 m. senutė, bet šviesia galva).⁴⁷

Laiške minima geroji teta buvo S. Lozoraičio (jaunesniojo) motinos Vincentos Matulaitytės-Lozoraitienės (1896–1987) jaunesnioji sesuo Gražina Matulaitytė-Rannit (1899–1993), kuri paskutines gyvenimo dienas praleido JAV, Putname, seselių vienuolyne, kuriame buvo apsigyvenusi laiške minima Jadvyga (ji – Chodakauskaitė-Tūbelienė (1891–1988)).

Apie S. Lozoraičio žmoną V. Matulaitytę-Lozoraitienę ir jos anūkę, K. Lozoraičio dukrą Dainą Lozoraitytę J. Urbšys užsiminė dar pirmame byloje saugomame, 1977 m. birželio 3 d. be kreipinio parašytame laiške: „Vieną kartą per radiją girdėjau, kaip gražiai ponios Vincentos anūkelė Daina padeklamavo lietuvišką eilėrašį. <...> Perduokite jiems daug

⁴³ 1981 05 12 J. Urbšio laiško S. Lozoraičiui (jaunesniajam) vokas, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 13.

⁴⁴ 1981 05 17 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 15.

⁴⁵ 1982 08 05 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 30.

⁴⁶ 1982 08 30 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 32 ap., 1 d. Tai – linksmas Lietuvos diplomatijos istorijos epizodas: 1937 m. gegužės 12 d. vykusiose Didžiosios Britanijos karaliaus Jurgio VI ir jo žmonos karalienės Elžbietos vainikavimo iškilmėse dalyvavo Lietuvos delegacija, kurią sudarė tuomet užsienio reikalų ministro pareigas ėjęs S. Lozoraitis, kariuomenės vado generalinio štabo pulkininkas Stasys Raštikis, Užsienio reikalų ministerijos protokolo direktorius S. Girdvainis ir užsienio reikalų ministro asmeninis sekretorius bei delegacijos sekretorius Stasys Antanas Bačkis. Paaiškėjus, kad Stasys yra vyriškas vardas, o ne titulas, Jungtinės Karalystės užsienio reikalų ministerijoje būta linksmo juoko.

⁴⁷ 1982 06 15 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 29.

labų dienų“⁴⁸. Prašydamas perduoti linkėjimus, J. Urbšys sąmoningai įrašė ne „joms“, o „jiems“, turėdamas mintyje visą Lozoraičių šeimą. Žinia, kad Vatikano radijo klausomasi, J. Urbšys perdavė ir 1981 m. balandžio 23 d. parašytame laiške: „Girdėjau iš garbingų lūpų lietuviškai tartus velykinių linkėjimų žodžius: Velykų palaimos ir vilties Kristuje“.⁴⁹ Tai buvo popiežiaus Jono Pauliaus II pasakytas sveikinimas lietuvių kalba viso pasaulio lietuviams. Vatikano radijo bangomis sklido ir LDT šefo kalbos, kurių klausėsi J. Urbšys, nes 1981 m. gegužės 17 d. laiške S. Lozoraitis (jaunesnysis) jam atraišė: „Malonu, kad girdit giminaičio duodamus patarimus. Darbas įdomus, nelengvas, bet reikalingas.“⁵⁰ Taip per suteikiamas ir gaunamas žinias apie girdimą Vatikano radiją buvo įprasminama ir visos LDT veikla. Tolesnis, dar svarbesnis cituoto laiško sakiny: „Aš einu savo giminės praskintu keliu, tik tokiomis sąlygomis, xxxxxx [atspausdinta „kad jų“ ir išbraukta] kurių net savo priešui nelinkėčiau.“⁵¹ Šiuo atveju S. Lozoraitis (jaunesnysis) turėjo mintyje LDT, jos šefo ir savo veikimą krašto okupacijos metais, kai valstybė buvo išbraukta iš politinio pasaulio žemėlapiu. Į tai J. Urbšys atsakė atsargiai, lakoniškai, po pasakojimo apie naują Panemunės tiltą ir savo pasivaikščiojimus šile: „Gera suprantu, mielas, kad Jūsų darbo sąlygos nepažįtinos. Užjaučiu.“⁵²

Taigi, išskyrus knygų autorių vardus ir pavardes, kitų asmenų pavardžių dviejų diplomatų korespondencijoje nebuvo, tik vardai, malonybiniai kreipiniai. Išimtis būtų diplomatas, rašytojas Jurgis Savickis, apie kurį J. Urbšys taip pat lakoniškai, be titulų užsiminė: „Su Stasiais važiuojame tada ne į Angliją, o į Švediją. Tai buvo labai seniai – nebepamenu kuriais metais Trumpai ten buvom. Rašytojas Jurgis Savickis tada atstovavo ten Lietuvai.“⁵³ Abiejų diplomatų korespondencijoje S. Lozoraitis ir jo žmona dažniausiai buvo vadinami „seneliais“, „giminėmis“. Kolegos S. Lozoraičio sveikatą J. Urbšys komentuodavo atsargiai, iš tolo: „Džiaugiuosi, kad patys visi esate sveiki, gerai laikotės ir kad giminės taip pat nesiskundžia“⁵⁴, o S. Lozoraitis (jaunesnysis) atraišdavo: „Mūsų seneliai gerai laikosi.“⁵⁵ Kitą kartą atsiliepdamas apie J. Urbšio aprašytą kasdienybę („Kasdien nueinu pasivaikščioti į Panemunės šilą – mat, dabar turim čia pat naują tiltą per Nemuną.“⁵⁶), neretai minimus pasivaikščiojimus šile, S. Lozoraitis (jaunesnysis) rašė: „Buvo labai malonu girdėti, kad ir vėl vaikštinėjat po šilelius. Patariu tą daryti ir savo seneliui, bet jis truputį tingi. Sako: „jei raščiau arti šilelių ir aš eičiau pasivaikščioti...“. Šilelių arti deja tikrai nėra.“⁵⁷ Taigi, be knygų ir istorijos, artimųjų ir pažįstamų vardų, dviejų diplomatų laiškuose buvo ir rūpesčio artimaisiais ženklų, tiesa, S. Lozoraičio (jaunesniojo) – tik tarp eilučių, o J. Urbšys apie savo sveikatą rašė atvirai.

⁴⁸ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 1–1 ap.

⁴⁹ 1981 04 23 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 12.

⁵⁰ 1981 05 17 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 15.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² 1981 10 X J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 18.

⁵³ 1982 08 30 J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 32 ap., 1 d.

⁵⁴ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 9 ap.

⁵⁵ 1981 03 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 11.

⁵⁶ Be datos, J. Urbšio laiškas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 1–1 ap.

⁵⁷ 1981 11 11 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 19.

Tarp eilučių perduodamos žinios

Reikia pažymėti, kad beveik visuose dviejų diplomatų laiškuose užsimenama apie orą. Galima įtarti, kad tai – ne šiaip pokalbio tema, bet drauge skaitymai tarp eilučių (S. Lozoraitis (jaunesnysis) laiške J. Urbšiui: „Laikotarpis, kuris mus visus čia pakankina, bet visos žiemos praeina, prais ir šita su visais sunkumais ir nemalonumais. Principingumai nėra labai vertinami, tai ir man reikia stipriau pasitempti.“⁵⁸). Kita patogi pokalbių tema buvo turistai, apie kuriuos S. Lozoraitis (jaunesnysis) rašė ne viename laiške. Tačiau Romoje apsilonkę turistai buvo paminėti taip pat neatsitiktinai:

Pas mus ne tiktai šiltas, saulėtas pavasaris, bet ir tikras turistų antplūdis. Šiais metais, atrodo, visus savo skaičiumi viršija vokiečiai. Naudojasi savo kieta valiuta. Yra aišku ir lietuvių, kurie daugiausiai gravituoja apie Šv. Petro baziliką. Žodžiu įdomu.⁵⁹
<...> Girdėjau, kad iš Kauno buvo svečių. Bene vyskupas. Tų turistų tiek daug, kad trečiadieniais, kada yra įprastoji audiencija prie Šv. Petro bazilikos negalima nei privažiuoti nei pravažiuoti.⁶⁰

Suprantama, kad tik S. Lozoraitis (jaunesnysis) laiškuose užsimindavo apie turistus, nes J. Urbšys išvykti į užsienį negalėjo (tik 1963 m. J. Urbšys buvo išvykęs į Rytų Berlyną ir liudijo apie Klaipėdos krašto užgrobimą teismo nacio Hanso Globkės byloje⁶¹).

Akivaizdu, kad skaitymai tarp eilučių buvo neišvengiamybė ir tą abu diplomatai puikiai suprato. S. Lozoraitis (jaunesnysis) laiške J. Urbšiui rašė: „Laiškais negali išsakyti visų minčių, kurios dažnai krypta Jūsų pusėn, Jūsų padangėn. Reikėtų didelio talento joms išreikšti. Žinau, kad Jūs mielas Dėde turit vaizduotę bei gabumą suprasti visus jausmų niuansus.“⁶² Neatmestina, kad, rašydamas apie „visus jausmų niuansus“, S. Lozoraitis (jaunesnysis) turėjo mintyje okupuotą Lietuvą ir ryšius su ja, griežtai atsisakant bet kokio kontakto su okupantais.

Paskutinis dviejų diplomatų korespondencijoje išlikęs laiškas yra S. Lozoraičio (jaunesniojo), parašytas 1983 m. lapkričio 6 d. Jame diplomatas patvirtino ir nepaprastai apsidžiaugė gavęs (remiantis laiško tekstų kontekstu) Sinonimų žodyną, nes „[Č]ia niekas jo dar nebuvo matęs.“⁶³ Paminėdamas negaluojančių tėvų sveikatą, kuri nuo vasaros labai pablogėjo, S. Lozoraitis (jaunesnysis) užsiminė apie permainas ne tik savo asmeniniame gyvenime, bet ir visoje krašto okupacijos metais veikusioje Lietuvos diplomatinėje tarnyboje: „Gaila, oras nepaprastai gražus, už kelių dienų reiks keliauti į užjūrius (bent mėnesiui), o širdy tikrai nemalonūs jausmai.“⁶⁴ Praėjus mėnesiui nuo parašyto laiško, likus kiek daugiau nei dviem savaitėms iki mirties, 1983 m. gruodžio 6 d. LDT šefas paskyrė savo

⁵⁸ 1983 02 13 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 39.

⁵⁹ 1982 04 09 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 24.

⁶⁰ 1982 05 07 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 27.

⁶¹ Veilentienė, Audronė, „Juozas Urbšys KGB akiratyje. Šaltinių atodangos“, *Genocidas ir rezistencija* 1 (47) (2020), 121–131.

⁶² 1981 11 11 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 19.

⁶³ 1983 11 06 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 43.

⁶⁴ *Ibid.*

sūnų S. Lozoraitį (jaunesnįjį) Lietuvos pasiuntinybės JAV patarėju. Atsisakęs nuostatos pripažinti tik iki 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje buvusius asmenis (apie tai S. Lozoraitis (jaunesnysis) rašė ir J. Urbšiui viename iš laiškų: „Beje, mūsų institutas [t. y. LDT], kuris atlieka nemažą mokslinį darbą, kaip tik vakar [laiškas rašytas 1980 m. spalio 26 d.] gavo patvirtinimą, kad bus su savo filialais toliau finansuojamas ir bus kviečiamos naujos jėgos jame dirbti. Už tai mes visi esame nepaprastai dėkingi visiems geradariams ir... mūsų pačių pastangoms.“⁶⁵), JAV valstybės departamentas patvirtino S. Lozoraičio (jaunesniojo) paskyrimą į Vašingtoną⁶⁶. Iki Kovo 11-osios buvo likę mažiau nei 10 metų.

Išvados

Susisteminus ir išanalizavus išlikusius 1977–1983 m. S. Lozoraičio (jaunesniojo) ir J. Urbšio vienas kitam rašytus laiškus, atsiveria jų požiūris į knygas, istoriją, lituanistiką ir memuaristiką. Šaltinių analizė parodo palaikytą LDT ryšį šiapus ir anapus geležinės uždangos. Akivaizdu, kad dviejų diplomatų pasirinkta pagrindinė pokalbio tema, t. y. susirašinėjimas knygų klausimais, turėjo mažiausiai du tikslus: gauti ir išsiųsti knygų, taip pat, vartojant raktažodį „knyga“, gauti ir perduoti žinias tarp eilučių apie artimuosius ir pažįstamus, girdimas Vatikano radijo laidas, LDT padėtį ir permainas. Iš pirmo žvilgsnio neutralios temos slepia užkoduotą viltį ir optimizmą dėl geresnės krašto ateities.

Literatūra

Bačkis, Stasys Antanas, *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15 – 1990 03 11)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1999.

Dabar ir visados. Juozo Urbšio laikas ir asmenybė. Kaunas: Spindulys, 1993.

Urbšys, Juozas, *Atsiminimai*. Chicago: Tautos fondas, 1988.

Urbšys, Juozas, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1988.

Veilentienė, Audronė, „Juozas Urbšys KGB akiratyje. Šaltinių atodangos“, *Genocidas ir rezistencija* 1 (47) (2020), 121–131.

⁶⁵ 1980 10 26 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas J. Urbšiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 634, l. 6.

⁶⁶ Bačkis, Stasys Antanas, *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15 – 1990 03 11)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1999, 41.

READING BETWEEN THE LINES: CORRESPONDENCE OF
LITHUANIAN DIPLOMATS STASYS LOZORAITIS (JR.) AND
JUOZAS URBŠYS (1977–1983)

Summary. The article analyses the correspondence between Stasys Lozoraitis (Jr.), who worked in the Lithuanian Legation to the Holy See, and Juozas Urbšys, who served as the Lithuanian Foreign Minister until the Soviet occupation. The 43-page file “Documents of correspondence between the Lithuanian representative to the Holy See, Stasys Lozoraitis, Jr., and Juozas Urbšys on sent publications and personal matters”, which is kept in the Lithuanian Central State Archive, has not been published or studied in detail so far. The aim of the article is to introduce the unpublished sources into the academic environment, to analyse and interpret them, and to identify the persons, events and circumstances mentioned “between the lines” thus showing the undeclared relations of the Lithuanian diplomatic service with the occupied Lithuania during the Cold War. The correspondence (1977–1983) reveals the everyday life of Lithuanian diplomats and their relatives on the other side of the Iron Curtain, the neutral topics of their conversations, and an ironic view of the Soviet system. The dialogue on books sent and received reveals the mutually important information transmitted about Vatican Radio broadcasts and changes in the Lithuanian diplomatic service. The letters show the correspondents’ attitudes towards books, history, Lithuanian studies, memoirs, their hope and optimism, and belief in a better future for the country.

Keywords: Stasys Lozoraitis (junior), Juozas Urbšys, Lithuanian diplomatic service, occupation of Lithuania, diplomatic correspondence, publications, Soviet censorship.

Gintarė VAITONYTĖ
Vilniaus universitetas

Aplinkos sankirtos Henry'io Parland'o laiškuose¹

Taigi man pavyko.²

*Gyvenimas yra gana šlykštus
dalykas, todėl jis teikia
didžiausią pasitenkinimą, kai
atlieki kokį nors nešvarų triuką.³*

Santrauka. 1929 m. gegužės mėn. prasidėjo jauno vaikinio Henry'io Parland'o, kilusio iš mišriatautės šeimos, laisvai kalbėjusio keturiomis kalbomis (vokiečių, rusų, suomių ir švedų), tėvų noru kelerius metus studijavusio teisę, bet savo – mieliau pasirinkusio literatūros kūrėjo dalį (ir bohemiską gyvenimą), kelionę laivu į Taliną, iš ten – traukiniu į Rygą, iš Rygos kitu traukinio maršrutu – į Kauną, tuometę Lietuvos sostinę. Tyrinėdama H. Parland'o susirašinėjimą su namiškiais ir draugais bei kolegomis, trukusį visą viešnagę Kaune, pasitelkdama turinio analizės, aprašomąjį ir lyginamąjį metodus, mėginsiu atskleisti sankirtas, nulėmusias jauno žmogaus, dar Suomijoje nusprendusio tapti literatu, pasirinkimus plėsti savo kūrybinę veiklą.

H. Parland'o gyvenimas Kaune įgyja dvi kryptis – pragmatiškąją (diplomatines bei verslo karjeros) ir kūrybinę (kuriant prozą, rašant straipsnius Suomijos ir Lietuvos laikraščiams). Siekdamas laimėti konkursą ir gauti premiją, kuria romaną. Toldamas nuo Suomijos švedų modernistinių idėjų ir įgydamas pragmatinės bei intelektualinės patirties, H. Parland'as subrandina prielaidas apmąstyti ir kurti didesnę kūrinį.

¹ Straipsnis yra projekto „Henrio Parlando semiosfera“ (Nr. 09.3.3-LMT-K-712-23-0109), bendrai finansuojamo Europos socialinio fondo lėšomis pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), dalis.

² 1930 10 07 H. Parland'o laiško tėvams, parašyto Kaune, pirmas (po kreipinio) sakinytis: „Jag har alltså klarat det.“ Švedų literatūros draugijos Suomijoje (šved. *Svenska litteratursällskapet i Finland*, toliau – SLS) nuotolinis archyvas internete „Henry Parlands Skrifter“ (liet. *Henry'o Parland'o raštai*, toliau – HPS), žiūrėta 2023 kovo 27, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4640700&showTitle=false.

³ 1930 10 26 H. Parland'o laiškas, parašytas Kaune, tėčiui: „Livet är en ganska avskyvärd sak och det bereder en därför den största tillfredsställelse att spela det något fult spratt.“ SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 27, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4641100&showTitle=false.

Rašytojas savo tapatybę geriausiai suvokė ir aprašė atitoldamas nuo vienos erdvės ir priartėdamas prie kitos. Ryšį su vietos daugiakultūreimis bendruomenėmis tapatinęs su tėčio ryšiu su kultūromis, jis galiausiai suprato, kad jo erdvė arba vieta yra kalba. Vokiečių kalba su švedišku akcentu, gyvenimiška veikla ir savivoka H. Parland'ui įprasmino buvimo tarp kelių kultūrų esmę.

Raktažodžiai: Henry'is Parland'as, laiškai, Helsinkis, Kaunas, sankirtos, tarpkultūriškumas, tarpukaris.

Įvadas

1929 m. gegužės mėn. prasidėjo jauno vaikinio Henry'io Parland'o, kilusio iš mišriatautės šeimos (tėvai, pasak literatūrologo Per'o Stam'o, turėjo anglų ir Baltijos vokiečių kraujo), tuo metu gyvenusios miestelyje netoli sostinės Helsinkio (Suomijoje), laisvai kalbėjusio keturiomis kalbomis (vokiečių, rusų, suomių ir švedų), tėvų noru kelerius metus studijavusio teisę, bet savo – mieliau pasirinkusio literatūros kūrėjo dalį (ir bohemišką gyvenimą), kelionė laivu į Taliną, iš ten – traukiniu į Rygą, iš Rygos kitu traukinio maršrutu – į Kauną, tuometę Lietuvos sostinę. Iš Suomijos į Lietuvą H. Parland'as transporto priemonėmis keliavo tik kelias dienas, tačiau Kaunas, turėjęs tapti laikina stotele jaunuoliui, jau patyrusiam⁴ persikėlimą į kitą miestą ir mėginusiam prisijaukinti kitą atmosferą, tapo jo namais net 18 mėnesių, kol pavirto galutine stotele – 1930 m. lapkričio mėn. jo palaikus palaidojus Kauno m. senosiose Karmelitų kapinėse.

Būtent šioje kelionėje, kuri tapo metaforinė ir truko daugiau kaip 18 mėnesių, susikirto suomiškosios ir lietuviškosios kultūrų reiškiniai. Sankirtos nulėmė pakylėjimą priartėjus prie įsivaizduojamo tikslo, liūdesį ir paklydimus, nelauktą euforiją ir tokį pat netikėtą jos pertrūkį. Jos yra šio straipsnio akiratyje. Tyrinėdama H. Parland'o susirašinėjimą su namiškiais ir draugais bei kolegomis, pasitelkdama turinio analizės, aprašomąjį ir lyginamąjį metodus, mėginasi atskleisti sankirtas, nulėmusias jauno žmogaus, dar Suomijoje nusprendusio tapti literatu⁵, pasirinkimus plėsti savo kūrybinę veiklą.

2020 m. Švedų literatūros draugijos Suomijoje (šved. *Svenska litteratursällskapet i Finland*) dėka baigus sisteminti bemaž visą archyvinę jos medžiagą, kuri iki tol buvo prieinama tik tos pačios draugijos Helsinkio archyve, visuomenei buvo atverti įdomūs ir reikšmingi kultūros artefaktai: Lietuvoje gyvenusio bei kūrusio 22 metų vaikinio istorija, bylojanti apie Lietuvos tarpukarį ir tyrinėta šio straipsnio autorės, suskaitmenintas H. Parland'o vienintelio romano „Sudužo“ tekstas, kita, smulkioji proza, jo parašyti eilėraščiai, straipsniai, laiškai; per keletą metų atskiromis nemažos apimties knygomis buvo publikuoti 4 įvairių žanrų rinkiniai: poezijos, prozos, kritikos ir korespondencijos. Pastarasis rinkinys (tiesa, suskaitmeninta jo versija) ir tapo šio straipsnio pagrindiniu šaltiniu, atrinkus 85 laiškus, kuriuos H. Parland'as jau iš Kauno parašė draugui Sven'ui Grönvall'ui,

⁴ Nors pasiryžimas gyventi Kaune buvo pirmas sąmoningas mėginimas prisijaukinti kitą šalį, kultūrą, bet ne vienintelis: H. Parland'as gimė Vyborge, nepriklausiusiame Suomijai, o po 1917–1918 m., kai vyko ir revoliucija Rusijoje, ir Žiemos karas Suomijoje, su tėvais persikėlė į laisvą Suomiją ir ten, sulaukęs 14 metų, pradėjo lankyti švedų mokyklą. Be to, būdamas Kaune, H. Parland'as svajojo išvykti į Austriją arba Belgiją.

⁵ Darydama šią išvadą remiuosi faktais ir paties H. Parland'o 1929 m. gegužės 20 d. laiške tėvams parašyta įžvalga, kad dalykus „visada suvokė pernelyg literatūriškai, todėl gyvenimas tapo manierizmu“. SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 27, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4516100&showTitle=false.

tėvui Oswald'ui Parland'ui, mamai Maria'i Parland, abiem tėvams kartu – Maria'i ir Oswald'ui Parland'ams, broliui Ralfui Parland'ui, pastoriui Friedrich'ui Israel'iui, dailininkui Mikalojui Vorobjovui, draugei Megy Pie, įmonėms, pvz., leidyklai „Albert Bonnier Förlag“, parduotuvių tinklui „Stockmanns Varuhus“, leidiniui „Hufvudstadsbladet“, poetui Rabbe'i Enckelliui⁶.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti Suomijos švedo modernisto H. Parland'o tarpkultūrinės kontekstinės aplinkos sankirtas, nulėmusias naują savęs bei savo būties gyvenime suvokimą. Išsikelti šie uždaviniai: 1) aprašyti H. Parland'o suomišką aplinką ir Kauno aplinkos kontekstus, regimus laiškuose, parašytuose 1929 05 06–1930 10 29; 2) išanalizuoti sankirtas, kurias atveria šie kontekstai.

H. Parland'o kūrybą ir gyvenimą tyrinėjo literatūrologas P. Stam'as (2018 ir kt.)⁷, kuris naratologijos aspektais gilinasi į teksto kalbą, pagal originalius užrašus rekonstravo H. Parland'o romaną; Tomi's Huttunen'as⁸ gvildeno H. Parland'o fenomeną *guosegiečių* Suomijos rusų modernistų kontekste (2020); Clas'as Zilliacus'as (2011 ir kt.) mokslo darbuose pabrėžė minimo rašytojo tarpkultūriškumą⁹. Apie H. Parland'o ir Gunnar'o Björling'o, ryškiausio „Quosego nario, vieno iš lyderių“, ryšius rašė Veivo Harri's (2015)¹⁰, Fredrik'as Hertzberg'as (2018), Ellen Frödin (2022 m. apgintoje daktaro disertacijoje)¹¹ ir kt. Įžvalgų apie H. Parland'ą, kaip jungiantį „Quosego“ ir „Keturis vėjus“, publikavo Giedrius Viliūnas¹²; Saulius Pivoras (2013)¹³ brėžė Kauno kaip daugiakultūrės visuomenės miesto žemėlapi; kauniškuosius kontekstus (daugiausia H. Parland'o poezijoje ir smulkiojoje prozoje) savo disertacijoje (2017) nagrinėjo šio straipsnio autorė.

H. Parland'o aplinka Suomijoje

Kai po 1917–1918 m. vykusių neramumų ir karų H. Parland'as su tėvais iš Vyborgo persikėlė į Suomijos priemiestį netoli Helsinkio, jam buvo kiek daugiau negu 10 metų. Kaip teigia Stefan'as Patrik'as Nygård'as, tuo metu jų šeima palaikė glaudžius ryšius su Rytų

⁶ Būtina pažymėti, kad H. Parland'as susirašinėjo ir su švediškai rašiusiu suomių literatūrinio judėjimo „Quosego“ vienu iš lyderių poetu Gunnar'u Björling'u, tačiau jų laišškai nėra įtraukti į straipsnį, nes aktualizavo išskirtinai „Quosego“ ir H. Parland'o poeziją.

⁷ Stam, Per, „Den modernaste poeten“, *Källan: Svenska litteratursällskapet informerar*, 2018, vol. 2, no. 2.

⁸ Huttunen, Tomi, „La réception de la poésie révolutionnaire russe en Finlande“, *Slavica Occitania*, 2020, vol. 51.

⁹ Zilliacus, Clas (red.), *Erhållit Europa, vilket härmed erkännes: Henry Parland-studier*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. Stockholm: Atlantis, 2011.

¹⁰ Veivo, Harri, „Jazzing up Modernism: Jazz, Popular Culture, and Dada in Henry Parland and Gunnar Björling“, *Modernism/Modernity*, 2015, vol. 22, no. 4.

¹¹ Frödin, Ellen, *Sakernas sammanhang: Om ting, människor och materiella relationer hos Henry Parland, James Joyce och Virginia Woolf*. Stockholm: Ellerströms Akademiska, 2022.

¹² Viliūnas, Giedrius, „Įvadas: Stam. P. Henris Parlandas Lietuvoje“, *Metai* 10 (1998).

¹³ Pivoras, Saulius, „Kauno tapatybė Henry'o Parlando ir jo kultūrinės aplinkos žmonių požiūriu“, *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013).

Suomija ir bendravo su emigrantais iš Rusijos, esančiais politiniame egzilyje.¹⁴ Tuo metu, pasak mokslininko, menas Suomijoje skirstytas į kelias kryptis: skatinantis nacionalizmo pedagogiką ir (arba) kreipiantis į europietizaciją (Paryžiaus, Berlyno, Stokholmo, Kopenhagos orientacinėmis kryptimis); tai, kas neatitiko šių vektorių, rizikavo būti apkaltinta „kultūriniu bolševizmu“ ir baudžiama.¹⁵ Vis dėlto ilgainiui avangardistai su poetu Elmer'u Diktonius'u priešakyje švedakalbėje aplinkoje įtvirtino savą naratyvą. Nors anuomet italų arba rusų avangardistų skaitymai, citavimai, vertimai nebūdavo afišuojami Suomijos scenoje, Suomijos švedų modernus naratyvas individualią vietą surado ir įtvirtino. Šiame kontekste svarbus tampa H. Parland'o kūrybinės biografijos reiškiny. H. Parland'as prisijungė prie „Quosego“ grupės kaip švediškai kalbantis, ir ši, besirinkusi teatro bufete „Opris“ (ofic. *Operakällaren*) (kartais ir restorane „Gambrini“), jį taip įtraukė, kad vaikas nusprendė ne tik tyrinėti avangardizmą, bet ir pats kurti jo dvasia. 1927 m. H. Parland'as baigė švedų mokyklą Suomijoje ir tėvų noru įstojo į teisės mokslus, kuriuos studijavo dvejus metus. Kadangi vis dar aktyviai dalyvavo „Quosego“ bendraminčių pokalbiuose bei renginiuose, tai visiškai nepatiko H. Parland'o tėvams (vėliau paaiškėjo, kad ne veltui: vaikas beveik nelankė paskaitų, jas iškeisdamas į debatus su kvosegiečiais ir į kūrybinius bandymus). 1928 m. buvo išleistas pirmasis leidinys „Quosego. Tidskrift for ny generation“ (ėjęs ir 1929 m., iš viso pasirodė 4 numeriai). Jau 1 numeryje publikuojami septyni H. Parland'o eilėraščiai ir du trumpi prozos kūrinių (H. Parland'o kūryba skelbiama ir žurnaluose „Alla kronika“, „Motors“). Tai neabejotinai turėjo rodyti rimtą kvosegiečių požiūrį į jo kūrybą, juolab kad jie prisidėjo prie H. Parland'o eilėraščių rinkinio „Idealrealisation“ (liet. „Idealų išpardavimas“), pasirodžiusio 1929 m., publikavimo. Apkritai per kelerius metus šiame žurnale, švedų kalba skelbusiame avangardinę kūrybą, aplink E. Diktonius'ą, R. Enckell'į ir G. Björling'ą, kuriems iš pradžių sunkiai sekėsi rasti leidėją¹⁶, telkėsi gausėjanti rašytojų ir literatūros kritikų plejada: Olof'as Enckell'is, Harry Blomber'gas, Kerstin Söderholm, Lars'as-Ivar'as Ringbom'as, Nicken'as Malmström'as, Ragnar'as Granit'as, Barbro Mörne'as, Atos'as Wirtanen'as, Erik'as Asklund'as, Artur'as Lundkvist'as, Harry Martinson'as, Eric'as Olssoni, menininkai Ina Behrsen, Torger'is Enckell'is, Hjalmar'as Hagelstam'as. Suomijos švedų modernizmo sąjūdis „Quosego“ suiformavo kubizmo, dadaizmo, ekspresionizmo aplinkose. Suomijos švedai nesilygiavo į kaimynę Švediją, nors, kaip minėta, pastaroji vis dar buvo vienas iš europietizacijos (gręžimosi į Europos didžiuosius miestus ir šalis) simbolinių centrų. Modernistinio sąjūdžio rašytojams, kitaip negu Švedijos autoriams, įtakos turėjo 1909 m. Italijoje Filippo Tommaseo Marinetti'o paskelbtas futurizmo manifestas: „Stokholme artimiausias futurizmui buvo poetas Per'as Lagerkvist'as, bet daugiausia tai – autoriai, susiję su žurnalais „Ultra“ ir

¹⁴ Nygård, Stefan, Patrik, „The Socio-Cultural Conditions of the Avant-Gardes in Finland in the 1920s and 1930s“, in Hjartarson, Benedikt et al. (eds.), *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries 1925–1950* (Avant-Garde Critical Studies, 36). Leiden: Brill Rodopi, 2019.

¹⁵ Nygård, „The Socio-Cultural Conditions of the Avant-Gardes...“, 790.

¹⁶ Ziliacus, Clas, „Världsherraväldets lokallavisor. Ultra, Quoesego och andra handlingar från modernismens 1920-tal“, in *Ultra och Quoesego. Faksimiltgåva*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.

„Quosego“.¹⁷ (šie leidiniai – pirmieji modernistiniai žurnalai Skandinavijoje). Kaip teigia literatūrologas Mats’as Jansson’as, sąjūdis kūrėsi ir veikiamas imažinizmo: vienas iš sąjūdžio aktyvių narių E. Diktonius’as vertė Ezra’os Pound’o kūrybą, o ir jo kūrybiniame aruode galima pastebėti panašumų su E. Pound’o motyvais.¹⁸ Taigi, matyti, kad modernistinis sąjūdis „Quosego“ ne apsiribojo viena avangardo kryptimi, o apėmė jų daugiau.

Žurnalas „Quosego. Tidskrift for ny generation“ – ne vien literatūrinis, jis sintetavo įvairias meno šakas, aprėpė tapybos, teatro, muzikos šakas, tad jau pačiu medžiagos išdėstymu buvo inovatyvus Skandinavijoje: leidinyje ne tik rašyta apie švedų teatrą, simfoniją, paveikslus, bet ir publikuotos novatoriškos iliustracijos, modernistiniai portretai. Daugiausiai jų pasirodė 1 numeryje: iliustracijose vaizduojama gamta (vabzdžių gyvenimas); publikuojamas Robert’o Kajahus’o modernistinis portretas (piešė I. Behrsen); teatro kritikos straipsnį papildo modernistinė scena, pavadinta „Don Quixote (Baron Gripenberg) och Sancho Panza (Rafael Lindqvist) eller Starten till Äventyret“ (liet. „Don Kichotas (Baronas Gripenbergas) ir Sančas Pansa (Rafael’is Lindqvist’as), arba avantiūros pradžia“), kurią nupiešė U. Lauanne’as; įterpiamas ir H. Hagelstam’o nupieštas G. Björling’o portretas prieš straipsnį apie G. Björling’ą, taip pat R. Enckell’io piešinys „Pont St. Michel“ (liet. „San Mikelės tiltas“). Atkreiptinas dėmesys ir į leidinio viršelius: visi jie – su piešiniais, kuriuose avangardistine maniera vaizduojamos žmogaus veido formos, kūno detalės, aksesuarai. Gali būti, kad šie simboliniai ženklai įkūnijo „meno ir visuomenės vedlius“, kokiais, pasak G. Viliūno, avangardistai save laikė.¹⁹ Leidinyje pastebimas įvairialypio meno aprėpties principas, būdingas modernizmo sąjūdžiams: poezija, novelės iliustruojamos piešiniais. Tad, kaip teigia M. Jansson’as, leidiniai savo išraiška yra įprasti, neįmantrūs, būdingi modernizmui²⁰, t. y. neišsiskiriantys iš apskritai modernistinių pateikčių kitose šalyse.

Keliavimas priartėjant ir nusitolinant

Kalbant apie aplinkos sankirtas, atrodo neišvengiama svarstyti ne tik apie buvimą vienoje ar kitoje vietoje bei nuolat plečiamas kasdienės žinias, vykstančius kultūrinius sprogimus susidūrus su naujais, nepažintais įvairiatautės erdvės iššūkiais, intelektualiniais procesais, bet svarbu apčiuopti ir fizinio priartėjimo bei nutolimo, galinčio nulemti arba nulemiančio apmąstymus, susijusius su naujo arba seno terpe. Taip aktualūs tampa momentai, kylantys ir iš kintančios fizinės pozicijos, ir iš nuolatinio naujų ir senų reiškinų apmąstymo. Įsiliejimas, atsitraukimas ir vėl įsiliejimas, t. y. atvykimas,

¹⁷ Lawton, Anna ir Eagle, Herbert, *Words in Revolution – Russian Futurist Manifestoes 1912–1928*. Washington: New Academia Publishing, 2005, 6.

¹⁸ Jansson, Mats, „Borders of Modernism in the Nordic World. Swedish Modernism“, in *Modernism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, 838.

¹⁹ Viliūnas, Giedrius, „Avangardizmo samprata ir srovės“, in *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*, žiūrėta 2023 rugsėjo 12, <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/7635-avangardizmo-samprata-ir-sroves>.

²⁰ Jansson, Mats, „Crossing Borders: Modernism in Sweden and the Swedish Speaking Part of Finland: *Thalia* (1909–13), *Ny konst* (1915), *flamman* (1917–21), *Ultra* (1922), *Quosego* (1928–9), *Kontakt* (1931), *Spektrum* (1931–3) and *Karavan* (1934–5)“, in *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines: Europe 1880–1940*, 2014, vol. III, 677.

išvykimas ir sugrįžimas, ir jų metu rašomi nuoširdūs, atviri laišakai leidžia pažinti rašytoją, suvokti kintantį jo ir aplinkos santykį.

Visų pirma aptarkime tekstus, kuriuose atpažįstama pačios kelionės, keliavimo metafora – nutolimas nuo Suomijos, artėjimas prie kitų, nepažintų krantų – ir kurie atliepia paties H. Parland'o gyvenimo kelią. Aprašomojo laikotarpio (1929 m. gegužės pradžios – 1930 m. spalio pabaigos) H. Parland'o laiškuose aptinkamos *nomadinės* nuorodos liudija apie dėdės Vosyliaus Sezemano keliones, H. Parland'o tėvo viešnagę (tiesa, ištarmė čia blyški, skurdoka), paties H. Parland'o dvi keliones aplankyti tėvų ir draugo S. Grönvall'io išvyką į Kauną. Būtent šių kelionių, tiesiogiai susijusių su H. Parland'u, jo nutolimu ir priartėjimu prie Kauno per savo fizines ir intelektualines patirtis, atspindžiai toliau ir bus analizuojami.

Pirmieji H. Parland'o įspūdžiai, patirti Taline – pirmojoje stotelėje, pamažu tolinusioje vaikiną nuo Suomijos, skraidino į naują gyvenimą, bet sykiu puoselėjo viltį senąją bohemos dvasią persinešti tolyn – į naujų vėjo gūsių gairinamas patirčių bei pažinimo erdves (vėliau šios ypač plėtosis ryškėdamos kultūros lauke). Tėvui rašytojas teigia, kad jam malonu matyti ką nors kitą negu Helsinkio *Esplanadą*²¹ (Suomijos sostinės centre esančią pėsčiųjų alėją, vedančią į laivų terminalą, o prasidedančią Švedų teatru ir apglėbiančią įspūdingus restoranus. Ji – tarsi simbolis rašytojo kelio, prasidėjusio bohemišku gyvenimu minėtame teatre²² ir plačiu alėjos keliu atvedusio į Kauną – produktyviausią ir sykiu tragiškiausią rašytojo, šios Žemės gyventojų, vietą). Vis dėlto senasis gyvenimas, akivaizdu, vejasi kartu su draugo S. Grönvall'io į laivą įmestomis cigarečių pakuotėmis, skirtomis parduoti už Suomijos ribų, ir džiaugsmu, apimančiu, kai jas realizuoti Kaune pavyksta per mažiau negu pusdienį²³. Atrodo, kad šis atributas tampa jo šelmiškos savasties, susijusios su bičiuliais, draugyste Suomijoje, perkėlimu į Kauną, ir tam tikru savos vertės patvirtinimu. (Deja, iš laiškuose esančių nuorodų galime suprasti, kad išvykimas, užuot buvęs sklandus, kamavo negalavimu stengiantis išsivaduoti iš pagirių: rašytojas išvakarėse buvo padauginęs svaigiųjų gėrimų (taip rašė draugui), mieguistas (taip rašė tėvams)...)

Kelionė, kad ir patiriant netolimos praeities pojūčius, leido grožėtis atsiveriančiais naujais vaizdais: aprašęs kelionę iki Talino kaip gražią, H. Parland'as stebėjo Suomijos pakrantes vis dar įkalinusį ledą; įvertino Taliną, kurį teko apžiūrėti, kaip vaizdingą, tačiau primityvų²⁴, o kelionę iš Talino į Rygą – kaip baisią, nemalonią patirtį; čia – visur nešvara: ir pačių vagonų, ir žmonių, purvas ir trūksta oro, todėl tenka išeiti iš vagonų juo pakvėpuoti.²⁵ Kelionė nuo Rygos iki Kauno pasirodė sklandesnė, džiugino vokiškais vagonais ir

²¹ 1929 05 04 H. Parland'o faksograma, parašyta atvykus į Taliną vos prieš valandą, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515300&showTitle=false. Taip pat H. Parland'as 1930 09 18 laiške S. Grönvall'ui mini *Esplanadą* kaip Kauno alėjos atitikmenį: *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4639900&showTitle=false.

²² Hertzberg, Fredrik, "Krogliiv och konflikt med Henry Parland", in *Mitt språk är ej i orden. Gunnar Björklings liv och verk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, Stockholm: Appell Förlag, 2018, 263.

²³ 1929 05 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, draugui Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4 - itemId=4_4515500&showTitle=false.

²⁴ 1929 06 06 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėvams (pirmasis laiškas iš Kauno), *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 vasario 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515400&showTitle=false.

²⁵ *Ibid.*

„geresne publika“. (Beje, galime prisiminti vieną pirmesnių H. Parland'o eilėraščių, sukurtų tais metais Kaune: jame fonu saulei auksinti tampa būtent purvo klanai.) Estijos geležinkelį suomis jau minėtam bičiuliui aprašo taip: vagonai, aplinka atrodo baisūs. Jaunuolis svarsto: galbūt jie skirti estams?.. Tikėtina, dėl numanomos paralelės, kad čia kuriamas menas, skirtas estams, veikiausiai bus toks pat kaip tas geležinkelis, H. Parland'as atsisako žavėtis Estijos menu.²⁶ Taigi galime matyti, kaip keičiasi H. Parland'o žvilgsnis tolstant nuo Suomijos, Švedų teatro kavinės – rašymo užuomazgų erdvės – ir artėjant prie Kauno: jis nepastovus, aprėpia šaltus gamtos, supančios aplinkos (besikeičiančios iš ne tokios priimtinos į priimtinesnę) reiškinius. Matyti, kad H. Parland'as iš daiktų būklės sprendžia apie tautą. (Šiuo aspektu galima apčiuopti sąsają su H. Parland'o eilėraščiais – per daiktiškąjį pasaulį rašytojas svarsto apie žmogaus egzistencijos subtilybes.)

Bemaž po metų, 1930 m. pavasarį, H. Parland'as kartu su dėde keliavo aplankyti sunykiai sergančios mamos²⁷, o tų pačių metų rugpjūtį pas namiškius vyko dar kartą. Laiške mamai pateikdamas balandžio mėnesio dviejų savaitių kelionės faktą, rašytojas mintį dėstė lakoniškai, be sentimentų. Pargrįžimui į Kauną H. Parland'as nesuteikė tiek vietos, kiek rašydamas apie pirmąją kelionę į šį miestą²⁸; pamini, kad laive sutiko keletą pažįstamų (minimos pavardės, ko gero, pažįstamos ir mamai), Taline sakėsi nieko nesutikęs, o Rygoje iki persėdimo turėjęs tik 15 minučių, bet – jokių latviškų pinigų, todėl, kaip pats rašo, badavo visos kelionės metu: „gyvenau tavo apelsiniais iki Lietuvos sienos ir miriau badu“; Lietuva šiuo atveju tapo išsigelbėjimu. Tolesnė kelionės atkarpa taip pat perteikiama lakoniškai, kaip gerai besiklosčiusi. Vis dėlto šiame laiške skleidžiasi pirmasis subtilesnis ir sentimentalesnis potyris, palyginti su pirmosiomis patirtimis ir jų reflektavimu: rašytojas fiksuoja emociškai šaltą Kauno prisilietimą. Apčiuopdamas kelionės lengvumo ir išitvirtinimo sudėtingumo paradoksą, H. Parland'as pažymi, kad kelionė buvo sklandi iki pat Kauno, kuriame „niekas jo nelaukė“ ir dar, kaip tyčia, grįžus nieko nebuvo namuose. Šykščią vietą šios kelionės refleksijai, atrodo, nulėmė darbo rūpesčiai ir džiaugsmas, į kuriuos H. Parland'as įsisuko vos grįžęs: jam buvo pažadėta darbo vieta naujajame konsulo versle (per trejus metus turėsiančioje pradėti veiklą degtukų gamykloje), tuo pat metu darbuojantis sekretoriato. Tai žadėjo pinigus, kuriuos, kaip teigė pats, mylėjo²⁹, o prie trūkumo³⁰, nors ir prisidėjusio prieš 21 metus (t. y. nuo gimimo), sakėsi nepripratęs.

Po gerųjų naujienų Kaunas, manytina, tampa galimo stabilaus, pragmatiško gyvenimo (bet ne dvasinio, emocinio arba kūrybinio) lėmėju ir suteikia vilties. Tai įrodo antrosios kelionės pas tėvus, įvykusios po kelių mėnesių, refleksija. Čia kiek kitaip aprašoma patirtis, kiek kitur dedami akcentai. Pats išvykimo faktas vėl – aiškus ir lakoniškas; keli konkretūs

²⁶ 1929 05 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515500&showTitle=false.

²⁷ Tuomečio Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. rudens – Vytauto Didžiojo universiteto) profesorius Vosylus Sezemanas buvo H. Parland'o motinos brolis.

²⁸ 1930 05 05 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4633700&showTitle=false.

²⁹ 1930 07 28 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4637200&showTitle=false.

³⁰ 1930 02 16 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, M. Vorobjovui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4631500&showTitle=false.

laiškai mamai, sakytumei, teisinantis, kad vėl – darbo reikalai, susiję su veikla konsulate ir nulemiantys viešnagės datas, bei apgailestavimas, kad Kaune su tuo metu viešinučiu tėvu gali nepavykti susitikti, jei nesutaps viešnagės laikas. Atrodo, svarbūs tuo metu tampa keli dalykai: motinos sveikata, jos sutikimas ir darbas konsulate. Kiek išsamesni, patirtis skrupulingiau atskleidžiantys yra H. Parland'o laiškai jam grįžtant iš Suomijos į Kauną. Juose, gali būti, deklaruojamas buvęs ryšys su gimine, artimi santykiai, kuriuos norisi palaikyti, o gal – kiek atsargesnis ir įžvalgomis, naujoms patirtims jautresnis grįžimas į vis dar santykinai naują vietą – Kauną. Įdomu, kad šį miestą laiške jau minėtam draugui S. Grönvall'iui po šio viešnagės H. Parland'as pavadino grioviu, kuriame mažai purvino vandens bei buožgalvių ir kuris yra tarp „bulvių lauko – Europos“ ir „dilgelių – tai Rytų“ (beje, tokiu pat grioviu vadino ir Estiją, tikėtina, taip žymėdamas savotišką ribą)³¹. Nors po kiek laiko, pats dar kartą grįždamas į tąjį „griovį“, sėdėdamas Taline ir laukdamas traukinio per Rygą, Kauną aprašė kaip kultūros centrą!³² Tenka paminėti, kad 1929 m. spalio 14 d., t. y. praėjus beveik pusmečiui nuo atvykimo į Kauną dienos, laiške tėčiui H. Parland'as miestą apibūdino kaip „nuobodų ir ankštą“, o Suomiją, palyginti su Lietuvos sostine kultūrinio gyvenimo aspektu, įvardijo Niujorku.³³ Vis dėlto suprantama, kad H. Parland'o skambias arba net bravūriškas frazes galėjo sąlygoti atotrūkis nuo savasties, mat, kaip jis skundėsi laiške, vis labiau rusėjo, t. y. švediška ir vokiškai pasakydamas galbūt po 20 žodžių per dieną, lietuviškai mokėjo tik telefono numerius. Nors mokėsi prancūzų ir anglų kalbų, neturėdamas galimybės vartoti savų, namuose vyravusių naratyvų (vokiečių buitinio – mamos kalbos – ir intelektualiojo švedų, tapatinančio jį su Suomijos švedų grupe), o įsiliesdamas į naujų rusakalbių arba *sulietuvintų* draugų ratą, patirdamas pinigų stygių ir stokodamas jam priimtinesnių, Suomijoje patirtų pramogų (o galbūt tiesiog gilesnių pokalbių apie moderniąją Suomijos švedų literatūrą ir švedų teatrą), išgyveno psichologinį nuosmukį. Vis dėlto yra žinoma, kad H. Parland'as lankė ir nemokamą gimnastiką, ir kitus sambūrius bei veiklas, buvo kviečiamas į šventes ir įvairius vakarus. Deja, vis vien jautė „savo“ trūkumą.

Pabuvus Kaune, rašytojo nuotaika vis dėlto keičiasi, ir, po savaitės rašydamas laišką mamai, jis teigia, kad Kaune, nepaisant finansinės padėties, dabar jaučiasi daug saugiau, geriau negu prieš atostogas, o pats „nuostabiausias“ dalykas – tai, kad Kaunas atrodo ne toks atstumiantis kaip anksčiau: jam „nesant miestas labai pagyvėjo“³⁴. Sugrįžtusių kelionės metu rašytojas sutiko du švedų žurnalistus, keliaujančius iš Rygos į Kauną, ir jiems mielai aprodė miestą, pavaišino vakariene³⁵ (žinoma, už tokią „ekskursiją“ švedai turėjo susimokėti). Laiške draugui H. Parland'as papildė išpūdžius apie atgimusį miestą, o tai, kad jam grįžus Kaunas tapo mielesnis ir jaukesnis, vadina paradoksu. Naujovėmis jis įvardija iškilusius namus, prie katedros pastatytą telefono būdelę (galima įtarti, kad jos

³¹ 1930 07 28 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, Grönvall'iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4637200&showTitle=false.

³² 1930 08 16 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Talino, Grönvall'iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4638200&showTitle=false.

³³ 1929 11 14 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4526900&showTitle=false.

³⁴ 1930 08 19 H. Parland'o laiškas, rašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 m. kovo 19 d., https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4638400&showTitle=false.

³⁵ *Ibid.*

veikimo būdą rašytojas dar ir įvertino, nes komunikacinis principas laiške aptariamas gana išsamiai).³⁶ Pažymėtina, kad gražiu frazeologizmu „iš dangaus nukrito“ H. Parland’as charakterizuoja tarsi iš naujo pamatytą seną vaizdą (ypač – susijusį su „naujais namais“): vasarą Kaune nebuvęs vos kelias savaites, bet vedžiodamas po miestą svečius, ir pats į jį pažvelgė kitomis akimis. Beje, tai, kad H. Parland’as švedams aprodydavo miestą, minėta ir kitame laiške; pastarajame jis apgailestauja dėl mokančiojo už istoriją, nes ir pats besijaučiąs pusiau gidu, pusiau svečiu.³⁷ Kad ir kaip būtų, regint H. Parland’o nedrąsą dėl savo būvio Kaune arba dvejones, kas iš tiesų čia besąs, galima stebėti aiškius Kauno vertinimo ženklus: H. Parland’ui tai – kultūros centras, nors nesavas, bet įdomus, atveriantis naujas urbanistines ir technologines perspektyvas.

Įdomi prisijaukinto Kauno perspektyva skleidžiasi H. Parland’o laiške bičiuliui dailininkui S. Grönvall’iui. Čia piešiami linksmybių, geros nuotaikos ir džiaugsmo vaizdai ragina atvykti paviešėti. Aptardamas žlugusius finansus ir jų bereikalingumą, H. Parland’as piniginių klausimą bravūriškai verčia niekais, vilioja galimybe gauti cigarečių kreditu, kvietimu apsistoti pas patį, degintis prie Nemuno (todėl drabužių nereikėsia)³⁸, o vėliau pramogauti Nemunu plaukiančiame restorane, lošti tenisą su dviem rusėmis, kurių viena – „pagrindinė miesto gražuolė“, o kita puikuojasi „nuostabiai sušukuotais plaukais“ (tikriausiai turėtos omenyje Olga Malėjinaitė ir Vera Sotnikovaitė), po gėrimų žada „nugrimzdimą į vangumo būseną, neišsivaizduojamą amerikizuotoje Suomijoje“ (šved. „<...> som skulle vara otänkbart i det amerikaniserade Finland“).³⁹ H. Parland’as skaitytų bičiuliui savo romaną, o kitą dieną abu keliautų į Birštoną pasveikinti totorės primabalerinos, gerti sveikatai naudingą druskingą vandenį, degtinę ir lietuvišką nacionalinį gėrimą krupniką.⁴⁰ Kaip matyti, rašydamas draugui apie savo naują aplinką, ja viliodamas, H. Parland’as iškelia visa, kas anuomet rodėsi svarbu, kas esmiška Suomijoje užsimezgsusiai draugystei. Tad viskas Kaune tarsi vėl galėtų grįžti prie senojo Suomijos gyvenimo, nuo kurio tėvų pageidavimu privalėta atsitraukti. Beje, minimas draugas nesietinas su darbovieta konsulate, nors apie tai daug spėliota, svarstyta, rašyta. Atrodo, kad po metų senasis gyvenimas vis dar prisimenamas, vis dar jo ilgimasi, tačiau šalia, paraleliai, jau formuojasi naujasis su pakitusiomis įžvalgomis ir patirtimis. Gyvenimas iš svečioje šalyje besitvirtinančio užsieniečio reikalauja solidžios elgsenos, ryšių, statuso. Matyti, kad ilgainiui svarbi tampa ne pati kelionė, o jos galutinės vietos. H. Parland’o atveju atskaitos tašku pasirenkamas Kaunas.

„Nuostabios kultūros centras Kaunas“ tampa tik vėliau, praėjus metams ir keliems mėnesiams. Kismas įvyksta H. Parland’ui pasitraukus kelioms savaitėms ir vėl grįžtant, Talino apsuptyje. Tada jis neabejotinai ieško ir gilina savastį, tapatinančią su tėvo linija (nors ir

³⁶ 1930 09 18 H. Parland’o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall’iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4639900&showTitle=false.

³⁷ 1930 05 28 H. Parland’o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall’iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4634600&showTitle=false.

³⁸ 1930 05 28 H. Parland’o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall’iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4634600&showTitle=false.

³⁹ 1930 06 22 H. Parland’o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall’iui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 18, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4642504&showTitle=false.

⁴⁰ *Ibid.*

vadina save suomių). Pusiausvyros teikia ir gerėjanti gyvenimo buitis, nors vėl – tik po nemenko atsitraukimo nuo Kauno ir į jį grįžus. Galiausiai, taip pat po kelionių, nuskaidrėja kalbos svarba, suvokta kaip tapatybės esmė. Tad įvyksta egzistencinis savivokos virsmas, nes iki jo visuomenės reiškiniai fiksuoti sporadiškai, į juos nesigilinant: žydai, lenkai ir rusai tėra žydai, lenkai ir rusai, *sulietuvėjimas* – tik atšalios visuomenės problema. Nūnai įdomu stebėti, kaip tame daugiakultūriame kontekste gyveno H. Parland'as, kaip jį veikė Kauno socialinis ribotumas (beje, ne menkliau ir Suomijos, Estijos, kur turėjo giminių). Tikrai būta nemenkų pastangų įveikti kliūtis, skyrusias jį ir lietuvių, pasitelkiant lietuvių kalbą, o vėliau – ir bendrą Kauno (visų tautų) kultūrą.

Pats pirmasis susitikimas su Kauno visuomene, vos H. Parland'ui čia atvykus, nepaliko gero įspūdžio: tvyrojo grūstis, reikėjo braute brautis pro kitas kultūras ir tiesioginę, ir perkeltinę prasmę. Tai buvo keistas ankštas, nedidelis miestas, kurio gyventojai nors turi elektrą, geria prastą kavą. Atrodo, ši kultūrų bei gyvensenos spūstis tapo savotiška H. Parland'o gyvenimo Kaune metafora, kai pačiam atsiverti arba atsiduoti mieste gyvavusioms kalboms bei kultūroms gali pavykti tik asmeninėmis pastangomis, atkakliu proveržiu. Reikia pažymėti, kad H. Parland'as nuosekliai skynėsi kelią pirmyn.

H. Parland'o laiškuose reflektuota veikla bei sąsajos su Kauno aplinka

H. Parland'o laiškuose vyraujančios temos siejasi ne tik su buitimi, įsikūrimo ir kraustymosi rūpesčiais (H. Parland'as gyvenamą vietą Kaune keitė ne vieną kartą)⁴¹, bet ir su kultūra. Išskirčiau kelias temas, kurios įsiveržė į rašytojo gyvenimą ir buvo aptartos laiškuose: 1) kultūrinis miesto gyvenimas: teatras, kinas ir literatūra; 2) socialinis miesto gyvenimas: prisiminimai iš Helsinkio, atsiveriantys kelionės stotelių tarp Helsinkio ir Kauno vaizdai, Kaune susiklostę diplomatijos ryšiai, sąsajos su visuomene ir Lietuvos universitetu.

Pradėkime nuo pirmosios grupės teatro tematikos. Laiškuose minimi su teatru susiję asmenys: Vera Pavlova Sotnikovaitė, Olga Malėjinaitė, Balys Sruoga, Michailas Goras, Pavelas Petrovas, Marija Juozapaitytė-Kelbauskienė, Vera Karalli, Georgijus Kiakštas, Jadvyga Jovaišaitė-Olekienė, Bronius Kelbauskas, Olga Dubeneckienė. Pažymėtina, kad H. Parland'o korespondencijoje teatro tematika bei jo žmonės figūruoja beveik visos viešnagės Kaune metu. Teatro fenomenas prasiskverbia ir į kitas kūrybines H. Parland'o veiklas: 1929 m. rugpjūčio 4 d., praėjus vos trims mėnesiams nuo atvykimo į Kauną, didžiausiame švedų kalba leidžiamame Suomijos (Helsinkyje) dienraštyje⁴² pasirodė jo straipsnis apie žydų teatrą Kaune. Jame supažindinama su teatro kūrimosi istorija bei veikla, pateiktos

⁴¹ H. Parland'as laiškuose gana dažnai mini pedagogę Nataliją Markovič ir jos sūnų Dimą Markovič'ų, kurie kartu su taip pat minimu Mikalajumi Vorobjovu bendravo su H. Parland'o dėde, kurio priežiūrai H. Parland'as buvo patikėtas. N. Markovič H. Parland'ą ne kartą buvo priėmusi ir pagyventi, ir tiesiog papietauti (1929 10 01 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4525000&showTitle=false).

⁴² Parland, Henry, "Judiska teatern studio i Kaunas", *Hufvudstadsbladet*, 1929, Augusti 4.

kelios nuotraukos iš Moljero spektaklio „Skapeno sukti žygiai“⁴³. Įdomu tai, kad H. Parland'as Kaune sukūrė ir eilėraščių „Žydų teatras Kaune“⁴⁴.

Kalbant apie kino tematiką, pastebimas H. Parland'o pomėgis lankytis kine. Čia jis patekdavo įvairiais būdais: gavęs bilietų per redakciją⁴⁵ arba pardavęs sudėvėtas kelnės „senų skudurų kolekcininkui“, pats įsigijęs bilietus, nes šie, kaip mini rašytojas, brangesni negu teatro. H. Parland'as teigė matęs visus Kaune rodytus filmus: „Aš paprastai gaunu nemokamus bilietus iš čia esančios redakcijos ir mačiau beveik viską, ką šią vasarą rodo geresni filmai Kaune“⁴⁶. Viešnagės Kaune metu Suomijos švedų visuomenei jis publikuoja 4 straipsnius⁴⁷ apie filmus, tačiau iš laiško nenustatytam asmeniui⁴⁸ galima spręsti, kad sumanymų būta dar didesnių: H. Parland'as atskleidžia ambicijas supažindinti Suomijos publiką su rusų kinu ir prašo atsiųsti aktorių portretų, vaizdo medžiagos. Rankraščiuose randama keletas šiuo aspektu aktualių nepublikuotų tekstų.⁴⁹

H. Parland'o laiškuose literatūros temomis, pvz., susirašinėjant su namiškiais, nuolat klausinėjama apie neseniai Suomijoje pasirodžiusį pirmąjį (beje, vienintelį išleistą jam gyvam esant) jau minėtą eilėraščių rinkinį „Idealų išpardavimas“. H. Parland'as rašė ir apie savo kūrybinius užmojus, kurie varijavo, kol galiausiai lėšų stygius motyvavo susitelkus parašyti romaną paskelbtam konkursui.⁵⁰ Aktualiausias mintis apie savo kūrybą H. Parland'as laiškuose patiki poetui R. Enckell'ui, o draugui S. Grönvall'ui ir tėvams linksta pasakoti apie teatrą (tikriausiai todėl, kad teatras – savotiška naujų pažinčių, prof. V. Sezemano ir Kauno aplinkos įtaka). Nors laiškuose išsamiai ir neaptariama, tik užsimenama, šiuo laiku H. Parland'as kūrė eilėraščius arba jų eskizus, o nuoširdžiausiai atsidėjęs rašė ilgos apimties kūrinių. Be to, Lietuvos laikraščiuose dirbusiųjų paprašytas, publikavo literatūrinės apžvalgos straipsnius: „Naujasis suomių literatūros judėjimas“ (1929 m., „Židiny“, Nr. 7), „Dabartinė suomių literatūra“ (1930 m., „Naujas žodis“, Nr. 15/2), „Šiandienykštė švedų literatūra“ (1930 m., „Vairas“, Nr. 5), „Moderniškas karo romanas“ (1930 m.,

⁴³ Dabar šis spektaklis įvardijamas kaip „Skapeno klastos“, tačiau anuomet, pasak Inos Pukelytės, vadinosi „Skapeno sukti žygiai“ ir buvo pastatytas 1929 m. kovo mėn. (Pukelytė, Ina, *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, 124), o H. Parland'as pavadino tiesiog „Skapenu“ („Scapin“). Beje, įdomu tai, kad apie šį spektaklį atsiliepė ir kiti žinomi Lietuvos kritikai: Borisas Dauguvietis, Balys Sruoga.

⁴⁴ Beje, pažymėtina, kad tai – vienas iš nedaugelio H. Parland'o eilėraščių, turintis pavadinimą. H. Parland'as mėgo duoti pavadinimus eilėraščių ciklams, o ne pavieniams eilėraščiams.

⁴⁵ 1929 09 10 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4523900&showTitle=false.

⁴⁶ 1929 09 14 H. Parland'o laiškas, rašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4524100&showTitle=false.

⁴⁷ 1) Parland, Henry, „Den psykologiska filmens bankrutt“, *Hufvudstadsbladet*, 1929, September 27; 2) Parland, Henry, „Filmens inverkan på våra dagars litteratur“, *Hufvudstadsbladet*, 1929 Oktober 20; 3) Parland, Henry, „Den sovjeryska filmen“, *Hufvudstadsbladet*, 1929 December 1; 4) Parland, Henry, „Filmstjärnor och regissörer“, *Hufvudstadsbladet*, 1930 Maj 5.

⁴⁸ 1929 09/10 H. Parland'o laiško, parašyto iš Kauno, juodraštis.

⁴⁹ Parland, Henry, „Två motsatser. Den ryska och den amerikanska filmen“, 1929, SLS, HPS, žiūrėta 2021 rugsėjo 22, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=3_1037&showTitle=false.

⁵⁰ 1929 11 28 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4527300&showTitle=false.

„Vairas“, Nr. 6), „Iš Skandinavų žemės. Jaunosios literatūros srovės Skandinavijoje“ (1931 m., publikuotas po mirties, „Trečias frontas“, Nr. 4).⁵¹

Antroji H. Parland'o interesų bei veiklos tematinė grupė, atsiskleidusi jo korespondencijoje, apima miesto (-ų) socialinį gyvenimą. Neabejotina, kad Kaunas ir Helsinkis tampa svarbiausi, tačiau rašoma ir apie Taliną, Birštoną, minimas Mėmelis (dab. Klaipėda), užsimenama apie Rygą, Niujorką. Miestai siejami su naujomis patirtimis, kelionėmis, Mėmelis – su teatru. H. Parland'o miestai, įprasminantys kultūros erdves bei savitumus, regimi Kauno laikotarpio eilėraštyje, prasidedančiame eilute „Pavasaris Kaune <...>“, taip pat Kaune kurtame romane „Sudužo“ (šved. „Sönder“⁵²). Šių miestų kodai⁵³ pastebimi ir Kauno spaudai pateiktuose straipsniuose.

Iš diplomatijos faktų yra žinoma, kad, atvykęs į Kauną, H. Parland'as gavo darbo vietą Švedijos konsulate. Laiškuose jis rašė, kad yra tekę būti vienoje kompanijoje ne tik su konsulu Ulrik'u Pihlblad'u, bet ir Lietuvos Prezidento, premjero žmonomis, Norvegijos konsulo dukra, Lietuvos žemės ūkio ministru⁵⁴. Vis dėlto H. Parland'o pažintis su Lietuvos politiniu gyvenimu nuo pat pirmųjų minučių nebuvo viltingai nuteikianti: pabuvęs vos porą dienų jis buvo apkaltintas pasikėsiniu į tuometio Ministro Pirmininko Augustino Voldemaro gyvybę⁵⁵. Nors diplomatija ir politika buvo tolimos H. Parland'o literatūriniam pašaukimui, Švedų konsulato sekretoriaus pareigos jam leido oriai pragyventi Lietuvoje, plėtė pažinčių ratą, o ilgainiui žadėjo ir tolesnę karjerą statomame degtukų fabrike.

Stebint H. Parland'o laiškuose visuomeninių interesų lauką, akivaizdi daugiakultūrės savasties (buvimo joje ir jos dalimi) svarba tiek jam, tiek jo šeimai. Minėta, kad H. Parland'as, augęs mišrioje šeimoje, su ja persikėlęs į Suomiją, pateko į dar įvairesnę keliakultūrę aplinką. Tai, kad Suomijoje jam buvo parinkta švedakalbė mokykla, rodo vaiką turėjus išmokti buvimo ir savivertės dviejų kultūrų šalyje – savąją integruoti į čia galiojusią Suomijos švedų kultūrą. Teko išmokti tokios esaties, kad ir ši naujoji, suomių-švedų, kultūra taptų (bent) kūrybine savastimi bei saviraiška; tai ir įvyko H. Parland'ui subrendus. Daugiakultūrė mozaika dėliojosi ir tolesniame H. Parland'o gyvenime, vis plėsdamasi ir praturtindama jo kūrybos lauką. Kaune H. Parland'as pateko į dėdės aplinką, t. y. Lietuvoje, laisvoje šalyje, savo veiklą plėtojusią ir gyvenimą kūrusią Lietuvos rusakalbių, atvykusių dirbti

⁵¹ Tuo metu H. Parland'as publicistiniuose tekstuose rašė ne tik apie literatūrą. Lietuvos laikraščiuose jis publikavo tęstinį straipsnį „Suomių šaulių organizacija“ („Trimitas“, 1929 birželio 13 (24), 1929 liepos 4 (27), 1929 liepos 18 (29)), Helsinkio spaudoje – jau minėtus straipsnius apie kiną bei sociokultūrinius, tų dienų aktualijas apčiuopiančius tekstus: „Vår tids anlete“, *Hufvudstadsbladet*, 1930 April 22; „Modet efter 1920“, *Helsingfors-Journalen*, 1930, vol. 14.

⁵² Parland, Henry, *Sönder*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2005.

⁵³ Konkrečiai apie Kauno ir Helsinkio kodus galima plačiau pasiskaityti šio straipsnio autorės daktaro disertacijoje: *Kauno ir Helsinkio kodai: H. Parlando kūryba*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

⁵⁴ 1930 02 08 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4631400&showTitle=false; 1930 09 18 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4639900&showTitle=false.

⁵⁵ 1929 05 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515500&showTitle=false; 1929 05 13 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėvams, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515600&showTitle=false.

į Lietuvą. Tad nenuostabu, kad jo laiškuose sutinkamas gausus jų būrys: rusų gimnazijos mokytoja Natalja Markovič (kaip jau minėta, H. Parland'as jos šeimoje buvo laikinai apsi-
stojęs, vėliau vis užeidavo pasivaikšinti dienos patiekalais), mokytojos sūnus Dima Marko-
vič'ius ir vėliau prasipletęs rusakalbių ratas. Laiškuose minimos ir rusų Velykos – tai
H. Parland'o pirmasis įsikūrimo Kaune aprašymas: „Valgau su dėdės Tutti šeimninuku.
Žmonės šiuo metu švenčia rusiškas Velykas ir valgo neįtikėtinai daug.“⁵⁶ Iškalbinga pasta-
ba čia tampa ir Kauno charakteristika: laiške, pirmajame tėvams iš Kauno, šis aprašomas
pasakojant ne apie lietuvius, o apie žydus. Ši tauta įvardijama kaip sudėtinė nedidelio elek-
trifikuoto, mobilaus (turinčio susisiekimą autobusais) miesto dalis. Aprašydamas anksčiau
aptartą kelionę ir išlipimo Kauno stotyje aplinkybes, H. Parland'as perteikia dvilypį potyrį:
viena vertus, stotyje jį pasitinka dėdė (pats – besistengiąs įsitvirtinti Kaune, visų gerbiamas,
tačiau Suomijos pilietybę turėjęs žmogus), kita vertus, jam išlipti trukdo žydai, susiruošę
keliauti tolyn ir besibraunantys į vagoną. H. Parland'as įveikia šį iššūkį: pro langą išmeta
savo mantą ir žengia paliesti Kauno žemės. (Gal net prieštaringai atrodo tai, kad visos to-
lesnės viešnagės Kaune metu rašytojas be jokių nuotykių, labai pamažu liejosi į lietuvišką
aplinką.) Taip pat laiške bičiuliui S. Grönnvall'ui H. Parland'as aprašo Kaune gyvenusius
žydus ir šį kartą juos lygina su Helsinkio: pastarieji – aristokratiški, o čia, Kaune, jie kitokie,
kelia šurmulį ir minia užtvindytos erdvės įspūdį.⁵⁷ Svarbi yra H. Parland'o įžvalga charak-
terizuojant daugiatautį Kauną: jis – džiūgaujantis daugiakultūris miestas, švenčiantis kata-
likų, rusų, liuteronų, žydų ir nacionalines (tautines) šventes.⁵⁸ Atrodo, kad rašantysis žydus
suvokia ir religijų plotmėje, nes, įvardijęs žavų specifinį Kauno miesto įprotį antrą valandą
dienos valgyti, o nuo ketvirtos iki penktos – miegoti, H. Parland'as jo laikosi ir pastebi šio
įpročio bendrumą su čionykščiais žydais ir krikščionimis. Žydai minimi ir kaip
prekybininkai: viename iš laiškų draugui H. Parland'as skundėsi, kad neturi kanceliarinio
popieriaus, nes jį reikia pirkti „iš seno žydo blogiausiam Kauno priemiestyje“.⁵⁹ 1929 m.
liepos 29 d. laiške tam pačiam bičiuliui, siųsdamas laikraštį pasirodžiusią savo nuotrauką,
jis apibūdina save, lygindamas su žydu: „Tuo pačiu siunčiu jums žurnalą, kuriame esu
pervadintas siurrealistu ir iš foninio teksto atrodau kaip tipiškas žydas-*prikasčikas*“⁶⁰. Ap-
rašydamas Birštoną kaip nuostabiai gražią vietovę, kurioje esama purvo vonių ir sveikatin-
gumo šaltinių, taip pat mini žydus.⁶¹ Laisvės alėją vadindamas Kauno *Esplanada*,

⁵⁶ 1929 05 06 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėvams, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515400&showTitle=false.

⁵⁷ 1929 05 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönnvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515500&showTitle=false; H. Parland'o laiške broliui Ralf'ui (beje, vieninteliame) vyrauja tokia pati nuomonė apie žydus (kaip užtveriančius visus šaligatvius) (1930 01 09 H. Parland'o laiškas broliui Ralf'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630500&showTitle=false). Atrodo, kad H. Parland'as, be kita ko, nuolat pabrėžia jų daugumą.

⁵⁸ 1929 05 13 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėvams, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515600&showTitle=false.

⁵⁹ 1929 06 19 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönnvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4517800&showTitle=false.

⁶⁰ Turimas mintyje laikraštis, kuriame buvo paminėtas H. Parland'o viešnagės faktas („Henry Parland“, *Naujas žodis* 13 (1929)).

⁶¹ 1930 07 11 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4636400&showTitle=false.

H. Parland'as stebi ir po ją vaikštinėjančius žydus.⁶² Atrodo, kad pastarieji tampa vienu iš esmingesnių naratyvo, kuriamo apibrėžiant daugiakultūrę erdvę, objektų.

H. Parland'o korespondencijoje dairantis sąsają su Lietuvos universitetu, prisimintinas jo atvykimas pas mamos brolių, savo dėdę, švelniai vadintą „dėde žinduku“ (šved. *Onkel Tutti*), profesorių V. Sezemaną, kuris, būdamas Suomijos piliečiu, pablogėjęs dvišaliams santykiams su Rusija, nebuvo atgal į ją įleistas, tad Lietuvos universiteto administracijos kvietimu atvyko į Kauną, Lietuvos universitetą dėstyti. Būtent jis supažindino H. Parland'ą su V. Sotnikovaite, vėliau turėjusia šiam daug įtakos. V. Sezemanas bendravo su Lietuvos universiteto dėstytojais, pvz., Levu Karsavinu, menininku ir teatro dailininku Mstislavu Dobužinskiu, kitais kultūros žmonėmis, tad nenuostabu, kad ir H. Parland'as korespondencijoje pasakoja apie susitikimus, bendravimą su menininkais, pavyzdžiui, dailininku ir dailėtyrininku M. Vorobjovu. Kaip jau minėta, filosofijos, dailės, estetikos temos, kaip atskiros ir išsamios, pristatomos H. Parland'o straipsnyje „Mada po 1920-ųjų“ (šved. *Modet efter 1920*), kuriame dėmesys telkiamas į modernizmo kryptį įtaką, atsiradusias naujas tendencijas, nesigilinant į filosofines meno idėjas, prielaidas naujam menui. Nors H. Parland'as, tikėtina, būtų galėjęs sulaukti svarių patarimų diskutuodamas su savo dėde filosofu, viešnagės Kaune metu V. Sezemanas dažnai būdavo išvykęs. H. Parland'o kūryboje neabejotinai galima įžvelgti filosofinių idėjų atšvaitų, tačiau mintijimo gelmė nebūtinai sietina su Kauno universitetinės arba apskritai kultūrinės aplinkos įtaka.

Esminės aplinkos sankirtos, pastebimos H. Parland'o laiškuose

Sąvoką „aplinkos sankirtos“ įprasta suvokti kaip geografinės, kultūrinės ir kalbinės raiškos dermę. Atrodo suprantama, kad esminės reflektuojamos aplinkos sankirtos vienu iš labiausiai tiesioginių būdų atsiskleidžia egodokumentikoje. Todėl tyrinėti laiškus ir žvelgti į juos šiuo aspektu paranku ir viltinga. Štai, aprašę Suomijoje H. Parland'ą supusią aplinką, Kauno aplinką bei stoteles tarp šių miestų, galime aiškiau suvokti, kodėl ir kaip jo gyvenime bei kūryboje susipynusios *helsinkiškosios*, *kauniškosios* ir buvimo *tarp* gijos palieka pėdsaką jo laiškuose. Besipildanti savos tapatybės suvoktis bene pirmiausia ir pastebima verbalinėje korespondencijos plotmėje – per aprašytus įspūdžius, vertinant bei lyginant, kas pamatyta, patirta. Laiškuose atsiskleidžia, kad, nepaisant H. Parland'ą vis užklumpančios sumaišties, pažindinamasi ir jaukinamasi Kauno erdvė. Sykiu kinta jaunuolio gyvenimo orientyrai: privalėdamas užsidirbti, norėdamas bei gebėdamas toliau kurti, jis imasi rašyti straipsnius ir prozą (romaną), taip pat ne menkesnį dėmesį skiria teatrui, kuriuo karštai žavėjosi. Paraleliai su meninėmis, kūrybinėmis savęs paieškomis sėkmingai H. Parland'ui klostosi ir tarnybinė karjera: konsulato rekomendacijos dėka jam pažadėta būsimo degtukų fabriko tarnautojo vieta. Patirtys, akivaizdu, viena kitą pildo, nes literatūriniame ir publicistiniame naratyve gausėja temų, jis praturtina laiškus palyginimo aspektais. Pastarieji, beje, išliko visus pusantrų metų. Kartais lyginant Helsinkį su

⁶² 1930 09 18 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4639900&showTitle=false.

Kaunu, Helsinkis H. Parland'o jaučiamas it magnetizmas, traukiantis savęs. Kitąkart Kaunas – erdvė, kurioje tiek naujo, ir tiek daug reikia parašyti Suomijai, kurioje, pasak H. Parland'o, gyvena palyginti neišsilavinę ir neišmanantys, kai kalbama apie daugelį dalykų, žmonės⁶³. Lyginant tampa akivaizdūs patys pirmieji spontaniško žavėjimosi arba nuostabos atvejai: vieną penktadienį su dėde Tutti'u nuėjus į „Traviatą“⁶⁴, vaikštinėjant vaizdinga Nemuno „romantiškų peizažų“ pakrante, išvydus smėlio kalną, ant kurio stūksojo pilis⁶⁵, aplankius klasikinio baleto pasirodymą⁶⁶, išgyvenant naujas įtraukiančias partitis rašant romaną⁶⁷... H. Parland'o prigimtis – kūrybinė, skraidinama fantazijos, mat laiškuose praspūstančios net ir buitinės pastabos būna išreiškiamos kiek utriruotai, hiperbolizuotai arba net fatališkai: dar niekada gyvenime tiek nevalgęs, kiek su rusų šeima⁶⁸, niekada pinigai nebuvo atėję taip patogiai⁶⁹ ir pan.

Galima numatyti, kad papildytos tapatybės suvoktis plečiasi ir apie ją rašoma tuomet, kai žvilgsnis būna nukrypęs į kitas šalis: vienu atveju – hipotetiškai, kitu – realiai. Svarbu pažymėti, kad H. Parland'o apmąstymai apie tapatybę bei ištartis „kas aš esu“ fiksuojami 3 laiškuose tėčiui ir 1 laiške bičiuliui S. Grönvall'ui (šis laiškas parašytas tą pačią dieną, kaip ir aptarsimas tėčiui). Atrodo, kad tėčio skaudus tapatybės išbandymas (kai rusakalbis yra priverstas palikti Vyborgą ir persikelti į Suomiją) ataidi ir sūnaus galvosenoje: esmingiausia esančiojo *tarp* savivoka atsiveria tuo metu, kai H. Parland'as, prabuvęs 15 mėnesių Kaune, antrą kartą keliauja aplankyti sergančios mamos (ši kartą – į Estiją). Laiške iš Talino jis tėčiui prisipažįsta, kad santykis su Kaunu, pajaustas pastarosiomis dienomis, atrodo panašus į tėčio santykį su Suomija. Logiška nutuokti, kad šis – ne pats šilčiausias, veikiau atšalus, šaltas. Spėjimą patvirtina ir tolesnis teiginys laiške: čionykštė kalba jam – tarsi kokia siena, neleidžianti priartėti prie Kauno gyventojų. Apie kalbą kaip apie sieną svarstyti H. Parland'ui gana lengva, nes, būdamas Estijoje, jautėsi savas, išgirdęs kad ir netobulą vokiečių šneką (prisiminkime, kad vokiškai kalbėjo rašytojo mama, tad vokiečių kalba jam – tarsi gimtoji). Išgirdęs tą kalbą, rašytojas teigia pajutęs džiaugsmą, ramybę, norą sustabdyti akimirką („<...> tiesiog sėdėjau ir klausiausi <...>“), čia pat palyginęs ir su sava patirtimi: „Aš tiesiog pajutau tą patį jausmą, kurį tu jauti su savo pažįstamais iš Peterburgo. Tai mano aplinka, mano gyvenimo būdas.“⁷⁰ Būtent šio suvokimo akivaizdoje rašytojas

⁶³ 1929 07 02 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4519100&showTitle=false.

⁶⁴ 1929 06 03 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4517000&showTitle=false.

⁶⁵ 1929 10 01 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4525000&showTitle=false.

⁶⁶ 1929 11 14 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4526900&showTitle=false.

⁶⁷ 1930 02 08 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4631400&showTitle=false.

⁶⁸ 1929 05 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4515500&showTitle=false.

⁶⁹ 1930 07 28 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4637200&showTitle=false.

⁷⁰ 1930 08 16 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Talino, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4638200&showTitle=false.

teigia nenorįs vykti į Kauną; tai turbūt interpretuotina, kad nenorįs palikti savo aplinkos, t. y. buvimo su sava kalba. Tokį jausmą laiške draugui H. Parland'as pavadina sentimentaliu, mat tik vyresni negu 70 metų žmonės susigraudina girdėdami siaubingą vokiečių kalbą su švedišku akcentu, tačiau būtent to Lietuvoje rašytojui trūksta. Be to, ir estų kalbos žodžiai jam atrodo lyriški, susiję su namų ilgesiu; nors nė pats negalįs įvardyti, kur jo namai; savas nesijaučiąs netgi Suomijoje: „Aš esu užsienietis, kad ir kur eičiau“, ir čia pat pripažįsta, kad yra artimesnis Grankulai negu Kaunui.⁷¹ Nomadiškas vietos aspektu įsivietinimas mišrioje gimtųjų kalbų dermėje gali atrodyti paradoksaliaus, tačiau jis H. Parland'o laiškuose akivaizdus ir vis ryškėja jam beapsiprantant Kaune. Jau viešnagės pradžioje H. Parland'as užčiuopia savo besikeičiančią esatį: 1929 m. lapkričio 14 d. laiške tėčiui, rašydamas apie tebesprendžiamą Suomijos rezidento Kaune klausimą, sakosi susidomėjęs Vienos (Austrijoje) konsuline akademija, rengiančia diplomatus, tačiau dvejų metų kursai esą pernelyg brangūs. Šiame laiške rašytojas, tarsi susiviliojęs galimybe būti vienintelis, paliudija savo ne tik asmeninį, bet, tikėtina, ir pilietybės motyvą: pažymi, kad kol kas nė vienas suomis nėra baigęs šios akademijos, o jis būtų pirmasis.⁷² Tame pačiame laiške paliečiamas ir emocinio intelekto, šiuo atveju artimo tėvui, klausimas: sūnus pripažįsta kiekvieną dieną vis labiau linkstąs prie rusų kalbos⁷³. Kad ir kokios aplinkybės motyvuotų, H. Parland'as puoselėjo savo kalbines intencijas: V. Sotnikovaitė jį moko prancūzų kalbos, taip pat yra žinoma, kad ir lietuvių. 1929 m. gruodžio 18 d. laiške tėčiui H. Parland'as mėgina tiksliai apibūdinti jam aktualių kalbų sudėtingumą: lietuvių kalbą jis įvardija kaip „siaubingai sudėtingą, kaip suomių, bet su rusišku akcentu“. Tokia jo nuostata lieka nepakitusi ir vėliau: 1930 m. sausio 9 d. laiške broliui Ralf'ui teigia, kad jam visa klostosi gerai, tačiau vienintelis sunkumas – lietuvių kalba, kuri sunkesnė už suomių; čia pat prideda pavyzdžių („labas vakaras“, „žmogus“, „šešiasdešimt šeši“ (vietoje „š“ – „sh“, junginys rašomas vienu žodžiu⁷⁴); prisi- pažįsta mokąs tik telefono numerius ir kai kuriuos žodžius, esančius ant visų plakatų (beje, plakatai arba afišos – svarbūs H. Parland'ui; dar Suomijoje parašytas eilėraštis apie iš afišų sklindančius raginimus pirkti); jam to užtenka, nes „beveik visi“ supranta rusiškai arba vokiškai.⁷⁵ Vis dėlto 1930 m. spalio 14 d. laiške mamai jis maloniai stebisi, kad jo lietuvių žinios tokios puikios, kad „daugiau ar mažiau“ suprato visa, kas buvo sakoma teatre; tad svarsto: jam buvo patarta, bet ir pats mato, kad šis būdas – geriausias mokytis lietuvių kalbos; nepamiršta pažymėti, kad teatro bilietas kainuoja tiek, kiek „pamoka su vidutiniu mokytoju“, o nauda galbūt ir didesnė. Taigi, aplinkos patiriamos sankirtos keičia ir suvoktį, o aktualizuota esatis konkretizuojausi kalbos erdvėje.

⁷¹ 1930 08 16 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Talino, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4638100&showTitle=false.

⁷² 1929 11 14 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4526900&showTitle=false.

⁷³ 1929 12 18 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4528400&showTitle=false.

⁷⁴ 1930 01 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, broliui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630500&showTitle=false.

⁷⁵ 1929 12 18 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4528400&showTitle=false.

Suomijoje H. Parland'as gyveno laisvą ir gana lengvabūdišką gyvenimą, drauge ieškodamas savęs ir reiškdamasis kaip pradedantysis rašytojas: Helsinkio švedų teatro „Opris“ restorane susipažinęs su G. Björling'u ir kitais jau pažengusiais rašytojais modernistais, jautėsi naujoku, kuriam savo pozicijas reikia pelnyti, išsikovoti, pozicionuojant kūrybinės ambicijas ir sykiu išiklausant į vyresniųjų patarimus. Atrodo, kad Helsinkyje H. Parland'as vis labiau artėjo su modernistais ir kartu grimzdo į bohemišką gyvenimą. Nors pinigų klausimas buvo aktualus ir Suomijoje, realus ekonominės situacijos suvokimas, poreikis turėti savų pajamų subrendo viešint Kaune. Finansų aktualija, kaip dažnai ir nutinka, pakreipė H. Parland'o gyvenimą pragmatiškesnės veiklos link ir rašymą pavertė tarsi šalutine gyvenimo paralele, sulaukiančia dėmesio po pagrindinių pareigų konsulate. Tarnybą, kaip matyti laiškuose, jis vertino, stengėsi išsaugoti:

Konsulate taip pat yra daug ką veikti <...> man padidino atlyginimą <...> tai yra didelis palengvėjimas ir aš džiaugiuosi, kad pagaliau esu ant savo kojų. Tai visada buvo vienas pagrindinių mano tikslų, nes, mano nuomone, tai kaip tik pirmoji sąlyga kryptingai žengti pirmyn.⁷⁶

Nors ir mėgindami pasiekti taikaus sambūvio pusiausvyrą, kūrybinė H. Parland'o prigimtis ir pragmatinio gyvenimo principai jo savivokoje kirtosi. Rašytojas ne kartą yra išsitaręs miglotai suvokiąs, kas vyksta jo viduje, apgailestauja, kad gyvenimas daugiausia užimtas „praktiškais smulkmenomis“, o jis pats priverstas plušėti norėdamas iš jų išsivaduoti.⁷⁷ Ypač įdomus H. Parland'o prisipažinimas tėvui, kad jaučiasi jam daug artimesnis negu „gyvendamas po vienu stogu“. Atrodo, namų ilgesys ir kintantis požiūris į gyvenimo būdą skatina rašytoją vertinti kasdienybę. Kitos dienos laiške mamai jis vėl pripažįsta, kad yra „dviasiskai užsisklendęs“, bet dėl to kaltina savo vienišumą, kuris trukdo perteikti save laiškuose (!)⁷⁸. Taip pat sakosi, kad Kaune esąs visai kitoks žmogus, negu tėvai įpratę jį matyti: turi griežtą darbotvarkę, aiškias veiklas⁷⁹ (vėliau sužinome, kad per visus darbo konsulate mėnesius ne vien skaitė naujienas iš Skandinavijos, vedžiojo po Kauną konsulato svečius, bet ir vertė aktualius tekstus, pvz., į rusų kalbą – Suomijos savanoriškos sukarintos moterų organizacijos „Lotta Svärd“ narių instruktažus); smulkiai išvardija kitas savo veiklas: miega, skaito (Marcel'į Proust'ą, Bernard'ą Shaw, Boris'ą Pasternak'ą, Ilj'ą Erenburg'ą, Edgar'ą Wallace'ą, Thomas'ą Mann'ą), užsiima gimnastika, eina į kiną arba teatrą, rašo, kartais nueina į pirtį, lanko prancūzų kalbos pamokas, kartais keičia priėmimus; vėliau, skaitydami kitus H. Parland'o laiškus, sužinome, kad ir keliauja po Lietuvą, ir dalyvauja įvairiuose vakarėliuose. Besiplėtojančios veiklos kryptys, kūrybos ir valstybės tarnybos ankstyvai charakterizuojamos 1929 m. gegužės 30 d. laiške

⁷⁶ 1930 01 10 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630600&showTitle=false.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ 1930 01 10–1930 01 11 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630700&showTitle=false.

⁷⁹ *Ibid.*

S. Grönvall'ui, tepraėjus vos trims savaitėms nuo viešnagės pradžios. Čia H. Parland'as džiaugiasi veiklų takoskyra ir pagaliau jo gyvenime atsirandancia ramybe:

Gyvenu čia labai nuostabų gyvenimą – niekada nemaniau, kad galiu gyventi taip, kaip gyvenu dabar. Dirbu – rašau. Imu skaityti prancūziškai. Pats nustojau rūkyti. <...> Keistas dalykas šiame naujame mano gyvenime yra tai, kad man jis malonus. <...> Antra, atradau, kad daug maloniau būti blaiviam.⁸⁰

Atrodo, rašytojas džiaugiasi šiuo tarsi netikėtu gyvenimo rakursu, kūrybos ir tarnystės deriniu. Žinoma, pasitaiko ir nuotaikų svyravimų, kai darbas konsulate vadinamas kova už būvį, o Kaunas – Dievo pamirštu miestu.⁸¹ Vis dėlto nugalį pragmatikos dividendai: įsitvirtinimo degtukų fabrike džiaugsmas, vėliau – ir numatomas darbas popieriaus fabrike. Laišką tėvams pradėjęs fraze „Taigi, man pavyko“⁸², vėliau H. Parland'as išdidžiai tęsia savo epistolinę veiklos perspektyvų adoraciją: skelbiasi, kad nuo gruodžio 1 d. (kuri, deja, taip ir neatėjo) jis bus Vokietijos ir Švedijos korespondentas bei konsulo privatus sekretorius⁸³; Vytauto Didžiojo mirties metinių dieną, iškilmių įkvėptas, trimituoja apie konsulo galybę ir pinigus, kuriuos visi taip myli⁸⁴; pripažįsta, kad dabar jame įsitvirtinęs karjerizmas, nes labai blaiviai žiūri į gyvenimą ir yra pasiryžęs prisitaikyti prie aplinkybių, nors tai ir nėra susiję su jo prigimtimi; literatūrą teks kuriam laikui atidėti grįžtant prie jos vėliau, turint gyvenimo patirties⁸⁵.

Taigi atrodytų, kad rašymas H. Parland'o kelyje tampa kita linija, tačiau ketinimais – ne šalutine, gal gretutine, keičiančia savo intensyvumą. Žinia, H. Parland'as išties produktyviai rašė prozą (nors dažnusk – ir iš finansinių paskatų), o jo susižavėjimas kinu, ta mena raiška, kuria jis tiki daug labiau negu kitomis⁸⁶, įvardijama kaip „gyviausia ir stipriausia mena forma“⁸⁷; sykiu neblėsta susidomėjimas teatru, nors apie filmus publikuotų straipsnių bei rankraščių yra išlikusių daugiau negu apie teatrą. Tikėtina, kad teatras į H. Parland'o gyvenimą įsiveržia kaip nulemtas jo draugijų, su teatru glaudžiai susijusių primadonų (V. Sotnikovaitės ir jos draugės O. Malėjinaitės). Kad ir kaip būtų, H. Parland'o publicistikoje vyrauja straipsniai apie kiną, literatūrą, visuomenės aktualijas arba mena tendencijas.

⁸⁰ 1929 05 30 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4516600&showTitle=false.

⁸¹ 1929 11 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, R. Enckell'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4526600&showTitle=false.

⁸² 1930 10 07 H. Parland'o laiškas tėvams, parašytas iš Kauno, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4640700&showTitle=false.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ 1930 10 27 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4641400&showTitle=false.

⁸⁵ 1930 10 26 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4641200&showTitle=false.

⁸⁶ 1930 01 10 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630600&showTitle=false.

⁸⁷ 1930 01 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, broliui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 19, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630500&showTitle=false.

Kalbamuoju laikotarpiu H. Parland'as kuria poeziją ir prozą, bet, stokodamas gyvos literatūrinės komunikacijos (ne vien susirašinėjimo su G. Björling'u ir R. Enckell'iu) ir sklандаus minčių perteikimo sava, modernistine Suomijos švedų kalba, jis susitelkia parašyti romaną. Kūrinys, kurio imtasi ir iš finansinių paskatų, keičia rašytojo gyvenimą; kaip pats pripažįsta, apgaubia jį be galo įtraukiančiomis, pripildančiomis ir naujomis patirtimis:

Labiausiai mane domina mano romanas. Tai suteikė mano gyvenimui visiškai naują turinį ir visą šią savaitę nebuvau prastos nuotaikos nė minutei. To dar niekada mano gyvenime nebuvo. Ir dabar romanas klostosi visiškai savaime. Tai istorija, apie kurią galbūt jau esu kažką rašęs anksčiau; šiek tiek paskatintas Proust'o.⁸⁸

Žinoma, kad H. Parland'as skaitė M. Proust'ą viešėdamas Kaune, tad ir inspiracijos aiškios, nesuvidintos. Kūrybinio įkvėpimo būta neabejotinai stipraus, – tai patvirtina autoriaus produktyvumas: per savaitę giriasi parašęs 40 puslapių. Šis faktas rodo beato-dairišką įkvėpimą, užsidegimą ir norą kurti, žinoti, kaip ir kas turi vykti siužete ir klostytis meninėje raiškoje. Negalime atmesti, kad ir istorija, susijusi su „atminties procesu, vykstančiu manyje“⁸⁹, nulemia tam tikrą pagreitį. Tiesa, pasitaiko ir minorinių nuotai-kos natų rašant romaną bei kitus, trumpesnius, tekstus. Savivertės krizė ištinka vos ėmus lygintis su idealu, troškimu; nors ir laiko save patobulėjusiu literatūros srityje, užsispyru-siu ir angažuotu, savo straipsnius ima ir nuvainikuoja pavadinęs šiukšlėmis, novelę – „lau-žo krūva“.⁹⁰ 1930 m. sausio 4 d. laiške S. Grönvall'ui H. Parland'as save vadina „užsienio reikalų ministru“: sakosi esąs karo romanų, suomių literatūros ir užrašų, kuriuose – pran-cūziški žodžiai, specialistas. Taigi vėl, net šioje autoironiškoje ištarmėje pabrėžiamas bu-vimas tarp kalbų ir kultūrų.

Atrodo, kad H. Parland'o „literatūrinis tobulėjimas“⁹¹ ir didelės apimties prozos veika-las Kaune gimsta ir formuojasi išlindus iš teatro bufeto ir vyresnių kolegų pokalbių, ragini-mų, pamokymų. Pažymėtina, kad autorius yra susidomėjęs ir lietuvių literatūros gyvenimu, kai kuriuos rašytojus netgi sutikęs arba žinąs (tiesa, kitais amplanais – kaip spaudos žmonės, teatro kritikais, pvz., B. Sruoga – teatrų seminarų vedėją). 1929 m. gegužės 9 d. laiške drau-gui S. Grönvall'ui H. Parland'as rašo, kad su dėde buvęs pas „lietuvių poetą“, kurio vardo negali ištarti, o to paties mėnesio 20-osios dienos laiške tėvams pasakoja, kad jo keli eilėraš-čių vertimai bus publikuojami rusiškame žurnale; 1929 m. liepos 27 d. laiške draugui daili-ninkui dėsto, kad susipažino su grupe lietuvių modernistų, kurie jam davė „visiškai neį-skaitoma kalba“ (!) parašytų knygų; su pačiais autoriais jis kalba rusiškai ir taip aklimatizuojasi. 1929 m. rugpjūčio 22 d. laiške tam pačiam draugui H. Parland'as mini ne tik patį rašto kalbos faktą, bet ir bravūriškai pasakoja apie abiem įprastesnį, labiau

⁸⁸ 1930 02 08 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, mamai, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4631400&showTitle=false.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ 1930 01 10 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, tėčiui, SLS, HPS, žiūrėta 2023 kovo 20, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4630600&showTitle=false.

⁹¹ *Ibid.*

suprantamą bohemos gyvenimo būdą: „nėra blogesnių girtuoklių už lietuvių poetus ir jie mane sutiko išskėstomis rankomis“⁹². Visai įtikima: šioje bohemiškoje aplinkoje H. Parland'as pasijunta priimtas šiltai, kaip savas. Apie Kauno literatūrinį gyvenimą H. Parland'as plačiau papasakoja savo kolegai iš „Quosego“ R. Enckell'ui ir atžagariai apibūdina jį kaip apsiribojantį sėdėjimu kavinėse ir aludėse, kuriose kalbama apie viską, išskyrus literatūrą ir meną. Taip pat rašytojas pristato išleistas knygas ir žurnalus, juos lygindamas su „Quosego“. Galima numanyti, kad nuomonę apie „Keturių vėjų“ žurnalą⁹³ bus susidaręs pats autorius, palyginęs jį su kitų leidinių įvairove.⁹⁴ Nors H. Parland'o gyvenimas Kaune nebuvo stipriau sąlygojamas arba veikiamas čionykščių rašytojų, net ir nesuprantant lietuvių poetų rašto kalbos, su kai kuriais jų bendrauta, diskutuota. Būdamas kelių kultūrų, kelių kalbų sankirtose (veikia – dermėje), įsiliedamas į teatro (kaip reikalaujančio mažesnių pastangų perprasti lietuvių kalbą) ir kino (kaip visiškai nereikalaujančio suprasti lietuviškai) pasaulį, H. Parland'as, gyvendamas Kaune, brandino savo meninės ištarmės fenomeną.

Išvados

1. Aprašius H. Parland'o gyvenimo bei kūrybos suomišką aplinką ir Kauno kontekstus, randamus jo laiškuose, rašytuose 1929 05 06–1930 10 29, sužinoma, kad, atvykęs iš Vyborgo į Suomiją, H. Parland'as pateko į švediškai kalbančią aplinką, o Helsinkio švedų teatro restorane „Opris“ susipažinęs su judėjimo „Quosego“ nariais, rado palaikančią ir užtariančią vyresniųjų švediškai kūrusių Suomijos literatų draugiją, iš kurios mokėsi pirmųjų modernizmo literatūros žingsnių; kūrybos branduolį sudarė vienintelis H. Parland'ui gyvam esant publikuotas eilėraščių rinkinys „Idealy išpardavimas“ (šved. „Idealrealisation“, 1929) ir straipsniai leidiniuose „Quosego“, „Alla kronika“, „Motors“.

2. Atvykęs į Lietuvą, H. Parland'as neprisijungė prie jokio lietuvių kūrėjų judėjimo (Kauno modernistai ėjo kiek kita linkme; lietuvių kalba tapo kliūtimi aktualių kultūrų difuzijai), tad joks modernistinis Suomijos švedų poezijos linkmės palaikymas, t. y. H. Parland'o kūrybos linkmės palaikymas, Kaune buvo neįmanomas.

3. H. Parland'o gyvenimas Kaune klostėsi dviem kryptimis – pragmatiškąja (diplomatinės bei verslo karjeros) ir kūrybine (kuriant prozą, rašant straipsnius Suomijos ir Lietuvos laikraščiams). Siekdamas laimėti konkursą ir gauti premiją, H. Parland'as kūrė romaną. Toldamas nuo Suomijos švedų modernistinių idėjų ir įgydamas pragmatinės bei intelektualinės patirties, jis subrandino prielaidas apmąstyti ir kurti didesnę kūrinį.

4. H. Parland'as savo tapatybę geriausiai jautė, suvokė ir aprašė atsitolinęs nuo vienos geografinės, kultūrinės bei kalbinės erdvės ir priartėdamas prie kitos. Ryšį su daugiakultūrėmis vietos bendruomenėmis tapatinęs su tėvo ryšiu su jo gyvenimo savastimi,

⁹² 1929 08 22 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, S. Grönvall'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4522200&showTitle=false.

⁹³ Tikėtina, kad H. Parlandas buvo pažįstamas ne tik su A. Vencova, T. Tilvyčiu, bet galėjo regėti ir K. Binkį, o B. Sruogą žinojo iš V. Sotnikovaitės pasakojimų.

⁹⁴ 1929 11 09 H. Parland'o laiškas, parašytas iš Kauno, R. Enckell'ui, *SLS, HPS*, žiūrėta 2023 kovo 17, https://parland.sls.fi/index.php?p=texts&bookId=4#itemId=4_4526600&showTitle=false.

H. Parland'as ir savą esmę suvokė glūdinti kalbose: labiausiai savas jautėsi vokiečių kalbos su švedų kalbos akcentu terpėje, kitos kalbos jam taip pat buvo labai svarbios, tačiau jų terpėse rašytojas nesijautė taip tvirtai. Būdamas imlus žodžiui ir kalbai, jis pripažino, kad prie lietuvių priartėti jam neleidžia kalba, kuri juos skiria tarsi siena. Rašęs romaną švediškai, drauge mokėsis prancūzų ir lietuvių kalbų, su pažįstamais Kaune kalbėjęs rusiškai, autorius gyveno savo veikla, kaip ir suvoktimi, įprasmindamas buvimo *tarp* kelių kultūrų tapatybę.

Literatūra

Frödin, Ellen, *Sakernas sammanhang: Om ting, människor och materiella relationer hos Henry Parland, James Joyce och Virginia Woolf*. Stockholm: Ellerströms Akademiska, 2022.

„Henry Parland“, *Naujas žodis* 13 (1929).

Hertzberg, Fredrik, „Krogliv och konflikt med Henry Parland“, in *Mitt språk är ej i orden. Gunnar Björklings liv och verk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stocholm: Appell Förlag, 2018, 263.

Huttunen, Tomi, „La réception de la poésie révolutionnaire russe en Finlande“, *Slavica Occitania*, 2020, vol. 51.

Jansson, Mats, „Borders of Modernism in the Nordic World. Swedish Modernism“, in *Modernism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, 838.

Jansson, Mats, „Crossing Borders: Modernism in Sweden and the Swedish Speaking Part of Finland: *Thalia* (1909-13), *Ny konst* (1915), *flamman* (1917-21), *Ultra* (1922), *Quosego* (1928-9), *Kontakt* (1931), *Spektrum* (1931-3) and *Karavan* (1934-5)“, in *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines: Europe 1880–1940*, 2014, vol. III, 677.

Lawton, Anna ir Eagle, Herbert, *Words in Revolution – Russian Futurist Manifestoes 1912–1928*. Washington: New Academia Publishing, 2005, 6.

Nygård, Stefan, Patrik, „The Socio-Cultural Conditions of the Avant-Gardes in Finland in the 1920s and 1930s“, in Hjartarson, Benedikt et al. (eds.), *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries 1925–1950* (Avant-Garde Critical Studies, 36). Leiden: Brill Rodopi, 2019.

Parland, Henry, „Dabartinė suomių literatūra“, *Naujas žodis* 3 (1930).

Parland, Henry, „Den sovjeriska filmen“, *Hufvudstadsbladet*, 1929 December 1.

Parland, Henry, „Den psykologiska filmens bankrutt“, *Hufvudstadsbladet*, 1929 September 27.

Parland, Henry, „Filmens inverkan på våra dagars litteratur“, *Hufvudstadsbladet*, 1929 Oktober 20.

Parland, Henry, „Filmstjärnor och regissörer“, *Hufvudstadsbladet*, 1930 Maj 5.

Parland, Henry, *Idealrealisation*. Helsingfors: Soderstrom & Co Forlagsaktiebolag, 1929.

Parland, Henry, „Jaunosios literatūros srovės Skandinavijoje“, *Trečias frontas* 4 (1931).

Parland, Henry, „Moderniškasis karo romanas“, *Vairas* 6 (1930).

Parland, Henry, „Modet efter 1920“, *Helsingfors-Journalen* 14 (1930).

Parland, Henry, „Naujasis suomių literatūros judėjimas“, *Židinys* 7 (1929).

Parland, Henry, *Sönder*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2005.

Parland, Henry, „Suomių šaulių organizacija“, *Trimitas* 24 (1929).

Parland, Henry, „Suomių šaulių organizacija“ [tęsinys], *Trimitas* 27 (1929).

Parland, Henry, „Suomių šaulių organizacija“ [tęsinys], *Trimitas* 29 (1929).

- Parland, Henry, „Šiandienykštė švedų literatūra“, *Vairas* 5 (1930).
- Parland, Henry, „Vår tids anlete“, *Hufvudstadsbladet*, 1930 April 22.
- Pivoras, Saulius, „Kauno tapatybė Henry'o Parlando ir jo kultūrinės aplinkos žmonių požiūriu“, *Kauno istorijos metraštis* 13 (2013).
- Pukelytė, Ina, *Žydy teatras tarpukario Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, 124.
- Stam, Per, „Den modernaste poeten“, *Källan: Svenska litteratursällskapet informerar*, 2018, vol. 2, no. 2.
- Vaitonytė, Gintarė, *Kauno ir Helsinkio kodai: H. Parlando kūryba*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
- Veivo, Harri, „Jazzing up Modernism: Jazz, Popular Culture, and Dada in Henry Parland and Gunnar Björling“, *Modernism/Modernity*, 2015, vol. 22, no. 4.
- Viliūnas, Giedrius, „Avangardizmo samprata ir srovės“, in *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*, žiūrėta 2023 rugsėjo 12, <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/7635-avangardizmo-samprata-ir-sroves>.
- Viliūnas, Giedrius, „Įvadas. Stam. P. Henris Parlandas Lietuvoje“, *Metai* 10 (1998).
- Zilliacus, Clas (red.), *Erhållit Europa, vilket härmed erkännes: Henry Parland-studier*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis, 2011.
- Zilliacus, Clas, „Världsherraväldets lokallavisor. Ultra, Quoesego och andra handlingar från modernismens 1920-tal“, in *Ultra och Quoesego. Faksimiltgåva*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2014.

Gintarė VAITONYTĖ

Vilnius University, Lithuania

ENVIRONMENTAL INTERSECTIONS IN HENRY PARLAND'S LETTERS

Summary. In May 1929, the journey of a young man, Henry Parland, began on a few days boat trip to Tallinn, from there by train to Riga, and from Riga, by another train route, to Kaunas – the temporary capital of Lithuania. He came from a mixed family and was fluent in four languages (German, Russian, Finnish, and Swedish); studied law for several years at the will of his parents but would have preferred to choose the fate of a literary creator (and bohemian life). This journey, to be treated as metaphorical and lasting altogether more than a year and a half, containing intersections of the Finnish and Lithuanian environment, leading to uplifts by approaching an imaginary goal, and sometimes – to sadness and confusion, unexpected euphoria again, and an equally unexpected interruption, is in the sight of this article. To explore Parland's correspondence with household, friends, and colleagues, the methods of descriptive, comparative, and content analysis will be used. Such approach will help to uncover the intersections that led to the choices he made to expand his creative and literary activity.

Parland best perceived and described his identity by moving away from one space and getting closer to another. Having identified his connection to local intercultural communities with his father's connection to cultures, he eventually realized that his space or place was in language. Surprisingly, the German language with a Swedish accent (even though, he created in impure Swedish), lifelike activities, and self-perception, gave Parland the essence of being “between” several cultures.

Keywords: Henry Parland, Helsinki, Kaunas, intersections, interculturality, interwar.

Ramūnas ČIČELIS
Vytauto Didžiojo universitetas

Vaizduotės gamyba Juliaus Kaupo literatūrinėse pasakose

Santrauka. Remiantis filosofo Ernsto Cassirerio mąstymo formų ir mąstytojo Wolfgango Iserio vaizduotės gamybos teorijomis, straipsnyje analizuojamas lietuvių išeivijos autoriaus Juliaus Kaupo pasakų rinkinys „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose“. Pagrindinis dėmesys tyrime skiriamas maginei, mitinei, religinei, meninei, egzistencinei ir santykinai mokslinei literatūrinio mąstymo formoms ir jų raiškai minėtame pasakų rinkinyje. Straipsnyje taip pat kalbama apie mąstymo epistemologiją, paradigmą ir metodologijas, kurios svarbios norint giliau ir turiningiau suprasti minėtų mąstymo formų raišką J. Kaupo pasakose. Straipsnio pabaigoje prieinama išvada, kad analizuotas pasakų rinkinys yra žmogaus prigimties, lietuvių pasaulio ir apskritai visos tikrovės gyvybingumo liudijimas. Skirtingai nei įprasta XX a. antrosios pusės socialinei ir politinei teorijai ir jos kritikai, J. Kaupas savo pasakų mąstymo formomis, jų funkcijomis formuoja ne vartojimo arba paklusnumo galiai vaizdinius, o humanistinę laisvę ir tiesą, gerį bei grožį teigiančią vaizduotę.

Raktažodžiai: Julius Kaupas, tarpukario Kaunas, literatūrinės pasakos, mąstymo formos, vaizduotės gamyba.

Šiame straipsnyje siekiama aptarti lietuvių DP kartos migranto, rašytojo Juliaus Kaupo literatūrinių pasakų rinkinį „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose“, analizuojant XX a. antroje pusėje Vakarų filosofų ir kitų humanitarinių mokslų tyrėjų bei menininkų plačiai diskutuotą vaizduotės gamybos procesą. Šio straipsnio metodologijai itin svarbūs yra XX a. pirmosios pusės vokiečių mąstytojo neokantininko Ernsto Cassirerio veikalas „Esė apie žmogų“ ir XX a. antrosios pusės filosofo Wolfgango Iserio knyga „Fiktyvumas ir įsivaizdavimas“.

Pasak W. Iserio, esminis vakarietiškosios vaizduotės traktavimo pagrindas yra teiginys, kad tai, ką matome, skaitome ir suvokiame, iš tiesų tik įsivaizduojame. W. Iseris padaro labai svarbią išvadą, kad egzistuoja vadinamasis teisingas įsivaizdavimas, kuris užtikrina žmogaus suvokinių atranką.¹ Remiantis britų sociologais Peteriu Bergeriu ir Thomasu Luckmannu, galima daryti prielaidą, kad teisingo įsivaizdavimo praktikos nuolat plečiasi, simbolinę kalbinį pasaulį papildant naujomis reikšmėmis, kurių vienas šaltinių yra literatūra bei kiti menai.² E. Cassireris pritardamas teigia, kad vaizduotę reguliuoja praktika ir komunikacija. Vaizduotę sudaro pojūčiai, simbolinės schemos ir mintys bei vaizdai. Iš visų schemų vokiečių filosofas ypač išskiria intelektines schemas: jų sąveika sukuria mąstymo formas, kurių nuolatinė genezė ir dinamika veda prie vaizduotės gamybos. Vaizduotės gamyba – tai procesas, kurio metu žmogaus mąstymo formos, veikiamos verbalinių ir vizualiųjų medijų, kuria struktūruotas reikšmes ir prasmes. Vaizduotės gamyba dažnai apibūdinama kaip standartizuojantis, masinę vaizduotę kuriantis modernybės ir postmodernybės kultūros veiksnys.

J. Kaupo pasakų rinkinio analizės uždaviniai yra susiję su mąstymo formų raiška: epistemologija, paradigmatica ir metodologijomis. Epistemologija – filosofijos disciplina, kuri vadinama pažinimo teorija. Literatūros moksle, kritikoje ir meniniuose tekstuose epistemologinė analizė kvestionuoja tai, kas parašyta, o pats meno kūrinys epistemologiškai dažniausiai turi fabulą. Paradigmos – toks intelektinis turinys, kuris užpildo mąstymo formas klausimais apie tai, kodėl taip parašyta, literatūros kūriniai suteikia kryptingą prasmę. Grožinės literatūros meninis metodas – tai kūrinio stilistinė raiška, kurią analizuojant keliamas klausimas, kaip parašytas vienas arba kitas kūrinys.³ Taigi, tyrimo uždaviniai – epistemologiniu, paradigminiu ir metodologiniu aspektais gilintis į J. Kaupo literatūrinės pasakas.

Anot E. Cassirerio, kuriant ir interpretuojant tekstą, veikia šešios mąstymo formos: maginė, mitinė, religinė, meninė, egzistencinė ir mokslinė. Tiriant literatūros kūrinį per teikiamą maginę mąstymo formą, dėmesys kreipiamas į įvairių, dažnai netikėtų, bet autoriaus sąmoningai į fabulą įtraukiamų turinio segmentų jungtis. Minimas vokiečių filosofas suformulavo tokį mitinės mąstymo formos apibrėžimą: mitai yra žmogui ir žmonijai reikalingi pasakojimai apie elgesio, vertybių, etinius ir kitokius pavyzdžius. Svarbu tai, kad mitas gali funkcionuoti kaip ištisinis tokio mąstymo pavyzdinis tekstas arba kaip kitokio žanro kūrinio autoriaus naudojama mąstymo forma. Religinė mąstymo forma, pasak E. Cassirerio, siejasi su transcendencijos poreikiu, leidžiančiu nujausti, kad egzistuoja kažkas anapus gyvenimo ir anapus literatūros kūrinio. Meninė mąstymo forma yra viena būdingiausių grožinėje literatūroje, ji leidžia meno kūrinio suvokėjui suprasti, o menininkui – kurti tai, kas yra unikalu ir sudaro estetines dermes. Egzistencinė mąstymo forma leidžia klausti ir ieškoti atsakymų, kodėl tikrovėje ir literatūros kūrinyje yra tai, kas yra. Mokslinis mąstymas, kiek jis būdingas rašytojui, įgalina naudoti įvairias semantines ir eksperimentines formas.⁴

¹ Iser, Wolfgang, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas: literatūros antropologijos perspektyvos*. Vilnius: Aidai, 2002, 155–215.

² Berger, Peter ir Luckmann, Thomas, *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.

³ Cassirer, Ernst, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. London: Yale University Press, 1966.

⁴ *Ibid.*

Taigi J. Kaupo pasakų rinkinio analizė straipsnyje struktūruojama, atskirai nagrinėjant kiekvienos mąstymo formų rūšies raišką kaip epistemologiją, paradigmą ir metodologiją.

Tyrimo hipotezė yra susijusi su klausimu, ar J. Kaupas savo mąstymu ir jo funkcijomis meniniuose tekstuose suformuoja ištisą vaizdų seriją, kuri leidžia teigti, kad taip buvo sukurta savitas XX a. vidurio lietuvių migrantų tėvynės sostinės Kauno bei pasaulio įsivaizdavimo variantas.

Iš ankstesnių J. Kaupo kūrybos ir jo pasakų tyrimų svarbiausia yra Laimutės Tidikytės monografija „Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba“. Joje dominuoja J. Kaupo literatūrinių pasakų žanrinė interpretacija, nustatant „Daktaro Kripštuko pragare“ vietą Europos ir lietuvių literatūroje.⁵ Reikšmingi yra ir įvairių autorių moksliniai straipsniai, paskelbti po 2020 m. Kaune, Vytauto Didžiojo universitete įvykusios mokslinės konferencijos, skirtos rašytojo šimtmečiui paminėti. Šiame straipsnyje analizuojant mąstymo formas J. Kaupo pasakose, pamatinė yra literatūrologės Aurelijos Mykolaitytės publikacija apie kultūros atmintį knygoje „Daktaras Kripštukas pragare“.⁶ Aptariant religinę J. Kaupo pasakų mąstymo formą, A. Mykolaitytės įžvalgos reikšmingai plečiamos. Šis tyrimas naujas ir aktualus todėl, kad iki šiol nebuvo bandymų minėto autoriaus literatūrinės pasakas analizuoti atskleidžiant esminę modernybės tendenciją – vis intensyvėjančią vaizduotės gamybą.

Maginė mąstymo forma

J. Kaupo literatūrinės pasakos – tai XX a. vidurio lietuvių literatūroje netikėtas ir naujas kūrinys, kuriame tai, kas išlikę lietuvių migrantų sąmonėje kaip idealusis prisiminimas, – tarpukario Lietuva, jos sostinė Kaunas ir kurortas Palanga, Krekenavos miestelis, – jungiama su anapusybės pasauliu, į kurį patenkama per įvairias laikinosios sostinės vietas, dažniausiai naudojant duris, laikrodžius ir kitokius šiapusinės tikrovės daiktus. Pasakoje „Daktaras Kripštukas pragare“ skaitytojui atskleidžiama tokia perėjimo į kitą tikrovės plotmę vieta – niūrus namas Gardino gatvėje, Kaune, su slaptomis durimis į rūsį. Pro jas daktaras Kripštukas patenka į pragarą:

Nepažįstamasis sustojo prie vieno niūraus namo Gardino gatvėje ir ėmė raustis kišenėse. Tai buvo aukštas raudonų plytų namas su žalvariniais virbais ant langų, matyt, visai negyvenamas. Svetys įkišo sidabrinį raktą į juodo medžio duris, ir jos girgždėdamos atsidarė.⁷

Toliau pasakojant apie šią viešnagę, svarbūs vietos atributai yra slenksčiai ir koridoriai, vedantys į paslaptinę anapusybės epicentrą, kuriame toliau plėtojamas pasakos

⁵ Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 98–110.

⁶ Mykolaitytė, Aurelija, „Kultūrinė atmintis Juliaus Kaupo literatūrinėse pasakose“, *Oikos* 1 (31) (2021), 119–126.

⁷ Kaupas, Julius, *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 22.

veiksmas. Ir šioje pasakoje, ir kituose rinkinio tekstuose esminis vietos vaidmuo priskiriamas Kauno rotušės aikštei – čia dažniausiai pereinama iš vienos tikrovės plotmės į kitą.

Kitas netikėtas maginis, epistemologinio mąstymo būdas J. Kaupo pasakose – tai kelionė laiku, reiškia kaip pasakų veiksmo laiko kėlimas į istorinius krikščionybės laikus arba į neseną, tačiau dabartyje jau neegzistuojančią arba apleistą tikrovę, nutrinant ribas tarp praeities ir dabarties. Tokia epistemologinė mąstymo forma J. Kaupui ir jo skaitytojams padeda įveikti migrantinę nostalgiją, pasakose sukuriant guodžiančią iliuziją, kad erdvė ir laikas labai dažnai žmogui nereiškia vien buvimo konkrečioje tikroje vietoje ir tik dabartyje. Pasakoje „Tuktuko burtų laikrodys“ pasakojama apie Trijų Karalių apsilankymą tarpukario Kaune po to, kai laikrodininkas Tuktukas pamiršta prisukti pagrindinį miesto laikrodį, kuriam sustojus, siužetinėje tarpukario dabartyje vyksta bibliniai įvykiai – apsilanko Trys Karaliai:

Rytietiškas karavanas gi išplūdo į gatvės vidurį. Pats pirmas jojo rūmų astrologas, užsimovęs ant galvos smailią burtininko kepurę, akylai stebėdamas auksinę žvaigždę pro žiūroną. Jam iš paskos, didingai siūbuodami, jojo turtingieji karaliai, o kiek atokiau – visa begalė garbiniuotų tarnų.⁸

Laikrodį pagaliau prisukus ir jam pradėjus veikti, grįžtama į tuometę dabartį, chronologinę laiką, kuris reiškia laiko nuoseklumą, o ne pasakoje perteikiamus šuolius arba tiesiog kelionę laiku. Tad J. Kaupas yra vienas pirmųjų XX amžiaus lietuvių literatūros autorių, sukūrusių ištisą prozinę paradigmą, kurios pagrindinė prasmė buvo skaitytojo atitraukimas nuo realybės ir alternatyvios tikrovės konstravimas bei kūryba.

Visa tai J. Kaupo literatūrinių pasakų rinkinyje reiškia kaip nuolatinis dviejų priešingų erdvės ir laiko plotmių oksimoronas. Pasakose nuolat vyksta realistiškai neįmanomi įvykiai, veikia personažai, kurie ne pasakos žanro kūriniuose būtų sunkiai įmanomi. Pasakoje „Šokoladinio kareiviuko širdis“ sukuriamas dar vienas oksimoronas: kepejui Tešlėnui įkepus į šokoladinį sausainį laikrodį, jis naktį atgyja ir imasi nekasdienių žygių: „Kareivėlio širdis ėmė plakt garsiau. Jis tyliai sužvangino cukriniu savo kardu ir, pašokęs ant šokoladinių kojų, ėmė neramiai dairytis mėlynom akim aplink.“⁹ Tradiciškai žmogaus buvimas gyvenamoje aplinkoje priešinamas anapusybei, dabartis – praeičiai. J. Kaupo pasakų naratorius šias priešybes sutaiko, kad sukurtų nepertrauktos, XX a. vidurio karo baisumų nesuardytos atminties vientisumo iliuziją, kuri literatūriškai labai paveiki skaitytojui.

Mitinė mąstymo forma

„Daktaras Kripštukas pragare“ yra savotiškas XX a. vidurio lietuvių išeivių mitinių pasakojimų rinkinys. Tai teigti leidžia pasakose nuolat pabrėžiama tarpukario Kauno visuomenės gyvenimo darna ir harmonija. Kiekvienas pasakose vaizduojamo kauniečio veiksmas yra susijęs su kitais socialio nariais, kuria jų bendrumą. Tai – savotiškas *literatūrinių*

⁸ *Ibid.*, 62.

⁹ *Ibid.*, 50.

ir socialinių atvirukų rinkinys, bylojantis apie tai, kad dar visai neseniai būta visuomenės, kuri gebėjo darniai gyventi ir sugyventi tiek tarpusavyje, tiek su fantastiniais anapusybės veikėjais. Itin didelis kauniečių bendrumas atskleidžiamas pasakoje „Kaip velnias Juoduodegis blogais keliais nuėjo“. Velniai Juoduodegiui pabėgus iš pragaro į Kauną, siužeto įvykiai vystosi taip, kad beveik kiekvienas miesto socialinis sluoksnis įgauna teisę pareikšti savo nuomonę apie iš pragaro priklydusį velnią Juoduodegį: policininkai, teisėjai, kepėjai, pirkėjai, valkatos ir kiti nustato vis kitokį savo santykį su nelabuoju:

Prie ilgų ažuolinių stalų grūdosi žmonės, apsiausti tabako dūmų, gėrė alų ir užkandžiavo, šnekėdamiesi ir uždami kaip bičių avilys. Tačiau vos tik velnias įžengė pro duris, visi ūmai nuščiuvo, tarsi žado netekę, ir įbedė į jį išgąsdintas akis.¹⁰

J. Kaupo mitiniai pasakojimai yra tiek tikri, kiek prakalbina kolektyvinę atmintį ir atlieka jungiamąją išeivių visuomenės funkciją. 1948-aisiais, kai pasakos buvo sukurtos, J. Kaupas galėjo turėti intenciją išsaugoti *prarastojo rojaus* viziją, pasakojimus, kurie, kaip tikėta, netrukus atgavus nepriklausomybę, jau tarnautų kaip vienas būdų atkurti visuomenę niūrioje pokario Lietuvoje. Patį pasakų rinkinio sukūrimą pasakotojas perteikia skaitytojams kaip radinį, paliktą pasakas į kroniką užrašiusio sniego senio, kuris atšilus orui tiesiog ištirpo: „...sėdėdavo sniego senis, nušviestas virpančios žvakės liepsnos, ir, suraukęs kaktą, rūpestingai vedė slaptąsias miesto kronikas.“¹¹ Šia metafora J. Kaupas ne tik literatūriškai įformina ir suteikia pretekstą pasakoti pasakas, bet ir akcentuoja tarpukario Kauno tikrovės ir visuomenės efemeriskumą: pasakų, arba kronikų, tikslumo ir teisingumo niekas negali patikrinti, todėl skaitytojui, pasak paties pasakotojo, belieka bent santykinai patikėti tuo, ką skaitys, versdamas knygos puslapius po „Įžangos žodžio“. Žvelgiant paradigmškai, J. Kaupo pasakų mitinis mąstymas turėjo ne vien paguodos, bet ir socialinio rekonstravimo potencialą.

Raiškos, arba meninio metodo, aspektu J. Kaupas buvo vienas iš nedaugelio pokario lietuvių autorių, sukūrusių tokius gyvus ir tarpusavyje bendraujančius personažus, pasakotojo charakteristikomis ir tarpusavio dialogais perteikiančius tai, kas specifiskai vadintina tarpukario kaunietišku: daugelis gerųjų, per laisvės laikotarpį įdiegtų vakarietiško viešosios elgsenos pavyzdžių J. Kaupo pasakose tampa idealizuojamo miesto menine raiška pasakų tekstuose. Socialinis jautrumas ir subtilus humanizmas skleidžiamas beveik kiekvienoje rinkinio pasakoje. Tekste „Studentas iš rudosios vaistinės“ vienas iš trijų studentų vaistininkų, vardu Karolis, pagaili jaunos merginos, kuri ateina nusipirkti vaistų tada, kai vaistinė vakare yra jau uždaroma: „Ech, Karoli, tu iš tiesų turi per jautrią širdį... – tarė vyriausias studentas.“¹² Panaši atjauta ir žmogiška kauniečių tarpusavio bendravimo šiluma perteikiama ir daugelyje kitų rinkinio pasakų. Susidaro įspūdis, kad tarpukario Kaune buvo tiesiog neįmanoma kas nors, ką vadintume nepasmerktu žiauriu, brutaliu, amoraliniu elgesiu.

¹⁰ *Ibid.*, 35.

¹¹ *Ibid.*, 7.

¹² *Ibid.*, 82.

Religinė mąstymo forma

J. Kaupo pasakos – tai nuolatinė transcendencijos ilgesio ir įvykstančio perėjimo į dvasių pasaulį pastanga ir įvykis. Pasakose nuolat dalyvauja tie personažai, kuriuos katalikybė ir judaizmas sieja su anapusybe: velniai, dvasios, sielos, prisikeliančios mirusieji. Dar daugiau – pasakose labai svarbų vaidmenį atlieka religinio mąstymo ištakų akcentavimas personažus ir skaitytoją nukeliant į gilios praeities laikus, kurie davė pradžią tam tikroms religinėms dogmoms arba tikėjimo aspektams. Pasakoje „Trys karaliai Kaune“ moksleiviai Kęstutis ir Viktoras žiemos viduryje pasakos veiksmo dėka gauna tiesioginių patvirtinimų, kad tai, ką, ruošdami pamokas, skaito savo tikybos vadovėliuose, yra tikra istorinė tiesa: „Iš tikybos vadovėlio į saloną plūdo keista minia. Pradžioje iš spalvoto paveikslėlio išlipo karūnuotas karalius, apsisiautęs raudonu žvaigždėtu apsiaustu, ir oriai nuėjo per knygos raides, mosuodamas skeptru.“¹³ Pagaliau pati svarbiausia J. Kaupo pasakų religinės mąstymo formos epistemologijos žymė – tai žmogaus mirtingumo įveikos vaizdavimas. Tekste „Pasaka apie arlekino meilę ir burtininką be vardo“, kaip ir kelse kitose pasakose, atgyja tie daiktai, kurie šiaip jau priklauso negyvųjų kategorijai: lėlė, juodasis arlekinas, švininiai kareivėliai ir kt.: „Didelė auksaplaukė lėlė, be žado miegojusi savo kėdelyje, atmerkė puikias mėlynas akis ir nustebusi apsižvalgė aplink. Ji nedrąsiai nušoko ant minkšto kilimo ir nubėgo per jį savo žvilgančiais bateliais.“¹⁴ Taip sukurama ištisa ir vėlgi gana nauja anuometėje lietuvių literatūroje religinio mąstymo paradigma, kuri skaitytojui svarbi tuo, kad padeda nugalėti žmogaus sudaiktinimą, Antrojo pasaulinio karo brutalumo, pažymėto naikinimu ir mirtimi, visuotinumą ir teigia amžinąją gyvybę, kuri nuo žmonijos tradicinės istorijos beveik nepriklauso. Tai – literatūrinis religinio mąstymo būdas, atveriantis ir patvirtinantis mirties kaip negalutinio žmogaus gyvenimo fakto prasmę. Amžinojo gyvenimo raiška J. Kaupo pasakose įgauna tokias formas, kurios įtvirtinamos personifikacijų ir metaforų, kaip šiaipusybės reiškinių reikšmių perkėlimo anapusiniams reiškiniams ir atvirkščiai, raiška. J. Kaupo „Pasakoje apie neramų žveją Silvestrą“ po smuklę klaidžioja ir tarsi vaikšto net muzikos garsai, jūrų žvaigždės plaukioja jūros vandenyje ir vyksta kiti kasdienei logikai nepavaidūs reiškiniai ir veiksmai. Tai, kas atrodė jau negyva, J. Kaupo pasakose yra pati gyvybė, o tai, kas gyva, lengvai miršta, tačiau šiam įvykiui nesuteikiama nei tragiško, nei gedulingo reikšmės niuanso.

Meninė mąstymo forma

Estetika, menas J. Kaupo pasakose – tai ir pačios tarpukario Kauno tikrovės, ir autoriaus sukurtų pasakų unikalumo liudijimas. Nebuvo ir nėra pasaulyje nei antro Kauno, nei J. Kaupo antrininko. Pačių pasakų epistemologinis meninis mąstymas yra pagrįstas žanro lietuvių literatūroje novatoriškumu – lietuvių skaitytojai iki XX a. vidurio buvo labiau įpratę prie folklorinių pasakų ir jų stilizacijų. J. Kaupo, kaip literatūrinių pasakų autoriaus, sumanymą galima gretinti tik su broliais Jonu ir Adolfu Mekais bei Nele Mazalaite,

¹³ *Ibid.*, 60.

¹⁴ *Ibid.*, 12.

kurie panašiu laikotarpiu irgi bandė atnaujinti lietuvių literatūrinės pasakos žanro meninį fondą. Pagrindinė J. Kaupo, kaip ir kitų trijų autorių, unikalumo ir meniškumo žymė, bruožas – tai tradicinių lietuvių folkloro pasakų drąši ir įvairiapusė interpretacija, kurią papildo individuali meninė išmonė. Tai – ir kitų literatūros tyrinėtojų (svarbios yra Laimutės Adomavičienės įžvalgos apie velnio, kaip personažo, funkcijas J. Kaupo pasakose¹⁵) aptartas ir analizuotas velnio personažo traktavimas, ir daugelis kitų personažų savybių, kurios folkloriniams veikėjų atitikmenims nebūdingos. Pasakoje „Kaip velnias Juoduodegis blogais keliais nuėjo“ velnias neturi jokių neigiamų savybių, jis yra ne pragaro, o Kauno gyventojas, kuriam rūpi integruotis į miesto gyvenimą: „Jis sakėsi tik vakar pirmą kartą į žemę atvykęs – ir visai ne žmonių gundyti.“¹⁶ L. Tidikytė monografijoje apie J. Kaupą konstatuoja, kad beveik neįmanoma tiksliai nustatyti, kiek pasakų autorius nutolsta nuo folkloro, – toks originalus ir novatoriškas yra rinkinys „Daktaras Kripštukas pragare“.¹⁷

Egzistencinė mąstymo forma

Skaitant ir analizuojant J. Kaupo literatūrinės pasakas, klaustina, kokia yra tarpukario Kauno, pačių pasakų tekstų, juose pavaizduoto gyvenimo ir paties autoriaus bei skaitytojų gyvenimo prasmė. Vienas svarbiausių šios prasmės aspektų, susijusių su bendrąja literatūros kūrinio funkcija, yra išlaisvinti skaitytojo sąmonę nuo konkretybės, realiųjų, kuriose gyvenama. Tai – pasakų skaitytojo eskapistų galimybė.

Pasakose gyvenimas ir tikrovė, kaip dažnai būna ir folklorinėse pasakose, yra nuolatinės gėrio ir blogio kovos laukas, kuriame pozityvioji pusė visada laimi. Pasakoje „Raudonbarzdžio žydo karoliai“ atskleidžiama ištisa moralinių nuostatų dinamika, kaip nusiikalsti linkęs vaikinys Martynas išgyvena vidinę blogio ir gėrio priešpriešą, iš pradžių su savo sėbrais apiplėšdamas žydą auksakalį, vėliau atgailaudamas ir grąžindamas pagrobtus deimantų karolius, o vėliau vėl bandydamas juos pavogti. Šiame tekste pasakotojas atskleidžia universalią žmogiškąją tiesą, bylojančią, kad dėl gerų tikslų daromas blogas veiksmas visgi yra nepateisinamas. J. Kaupas savo pasakų rinkiniu papildo tą lietuvių ir pasaulio literatūros paradigmą, kurioje šviesa, religinis ir dorinis, etinis pradas visada laimi. Pastebima tai, kad J. Kaupas beveik nekuria neigiamų veikėjų. Rinkinyje netgi esama tokių pasakų, kurių visi veikėjai būtų priskiriami teigiamiems personažams. Tais atvejais, kai pasakose dalyvauja blogio jėgos, jos vaizduojamos kaip menkos, komiškos, keliančios šypsnį ir net įgaunančios teigiamų bruožų. Pasakoje „Šokoladinio kareiviuko širdis“ vaizduojama, kaip riterio bruožų turintis atgijęs šokoladinis kareivėlis kovoja su pelėmis, kurios yra tokios niekingos, kad net akimirkai patikėti jų, kaip blogio atstovių, viršenybe neįmanoma. Pasakos pabaigoje blogiosios pelės yra nesunkiai nugalimos ir triumfuoja gėris:

¹⁵ Adomavičienė, Laimutė, „Velnias Rudolfo Blaumanio ir Juliaus Kaupo pasakose“, *Oikos* 1 (31) (2021), 132–135.

¹⁶ Kaupas, *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*, 38.

¹⁷ Tidikytė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*, 107.

Bematant artimiausios pelės galva, šiurpiai bildėdama, nusirito ant grindų. Likusios gi tiktai sucypė ir puolė kareivėlį – tačiau narsioje kareivėlio krūtinėje plakė ne bet kokia širdis! Jis tik švaistėsi kalaviju į visas puses, šūkavo, drąsindamas arklį, ir naikino pilkųjų pelių eiles.¹⁸

Neretai pasakotojas teigia, kad netgi bet koks blogis turi galių ilgai nūvirsti gėriu. J. Kaupui pasakose egzistenciškai svarbu įtvirtinti tokią tikrovę, kurioje gėris visada laimi.

Mokslinės mąstymo formos galimybės

J. Kaupo pasakos, suprantama, nėra mokslo veikalas, tačiau turi tam tikrų ypatybių, kurios byloja apie aptariamų tekstų eksperimentinį pobūdį. Pasakų personažai J. Kaupui nėra mokslinės arba tiesiog vadinamosios *sveiko proto*, praktinės realybės patvirtinimas. Atvirkščiai, pasakų naratorius kalba apie tokius veikėjus ir patys personažai veikia taip, kad nuolat paneigia, mažų mažiausia, fizikos ir chemijos mokslų tiesas, dėsnius, aksiomas. Pasakoje „Studentas iš rudosios vaistinės“ vaistininkas Karolis, maišydamas skystį, skirtą pirkėjai Virgilijai, pajunta magišką šios mikstūros galią, kuri beveik prilyginama meilės eliksyrui:

Atsargiai, kaip ir visada, jis ėmė pilti skystį į bonkutę, bet vos tik pirmi jo lašai palietė verdančius vaistus, skystimas sušnypštė, ir iš stiklo pakilo rausvi garai, pilni svaiginančio rožių kvapo. Nustebęs studentas pajuto karštą virpesį, nutekėjusį nuo rankos, laikiusios bonką, iki pat širdies, ir jo širdis ėmė svaigti.¹⁹

Pasakoje „Raganų puota Kalnų gatvėje“ ir vėl dalyvauja anapusinio pasaulio personažai – raganos, skraidančios ant šluotų ir kitais magiškais, fizikos dėsnius paneigiančiais būdais trikdančios kauniečių gyvenimą:

Tuoju po kalbos raganos klegėdamos sušoko ant suolų ir iškėlė taures, padirbtas iš arbūzo žievės su kiaulių blauzdikaulių kotois, ir taip smarkiai sudaužė jas, kad net burbuliuojantis juodas gėrimas ėmė laistytis ant žemės. Raganos nurijo jį užsimerkusios, ir joms iš gerklės ėmė rūkti juodi dūmai.²⁰

Tokios pasakos ypatybės tiesiogiai, bet ne itin unikaliai, yra nulemtos paties tekstų žanro – pasaka nėra realistinis meninis tekstas, kurio siužetas ir veikėjų veiksmai būtų pagrįsti įprastine šio pasaulio logika. J. Kaupo pasakų tekstai skaitytoją verčia klausti, kokia yra šių realybės deviacijų prasmė. Atsakas į šį klausimą slypi jau net ne gyvenimo arba anapusių prasmės apibrėžimuose, o apskritai visos labai plačios pasakų realybės pagrinduose, kurie yra intertekstiškai susiję su viduramžių religinėmis praktikomis, alchemija bei kitokiais dvasiniais ir fiziniais eksperimentais. Aišku tai, kad J. Kaupo pasakų kraštutinis eksperimentiškumas yra labai drąsus anumečio pasaulio žiaurumo ir prievartos kontekste

¹⁸ Kaupas, *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*, 55.

¹⁹ *Ibid.*, 83.

²⁰ *Ibid.*, 152.

absoliučios gyvybės ir gyvybingumo teigimas. J. Kaupo pasakos – tai XX a. vidurio europiečio švelnus, neoromantiškas ir kartu radikalus planetos ir žmogaus pasaulio tvarumo bylojimas.

Išvados

XX a. antrosios pusės Vakarų filosofijoje vaizduotės gamyba paprastai būdavo įvardijama ir aptariama, analizuojama kaip neigiamas reiškiny, nes vaizduotė tampa užgrobiama ideologinių ir vartojimo visuomenės tikslų, kurie neatsiejami nuo modernybės mąstymo, tačiau turi neigiamų pasekmių žmogaus individualumui, vertybėms ir elgsenai. J. Kaupas pasakų rinkinyje „Daktaras Kripštukas pragare“ skaitytojui įteigia teigiamai konotuotus vaizdinius, kurie vaizduotę veikia ir kaip unikalios patirties dokumentas, ir kaip lietuvių migrantų bendruomenę telkiantis veiksnys, kuriantis savitas, unikalias mąstymo formas, per kurių raišką literatūriniame tekste suformuojama vaizdinija, ir siužetiniu, fabulos konkretumu, ir idėjų vertėmis paveikianti skaitytojų valią per jų vaizduotę. „Daktaras Kripštukas pragare“ nėra vien nostalgijos okupuotai tėvynei persmelkti tekstai, nes jais pratęsiama Lietuvos, Kauno, Palangos, Krekenavos visuomenės, konkrečių žmonių simbolinė gyvybė net tada, kai visa, kas vaizduojama pasakose, yra išgalvota arba dėl karo ir okupacijos jau negrįžtamai žlugę. J. Kaupas skaitytojus paskatina patikėti dvejopa pasaka: pačiais literatūros tekstais ir tuo, kad tarpukaris kalbiniu, simboliniu aspektu vis dar gyvas ir tebesitęsia. „Daktaras Kripštukas pragare“ yra vienas svarbiausių XX a. vidurio lietuvių migrantų kūrinių, kuriame atskleidžiamos ir literatūriškai, ir filosofškai ano meto lietuviams naujos pasaulio mąstymo formų jungtys, įgalinančios vaizduotės gamybą. Tų jungčių prasmė, kaip aiškėja atlikus analizę, yra pačios žmogaus prigimties ir planetos gyvybingumo liudijimas.

Literatūra

- Adomavičienė, Laimutė, „Velnius Rudolfo Blaumanio ir Juliaus Kaupo pasakose“, *Oikos* 1 (31) (2021), 127–136.
- Berger, Peter ir Luckmann, Thomas, *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Cassirer, Ernst, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. London: Yale University Press, 1966.
- Iser, Wolfgang, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas: literatūros antropologijos perspektyvos*. Vilnius: Aidai, 2002.
- Kaupas, Julius, *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Mykolaitytė, Aurelija, „Kultūrinė atmintis Juliaus Kaupo literatūrinėse pasakose“, *Oikos* 1 (31) (2021), 119–126.
- Tidikytė, Laimutė, *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

PRODUCTION OF IMAGINATION IN THE FAIRY TALES OF JULIUS KAUPAS

Summary. The article analyses a collection of fairy tales “Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose” (“Doctor Kripštukas in Hell and Other No Less Interesting Fairy Tales Written in the Secret Chronicles of Kaunas”) by the Lithuanian emigre author Julius Kaupas, on the basis of Ernst Cassirer’s forms of thinking and Wolfgang Iser’s production of imagination theories. The research focuses on the magical, mythical, religious, artistic, existential, and conditionally scientific forms of literary thinking and their expression in the collection of tales. The paper also discusses the epistemology, paradigmatics, and methodologies of thinking, which are important for a deeper and richer understanding of the realisation of the above-mentioned forms of thinking in Kaupas’s tales. The article concludes by stating that the analysed collection of fairy tales is a testimony to human nature, the vitality of the Lithuanian world, and the reality in general. Unlike the usual social and political theory of the second half of the 20th century and its criticism, the forms of thought and their functions in Kaupas’s fairy tales do not form the images of consumerism or obedience to power, but rather a humanistic imagination that affirms freedom and the truth, the good and the beautiful.

Keywords: Julius Kaupas, interwar Kaunas, fairy tales, forms of thought, production of imagination.

Kristina TUTLYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Baladės žanro schema kaip rašymo forma: Icchoko Mero „Ant ko laikosi pasaulis“

Santrauka. Straipsnyje, teoriniu instrumentu pasitelkus kognityvinę poetiką, analizuojama žanrinio hibridiškumo problema Icchoko Mero romane-baladėje „Ant ko laikosi pasaulis“. Remiantis literatūrologo Peterio Stockwello mintimis ir žanrą suvokiant kaip schemą, pagal kurią konstruojamas pasakojimas apimant laiko, vietos, kalbėtojo ir jo santykio su kitais pateikimą, formaliuosius naratyvo aspektus, aiškinamasi, kaip įtrauktas baladės hipožanras perkeičia romano kaip prozos teksto schemą. Bene ryškiausiai I. Mero įtrauktas baladiškumas skleidžiasi naudojamais tautosakos motyvais – pasikartojančiais liepų ir alyvų vaizdiniais, santykių ir suvokimo deiksės rodo, kad Veronika savo gyvenimą suvokia lygindamasi su liepa. Ši paralelė išryškina du esminius jos vaidmenis (moterį-mylimąją ir moterį-motiną), kaip būdinga baladei, abu neišsipildžiusius. Laikas, vieta romane taip pat pateikiami baladiškai: nors siužetas vystomas skaudžiausių XX a. vidurio istorinių įvykių kontekste, teksto centre – mažo žmogaus likimas, vaizduojamas kuriant dramatišką, baugią, skaudžią atmosferą ir nuotaiką. Kaip trečias hipožanras įtraukti teismo protokolai dar labiau išplečia romano žanro ribas ir leidžia akcentuoti kaltės, atgailos, nusikaltimo ir bausmės temas. Tekstine deikse apimami naratyvo ypatumai rodo, kad epizodai konstruojami pagal baladišką principą *in media res*, vartojami trumpi, kelių žodžių sakiniai, lakoniškos pastraipos, vietomis vizualiai primenančios poetinį tekstą. Kitaip nei įprastame proziniam tekste, čia svarbus tampa atskiro žodžio skambesys, vaizdinių, frazių pasikartojimai, leitmotyvai. Trumpi sakiniai verčia stabčioti ir tekstą analizuoti kaip poetinį, gilintis į vaizdinių semantiką. Sukurta trijų žanrų struktūra maksimaliai įdarbina ir kartu provokuoja skaitytoją. I. Mero tekstas išlieka universalus, geba kalbėti ir dabartiniams skaitytojams.

Raktažodžiai: žanrinis hibridiškumas, romanas-baladė, kognityvinė poetika, Icchokas Meras.

Žydų kilmės lietuvių rašytojas Icchokas Meras (1934–2014) kūrybinį kelią pradėjo dar gi-
liu sovietmečiu ir nuo pirmųjų tekstų, ypač romanų „Lygiosios trunksa akimirka“ (1963),
„Ant ko laikosi pasaulis“ (1965), „Mėnulio savaitė“ (1971), užsiangažavo kaip savitas, no-
vatoriškas kalbamojo laikotarpio rašytojas. Kaip teigė Vytautas Kubilius, I. Meras

<...> toliausiai nuėjo, modernindamas lietuvių romano struktūrą: kone kiekviename epizode keičiasi veiksmo erdvė ir laikas, <...> kompozicija grindžiama ritminiais atskirų epizodų, detalių, sakinių pakartojimais, kurie neretai pereina į dramatinę aukšto tono retoriką.¹

Akcentuojamos ir I. Mero novelių formos:

Mero eliminavimas² iš mūsų literatūros lauko arba nepakankamai nuoseklus jo pasiekimų akcentavimas 7-ajame dešimtmetyje buvo nuostolingas. Jeigu Mero pamokos būtų geriau įsisąmonintos, lietuvių novelė būtų greičiau kračiusis tokių ydų kaip struktūros tižlumas, kaimietiškas mentaliteto uždaramas, buitinis natūralizmas, aprašomojo elemento perviršis ir pan.³

Remiantis literatūrologų mintimis atrodytų, kad daugiasluoksniuose, semantinio gylio sklidiniuose I. Mero tekstuose įdomu pirmiausia gilintis į modernias pasakojimo struktūras, rašymo formas, pasitelktas kalbėti apie didžiausias XX a. istorines tragedijas, individo likimą, žmogiškąsias egzistencines temas ir vertybes.

Kalbėdami apie I. Mero tekstų poetikos specifiką, nemažai literatūrologų mini rašytojo prozai būdingus poetinės kalbos elementus, fragmentiškumą, dėmesį mažo žmogaus vidiniam pasauliui, įgaunančiam alegorinį pobūdį. Čia, panašiai kaip poetiniuose tekstuose, itin svarbus tampa tam tikrų žodžių, frazių arba epizodų pasikartojimas, ritmika, žodžio skambumas, tad I. Mero tekstams apibūdinti tiktų V. Kubiliaus jau sovietmečio pabaigoje (1986) suformuluotas lyriškos prozos konceptas⁴. Reikėtų pažymėti, kad lyrizmas lietuvių prozoje radosi dar prieš I. Merui ėmus aktyviau kurti ir publikuoti tekstus, tačiau, pasak Jūratės Sprindytės, lyrizmo tendencija tapo vienu lietuvių prozos atsinaujinimo būdų po stalinistinio laikotarpio: „Po Stalino asmenybės kulto metais įsigalėjusių oficialių santykių, schematiškų charakterių imta gręžtis į žmogų kaip suverenią būtybę, turinčią egzistencinių problemų, turtingą intymų jausmų pasaulį.“⁵ Be to, socialistinio realizmo kanone, ypač jo įtvirtinimo pradžioje, dominavo stambieji žanrai: epopėjos, didelės apimties romanai, ne pavieniai eilėraščiai, o poemos⁶. Šiame kontekste I. Mero ir kitų *tyliųjų modernistų* rašoma

¹ Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1996, 590.

² 1972 m. I. Meras emigravo į Izraelį, todėl jo knygos buvo pašalintos iš bibliotekų, sovietų okupuotoje Lietuvoje rašytojas buvo tarsi išbrauktas iš literatūros konteksto.

³ Sprindytė, Jūratė, *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 145.

⁴ Lyriškoje prozoje atsiskaido detalus siužeto, ryškėja fragmentiškumas, išsamių, tiesioginių personažų, aplinkos, įvykių aprašymus, horizontalų pasakotojo žvilgsnį keičia pasikartojantys leitmotyvai, simboliai. Priežasties ir pasekmės ryšys, pagal kurį tradiciniame romane žodžiai jungiami į pastraipas, nebėra pats svarbiausias. Tokiuose tekstuose siekiama, kad kiekviena pastraipa būtų užbaigta kaip eilėraščio strofa, turėtų „savą emocinį krūvį“, juose būtų atkartojami simboliai, o ne smulkiai pasakojama, kas vyksta: „Proza pristabdo masyvų sakinių srautą, kad įsiklausytų į atskiros žodžio skambesį <...>. Proza mokosi ne tik išsakyti prasmes, bet ir jas sugestijuoti.“ (Kubilius, 1986, 77). Melodingumas, pauzė tampa semantikos kūrimo priemonėmis, vyrauja metaforiniai vaizdiniai, kuriuos, kaip ir poezijoje, reikia dekoduoti (Kubilius, 1986, 77).

⁵ Sprindytė, Jūratė, *Lyrizmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje*. Vilnius: Vaga, 1989, 18.

⁶ Satkauskytė, Dalia, „Socialistinis realizmas“, in *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, sud. A. Kalėda, R. Kmita, D. Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 222.

proza, kurią J. Sprindytė apibūdino kaip „mažuosius romanus“⁷, jau savaime tampa priešprieša ideologiniams reikalavimams: 1960–1980 m. I. Mero, Birutės Baltrušaitytės, Sauliaus Šaltenio, Juozo Apučio kurti tekstai „<...> skatino subjekto laisvėjimą ir „normalesnės“ literatūros radimąsi“⁸. Užuoat rašęs epopėjinį, socialistinio realizmo kanoną atitinkantį romaną, I. Meras, kaip ir kiti *tylieji modernistai*, pasirenka fragmentišką, keliasluoksnią, poetinių simbolių ir vaizdinių prisodrintą pasakojimą, suteikęs naujų prozos atsinaujinimo inspiracijų sovietmečio literatūrai. Polinkis žaisti tekstų forma, ieškoti savitų struktūrinių modelių, alegorizuoti kuriamą pasakojimą justsi kone visuose I. Mero romanuose⁹. Hibridinių rašymo formų kontekste įdomus atrodo tekstas „Ant ko laikosi pasaulis“ – čia jau paantraštėje atvirai deklaruojamas žanrinis hibridiškumas ir tarsi įtvirtinamas lyrinės prozos konceptas: paantraštė „romanas-baladė“ nurodo, kad kuriamas pusiau poetinis, pusiau prozinis tekstas. Tad šiame straipsnyje, tiriant žanrų hibridiškumo temą, minėtas I. Mero tekstas ir pasirenkamas kaip šaltinis, keliant probleminį klausimą, ką prozos tekstui suteikia baladės hipožanras¹⁰.

I. Mero romanui-baladei atsirakinti pagrindiniu metodiniu instrumentu pasirenkama kognityvinė poetika, konkrečiau – anglų mokslininko Peterio Stockwello formuluojami ir apibūrinami kognityvinės deiksės ir schemų teorijos konceptai. Kadangi atkreipiamas dėmesys į formaliuosius teksto elementus ir būdus, kaip skaitytojas sugeneruoja teksto reikšmę, kognityvinė poetika atrodo tinkama teorinė prieiga bandant užčiuopti hibridinės struktūros tekstų poveikį skaitytojui.

⁷ Mokslininkė teigia, kad mažasis romanas (angl. *small novel*) kaip literatūrinė forma panašiu metu (1960–1980 m.) iškilo lietuvių, latvių ir estų literatūroje. Struktūriniai šios formos bruožai: „baladiškumo elementai, metafora, mitiniai ir bibliniai motyvai, intertekstualumas ir muzikalumas“ (Sprindytė, 2011, 83). Svarbu tai, kad baladiškumo elementą J. Sprindytė laiko neatsiejamu nuo „mažojo romano“ koncepcijos: „Nedidelis personažų skaičius ir intensyvus, net desperatiškas konfliktas tarp jų yra tipinis mažojo romano bruožas. Kadangi konflikto baigtis dažniausiai tragiška, nenuostabu, kad mažasis romanas genetiškai artimas baladei būtent dėl struktūrinio trumpumo, cikliško pobūdžio, minimalaus naratyvo ir tragiškos pabaigos.“ (Sprindytė, 2011, 86).

⁸ Sprindytė, Jūratė, „The Symbolic Capital of Ideologically Untainted Writers: Estonian, Latvian, and Lithuanian Small Novels“, in *Baltic Memory. Processes of Modernisation in Lithuanian, Latvian and Estonian Literature of the Soviet Period*, sud. E. Baliutytė, D. Mitaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 83.

⁹ Romane „Lygiosios trunka akimirka“ (1963) struktūrinėmis dominantėmis pasirenkama šachmatų partija ir perkuriamas biblinis Abraomo (tėvo, aukojančio savo vaikus) siužetas; „Mėnulio savaitė“ (1971) primena koliažą, kuriame fikcinių personažų istorija pasakojama pramaišiu su cituojamais radijo, naujienų agentūrų, laikraščių pranešimais apie įvykius pasaulyje, protokolais iš teismo, kuriame teisiama nacių nusikaltimus vykdęs asmuo, gausiomis citatomis ir intertekstais iš pasaulinės literatūros kūrinių ir pan.; sovietų okupuotoje Lietuvoje atskira knyga taip ir neišleistame „Stripitize“ percituojamos ir perkuriamos tų pačių veiksmų sekos, kol naratyvas ima priminti fantasmagorišką sapną, iš kurio protagonistas negali pabusti; „Saroje“, pasitelkus lakonišką kalbėjimą, talpius poetinius simbolius, ryškius, kontrastuojančius vaizdinius, erotiškumo motyvus, Saros likimas tampa alegoriniu Izraelio žemės ir žydų tautos apmąstymu.

¹⁰ Analizuodamos hibridinių žanrų tekstus, portugalų mokslininkės Maria Antonia Coutinho ir Florencia Miranda vartoja „hiperžanro“ ir „hipožanro“ sąvokas: „Kitaip sakant, tam tikras tekstas, įrašytas į tam tikrą žanrą, intertekstualiai remiasi bruožais, susijusiais su kitais atskirais žanrais. <...> [t]ekstui suteikiamas žanras yra „sankaupa“, veikianti kaip hiperžanras, o „kviestiniai“ žanrai sudaro tai, ką galėtume pavadinti hipožanrais. Todėl sukuriamas ryšys yra dominantinis, nes hipožanrai integruojami tam tikru būdu, kad tarnautų hiperžanro interesams.“ (Coutinho, Maria Antonia ir Miranda, Florencia, „To Describe Genres: Problems and Strategies“, in *Genre in a Changing World*, eds. Ch. Bazerman, A. Bonini, D. Figueiredo. Colorado: The WAC Clearinghouse and Parlor Press, 2009, 43–44, žiūrėta 2023 rugpjūčio 9, <https://wac.colostate.edu/books/genre/genre.pdf>).

Teorinės prieigos: kognityvinės poetikos aspektai ir baladės žanro parametrai

Kaip teigia P. Stockwellas, pačiu elementariausiu būdu kognityvinė poetika galėtų būti apibūdinama kaip mokslas apie literatūros skaitymą: kognityvinis šio metodo sandas žymi, kad analizuojami mentaliniai procesai, vykstantys tada, kai žmogus skaito tekstą, o poetikos sandas aktualizuoja literatūros meno (angl. *craft of literature*) analizę¹¹. Kognityvinei poetikai itin svarbus autoriaus, teksto ir skaitytojo ryšys: kadangi ši mokslo sritis įprastą literatūrinį skaitymą praplečia tiek psichologiniu, tiek lingvistiniu lygmeniu, į tekstą žvelgiant iš kognityvinės poetikos pozicijų randasi galimybė iš esmės aptarti, išanalizuoti patį interpretacijos procesą, nepriklausomai nuo to, ar tai – autoriaus pateikta pasaulio versija, ar skaitytojo sugeneruota prieiga prie tos versijos, ir paaiškinti, kokie teksto elementai nulemia, kad tekstas gali būti interpretuojamas tam tikru būdu.

Schemų teorija. Straipsnyje telkiantis į hibridinio žanro ypatumus, svarbi P. Stockwello schemų teorija (angl. *schema theory*). Pasak mokslininko, schema (angl. *schema*) – literatūrinio teksto konstravimo būdas, apimantis žanro kanoną, pasikartojančius fikcinius epizodus, stereotipuotą personažų elgesį, scenarijus ir kt.¹² Su sąvoka „schema“ galima susidurti gilinantis į žanrų teorijos šalininkų teiginius – žanras čia suprantamas kaip tam tikrai grupei tekstų bendra schema, saviti rėmai, pagal kuriuos tekstas konstruojamas: „<...> svarbiausia, žanrai suteikia rėmus, kuriuose tekstai yra rašomi ir interpretuojami“¹³; žanras – tai „<...> konkreti teksto forma, pasirenkama tam tikrų rašytojų ir skaitytojų, turinti savitas temas, rašymo būdą, stilių, todėl priklauso nuo aplinkybių ir kontroliuoja rašymo būdą, nulemia skaitytojų lūkesčius.“¹⁴ Kitaip tariant, žanro žinojimas leidžia skaitytojui projektuoti tam tikrus lūkesčius, kaip vystysis naratyvas, kokie stilistiniai arba teminiai aspektai bus išryškinami, kokios pabaigos tikėtis ir pan. Žanras tampa schema, pagal kurią tekstas modeliuojamas, ir rašytojas gali jos paisyti arba savitais būdais ją atnaujinti.

Kognityvinės deiksės samprata. Kadangi žanras suvokiamas kaip būdingų ypatybių rinkinys, konkrečiam tekstui jis suteikia atitinkamą stilistiką, naratyvo eigą, gali nulemti kalbėtoją, veiksmo laiką, vietą ir pan. Hibridinių žanrų tekstų atvejais aktyvuojamos kelios skirtingos žanrinės schemos, todėl kiltų prielaida, kad tokio pobūdžio tekstai iš skaitytojo reikalaus papildomų mentalinių pastangų. Tikėtina, kad hibridinio žanro tekste bus maišomi skirtingo pobūdžio kalbėtojai, erdvės, laikai, pasakojimo stilistika ir pan. Šiuos esminius naratyvo komponentus apima kognityvinės deiksės kategorija, tad, bandant aiškintis, kuo baladės hipožanro elementai perkeičia tradicinio realistinio romano schemą, atrodo pravartu atsigręžti į P. Stockwello siūlomą kognityvinės deiksės teoriją. Kognityvinė deiksė (angl. *cognitive deixis*) – tai tekste esantys kalbos elementai, leidžiantys įk kontekstinti prasmę, t. y. nurodyti kalbėtoją, jo buvimo vietą ir laiką, santykį su socialine aplinka ir kitais

¹¹ Stockwell, Peter, *Cognitive Poetics. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2002, 1.

¹² *Ibid.*

¹³ Chandler, Daniel, “An Introduction to Genre Theory”, *Aberystwyth University*, 1997, 5, žiūrėta 2023 rugpjūčio 9, http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/intgenre/chandler_genre_theory.pdf.

¹⁴ Hodges, Robert ir Kress, Gunther, *Social Semiotics*. Cambridge: Polity, 1988, 7, cit. iš Chandler, “An Introduction to Genre Theory”, 1997, 6.

naratyvo veikėjais, taip pat teksto elementus ir kompozicines ypatybes¹⁵. P. Stockwellas skiria šias deiksių rūšis:

- suvokimo (angl. *perceptual*) – pasakymai, leidžiantys tekste identifikuoti suvokiančius dalyvius, pristatyti poetinius ir literatūrinius „balsus“ (reiškiama asmeniniais arba apibendrinamaisiais įvardžiais, vardais, mentalinių būsenų įvardijimais („galvoja“, „tiki“));
- vietos (angl. *spatial*) – pasakymai, kuriais apibūdinama kalbėtojo erdvė, vieta, aplinka (vietos prieveiksmai, vietininkas, judėjimo veiksmažodžiai ir kt.);
- laiko (angl. *temporal*) – pasakymai, kuriais kalbėtojas apibūdinamas laike;
- santykių (angl. *relational*) – pasakymai, iš kurių aiškėja kalbėtojo socialinis vaidmuo, amžius, lytis, giminystės ryšiai, profesija ir pan. aplinkybės, formuojančios kalbėtojo turimą suvokimą – nuomonę, požiūrį, vartojamą diskursą;
- tekstinė (angl. *textual*) – pasakymai, išryškinantys kūrinio tekstualumą: pavadinimas, antraštės, skyrių pavadinimai, epigramos, rašymas pastraipomis ir kt., taip pat pasakymai, nurodantys į patį tekstą arba jo kūrimą, pasakotojo (autorius) sprendimus;
- kompozicinė (angl. *compositional*) – elementai, nurodantys žanrinį teksto tipą skaitytojams, turintiems reikiamą literatūrinę kompetenciją.

Baladės žanro parametrai. Suvokiant žanrą kaip schemą, suteikiančią formą rašymui, atrodytų pravartu pažymėti keletą svarbiausių baladės charakteristikų. Bene žymiausiu lietuvių literatūrinės baladės tyrėju būtų galima laikyti Aleksandrą Žalį, 1988 m. parengusį monografiją „Lietuvių literatūrinė baladė“. Literatūrinės baladės ištakas – liaudies baladė – itin tyrinėjo Pranė Jokimaitienė¹⁶, Modesta Liugaitė-Černiauskienė¹⁷, Leonardas Sauka¹⁸. Apibendrinant šių tyrėjų teiginius ir tyrimus, išskirtini pagrindiniai, charakteringiausi baladės žanro elementai: vienas tragiškas įvykis, istorinių įvykių ir mito plotmės jungtis, gamtinio ir antgamtinio pasaulių susidūrimas, tautosakos ir mitologijos elementai, tragiškos meilės ir žmogaus likimo tema. Mitinio ir istorinio, chronologinio laiko jungtis nulemia, kad baladiškas pasaulėvaizdis, įprasminamas laiko, vietos deiksėmis, kuria šturpią, dramatišką, tragišką teksto atmosferą. Baladiškas herojus, kurio tekstinė raida apimama suvokimo ir santykių deiksėmis, yra ryškus, valdomas ne proto balso, o jausmų ir aistrų, nusižengia gyvenamojo pasaulio dėsniams ir dėl to griežtai nubaudžiamas. Kalbant apie formaliuosius baladės žanro aspektus, apimamus tekutine ir kompozicine deiksėmis, jai, kaip poezijos žanrui, būdinga savita struktūra: „[b]aladėje naudojamas poetinio vaizdavimo būdas, paremtas montažo principu, siužetas dėstomas ne kaip nuosekli įvykių grandinė su didesniais ar mažesniais aprašymais, bet kaip greitų veiksmo akimirkų, epizodų,

¹⁵ Stockwell, *Cognitive Poetics. An Introduction*, 41.

¹⁶ Jokimaitienė, Pranė, „Lietuvių liaudies baladė“, in *Literatūra ir kalba*, sud. K. Aleksynas, K. Grigas, A. Jonynas, L. Sauka. Vilnius: Vaga, 1968, 297–350.

¹⁷ Liugaitė-Černiauskienė, Modesta, „Baladė apie baudžiamą dukterį: interpretavimo perspektyva“, *Tautosakos darbai* 48 (2014), 11–28; Liugaitė-Černiauskienė, Modesta, „Baladės sakytinėje ir rašytinėje spaudoje: tyrinėjimų retrospektyva“, *Tautosakos darbai* 55 (2018), 13–35.

¹⁸ Sauka, Leonardas, „Baladė“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 473.

momentų serija¹⁹, be to, veiksmas dažniausiai pradedamas *in media res* situacijoje. Kitaip sakant, baladėje nesiekama pasaulio pilnumos vaizdo, daug svarbiau išskirti esminius įvykių elementus, dramatiškiausius epizodus, kurių svarba pabrėžiama įvaizdžių, simbolių, motyvų pakartojimais ir refrenais, pasakojimui būdingas kompozicinis glaustumas, fragmentiškumas, menkas dėmesys skiriamas įvykiams detalizuoti, peizažui aprašyti. Turint omenyje šiuos baladės žanro schemas, kaip rašymo formos, bruožus, būtų galima daryti prielaidą, kad baladės forma tampa būdu kurti lakonišką, metaforizuotą, fragmentišką pasakojimą, kuriame nebereikia visko išsamiai aprašyti, į skaitytojo dėmesio centrą iškeliami detalė, atskirtas vaizdinys, simbolis, todėl tam tikra prasme apsunkinamas teksto suvokimas, skaitytojas priverčiamas ne pasyviai sekti tekstą, o nuolat imtis interpretuoti, kad būtų užpildyti palikti naratyviniai plyšiai. Kartu paantraštė „romanas-baladė“ tampa tam tikra provokacija, nes toks hibridinis žanrinis darinys skaitytojo mentalinėje erdvėje aktyvuoja dviejų žanrų schemas.

Tautosakos motyvai ir suvokimo bei laiko deiksės: moters-motinos ir moters-mylimosios vaidmenys

Vienas ryškiausių iš baladės atėjusių kūrinių „Ant ko laikosi pasaulis“ bruožų – tautosakos motyvų panaudojimas. Iš folkloro perimti liepų ir alyvų vaizdiniai tampa vienais svarbiausių epizodus jungiančių leitmotyvų, o jų semantika gali būti atsirakinama išsamiau pasigilinus į laiko, santykių ir suvokimo deikusių ypatumus. Šiame tekste suvokimo ir santykių deiksės, kuriomis įvardijamas kalbėtojas bei jo atliekami socialiniai vaidmenys, neatsiejamos nuo tautosakos motyvų. Du esminiai Veronikos vaidmenys žymimi mergelės-liepelės paralele: moteris-mylimoji ir moteris-motina. Kaip būdinga tradicinei baladei, pasakojančiai liūdną, dramatišką istoriją, šie Veronikos vaidmenys neišsipildo ir baigiasi tragiškai. Tautosakoje liepos simbolizuoja moteriškumą, šeimyninę laimę, meilę, liepa laikoma lietuvių likimo deivės Laimos buveinė²⁰, o Bronė Stundžienė teigia, kad „[l]iepa iškyla ne tik kaip pagrindinis moters ir medžio paralelių komponentas – ji apskritai laikoma vyraujančiu, apibendrinančiu moteriškumo simboliu.“²¹ I. Meras šias tyrėjų aptartas medžio ir žmogaus paraleles išnaudoja: tai, kas nutinka liepai (sužydi, meta lapus, sudega), simboline prasme paraleliai yra susiję su Veronikos meilės santykių įvykiais (užgimsta, plėtojami, nutrūksta). Jai susipažinus su Rimantu, „[k]vepėjo liepos ir zyzė bitės, rinkdamos medų, patį geriausią, liepinį“²² – pasaulį pripildo medžio žiedų kvapas, Veronika bando po truputį prisileisti mylimąjį: „Kiekvienas jo pabučiavimas ir prisilietimas nudilgindavo. Ir ji nesisipriešino. Tik neleido jam paliesti krūtinės ir apkabinti liemens.“²³

¹⁹ Žalys, Aleksandras, *Lietuvių literatūrinė baladė*. Vilnius: Vaga, 1988, 28.

²⁰ Klimka, Libertas, „Medžių mitologizavimas tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 13 (2011), 27.

²¹ Stundžienė, Bronė, „Medžių simbolikos savitumas dainose“, in *Augalų ir gyvūnų simboliai: straipsnių rinkinys*, kn. 5, sud. E. Usačiovaitė. Vilnius: Gervė, 1999.

²² Meras, Icchokas, *Ant ko laikosi pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1965, 36.

²³ *Ibid.*, 36.

Vienas jų susitikimas tampa lemtingas: „Tą dieną, nužydėjus liepoms, vėl užsimerkusi, ji leido jam apkabinti liemenį.“²⁴ Nors atrodo, kad Veronika galutinai jį prisileidžia, nužydėjusių liepų vaizdinys ženklina santykių baigtį: pasakęs, kad gali mylėti tik viršaičio dukterį, Rimantas ją atstumia – liepos nužydi, ir besimezgę santykiai nutrūksta.

Nužydėjusiomis alyvomis arba liepomis žymima laiko kaita. Pvz., pasakojant apie Veronikos rutiną, epizodas apibendrinamas fraze „[T]aip du kartus pražydėjo liepos“²⁵, t. y. praėjo dveji metai. Savo gyvenimo metus Veronika taip pat lygina su liepa, taip dar labiau sustiprinama folklorizuota žmogaus-augalo paralelė: „<...> o jis neglostytų jos rankų. Juk tikriausiai paskutinį kartą. Nebebus žiedų–laimių, nei baltų, nei violetinių, nei geltonų. Metai eina ir eina, ir eina nesustodami. Neatsiklausia tavęs – gal sustoti, palaukti bent kiek? Paskutinį kartą.“²⁶ Sąsaja tarp žmogaus rutinos ir gamtos, praeinančio laiko žymėjimas metų laikais, kaip būdinga baladei, leidžia žmogaus tapatybę traktuoti kaip neatsiejamą nuo gamtos pasaulio.

Šie folkloriniai vaizdiniai tampa laiko deiksės dalimi ir tada, kai žymimas ne tik chronologinis, bet ir psichologinis nuotolis tarp vaizduojamo pasaulio dabarties ir vidinės personažo būsenos, tam tikros stagnacijos praeityje. Ankstesniuose epizoduose meilės paieškas bei besimezgančius Veronikos ir Rimanto santykius siejant su žydinčių alyvų ir liepų vaizdiniais, jie ir toliau išlieka trokštamos meilės žymikliai tuose epizoduose, kai Rimantas Veroniką išduoda ir pasirenka viršaičio dukrą:

Vėliau, jau daug vėliau, jie užmiršo užgesinti šviesą.

Dulkinas langelio stiklas susidrumstė.

Ji nebežiūrėjo – užsimerkė.

O alyvos vėl žydėjo kiekvieną pavasarį. Kad nors kartą būtų nežydėjusios!

Tame pačiame kambaryje atėjo pasaulin mažas Rimukas. Ji pati matė, kaip jis suspurdėjo daktaro rankose.

Kiekvieną vasarą liepos skleidė geltoną jaudinantį kvapą. Kad nors kartą būtų nekvepėjusios!²⁷

Epizodas įtaigus, pagavus, dėl itin kontrastuojančių vaizdinių ryškiai atgyja skaitytojo mentalinėje erdvėje ir aiškiai atskleidžia vidinę Veronikos jauseną. Sėdėdama gretimame name pro nedidelį sudulkėjusį langelį ji stebi laimingos poros gyvenimą, kuris jai pačiai nepasiekiamas, mato pirmąją vestuvių naktį, vėliau – sūnaus gimimą. Turint omenyje likusio teksto, kurį skaitytojas iki šio epizodo jau yra perskaitęs, kontekstą, šis kontrastas (Veronika dirba žindyve ir aukle, pati neturi šeimos, stebi, kaip jos mylimasis kuria santykius) dar labiau sustiprina nuojautą, kad moters-mylimosios vaidmeniui nelemta išsipildyti. Išgyvenamą skausmą dėl šio neišsipildžiusio vaidmens, kaip minėta, sustiprina alyvų ir liepų vaizdiniai. Alyvų šakos, minimas svaigus žydinčių liepų kvapas ženklina vitališkumu, vaisingumu trykštančią žemę, gamta čia vėl gretinama su žmogaus pasauliu – iš laimingos

²⁴ *Ibid.*, 37.

²⁵ *Ibid.*, 33.

²⁶ *Ibid.*, 84.

²⁷ *Ibid.*, 40.

poros meilės gimsta sūnus. Veronikos jausena, vietos deikse apibrėžta erdvė, pro kurią ji žvelgia į pasaulį, kontrastuoja su poros gyvenimu – pati Veronika gretimame name žindo ir prižiūri svetimus vaikus, kol čia pat kuriama meile pagrįsta šeima. Gilus, skaudus, atrodo, iš širdies gelmių einantis pasikartojantis prašymas, „[K]ad nors kartą būtų nežydėjusios“ ir „[K]ad nors kartą būtų nekvepėjusios“, tarsi parodo, kad Veronika suvokia, jog laimingas šeimos gyvenimas ne jai, bet vis tiek nuoširdžiai trokšta meilės ir dėl to kankinasi. Tokį išpūdį kuria ypatybė, kad prašymas realybėje neįgyvendinamas (neįmanoma pa-keisti gamtos reiškinių), be to, pateikiamas kaip šaukiamasis sakiny, o frazė „nors kartą“ įtaigiai įprasminą skausmo stiprumą – Veronika prašo, kad nors vieną kartą būtų lengviau.

Laiko deiksė rodo, kad šiame I. Mero romane-baladėje laikas matuojamas gamtos ciklu ir tuose epizoduose, kuriuose susijungia gamtos bei istorinis laikas ir į pirmą planą iškeliama moters-motinos vaidmuo (plg. kuriamą pasaulėvaizdį po to, kai su baltaraiščiais kolaboravęs Bernotų Antanas nužudo jūdviejų sūnų):

Keista.

Labai keista.

Kas galėtų patikėti?

Ir vėl pavasarį žydėjo alyvos. Baltos ir violetinės. Jų buvo pilna aplink sodybą – krūmai ir krūmai – baltai žali, violetiniai žali.

<...>

Keista.

Labai keista.

Negalima, bet reikia patikėti.

Atėjo vasara, ir pražydo liepos.

Sena, šakota, plati liepa, išsikerojusi kieme, staiga pagelto, apsipylė ūsuotais žiedeliais.

Ir buvo galima žiūrėti į tuos tūkstančius žiedų, kartu su zyziančiomis bitėmis traukti į save liepinio medaus kvapą ir valandėlę užmiršti viską.

Viską, kas aplinkui.

Labai keista, kai tokiu laiku, nors ir pavasaris, pabyra baltos ir violetinės alyvos.

Labai keista, kai tokiu laiku, kad ir vasara, pagelsta ir pakvimpa ilgaamžė liepa.²⁸

Šiuo atveju daroma skirtis tarp gamtos laiko ir žmogaus išgyvenimų, t. y. nepaisant to, kad vasara ir medžiai turi žydėti, Veroniką stebina, kad karas, praradimai, netektys neišde-rina gamtos ritmo, kad net ir karo fone atbunda romantinės meilės, ryšio su kitu troškimas, gamta vėl sprogsa gyvybe. Tokie vitališkumo kupinus metų laikus nurodantys vaizdiniai, kaip ir prieš tai aptartu atveju apie laimingos poros ir Veronikos likimo skirtybes, įtaigiai dramatiškai koreliuoja su vidine personažo stagnacija, praeities traumomis, tampa būdu sukurti ir išlaikyti siužetinę įtampą. Kitaip tariant, vidinei personažų savijautai atskleisti, semantiniams meilės ir mirties akcentams sudėlioti I. Meras kaip rašymo formą pasirenka kontrastą ir vizualumą.

²⁸ Ibid., 76–78.

Baladiška istorinių įvykių traktuotė

I. Mero tekste veiksmas daugiausia sukasi apie XX a. vidurį, gana aiškiai vaizduojama reali istorinė situacija: kalbama apie žydų genocidą, nacistinės Vokietijos ir sovietų okupacijas, rezistencinį judėjimą. Romane-baladėje I. Meras istorinius įvykius perteikia kaip aiškiai atpažįstamus, tačiau kartu nedetalizuodamas, pasitelkdamas užuominas arba kalbėdamas apie juos kaip fono, aplinkos elementus. Užuoat pasirinkęs detalų pasakojimą, autorius kalba fragmentiškais, trumpais sakiniais, taip kuria vizualius epizodus ir palieka skaitytojui pačiam atkoduoti jų prasmę (plg. sovietinės okupacijos apibūdinimą): „Pernai bičių zyzimą liepose užtrenkė spengiantis gausmas. Į miestą įvažiavo tankai su raudonom žvaigždėm ant šonų.“²⁹ Ramybę, lengvumą, įprastus darbus ir gyvenimo ritmą, teigiamus jausmus, konotuojamus liepų, zyziančių bičių – vasaros – vaizdiniais, staiga sustabdo karas; staigumą, negrįžtamai pasikeitusį gyvenimą ženklina žodis „užtrenkė“, pažįstamą garsą – bičių zyzimą – keičia spengiantis gausmas.

Vaizduojant istorinius įvykius dažnai kuriama įtempta, skaudi situacija, tekste neslepia, kad kalbėti apie patirtas traumas sunku, o toks išpūdis skaitytojui kuriamas formaliosiomis teksto ypatybėmis. Atkreipus dėmesį į tekstinės deiksės ypatumus matyti, kad vyrauja lakoniški sakiniai, itin trumpos pastraipos, gausu daugtaškių kaip tam tikrų nutylėjimų, kviečiančių, prisiminus V. Kubiliaus mintį, įsiklausyti į kiekvieno žodžio skambesį:

Ir žmonės jau suprato.

Tik ji viena – ne.

Ką? Šaudė?

Ne...

Jos, motinos, pieną?

Jos, motinos, rankų šilumą?

Ne!³⁰

Keliais trumpais sakiniais apibūdinama situacija, kai žydus iš geto varė į sušaudymo vietą, o Veronika blaškėsi tarp žmonių bandydama išgelbėti Vincuką. Retoriniais klausimais ir žodeliu „Ne“ atskleidžiama personažės būseną – ji negali patikėti, susitaikyti su žiauria realybe. Dvasinis Veronikos ir vaiko artumas tiksliai pabrėžiamas metoniminiu ryšiu: šaudė jos rankų šilumą, jos pieną – tarsi ją pačią. Pasirinktas būdas išgyvenimams atskleisti yra paveikus, nes pateikti klausimai, fragmentiški sakiniai atrodo labai realūs, suprantami, atitinkantys patiriamus jausmus, – užvaldžius siaubui, išgąsčiui, beviltiškumui, žmogus dažniausiai nebegali aiškiai, struktūruotai mąstyti. Nors beveik visame tekste (išskyrus paskutinį skyrių, įžangą ir pabaigą) kalbama trečiuoju asmeniu, tekstas vis vien atrodo maksimaliai priartintas prie skaitytojo: pagrindinės veikėjos jausmai, mintys neišsakomi tiesiogiai, jie perteikiami kaip atviri klausimai, reikalaujantys pauzės refleksijai.

²⁹ *Ibid.*, 44.

³⁰ *Ibid.*, 63.

Beveik visi skyriai konstruojami pagal tą patį modelį aktualizuojant baladei būdingą situaciją *in media res*: skyriaus pradžioje Veronika matoma dabarties akimirkoje, dirbanti kasdienį darbą, susitelkusi į tam tikrą veiklą arba mąstanti apie būtį, vidinę jauseną, o tada staiga, be išpėjimo pereinama į praeitį, tam tikrą epizodą, kuris ir atvedė Veroniką į skyriaus pradžioje minėtą situaciją. Ši technika dažnai pasitelkiama itin svarbiose, dramatiškose teksto vietose, kai pasakojami sunkiausi išgyvenimai (plg. 6 skyrių, kuriame Antanas, palaikęs žydu, nušauna jūdviejų sūnų). Skyrius pradedamas epizodu, kai Veronika maldauja Antano nieko nedaryti, tada peršokama į praeitį, kai Veronika miške randa nuo žvyrduobės išgelbėtą vaiką, vėl grįžtama į dabarties akimirką, tada pasakojama Vinco krikšto scena, ir taip maišomi praeities ir dabarties įvykiai, kol pasiekiamas kulminacinis berniuko nužudymo epizodas. Iš vienos laiko plotmės dažniausiai pereinama neišpėjus ir niekaip, net laiko deikse, skaitytojo neparuošus, jis tai gali suprasti tik atidžiai sekdamas tekstą:

- O tėvo vardas?
- Vincas.
- Nuo šiol tu Vincas Vinco, ir tegul visagalis tau padeda... Tik poteries išmok.
- Nu?
- Nekantravo Antanas.
- Ar ilgai mes čia sėdėsime?³¹

Ši technika sustiprina teksto dramatiškumą, kuria siužetinę įtampą: nuoseklaus siužeto nebuvimas tarsi suponuoja, kad ir personažas dėl patiriamos įtampos yra afekto būsenos, negali racionaliai mąstyti, ir taip skaitytojui leidžiama spėti, kad nutiks kažkas baisaus. Kartu tokiu rašymo būdu apsunkinamas teksto suvokimas, aktyvuojamos kelios istorijos plotmės, o pats tekstas primena savitą kino juostą, išryškinamas baladei būdingas montažo principas, kai vienas po kito keičiasi kadrai to, kas matoma, į ką telkiasi fokusuotojo žvilgsnis.

Teismo protokolai kaip trečiasis hipožanras

Nors paantraštėje I. Meras nurodo, kad kuria romaną-baladę, nuo pirmųjų teksto eilučių matyti, kad „Ant ko laikosi pasaulis“ iš tiesų yra hibridinė trijų žanrų struktūra – kaip trečiasis hipožanras čia įtraukiami teismo protokolai. Teismo situacija, įrėminanti naratyvą, ryškinama nuo pirmųjų epizodų: epigrafu čia tampa menamas dialogas, vykstantis tarp pasakotojo (kaltintojo) ir skaitytojo (tarsi pašalinio, nepriklausomo veikėjo, kuris pats įvykiuose nedalyvavo, todėl tam tikra prasme yra objektyvus, jam bus papasakota Veronikos – kaltinamosios – istorija):

- Aš ne teisėjas, o ji ne teisiamoji.
- Aš tik duodu klausimus, o ji atsakinėja.

³¹ *Ibid.*, 68.

Gal būt, ne tokius klausimus, kaip teisme, juk aš ne teisėjas, o ji ne teisiamoji.

Iš tiesų mes ir nesikalbame.

Aš klaisiu akimis, ir ji supranta.

Ji visą laiką tyli, bet aš matau jos akyse atsakymą.

– Jūsų pavardė?

Ji atsako.

– Vardas, tėvo vardas?

Ji atsako.

– Gimimo metai, kur gimusi?

Ji atsako.

– Ar mylėjote?

– Ar melavote?

– Ar galima užmušti žmogų?

– Ar buvote laiminga?

– Ar galima prakeikti pasaulį?

Aš nesiliauju klausinėjęs.

Aš turiu labai daug klausimų.

Ji visą laiką atsakinėja.

Ji atsakinėja.

Mano klausimų galite neskaityti.

Perskaitykite jos atsakymus.³²

Kaip užsimenama epigrafe, tolesnis romano-baladės naratyvas dėliojamas kaip menamas pokalbis, kaltintojo vykdoma kaltinamosios apklausa: kiekvienas skyrius pradedamas epigrafu, kuris yra Veronikos atsakymas į pasakotojo užduotą klausimą, nors skaitytojas jo negirdi, pateikiamas tik atsakymas, pvz., „Ne, – atsakė ji, – aš taip pat nežinojau“³³, „Ne, – atsakė ji, – negalima prakeikti pasaulio.“³⁴ Nors epigrafu pasakotojas tarsi atsiriboja nuo oficialaus teismo, teigia nesąs kaltintojas, patys žodžiai „teisiamasis“, „teisiamoji“, „teismas“ skaitytojo mentalinėje erdvėje aktyvuoja teismo scenarijų ir kviečia svarstyti, lyginti, kuo I. Mero vaizduojamas teismas skiriasi nuo įprasto, ką autorius pakeičia ir ko tai suteikia naratyvo semantikai.

Epigrafe užsiminta apie perkeičiamą teismo scenarijų – užduodami ne tokie klausimai kaip tikrame teisme, ir šis I. Mero pasirinkimas kviečia kelti problemą, ar apskritai prasmingas tikrasis, dokumentiškas teismas su šabloniškais klausimais. Įprastai teisme ieškoma kaltų, skiriamos bausmės. Šiame tekste teismo protokolo klausimai keičiami reikalaujančiais atvirų, skausmingų egzistencinių atsakymų, – taip parodoma, kad tikrasis tardymas neatskleidžia įvykių esmės, priežasčių ir poveikio konkrečiam individui. Kitaip tariant, imituojant kaltintojo ir kaltinamosios pokalbį, dėliojami Veronikos gyvenimo epizodai, atvedę ją į teismo situaciją, išryškinant aspektus, dėl kurių ją kaltino aplinkiniai, ir pačios padarytą nusikaltimą – kulminaciniame teksto epizode ji užmuša Bernotų Antaną:

³² *Ibid.*, 7–8.

³³ *Ibid.*, 92.

³⁴ *Ibid.*, 102.

Teisme būtų buvę taip. Sustoja visa salė. Tyli.
Ilgai klauso visi, nuo pat pradžios, bet pabaigos jie laukia.
Jau pabaiga.
Jau nuosprendis.
Bernotui Antanui, sūnui Kazio, – mirties bausmė.
Sprendimas galutinis.
Nuosprendis jau įvykdytas.³⁵

Įdomu tai, kad šioje citatoje pats pasakotojas-kaltintojas tarsi permąsto teismo scenarijų, pripažįsta, kad tikrame teisme būtų buvę kitaip (pateikia realybėje vykstančio teismo eigą, proceso dalyvių elgseną). Pakitusį teismą čia akcentuoja paskutinė frazė, kad nuosprendis jau įvykdytas. Taip išryškinama žiedinė šio naratyvo kompozicija: pasakojimas pradedamas teismo situacija, teksto pabaigoje paaiškėja, kad pagrindinis Veronikos padarytas nusikaltimas yra tai, jog ji užmušė Bernotą Antaną, iki tol imituota apklausa skaitytojui atskleidžia aplinkybes, pastūmėjusias Veroniką tai padaryti, galų gale grįžtama į teismo situaciją ir paskelbiamas galutinis nuosprendis.

Pati teismo situacija turi mitologinę, simbolinę potekstę: religiniame kontekste Paskutinis teismas suvokiamas kaip Žemės apvalymas nuo blogųjų, nuodėmių, tad simboliškas tampa ir pats Antano nužudymas, ir tai, kad nuosprendį vykdo būtent Veronika. Naratyve Bernotą Antanas išlieka iš esmės vienplanė, aiškiai neigiamam poliui atstovaujanti figūra, o kiti personažai, tarp jų ir pati Veronika, vaizduojami kaip istorinių aplinkybių aukos, priversti priimti esminius etinius sprendimus, tačiau kartu atsakingi už savo poelgius ir turimas nuostatas. Mitologinio teismo kontekste Veronika tampa simboline gėrio figūra, kulminaciniame teksto epizode užmušančia Antaną – personažą, kuriuo įkūnijama bendra niekšybė, blogio, savanaudiškumo, nužmogėjimo idėja. Tad iš atskirų teksto epizodų, personažų, ypač Veronikos, laikysenos ir poelgių tampa numanomas atsakymas į svarbiausią I. Mero naratyve keliamą klausimą, užfiksuotą teksto pavadinime. Trūkinėjantis, dehumanizuojantis karo, pokario, Holokausto pasaulis laikosi ant Veronikos išsaugotų vertybių – žmogiškosios atjautos, empatijos, kilniadvasiškumo.

Įvairūs simboliai, baladiškai vaizduojami istoriniai įvykiai tekstą daro paveikesnį nei tiesioginiai aprašymai, leidžia pajusti istorinių įvykių suponuotų patirčių tragizmą, kai apie tai mąstoma bandant atskleisti konkretaus individo likimą. Sumaniai įterpti perkurto teismo scenarijaus motyvai, įrėminantys pasakojimą, iškelia kaltės temą, užduodami klausimai, reikalaujantys skaudžių atsakymų, pastaruosius ženklina ir fragmentiška teksto kompozicija. Kaip teigia Elena Bukelienė, I. Mero pasitelktas lakoniškas kalbėjimas pasiteisina:

Lakoniško kalbėjimo konkretybė – dramatiški įvykiai, dvasinės būsenos, emocinės reakcijos, jausmai – visa veikia skaitytoją tiesiogiai kaip intymūs asmeniniai išgyvenimai, bet drauge jie yra pakylėti iki netiesioginės, poetinės egzistencinių esmių raiškos.³⁶

³⁵ *Ibid.*, 179.

³⁶ Bukelienė, Elena Nijolė, „Icchoko Mero kūrybos erdvė“, in Bukelienė, Elena Nijolė, *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 53–120.

Teismo scenarijaus aktualizacija išplečia teksto ribas, jis tampa universalus, įgauna alegorinį pobūdį, paskatina šį tekstą reflektuoti ir chronologiškai nuo vaizduojamų įvykių gautinai nutolusius XXI a. skaitytojus.

Straipsnyje analizuotas I. Mero romanas-baladė šlietusi prie lyriškosios lietuvių prozos atšakos, kaip minėta įvadinėje dalyje, plačiau tyrinėtos V. Kubiliaus ir J. Sprindytės (tiesa, abiejų mokslininkų studijos išleistos dar sovietmečiu, todėl nė vienoje jų I. Mero kūryba neminima). Nors I. Meras nebuvo vienintelis pasirinkęs poetinės kalbos elementais ir struktūromis, alegorizuotais, fragmentiškais vaizdiniais ieškoti naujų būdų kalbėti žmogiškosiomis temomis, grįžti prie mažo žmogaus likimo ir kartu permąstyti skaudžiausias XX a. tragedijas, jo pasirinktos rašymo formos, šiuo atveju – romano ir baladės jungtis, darė įtaką kitiems rašytojams, net ir tuomečiams klasikams. Įdomi atrodytų Loretos Mačianskaitės įžvalga, kad Juozas Baltušis „Sakmėje apie Juzą“ perėmė I. Mero romano-baladės elementų³⁷. Tad, nors I. Mero kūrybos kontekste „Ant ko laikosi pasaulis“ galbūt nėra formos aspektu pats sudėtingiausias arba meniškiausias tekstas (nemažai tyrėjų pirmenybę atiduotų romanui „Lygiosios trunka akimirką“, jis yra bene gausiausiai tyrinėtas tiek temos, tiek struktūros aspektais; pats I. Meras geriausiu savo tekstu laikė „Striptizą“³⁸), jis tarsi įsilieja į kalbamuoju metu suintensyvėjusią baladės stilizaciją (pasak L. Mačianskaitės, XX a. antrojoje pusėje baladėmis imti vadinti ne tik literatūros, bet ir kino, dailės kūriniai, spektakliai, perimant šiam žanrui būdingą poetiką³⁹). Baladės perkūrimas arba stilizacija kaip būdas modernizuoti tekstą išliko aktualus ir vėlyvuoju sovietmečiu rašiusiems autoriams (plg. S. Šaltenio „Duokiškį“ (1977), Marcelijaus Martinaičio „Kukučio balades“ (1977), Vidmantės Jasukaitytės „Stebuklingą patvorių žolę“ (1981)); šio žanro poetika prisimenama ir postmodernistiniuose tekstuose (Renatos Šerelytės „Kokono baladės“ (2014)).

Baigiamosios pastabos

Itin supaprastinus analizuoto I. Mero romano-baladės siužetą, būtų galima teigti, kad tai – istorija apie vienišą geros širdies merginą, Antrojo pasaulinio karo ir Holokausto fone bandančią tapti mylimąja (trokšta darnių, atrama galinčių tapti santykių) ir motina (priglaudžia ir augina per karą našlaičiais likusius vaikus) bei išsaugoti žmoniškumą dehumanizuojančių įvykių kontekste. Meniškumo, literatūriškumo, gylio šiai istorijai suteikia būtent baladiškumo elementai, perkeičiantys romano kaip prozos žanro schemą. Baladės žanro schema, pasirinkta kaip struktūrinis šio teksto modelis, neišvengiamai modernizuoja romano formą, leidžia kalbėti glaustais, lakoniškais sakiniais. Montažo principu pateikiami epizodai, situacija *in media res*, tautosakiniai simboliai ir motyvai šį tekstą paverčia tam tikru mentaliniu iššūkiu skaitytojui: romanas dėl pasirinktos rašymo

³⁷ Plačiau žr.: Mačianskaitė, Loreta, „Klasikas Juozas Baltušis šalia autsailerio Icchoko Mero“, *Lituanistica* 56 (1–4) (79–82) (2010), 116–128.

³⁸ Bučys, Algimantas, „I. Meras: nesu nei Dievas, nei genijus, esu eilinis lietuvių prozininkas“, interviu su I. Meru, *Lrt*, 2014, žiūrėta 2023 spalio 8, <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/38615/i-meras-nesu-nei-dievas-nei-genijus-esu-eilinis-lietuviu-prozininkas>.

³⁹ Mačianskaitė, „Klasikas Juozas Baltušis šalia autsailerio Icchoko Mero“, 125.

formos – baladės žanro schemos – reikalauja jų atsirakinti ir analizuoti pasitelkiant poetiniam tekstui aktualesnius įrankius, skaitytojas turi būti atidus teksto detalei, išlaikyti įtemptą kritinę mintį, kad užpildytų liekančius naratyvo plyšius. Skaitytoju čia pasitikiama, jis maksimaliai įdarbinamas, jam paliekama pačiam susidėlioti bendrą istoriją, pajusti dramatišką žmogaus likimą, atsikoduoti paslėptas egzistencines prasmes. Baladiškumas čia skleidžiasi ne tik per formos ypatumus, apimamus kompozicine ir tekstine deiksėmis, bet ir per kuriamą pasaulėvaizdį. Santykių ir suvokimo deiksėmis ryškinami du esminiai Veronikos vaidmenys (motinos ir mylimosios) yra susiejami su folklorizuotais liepų ir alyvų leitmotyvais, laiko deiksė rodo, kad laikas čia taip pat traktuojamas baladiškai, paraleliai vaizduojamas tiek *didysis*, istorinis laikas, tiek individuali laiko pajauta, atskleidžiama pasitelkiant Veronikos sąmonės centrą. Nors tekste vaizduojami realūs istoriniai įvykiai, autorius jų neakcentuoja, bet, kaip įprasta baladei, analizuoja žmogaus likimą. Su šia semantine ypatybe yra glaudžiai susiję kaip trečiasis hipožanras įterpti teismo protokolai, iškeltos kaltės, bausmės, atgailos tema, leidžiantys svarstyti, ant ko laikosi trūkinėjantis, pačią žmoniškumo esmę supurtantis karo, Holokausto paženklintas pasaulis. Apibendrinti šio I. Mero teksto analizę norėtųsi tikslia literatūrologo Rimvydo Šilbajorio mintimi: „Tuo tarpu Meras rašo kaip burtininkas, magiškėmis formulėmis užkerėjęs tikrovę ir ieškantis slaptažodžio, kuris grąžintų jai prasmę.“⁴⁰ Skaitytojas, pasistengęs surasti šio romano slaptažodį, leisies į poetišką, gilų, pasirinktomis rašymo formomis intriguojantį naratyvą, kuris, nors išleistas 1965 m., išlieka aktualus dabartiniam skaitytojui.

Literatūra

- Bučys, Algimantas, „I. Meras: nesu nei Dievas, nei genijus, esu eilinis lietuvių prozininkas“, interviu su I. Meru, *Lrt*, 2014, žiūrėta 2023 spalio 8, <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/38615/i-meras-nesu-nei-dievas-nei-genijus-esu-eilinis-lietuviu-prozininkas>.
- Bukelienė, Elena Nijolė, „Icchoko Mero kūrybos erdvė“, in Bukelienė, Elena Nijolė, *Tarp rašytojo ir skaitytojo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 53–120.
- Chandler, Daniel, „An Introduction to Genre Theory“, *Aberystwyth University*, 1997, žiūrėta 2023 rugpjūčio 9, http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/intgenre/chandler_genre_theory.pdf.
- Coutinho, Maria Antonia ir Miranda, Florencia, „To Describe Genres: Problems and Strategies“, in *Genre in a Changing World*, eds. Ch. Bazerman, A. Bonini, D. Figueiredo. Colorado: The WAC Clearinghouse and Parlor Press, 2009, 35–55, žiūrėta 2023 rugpjūčio 9, <https://wac.colostate.edu/books/genre/genre.pdf>.
- Jokimaitienė, Pranė, „Lietuvių liaudies baladė“, in *Literatūra ir kalba*, sud. K. Aleksynas, K. Grigas, A. Jonynas, L. Sauka. Vilnius: Vaga, 1968, 297–350.
- Klimka, Libertas, „Medžių mitologizavimas tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 13 (2011), 18–39.
- Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera, 1996.
- Kubilius, Vytautas, *Žanrų kaita ir sintezė*. Vilnius: Vaga, 1986.
- Liugaitė-Černiausienė, Modesta, „Baladė apie baudžiamą dukterį: interpretavimo perspektyva“, *Tautosakos darbai* 48 (2014), 11–28.

⁴⁰ Šilbajoris, Rimvydas, „Icchokas Meras: keturi romanai“, in Šilbajoris, Rimvydas, *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*. Vilnius: Vaga, 1992, 344.

- Liugaitė-Černiauskienė, Modesta, „Baladės sakytinėje ir rašytinėje spaudoje: tyrinėjimų retrospektyva“, *Tautosakos darbai* 55 (2018), 13–35.
- Mačianskaitė, Loreta, „Klasikas Juozas Baltušis šalia autsaiderio Icchoko Mero“, *Lituanistica* 56 (1–4) (79–82) (2010), 116–128.
- Meras, Icchokas, *Ant ko laikosi pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1965.
- Satkauskytė, Dalia, „Socialistinis realizmas“, in *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir svokos*, sud. A. Kalėda, R. Kmita, D. Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 211–237.
- Sauka, Leonardas, „Baladė“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 473.
- Sprindytė, Jūratė, *Lyrizmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje*. Vilnius: Vaga, 1989.
- Sprindytė, Jūratė, *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 145.
- Sprindytė, Jūratė, “The Symbolic Capital of Ideologically Untainted Writers: Estonian, Latvian, and Lithuanian Small Novels”, in *Baltic Memory. Processes of Modernisation in Lithuanian, Latvian and Estonian Literature of the Soviet Period*, eds. E. Baliutytė, D. Mitaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 83–96.
- Stockwell, Peter, *Cognitive Poetics. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2002.
- Stundžienė, Bronė, „Medžių simbolikos savitumas dainose“, in *Augalų ir gyvūnų simboliai: straipsnių rinkinys*, kn. 5, sud. E. Usačiovaitė. Vilnius: Gervė, 1999.
- Šilbajoris, Rimvydas, „Icchokas Meras: keturi romanai“, in Šilbajoris, Rimvydas, *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*. Vilnius: Vaga, 1992, 344–353.
- Žalys, Aleksandras, *Lietuvių literatūrinė baladė*. Vilnius: Vaga, 1988.

Kristina TUTLYTĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

A SCHEME OF THE BALLAD GENRE AS A FORM OF WRITING: ICCHOKAS MERAS'S “WHAT THE WORLD RESTS ON”

Summary. Using cognitive poetics as a theoretical instrument, the article analyzes the problem of genre hybridity in Icchokas Meras's novel-ballad “What the World Rests On”. Based on the works of the literary scholar Peter Stockwell and understanding the genre as a scheme according to which a narrative is constructed including the presentation of time, place, the speaker and his relationship with others, and the formal aspects of the narrative, it is explained how the introduced hypogenre of the ballad changes the scheme of the novel as a prose text. The balladism introduced by Meras is perhaps the most evident in folklore motifs – the repeated images of linden trees and lilacs. Relation and perceptual deixis show that Veronika perceives her life by comparing it to a linden tree. This parallel highlights her two essential roles (woman-lover and woman-mother), typical of the ballad, both of them are unfulfilled. Time and place in the novel are also presented in a balladic way: although the plot is developed in the context of the most painful historical events of the 20th century, the fate of a person is in the center of the text, depicted by creating a dramatic, scary, and painful atmosphere and mood. As a third sub-genre, court

records further expand the genre boundaries of the novel and allow emphasizing the themes of guilt, repentance, crime, and punishment. The peculiarities of the narrative included in the textual deixis show that the episodes are constructed according to the balladic principle, using *in media res* situation as a way to represent the plot's events. Short, few-word sentences, and laconic paragraphs are visually reminiscent of poetic texts in some places. Unlike in a usual prose text, the sound of a single word, the repetition of images, phrases, and leitmotifs become important here. Short sentences make the reader stop and analyse the text as poetic, delving into the semantics of images. The created structure of three genres maximally engages and simultaneously provokes the reader. Meras's text remains universal and able to speak to current readers as well.

Keywords: genre hybridity, novel-ballad, cognitive poetics, Icchokas Meras.

Iš archyvų

Alisija RUPŠIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Keletas naujų faktų Rimvydo Šilbajorio biografijai

Daug kam puikiai žinomas išeivijos profesoriaus, literatūrologo Rimvydo Šilbajorio vardas. R. Šilbajoris gimė 1926 m. Kretingoje, ten lankė pradžios mokyklą ir pirmąsias septynias gimnazijos klases. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos, Augsburgė, Vokietijos DP stovykloje baigė gimnaziją. 1947–1949 m. Johano Gutenbergo universitete Maince (*Mainz*), Vokietijoje, studijavo anglų ir prancūzų literatūrą. Nuo 1949 m. gyveno JAV. 1953 m. baigė anglų kalbos ir literatūros studijas Antiocho koledže Ohajo valstijoje. 1953–1955 m. Kolumbijos universitete Niujorke baigė magistro studijas. Apgynė daktaro disertaciją ir tapo slavistikos profesoriumi, 1967–1992 m. dėstė Ohajo valstybiniame universitete. Išleido 8 knygas, parašė per 200 straipsnių. Be intensyvaus akademinio gyvenimo, R. Šilbajoris aktyviai dalyvavo ir JAV lietuvių diasporos veiklose: buvo įsitraukęs į „Santaros-Šviesos“ gyvenimą, buvo vienas iš „Metmenų“ redaktorių, bendradarbiavo „Aiduose“, „Akiračiuose“, buvo vienas ryškiausių matomų išeivijos kritikų, literatūrologų. Jis bene pirmasis viešai prabilo apie Lituanistikos katedros steigimą. Po kelerių metų tokia katedra buvo įsteigta Ilinojaus universitete Čikagoje. Ten stažavosi ne vienas būsimas lituanistikos profesorius, taip pat jau daug nuveikę literatūrologai. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę R. Šilbajoris, atvykęs į Lietuvą, dėstė Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetuose (VDU), pastarojo literatai iki šiol mena jo įdomias paskaitas, doktorantai – jo patarimus, įžvalgas.

Daugeliui Lietuvoje puikiai žinomi R. Šilbajorio mokslo darbai, literatūros kritikos tekstai ir svarbiausi gyvenimo faktai. Lietuvių išeivijoje jis dažniau buvo siejamas su liberaliojo sparno „Santaros-Šviesos“ federacijos veikla. Tik nedaugelis žinojo, kad iki „Santaros-Šviesos“ profesorius buvo aktyvus korporacijos „Vytis“ skautas. Įdomu tai, kad šis R. Šilbajorio gyvenimo epizodas lieka jo biografijos užribyje, – atsivertę Lietuvoje ir išeivijoje išleistus enciklopedinius leidinius, skaitydami jo biografiją, nerasime jokių duomenų apie R. Šilbajorio skautišką veiklą. Tik Bostone išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ yra

vienas kuklus sakiny: „visuomeniniame gyvenime reiškėsi skautų veikloje“¹. Skautų archyvuose išlikę dokumentai, R. Šilbajorio susirašinėjimas su Broniumi Kvikliu savo ruožtu liudija, kad R. Šilbajoris buvo ne tik skautas, bet ir vienas iš Mainco universitete įkurto akademinių skautų korporacijos „Vytis“ skyriaus iniciatorių bei kūrėjų. Šiame žurnalo numeryje publikuojami keletas laiškų, liudijančių jo skautišką veiklą ir didelį norą studijuoti, siekti žinių, o vėliau dalytis jomis su kitais, mokytį.

Laiškai yra paimti iš Akademinių skautų sąjūdžio (ASS) archyvo Lemonte, JAV². Jie publikuojami pirmą kartą. Kalba netaisyta, pateikta kaip originale.

Rimvydo Šilbajorio ir Broniaus Kviklio susirašinėjimas

Rimvydo Šilbajorio laiškas Broniui Kvikliui [be datos, turėtų būti parašytas 1948 m.]

Rankraštis, kopija

Gerbiamas Skautininke³,

Sužinojęs, kad Tamsta esi stud. skautų korporacijos vadas, išdrįsau kreiptis į Tamstą stud. skautų būrelio įsteigimo Mainz'o universitete reikalui. Esame 5 skautai vyčiai, tiesa, nei vienas dar nedavęs įžodžio, ir mielai norėtume įsijungti į studentų skautų bendruomenę. Neturėdamas jokio supratimo apie korporacijos veiklos sąlygas ir pobūdį, taip pat apie įsteigimo sąlygas, kreipiuos į Tamstą, prašydamas informacijų, ar eventualiai įgaliojimų stud. skautų būreliui steigti. Už visus nurodymus ir paaiškinimus būsiu labai dėkingas.

Laukdamas Tamstos malonaus atsakymo, atsisveikinu su smagiu skautišku
Budėk!

Psktn.⁴ R. Šilbajoris⁵ (parašas)

P.S. prašau rašyti šiuo adresu:

R. Šilbajoris

Hochheim a. M

Elisabethenstr. 20

¹ „Rimvydas Pranas Šilbajoris“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 29. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1963, 483.

² Archyvas nesutvarkytas, dėl to publikuojant laiškus nėra nurodoma dokumentų signatūra. Dokumentų kopijas iš JAV į Lietuvą atvežė Gedrius Globys.

³ Bronius Kviklys (1913–1990) – žurnalistas, JAV lietuvių visuomenininkas, nuo 1924 m. – Skautų sąjungos narys. 1948–1952 m. – skautų korporacijos „Vytis“ valdybos pirmininkas, 1948 m. Memingene (*Memmingen*) įsteigė ir iki 1950 m. redagavo laikraštį „Vytis“, 1951–1956 m. – žurnalo „Mūsų vytis“ redaktorius.

⁴ Psktn. – paskautininkis.

⁵ Rimvydas Šilbajoris (1926–2005) – profesorius literatūrologas, ASS narys.

Broniaus Kviklio 1948 m. gruodžio 6 d. laiškas Rimvydui Šilbajoriui

Mašinraštis, kopija

Korp! "Vytis" Vadas

1948. XII. 6.

Tremtyje

Psktn. R. Šilbajoriui,

Šiuo įgalioju Korp! "Vytis" vardu Tamstą, R. Šilbajorį, organizuoti pagal visas Korp! "Vytis" tradicijas ir nuostatus, Sambūrio "Vytis" vienetą Mainco⁶ universitete. Tokį vienetą galima įsteigti tuo atveju, jeigu atsirastų Mainzo universitete bent 3 registruoti lietuviai studentai, norį įstoti į S!⁷ "Vytis" nariais.

S! įsteigimo aktą su pilnu narių sąrašu atsiųsti man patvirtinimui. Jeigu atitiks visus mūsų reikalavimus, bus pripažinti tikraisiais S! nariais – senjorais.

Priedas Įvairios informacijos.

Budėkime!

Fil. Br. Kviklys

Korp! "Vytis" vadas Tremtyje

Broniaus Kviklio 1948 m. gruodžio 6 d. laiškas Rimvydui Šilbajoriui

Mašinraštis, kopija

Korp! "Vytis" vadas

Memmingenas, 1948. XII. 6

Tremtyje.

psktn. R. Šilbajoriui

Liečia: S! "Vytis" vieneto steigimo Mainzo U-te klausimus.

Man labai buvo malonu iš Tamstos išgirsti apie gražias pastangas suorganizuoti S! "Vytis" vienetą Mainzo Universitete. Kuo galėdamas Tamstai padėsiu. Šiandien pat duodu Darmstadto S! vieneto vadui senj. E. Vilkui⁸ parėdymą Jums mano vardu padėti ir patarti.

Šia proga trumpai nurodau:

1) Įsteigti Stud. Skautų S! vienetą galima tuo atveju, jeigu yra bent trys nariai, norintieji šiai organizacijai priklausyti.

2) pageidautina, kad jie būtų skautai. Vyčiavimo laipsnis ir žodis tuo tarpu nėra jau taip labai aktualūs.

⁶ Laiške Mainco miesto pavadinimas rašomas skirtingai: Maincas ir Mainzas.

⁷ S! – Sambūris. Po karo Vokietijoje 1946 m. atgaivinus Korp! „Vytis“ veiklą, jos pavadinimas buvo pakeistas į „Sambūris! „Vytis“, nes tuo metu Vokietijoje studentų korporacijų veikla buvo uždrausta. 1949 m. sugrįžta prie pavadinimo „Korp! „Vytis“.

⁸ Eugenijus Vilkas (1921–2010) – inžinierius, skautas, 1951–1953 m. – akademinių skautų korporacijos „Vytis“ pirmininkas.

3) Kiekvienas, norįs įstoti į S! „Vytis“, turi paduoti atitinkamą pareiškimą ir pasižadėjimą, kurio tekstą siunčiu Jums. Šiuos dokumentus užpildžius, laikyti S! bylose, pas Jus.

4) Būtina sąlyga, kad stojantieji nariais nepriklausytų kitiems ideologiniams vienetams universitete, pav., Ateitininkams⁹, „Vilčiai“¹⁰, Šviesai¹¹, Varpui¹² ir pan.

5) Steigimo aktą atlikite pagal esamas galimybes. Galima tai padaryti iškilmingai, dalyvaujant kitų Korp! (lietuviškų) atstovams, arba tyliai. Ir vienu, ir kitu atveju surašomas 2 egz. Steigimo aktas, kurio tekstą (galimai gražesnę), sugalvokite Jūs patys. 1 egz. Įsteigimo akto atsiųsti man.

6) Pagal Korp! „Vytis“ tradicijas, visi S! nariai, nežiūrint jų skautiškų laipsnių, skirstomi į junjorus, (naujokus – kandidatus), senjorus ir Filisterius (baigusius U-tus). Junjoru reikia išbūti bent 2 semestru. Išimtis daroma aktą pasirašiusiems nariams steigėjams – jie, jei tik yra gero elgesio, keliami iš karto senjorais mano patvarkymu per mūsų biuletenį „Vytis“.

7) Apie mūsų organizacinę tvarką jūs patirsite kiek vėliau, palengva. Reikės laikyti tik pačių būtinausių tradicijų, o visa kita kurkite patys.

8) Tuo tarpu siunčiu Jums literatūros, kurią po ranka turiau.

10)¹³ Malonėkite su akto nuorašu atsiųsti ir savo pilną narių sąrašą, kuriame pažymėkite pavardę ir vardą, gimimo datą, fakultetą, skautišką laipsnį ir kiekvieno tikslų adresą. Pavardės mes skelbiame neviešame biuletenyje.

11) Korp! biuletenį gausite kiekvienas, kai S! vienetas bus įsteigtas.

12) Jei atsirastų ir stud. skaučių, veikite bendrai, tačiau aš iš Skaučių vadžių neturiu įgaliojimo leisti mišriems vienetams steigtis.

13) Sudarykite valdybą demokratiniu būdu iš 3 narių ir atsiųskite man patvirtinimui. Kitų organų, dėl mažo narių skaičiaus, tuo tarpu nerinkite.

14) Siunčiu informacijas mūsų suvažiavimo reikalui Hanau. Kadangi nėra labai toli, būtų gerai, kad galėtumėte kuo daugiau dalyvauti. Aš būsiu asmeniškai ir galėčiau daug ką paaiškinti. Jeigu visi atvažiuotumėte tuo metu į Hanau, galėtumėm ten Jūsų vienetą iškilmingai įsteigti, pakelti Jus į senjorus, uždėti spalvas, etc. Jeigu ne, būtų labai gerai, kad iki to laiko vienetas būtų formaliai jau įsteigtas. Tačiau tai priklauso grynai nuo Jūsų: kaip padarysite, taip bus gerai.

Toliau informuosiu Jus. Malonėkite informuoti ir mane.

Budėkime!

Jūsų fil.

⁹ Ateitininkų organizacija – studentų tautinių, katalikiškų pažiūrų draugija, įkurta 1911 m., savo veiklą tęsusi emigracijoje.

¹⁰ „Viltis“ – Lietuvių tautinio sąjūdžio 1948 m. Vokietijoje įsteigta studentų korporacija „Viltis“, subūrusi tautininkams artimą akademinį jaunimą. Vienas jos įkūrėjų buvo teisininkas, visuomenės veikėjas Algimantas Petras Gureckas.

¹¹ „Šviesa“ – kultūrinės ir visuomeninės liberaliojo sparno akademinio jaunimo sambūris, įkurtas 1946 m. Vokietijoje.

¹² „Varpas“ – lietuvių valstiečių liaudininkų 1923 m. įkurta studentų draugija, po karo atkurta Vokietijoje DP stovyklose.

¹³ Laiške nėra 9 punkto, po 8 įrašytas 10.

Rimvydo Šilbajorio 1949 m. sausio 7 d. laiškas Broniui Kvikliui

Rankraštis, kopija

Haumstetten, 1949. I. 7.

Mielas Skautininke!

Siunčiu Jums mūsų steigiamąjį aktą ir narių sąrašą patvirtinimui. Jeigu teisingai supratu nurodymus, tai žinios apie korporantą (tos kur su nuotrauka) turi palikti pas mus. Adresus pažymėjome savo lagerio Augsburgėje. Tačiau šiaip susirašinėjimui mūsų adresas bus toks: Hochheim a. M Elisabethenstr. 29 16, Alg. Šilbajoris¹⁴. Šiuo adresu rašykit studijų (semestro) metu.

Įsteigimas įvyko labai kukliai – iš senjorų malonėjos atvykti tik psktn. Plateris¹⁵, kuris Jūsų vardu ir priėmė mūsų įžodį. Kiti dėl įvairių atsitiktinių aplinkybių negalėjo atvykti. Tačiau tai pagaliau ne taip svarbu – svarbiausia pats pasižadėjimas ir skautiška, akademiška dvasia, kurios mums netrūko. Su dideliu džiaugsmu ir ūpu (kaip dažniausiai būna) kalnus nugriauti stojome į sambūrį, kuris šį kartą visgi išėjo „švarus“, be jokios politikos. Ateity, jei studijuosime ir jei sąlygos leis, tikimės mūsų šeimos pagausėjimo, nes dar yra keli geri vyrai, kurie dėl materialinių sąlygų turėjo laikinai nutraukti studijas ir kurie, tikimės, pavasario semestru grįš.

Taigi pasilieku, su geriausiais linkėjimais ir pilno entuziazmo „naujai iškeptas“ sambūrio narys!

Ad meliorem!

Jūsų

Senj. R. Šilbajoris (parašas)

Rimvydo Šilbajorio 1949 m. vasario 3 d. laiškas Broniui Kvikliui

Rankraštis, kopija

Chicago, 1949. XI. 3

Mielas Skautininke!

Rašau iš gangsterių miesto, likimo nublokštas tenai iš šiltos pastogės Brooklyn'e. Viskas prasidėjo su stebuklu – gavau stipendiją viename Amerikos universitete – Antioch

¹⁴ Algirdas Šilbajoris (1927–2015) – Rimvydo Šilbajorio brolis. 1948 m. jis įstojo į Mainco universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, studijavo žurnalistiką. Drauge su kitais universitete įkūrė skautų akademikų korporacijos „Vytis“ skyrių. 1949 m. persikėlė gyventi į JAV, kurį laiką gyveno Niujorke, vėliau persikėlė į Deitona Bičą (Daytona Beach) Floridoje.

¹⁵ Aleksandras Pliateris (1913–1997) – teisininkas, visuomenininkas, nuo 1933 m. – Skautų sąjungos narys. 1947 m. Vokietijoje drauge su kitais atkūrė Akademinį skautų sąjūdį, 1955–1957 m. – ASS Centro valdybos narys.

College, Yellow Springs, Ohio. Palikęs brolių restorane lėkščių plauti (jam nenusišypsojo laimė) nuvykau universitetą, pilnas baimių ir vilčių. Tačiau gyvenimas, kurį ten radau, prašoko mano įsivaizdavimus. Gaudamas pilną išlaikymą ir galėdamas toliau siekti savo tikslų, kuriuos apleisdamas Europą buvau palaidojęs kaip tuščią utopiją, jaučiuosi daugiau, negu laimingas.

Gyvenimas vienam tarpe amerikiečių labai greitai keičia žmogų. Daug nuomonių teko keisti, daug idėjų į kurias fanatiškai tikėjau pasirodė esančios siauros, menkos, net juokingos kartais. Pradėjau jausti Amerikos pulsą su visais jos gyvenimo aspektais, problemomis ir keistenybėmis. Supratau, kad Amerika – tai ne tik dangoraižiai ir lūšnos, net tik biznis ir nuodėmė – šalia to, o gal virš visa to yra jauna, ieškanti, kenčianti (taip, kenčianti!) ir nerami tauta, kovojanti dėl žmogiškosios savo išraiškos.

Mokslas tame universitete kiek primena mūsų gimnaziją. Neatsižvelgiant į tai, ką studijuojai turi imti gausybę pašalinių kursų, beveik nieko bendro neturinčių su tavo dalyku, ir visa tai tame, kad išugdytum „visapusišką gyvenimo kovai paruoštą tobulėti ir kurti norinčią asmenybę“. Daug dalykų primena skautų organizaciją: garbės sistema (nuosavybės gerbimas, tiek valdiškos, tiek privačios aukštesnis nei sakykim Švedijoje), „skilčių“ sistema, saviuola ir pan. Egzaminai remiasi garbės sistema – kai kam atrodo kaip paradoksas – draudžiama nusirašinėti, bet nėra jokios kontrolės, panorėdamas galėtum sukti kiek patinka. Pavyzdžiui: gauni namuose rašto darbą iš Amerikos istorijos, negalima žiūrėti į knygas, rašyti galima tik pusę valandos. Darbą atnešti reikia sekančią savaitę. Per tą laiką niekas tavęs nei nemano tikrinti, taip, kad sukdamas negalėsi pabėgti pats nuo savęs. Stengiamasi palaipsniui panaikinti pažymius, arba studentai statosi pažymius patys sau. Daugeliu atžvilgių šis universitetas, kuris, tarp kitko, labai skiriasi nuo kitų Amerikos universitetų, atrodo kaip tikra utopija. Tačiau universiteto vadovybė nenori, kad studentai prarastų ryšį su realybe – kas 2 mėn. jie siunčia studentus į U.S. miestus dirbti įvairių darbų, kurie padėtų jaunuoliui pasiruošti savo specialybei. Todėl ir aš atsidūriau Čikagoje, dirbu Chicago Sun Times dienraštyje, daugiausia technišką darbą, kuris tačiau supažindina mane su visa laikraščio spausdinimo procedūra. Po poros mėnesių grįšiu atgal į universitetą tęsti mokslo ir tai kartosis visą laiką.

Lietuvių aplinkui nėra, skautiško darbo galimybių nėra, išskyrus korespondenciją arba tuos laikotarpius, kai gali susiršti su kokio didesnio miesto lietuviais, skautais. Lietuviškai šnekant negirdėjau nė žodžio, kartais ir pats imu angliškai galvoti. Kartu su manimi studijuoja dar vienas latvyas iš Pinnebergo – irgi gavęs stipendiją.

Tai tiek tuo tarpu. Vėliau dar daug rašysiu. Linkiu sėkmės Jūsų herojiškam¹⁶ darbe skaitybės labui. Man skauda širdį, kad kol kas dar negaliu materialiai paremti, nes pats gyvenu iš kitų malonės.

Lietuva – degantis švyturys dar neužtemo mano sąmonė, nežiūrint tūkstančių naujų pasaulių, atsivėrusių prieš mano akis. Džiaugiuos galėdamas atsisveikinti su senu vytietišku

Ad meliorem!

R. Šilbajoris

¹⁶ Laiške parašyta „heroiskam“.

Recenzija

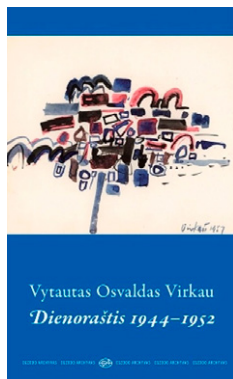
Mykolas Jurgis Drunga (1948–2023) šią recenziją rašė jau sirgdamas. Gruodžio 22 dieną netekome buvusio savo bendradarbio. Gimęs ir beveik visą gyvenimą praleidęs JAV, vėliau Europoje, 2004 metais Mykolas Jurgis Drunga sugrįžo gyventi į Lietuvą. Pradėjo dirbti tuomečiame Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre (dabar VDU Lietuvių išeivijos institutas), taip pat dėstyti žurnalistiką VDU Viešosios komunikacijos katedroje. Įsijungė į žurnalistinę veiklą LRT, redagavo universiteto žurnalą, ilgus metus buvo universiteto mokslo žurnalų „Darbai ir dienos“ ir „Oikos“ vertėjas, tekstų anglų kalba redaktorius. Akademiniėje ir kultūros spaudoje skelbė savo straipsnius, aktyviai įsijungė į universiteto gyvenimą, derindamas žurnalistinę veiklą ir filosofijos tyrimus, prie kurių vėl sugrįžo Kaune. 2011 metais M. J. Drunga VDU apgynė filosofijos daktaro disertaciją.

Mykolas DRUNGA

Vytauto Didžiojo universitetas

Apie knygą ir sutiktus žmones

Virkau, Vytautas Osvaldas, *Dienoraštis 1944–1952*, sud. Dalia Kuizinienė. Vilnius: Versus, 2023, 263 p.

Įdomu, kaip, bėgant metams, tik senatvės sulaukus, tampa svarbūs ir reikšmingi anksčiau visai nepažinti arba vos sykį ar du sutikti žmonės. Vienas tokių – Vytautas Osvaldas Virkau, apie kurį malonu pasakyti porą žodžių ne tik – arba net visai ne – dėl to, kad jis – vienas iš retų lietuvių, besiafišuojančių dviem vardais ir neįprasta pavarde, o dėl to, kad rašė dienoraštį tarsi protokolą, kuriame atsispindi plunksnos žmonių, rašytojų, lig šiol mažai pavaizduotas, tačiau Lietuvos istorijai itin svarbus kasdienybės tarpsnis ir jaunuolio požiūris į jį. Tai – metai, mėnesiai, savaitės ir dienos nuo 1944 m. liepos 12-osios iki 1952 m. sausio 12-osios, kai artėjant antrajai sovietų okupacijai daugelis lietuvių, nenorėdami dar kartą

išgyventi raudonojo teroro arba net nuo jo žūti, bėgo iš Lietuvos, traukėsi į Vakarus, pirmiausia glaudėsi Vokietijoje karo laimėtojų – Vakarų sąjungininkų įsteigtose bėglių stovyklose, paskui kėlėsi dar toliau, dažniausiai emigruodavo į Jungtines Amerikos Valstijas. Tą padarė ir Vytautas Osvaldas bei jo jaunesnė sesuo Henrieta Virkau, kurie (daugiau Vytautas, mažiau Henrieta) parašė didžiausią šios knygos dalį. Prie jų savo tekstu bei redagavimu prisidėjo ir knygos sudarytoja Dalia Kuizininė. Vis dėlto šio veikalo širdis yra jauno paauglio, išaugusio į studentus, V. O. Virkau dienoraštis. Jis ypatingas tuo, kad jame paprastai, be literatūrinių arba literatūrologinių įmantrybių, bet nuoširdžiai ir tiesmukai, be akį bandančių perdėjimų arba nutylėjimų, sakyčiau, tiesiog protoliškai patikimai atpasakojama tai, ką dieną iš dienos išgyveno ji rašęs pastabus ir jautrus, daug ir vis daugiau skaitantis ir įdėmiai aplinką stebintis jaunuolis, – išgyveno tokiu laikotarpiu ir tokiomis sąlygomis, kurios memuarinėje lietuvių literatūroje lig šiol mažai aptartos, bet tikrai vertos dėmesio, nes yra mūsų istorijos dalis.

D. Kuizininės parengtoje V. O. Virkau dienoraščių knygoje pristatomos ir papildomos žinios apie Lietuvoje menkai žinomą laikotarpį: pasitraukimas iš Lietuvos ir pirmieji metai Vokietijos pabėgėlių stovyklose yra tyrinėti istorikų, yra išleisti Dalios Sruogaitės, Marijos Gimbutienės, Kazio Almeno ir kitų atsiminimai ir dienoraščiai. Aptariama knyga papildo šį laikotarpį asmeniniais prisiminimais; kiekvienas panašaus pobūdžio leidinys pasitraukimo istoriją tik papildo, praplečia. Knygoje yra publikuojamas ne tik įvadinis sudarytojos straipsnis, bet skelbiama dienoraštį lydi ir gausūs sudarytojos komentarai, leidinys yra iliustruotas nuotraukomis ir dailininko V. O. Virkau piešinių, eskizų, grafikos darbų pavyzdžiais.

Beje, V. O. Virkau dienoraštis – iš tiesų ne memuarai, atsiminimai, o reportažai arba, kaip minėjau, einamosios dienos arba savaitės įvykių protokolai. Tikrų atsiminimų apie bėgimą iš Lietuvos pateikė tik Henrieta Vepštienė, bet jie trumpesni, atskleidžia mažiau detalių, ne tokie vaizdingi kaip jos brolio dienoraščiai, kuriuose fiksuota tai, kas vyko dabar ir čia pat.

Šia savybe jie man priminė darbą žurnalisto kunigo Juozo Prunskio, kurio V. O. Virkau neminėjo, bet kuris taip pat rašydavo įvykių vietoje ir greitai. Atsimenu, kaip J. Prunskis į koncertą arba kitokį kultūros renginį ateidavo su užrašų knygele bei parkeriu ir tarp koncerto dalių arba per pertrauką kažką į bloknotą užsirašydavo, o renginiui pasibaigus, dar truputį parašęs, tuoj nuskubėdavo į „Draugo“ redakciją ir ten palikdavo apie tą renginį reportažą, kuris kitą dieną būdavo išspausdinamas.

V. O. Virkau savo dienoraščiuose taip pat didžiausią dėmesį skirdavo savo perskaitytoms arba skaitomoms knygoms, lankytiems koncertams, parodoms ir kultūros renginiams apskritai. Štai kaip jis atsiliepė apie 1947 m. birželio 16-ąją Miunchene vykusį kruvinųjų birželio dienų, trijų Pabaltijo šalių okupacijos siaubo minėjimą.

Rytą 10 val. buvo pamaldos. Daugumas verkė. Graudi pirmoji dalis. Po pietų, 14:30, buvo bendras estų, latvių ir lietuvių minėjimas. Lietuviai pasirodė gerai, buvo dainos ir deklamacijos. Dainavo Vincė Jonuškaitė-Zaunienė ir tikrai gerai. Jokių priekaištų negalima daryti. Kiek silpniau deklamavo Dauguvietytė. Labai gražiai dainavo estų tenoras Heinrich Ruevald. Latvių dainininkė „susibjaurijo“. Baisi jos figūra, balsas negeresnis. Buvo kalbos, giesmės, himnai. Labai gražus estų himnas. Šeštadienį buvo Vincės Jonuškaitės koncertas

Wirtschaftsministerium (ūkio ministerijos) salėje, gražiai pasirodė. Ypač gražios buvo lopšinės „Eho, eho“ ir „Mama dites moi“ ir Claude Debussy arija iš „Prarastas sūnus“. Lietuvių dainos kiek silpnesnės, o gal kartais aš jų nesupratau? Bet visgi gražus Vlado Jakubėno „Mėlynieji varpeliai“, Kazimiero Viktoro Banaičio „Per naktį“ ir „Tulpės“ (pagal Kazio Binkio eilėraštį „Tulpės“). Taip malonu, kad yra lietuvių gražiai reprezentuoti, ne taip kaip dailininkas Alfonsas Dargis su savo „Vestuviniiais papročiais“ ir hotentotiškomis fotografijomis.¹

Šią ištrauką pacitavau ne tik dėl to, kad vienas iš Vokietijos atsivežtas A. Dargio grafikos darbas kabėjo ant mano tėvų namo sienos ir jame vaizduojama nuoga moteris, kuri, atsimenu, išgąsdino pas mus nakvojusį svečią, muziką ir mažlietuvių rezistentą Valterį Banaitį, garsiai, o gal tik juokais pabijojusį, kad ta nuogalė jo mirtinai neužgultų ir neužspausėtų. Šiaip jau A. Dargio grafikos ir tapybos darbai buvo mano tėvų, ypač Mamos, labai vertinami ir tiek Vokietijoje, tiek Amerikoje kotiruojami kaip itin vertingi. V. Jakubėnas buvo mano gerbiamas fortepijono mokytojas, su kuriuo daug bendravau ir kurio kūrybą aš, kaip ir V. O. Virkau, laikiau gražia.

Dar viena ištrauka iš V. O. Virkau dienoraščio. Data – 1948 m. liepos 24-oji. Jis apie tikrą Miunchene amerikiečių įsteigtame kultūros centre įvykusį styginių kvarteto koncertą atsiliepė taip: „Buvau tame styginiame kvartete. Nieko ypatingo. Bjaurūs buvo pirmieji modernūs dalykai. Tik gale buvo Mozarto C-dur styginis kvartetas. Matyt, laikosi principo „Ende gut, alles gut“ [„Gera pabaiga, viskas gerai“]². Kad Mozartas žavingesnis už daugelį modernistų – tokia ir mano asmeninė nuomonė.

V. O. Virkau dienoraščiuose daug užuominų ir asmeninių refleksijų apie literatūrą. Jos visos įdomios, dažnai net ir garsių rašytojų atžvilgiu pernelyg, bet neįkyriai kritiškos, tačiau jų visų neįmanoma trumpame straipsnyje apžvelgti, tad iš didžiulės gausybės atrinkau vos porą, kurios artimos ir man, gyvenusiam, kaip ir V. O. Virkau, ilgą laiką Čikagoje ir studijavusiam, kaip ir jis, Čikagos universitete.

Į humanitarinių studijų programą kaip privalomas skaitinys buvo įtrauktas ir Thomo Manno romanas „Užburtas kalnas“, apie kurį V. O. Virkau užsiminė keliose dienoraščio vietose. Pirmojoje, parašytoje 1950 m. gegužės 28 d., jis pateikė tokią citatą iš šio romano: „Jaunas žmogus atsakė, jog visiškai kitaip yra skaityti knygą, kurią pats parašė.“³ Po savaitės, birželio 4-ąją, V. O. Virkau rašė: „Nervuojanti knyga. Paviršiuje rašo apie pacientų gyvenimą Davos sanatorijoje, Šveicarijoje, bet kas po tuo paviršium? Ar ne tiesa? – mūsų padėtis prieš bolševizmą.“⁴ Už kelių dienų dienoraštyje štai toks įrašas: „Knyga darosi vis mažiau ir mažiau nervuota. Su gyvenimo galo supratimu viskas pradeda rimti. Labai, labai gražus aiškinimas, bet kaip galima tą žinoti?“⁵ Šiaip jau kalbos apie Davoso sanatoriją man priminė mano tėvą, kuris Davose nuo tuberkuliozės gydėsi septynerius metus. Deja, ir jis, ir mano motina, ir V. O. Virkau jau yra išėję ten, iš kur negrįžtama. Ir dabar man gaila, kad Vytauto Osvaldo neteko geriau ir ilgiau pažinti, nes aišku, kad jo būta kritiško ir

¹ Virkau, Vytautas Osvaldas, *Dienoraštis 1944–1952*, sud. Dalia Kuizinienė. Vilnius: Versus, 2023, 122.

² *Ibid.*, 178–179.

³ *Ibid.*, 229.

⁴ *Ibid.*, 229.

⁵ *Ibid.*, 230.

savikritiško žmogaus, kokių pasaulyje reta. Ką reiškia vien jo abejonė, kad gal kai ko jis nesuprato. Vis dėlto gera, kad teko bendrauti su jo seserimi Henrieta, kuri kartu su savo vyru Vytautu Vepštu ir daugeliu kitų, į V. O. Virkau panašių, kūrė „Šviesą-Santarą“, prie kurios įvaizdžio V. O. Virkau prisidėjo ne tik kaip dailininkas-iliustratorius, bet ir kaip meninis patarėjas, pavyzdžiui, padėdavęs iššifruoti sunkiai įskaitomą Algirdo Juliaus Greimo rašyseną.

Pabaigoje pažymėsiu, kad V. O. Virkau, kaip liudija jo dienoraščiai, turėjo ir gerą humoro jausmą. Šią ir kitas jo savybes, pavyzdžiui, nesumeluotą požiūrį į Amerikos ir Europos skirtumus, taip pat jaudinimąsi dėl to, kaip grėsmingai Rusijos bolševikai veržiasi Vakarų Europos link, visur sėdami tik terorą, gerai atskleidžia nuolatinės užuominos tekste, be didelių išvedžiojimų, tiesiai šviesiai, pataikant tiesiai į dešimtuką. Po daugelio dešimtmečių pasirodžiusi knyga yra svarbus, vertingas ir įdomus dokumentas. Tad priežasčių, kodėl verta šią knygą skaityti, yra ne viena.

Kronika

Viktorija JONKUTĖ
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. Giedrius Subačius: „Kalba nėra kibiras – pripylei pilną ir jau daugiau netelpa“¹

Kalbos istorikas, sociolingvistas, Simono Daukanto veikalų tyrinėtojas profesorius Giedrius Subačius jau beveik 30 metų gyvena Jungtinėse Amerikos Valstijose, kuriose Čikagos Ilinojaus universitete užsienio studentus supažindina su Lietuvos istorija ir lietuvių kultūra. Jis gerai pažįstamas ir Lietuvos filologų bendruomenei, atpažįstamas ir iš jau trečią dešimtmetį skaičiuojančio žurnalo „Archivum Lithuanicum“. Lietuvos kolegoms noriai užsuka į svečius Čikagoje. Dalijamės keliais Lituianistikos katedroje viešėjusios dr. Viktorijos Jonkutės pokalbio su profesoriumi fragmentais. Kalbėtasi apie dėstytojo darbą, studentus, profesijos pasirinkimą ir, žinoma, kalbą.

Esate ne tik mokslininkas, bet jau 40 metų užsiimate ir pedagogine veikla. Iš ko pats mokėtės pedagogikos, kas buvo Jūsų mokytojai?

Esu lituanistų vaikas. Universitete buvo pedagogikos kursai, lietuvių kalbos mokytojais mus rengė. Bet kaip mokytojas aš – savamokslis. Savo mokslinės veiklos, tyrimų Mokytoju iš didžiosios raidės laikau profesorių Vincą Urbutį. Pas jį rašiau magistro darbą, iš jo mokiausi minties tikslumo. Iki šiol, kai ką rašau, vis pagalvoju, kaip Urbutis pasakytų. Tad toks vidinis cenzorius Urbutis yra mano viduje. Nors kaip asmenybė jis buvo teatrališkas ir sarkastiškas: pavyzdžiui, pasišaipydavo iš studentų ir galbūt dėl asmeninių nuoskaudų pyko ant visų moterų. Apie tai sklido visokios legendos. Stengiuosi atskirti šiuos du dalykus.

¹ Interviu parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą (sutarties Nr. S-PD-22-76) podoktorantūros stažuotės projektą.

Šiuo metu, kai kalbamės, Lietuvoje vyksta mokytojų streikai, švietimo darbuotojai jau nebe pirmą kartą protestuoja. Kokia dėstytojų situacija ir darbo sąlygos JAV?

Dėstytojams čia palankios sąlygos. Pradžioje būdavo sunku – ir dėl anglų kalbos, ir dėl dėstyimo. Laiškuose iš pradžių keikdavau tą Čikagą, man buvo sunku adaptuotis. Jausdavau stresą eidamas į paskaitas. Prisimenu, profesorius Albertui Zalatoriui guosdavausi, kad paskaita ne visada pavyksta. „Taip, – sakydavo, – bet ji praeina, iš ryto atsikeli, ir vėl viskas iš naujo.“ Tai – toks kūrinys, kuris kitą dieną pradingsta. Paskaita visuomet unikali, po jos jauti, kaip pasisekė. Sunkiausia būna dėstyti naujus kursus. Tuomet nežinai studentų reakcijos, jos nėra nuspėjamos iš anksto. O vėliau tik papildai, šiek tiek pakoreguoji. Be to, iš pradžių turėjome daktaro ir magistro programas, o dabar liko tik atskiri kursai. Viskas labai pasikeitė. Situacija labai priklauso ir nuo viršininkų: viena atvykusi kas savaitę rengdavo susirinkimus, dabartinis vedėjas – kartą per metus. „Nereikia gaišti laiko“ – sako. Tad aplinka daug lemia. Čia būdamas matai daug platesnį vaizdą, disciplinos visumą, globalesnį mastelį, skaitai kitokią literatūrą, dalyvauji konferencijose, sutinki naujų kolegų.

Kuo skiriasi JAV ir Lietuvos lituanistiniai diskursai? Lietuvos mokslininkai iš ekspertų dažnai sulaukia kritikos dėl per mažo veiklų tarptautiškumo ir nuolat yra skatinami rašyti angliškai.

Yra toks barjeras. Jeigu, rašydamas angliškai, kalbu apie lietuvių kalbą, tai turiu papasakoti taip, kad būtų įdomu žmogui, kuris jos nesupranta. Aš tai vadinu populiarinimu. Reikia parašyti kaip kokioje „Wikipedijoje“, kas yra Lietuva, kas yra lietuvių kalba, tada problemos dėstyti mažai vietos ir telieka. Jei pateikiu daugiau lietuviškų pavyzdžių, jie išsigąsta. Rašymas angliškai skaitančiai publikai yra visai kito lygio (supažindinimo, pristatymo) nei skaitančiai lietuviškai. Tada reikia išvadas gražiai pateikti, supakuoti, koku nors būdu prijungti prie jiems pažįstamų diskursų. Tik iš dalies lieki lituanistas, iš dalies tampi *universalium* pasaulio kalbininku.

Lietuvoje būta daug ginčų dėl mokymo programų. Kaip čia, universitete, rengiamas paskaitų turinys? Kiek pasirinkimo laisvės turite jį sudarydamas?

Kursų aprašus galiu sudaryti savo nuožiūra, tik jų patvirtinimas sustabarėjęs ir ilgai užtrunka. Kai pasikeičia taisyklės, turime iš naujo performuluoti, aprašyti ne tik turinį, bet ir visokius tikslus, priemones. Kai asistentas profesorius siekia paaugštinimo, universiteto paskirti vertintojai lanko jo paskaitas, pateikia vertinimus. Po 6 metų darbai peržiūrimi jau išorinių vertintojų, garsių tos pačios srities mokslininkų. Paskui vertinimus turi patvirtinti dekanas ir keli komitetai. Tuomet tenka laukti apie 14 mėnesių. Tokia yra biurokratija. Paskui, jeigu nėra nusiskundimų, niekas per daug nesikiša į tavo darbą.

Dėstote Lietuvių kultūros kursą. Papasakokite apie jį plačiau.

Tai – pagrindinis kursas, kurį perėmiau iš profesorės Violetos Kelertienės ir kurį dėstau iki šiol. Vienais metais jį klausė net 90 studentų. Vėliau sumažinau, po pandemijos jų dar sumažėjo. Dabar turiu 12, pusė jų – meksikiečiai, taip pat yra vietnamiečių, trys – lietuvių kilmės. Dauguma jų nėra mokęsi lietuvių kalbos ir tik dabar pradeda gauti žinių apie Lietuvą. Kai dar galiojo kita JAV vizų [išdavimo] tvarka, atvykdavo daug indų; dabar jų tiek

nebeatvažiuoja. Grupėje būna labai įvairių studentų: fizikos, miesto inžinerijos, medicinos, chemijos, kriminalinės teisės, verslo specialistų, vienas kitas iš kokių nors laisvųjų menų. Stengiuosi, kad studentams paskaitose būtų įdomu, kad kas nors jų galvose liktų. Tad pateikiu įvairių pavyzdžių: literatūros, kino, istorijos, mitologijos. Kalbame apie emigraciją, žiūrime filmą apie Mariją Gimbutienę, skaitome „Eglę žalčių karalienę“. Tai – intriguojantis tekstas, kuris jiems itin patinka. Tada ir aš matau prasmę. Rimtesni filosofiniai tekstai jiems per sudėtingi, jie *nepaveža*. Lietuviškas intelektualinis humanitarinis diskursas neveikiamas, tad tenka taikytis. Bet manau, kad jie sužino daugiau nei turistai, pervažiavę Lietuvą per savaitę.

Tokia marga auditorija atrodo sunkiau nuspėjama. Kokių sunkumų kyla su ja dirbant?

Atsimenu, kai atvykau į Čikagą dalyvauti darbo pokalbyje. Komitetas visko klausinėjo dvi valandas. Detalių neatsimenu, tik įsiminiau ukrainiečio profesoriaus Rubčiaus klausimą: „Kas yra studentas?“ Galima įsivaizduoti. Buvo 1994-ųjų pradžia. Buvome laikomi sėdinčiais ant žemesnės evoliucijos medžio šakos, sovietiniais, gal kokiais komunistuojančiais, o jie čia – Vakarų kultūros skleidėjai. Norėjo išsiaiškinti, kaip aš suprantu mokymo procesą. Studentas yra žmogus, ne robotas. Per visą dėstymo karjerą buvo gal du sudėtingesni atvejai, kai jau maniau viską mesti ir važiuoti į Lietuvą. Prieš kokius 20 metų vienas problemiškas, konfliktiškas studentas lankė mano paskaitas ir mane visaip terorizavo, skundė dėl įvertinimų. Tai aš naktimis nemiegodavau, į paskaitas eidavau sukandęs dantis. Tuometė viršininkė, išklausiusi mus abu, į šį atvejį pažiūrėjo supratingai, tai man palengvėjo. Bet jis po to dar du mano kursus lankė. Kartu su juo mokėsi ir tokia stropi poliglote. Kartą, kai su tuo studentu dėl žodžio tarimo kilo konfliktiška situacija ir jis ėmė visus keikti, ji atsistojo ir išėjo pro duris, pasakiusi jam, kad daugiau su juo vienoje auditorijoje nesėdės. Akimirka pasvarsčiau, ką daryti, susirinkau savo daiktus ir atsisveikinęs taip pat išėjau. Po kurio laiko tas studentas metė universitetą, bet po pusmečio sugrįžo, nes senelis turėjo daug pinigų ir liepė eiti į paskaitas. Tad jis po visų iškeikimų toliau sėdėjo mano Lietuvių kultūros kurse. Susitarėme, jis daugiau per paskaitas nekalbėjo, bet visą laiką maivėsi. Turėjau atkentėti. Kitas atvejis buvo viena perdėtai savimi pasitikinti studentė, kuri man Lietuvių mitologijos kurso atsiskaitymui parašė esė apie Pinokį ir paskui mane apskundė dėl įvertinimo. Trenkė durimis ir nebegrįžo.

Kas tokiose kritinėse situacijose labiausiai padeda? Ar nesuabejojate profesijos pasirinkimu?

Labiausiai padėdavo kolegų palaikymas, su kuriais galėdavau apie tai pasikalbėti. Aš buvau naujas, ką tik atvykęs, o jie jau patyrę. Jeigu man darbe visada būtų sunku ir jausčiausi pralaimėtoju – sugriūčiau, palūžčiau. Bet kai kas nors neblogai pavyksta, jaučiuosi, kad padariau gerai, tada esu stiprus ir visur kitur. Visuomenė labiau nori mane tokį matyti, nes aš jiems toks smagesnis nei ant visų pykstantis. O dėl mokslinio darbo – kai atvykau į Ameriką, rengiau Daukanto žodyną. Buvo sakiusių, kam čia jo reikia, geriau kokie partizanai, politika. Bet visada galvojau, kad pasirinkau profesiją, tad joje turiu ir dirbti. Tai yra mano didelis turtas. Lietuvybė yra mano profesija, knygas rašau lietuviškai, ir tai iš manęs

būtų labai sunku atimti. Jei dabar viską mesčiau ir pereičiau kitur, tai kitur būčiau diletantas. Pamenu, dar kai rašiau disertaciją apie Daukantą, buvo prasidėjęs Sąjūdis. Taip norėjosi viską mesti, eiti ir pasisiūlyti į Sąjūdžio būstinę. Bet tuomet svarsčiau: „Reiks ir profesionalų, gal ir kalbininkų Nepriklausomoje Lietuvoje.“ Taip pat ir dėl Daukanto pasirinkimo: matau, kad apie jį galiu pasakyti daug subtiliau tais aspektais, kuriuos tyrinėju, nei kas nors kitas ir man tai įdomu. Tai, kad jo čia niekas aplink neskaito, man netrukdo jo tyrinėti.

Į Čikagą atvykote pirmaisiais Nepriklausomybės metais ir savo paskaitose pabrėžiate Baltijos šalių Nepriklausomybės kovas. Ar tai – esminis Baltijos šalių pasakojimas?

Tai yra svarbūs, lūžiniai momentai, kai visų visuomenės narių gyvenimas labai pasikeičia. Kaip ir Holokaustas, baudžiavos panaikinimas arba tapimas Rusijos imperijos dalimi. Baltijos šalių nepriklausomybė(s) buvo kažkas visiškai nauja: demokratijos įprastai gyvena iš tradicijos, jos niekada neateina iš komunistinės visuomenės, ir štai. Mes dažnai suvokiame save kaip aukas, o vis dėlto išėjome kaip nugalėtojai. Mes buvome kovotojai. Visos tautos nori turėti nugalėjimo naratyvą. 1918-ųjų Nepriklausomybė jau pernelyg nutolusi ir kasdien vis labiau tolsta, bet dar yra žmonių, kurie atsimena vėlesnį Nepriklausomybės praradimą, okupaciją. Kai studentams rodau iš Sibiro parvežtų, vėliava apdengtų tremtinių karstų vaizdus, klausiu, ką reiškia toks simbolinis gestas. Paskui paaiškinu. Kai mus vežė, niekino, bandė sunaikinti kaip tautą, buvome pralaimėtojai. Taigi mes tai šitokiu būdu atitaisome. Mes dabar laimime. Mūsų psichikai reikalingas laimėjimo diskursas. Ukrainos karo akivaizdoje jis vėl tampa itin aktualus. Vėl kėsinamasi į mūsų pergalę ir laisvės idėją.

Esate kalbininkas, dėstote ir Europos kalbų istorijos kursą. Baltistika vis labiau virsta regioninėmis, kultūrinėmis studijomis. Kokias pastebite kalbotyros mokslo kaitos tendencijas? Ar ši kaita neišvengiama?

Mokslas yra ir kartų dalykas, o kiekviena karta ateina su savo nauju žvilgsniu, nauja problematika. Tavo karta jau ieško kitų dalykų nei tavo mokytojų karta. Tai natūralu. XIX a. lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra buvo atradimas. Kalba suteikdavo atsakymą, kaip atsirado tautos, vėliau – valstybės. Dabar kalbotyra jau nebeatsako į klausimą, iš ko mes kilę. Į jį atsakymų ieško archeologija, genetika, modernūs DNR tyrimai. Atsiranda ir naujų rankraščių tyrimo metodų bei technologijų: kompiuteriais – infraraudonaisiais, inframėlynaisiais spinduliais skirtingai nuskaitomi sluoksniai, jie palyginami ir panašiai. Ateinančios kartos eis dar toliau. Tad ankstesni tyrimai lieka kaip fonas, leidžiantis eiti gilyn.

Kaip tarpkultūriniame kontekste atrodo baltistiniai komparatyvistiniai tyrimai? Ar moksle egzistuoja objektyvumo kriterijus?

Kūrėjas suteikia prasmę tyrimui, parodo, kad galima pamatyti pasaulį per tokią prizmę. Imi tyrinėti, ir pasidaro įdomu. Galima lyginti bet ką su bet kuo. Moksle svarbūs argumentai, kuriems juos perskaičiusieji arba pritaria, arba nepritaria. Objektyvumo nėra, bet geras subjektyvumas yra didelė vertybė. Žmogus tuo ir įdomus. Tie skirtumai, mąstymo įvairovė yra humanitarinių mokslų grožis. Kai buvau jaunas idealistas, manydavau, kad

gali bendrauti su žmogumi ir kritikuoti jo mokslinę veiklą. Juk tai – atskiri dalykai. Bet pamatydavau, kad tas žmogus arba įsižeidžia, arba nusimena, ir tampa priešu.

Pristatant lietuvių kalbą, dažnai pabrėžiamas jos archajiškumas. Ar kalbos ilgaamžiškumas – savaiminė vertybė?

Atsakydamas galiu pateikti pavyzdį: ar tai, kad mes džiaugiamės senąja, nors nepraktiška Šv. Onos bažnyčios architektūra, trukdo mums džiaugtis naujais pastatais? Ar čia yra koks konfliktas? Arba ar tai reiškia, kad eisime gyventi į Šv. Onos bažnyčią? Kartais sakoma, kad lotynų kalba mirė. Tai – tiesa ir kartu melas, nes ispanų kalba yra lotynų kalba, italų kalba yra lotynų kalba, prancūzų kalba... ir panašiai. Tai – pakitusios lotynų kalbos išraiškos. Ji nemirė, ji pasikeitė. Atsirado nauji pavadinimai, naujas identitetas. Lietuvių kalbos ir archajiškumas, ir naujumas yra vertybė.

Kaip manote, ar reikia kontroliuoti visuomenės kalbos vartoseną? Ir ar verta bijoti kitų kalbų įtakos?

Lietuvių kalbos komisija buvo parengusi kalbos prestižo kėlimo programą. Bet juk tai – natūralus dalykas! Visų pirma, reikia negriauti to prestižo – žmogus turi ne bijoti kalbėti, o turėti gerą emocinį santykį su savo išraiškos priemone. Svarbiausia, kad niekas neaiškintų, jog blogai kalbu, arba kad nereikėtų atsiprašinėti už savo kalbą. Būdavo, kad inspektoriai sėdėdavo televizijoje ir žurnalistų kirčiavimo klaidas žymėdavo arba nurodinėdavo, kokia turi būti bendrinė kalba. Toks norminimas – rimtas pavojus. Perdėta kalbos kontrolė yra skandalinga. Kalba – labai įvairiabriaunis dalykas. Tai – individuali kiekvieno žmogaus ypatybė, kūryba, o ne kalbininkų nustatyta norma. Esminis dalykas kalbai yra gebėjimas aiškiai, tiksliai artikuliuoti mintis. Pasakyti tai, ką nori pasakyti, atsižvelgdamas į dabartinę kalbos būklę, konkrečią situaciją, pasirinkdamas, kur kokį kalbos stilių vartoti. Atskiras pavyzdys – paauglių kalba. Jie ją susikuria. Paaugliai nori jaustis savarankiški. Tai – labai įdomūs lingvistiniai dalykai. Mano sūnus Kajus iš pradžių nemokėjo anglų kalbos. Jos pramokęs, jis vienaip pasakodavo, kaip lipdo iš molio arba ką nors kita ten daro mokykloje, – galėdavai girdėti mokytojos intonacijas. Ir visai kita kalba, gyva greitakalbė, atsirasdavo, kai pasakodavo, ką veikė su vaikais per pertrauką. Žargonas paaugliams yra būtinas. Jie taip suvokia savo kartą. Suaugę jie pereis į kitą sąmonės lygį. Tai – toks gyvas buvimas kalboje. O dėl kitų kalbų įtakos... Kalbos nėra kibiras – pripylei pilną ir jau daugiau netelpa. Ne! Telpa, ir nedingsta ta gimtoji kalba. Nereikia manyti, kad jeigu ateis anglų kalba, tai kas išims lietuvių kalbą ir įdės anglų. Visada vykdavo kalbų kontaktai, ir nereikėtų to bijoti.

Viešojoje erdvėje vis pasigirsta nuogastavimų dėl lietuvių kalbos išnykimo, vis kalbama apie jai kylančias grėsmes. Ką Jūs apie tai manote?

Tokios baimės nepamatuotos. Grėsmės sukuriamos, kad pateisintų agresyvų kišimąsi į mūsų kalbėjimą. Tai – visuomenės valdymas per baimę. Kalbai kiltų pavojus, jeigu visi išvažiuotų ir imtų kalbėti kitomis kalbomis, bet taip nebūna. Daug žmonių ir išvažiavę kalba lietuviškai. Kalba neišvengiamai keičiasi ir kisdama sėkmingai išgyvena (minėjau, kad lotynų kalba yra ir mirusi, ir nemirusi kartu). Kuo didesnės permainos vyksta, tuo labiau kalbos keičiasi. Mėgstama tapatintis su kalba, sakyti, kad tai – mūsų tapatybė. Tai man

tuomet norisi paklausti – su kuria lietuvių kalbos dalimi tapatinatės? Tai kuri čia yra ta brangioji tapatybės dalis, o kuri nėra? Negali sakyti, kad su visa, nes senųjų arba tarminių žodžių tu nemoki. Taigi ta tapatybė labai simbolinė. Iš tiesų mes identifikuojamės su kalbos pavadinimu. Pavadinimas yra mūsų identiteto dalis. Dėl to ir aš pulčiau ginčytis, jei kas mėgintų pakeisti kalbos pavadinimą. Visa kita yra tam tikro laiko interpretacija. Keičiantis pasauliui ir kartoms pamirštame dalį žodyno: mūsų vaikai jau nebeišmoks mūsų vaikystės žodžių, kurių aktyviai nebevartojame. Taigi ir dalis lietuvių kalbos žodyno yra praėjusių kartų žodžiai. Visuomenė pati atsirenka žodžius, kurie jai aktualūs ir reikalingi.

Dėkoju už pokalbį.

2023 05 01–2023 11 01 Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2023 m. gegužės 5–6 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenantys lietuviai susitiko su Atlanto vandenyną vienviete irklina valtimi „Lituanica“ perplaukusiu Aurimu Valujavičiumi. Susitikimas vyko Lemonte. Anksčiau A. Valujavičius lankėsi Majamyje, kuriame ir baigė savo keturis mėnesius trukusią kelionę per Atlanto vandenyną ir buvo pasitiktas gausaus būrio JAV lietuvių. Taip pat A. Valujavičius lankėsi Vašingtone esančioje Lietuvos ambasadoje, ten susitiko su Lietuvos ambasadore JAV Audra Plepyte. Keliautojas buvo priimtas Jungtinių Valstijų Kongrese Vašingtone, ten susitiko su lietuvių kilmės senatoriumi, vėliau jį ovacijomis pasitiko ir Vašingtone susirinkę lietuviai. JAV lietuvių susidomėjimas A. Valujavičiaus kelione per Atlantą buvo didelis, jie pasakojo sekę kelionės eigą, keliautojo nuotykius.

2023 m. gegužės 21 d., eidama 97-uosius metus, mirė buvusi pirmoji ponija, Prezidento Valdo Adamkaus žmona, filantropė Alma Adamkienė. Artimai su Adamkų pora bendravę diasporos atstovai pabrėžia, kad į nepriklausomybę atgavusią Lietuvą A. Adamkienė kartu su vyru atvežė daugybę svarbių permainų, tarp jų ir vakarietišką politinę kultūrą, iki tol menkai paplitusias filantropijos tradicijas, diplomatijos pamokas ir pirmosios šalies ponios idealą. Pasaulio lietuvių bendruomenės vadovai tikina visada jautę šalia Prezidento nuolat buvusios ponios A. Adamkienės rūpestį ir globą po visą pasaulį pasklidusiems lietuviams. Užuojautą dėl A. Adamkienės mirties pareiškė PLB pirmininkė Dalia Henke.

2023 m. gegužės 25 d. pirmą kartą Paryžiuje buvo rodomas dokumentinis filmas „Mončys. Žemaitis iš Paryžiaus“, kuriame atskleidžiamas Prancūzijos sostinėje gyvenusio ir kūręs lietuvių menininko, vieno ryškiausių išeivijos skulptorių modernistų Antano Mončio portretas. A. Mončys paliko ryškų pėdsaką Paryžiaus kultūriniame gyvenime ir dalijosi lietuvių tradicijomis su draugais Prancūzijoje. Po filmo peržiūros vyko diskusija su filmo režisieriumi Linu Mikuta ir operatore Kristina Sereikaite. Į išskirtinį filmo seansą atvyko A. Mončio sūnus Jeanas-Christophe'as Mončys.

2023 m. gegužės 30 d. – birželio 2 d. Lietuvoje lankėsi PLB pirmininkė D. Henke. Ji kartu su PLB atstove Lietuvoje Skirma Kondratas ir PLB pirmininkės pavaduotoju, PLB Sporto komisijos pirmininku Laurynu Misevičiumi dalyvavo susitikimuose valstybės

institucijose. Susitikime su kultūros ministru Simonu Kairiu ir viceministru Albinu Vilčinsku buvo pabrėžta būtinybė bendradarbiauti, siekiant išsaugoti tapatybę ir puoselėti lietuvių visuose pasaulio kampeliuose. Susitikime D. Henke pristatė idėją atidaryti diasporos centrą Vilniuje, siekiant įprasminėti Lietuvos diasporos istoriją, sukurti modernią edukacinę erdvę, skatinančią didžiulius mūsų šalimi ir išlaikyti patriotiškumą. Taip pat kalbėta apie 2024 m. vyksiančią Dainų šventę ir pasaulio lietuvių dienos „Sujunkime Lietuvą – aš esu Lietuva“ renginį.

Su Vyriausybės kanceliarijos Komunikacijos departamento direktoriumi Mariumi Gursku, komunikacijos eksperte Gražina Kapkovičiute ir Ministro Pirmininko patarėja Laura Liutvinskiene kalbėta apie pasirengimo referendumui dėl daugybinės pilietybės įteisinimo iššūkius. Lankantis Prezidentūroje buvo aptarti pagrindiniai PLB projektai, iškelta idėja atidaryti Lietuvos diasporos centrą Vilniuje. PLB atstovai taip pat nuvyko į Užsienio reikalų ministeriją ir su Globalios Lietuvos departamento komanda aptarė svarbiausius PLB projektus, artėjančią PLB ir PLJS lyderių suvažiavimą, taip pat kalbėta apie lietuvių bendruomenių įsitraukimą minint Vilniaus 700 metų jubiliejų.

2023 m. gegužės 31 d. Vilniuje vykusiame Lietuvos savivaldybių asociacijos suvažiavime PLB pirmininkė D. Henke Lietuvos merams ir savivaldybių tarybų nariams papasakojo apie gimimu įgytos pilietybės išsaugojimo svarbą ir pristatė būsimo referendumo pagrindinius iššūkius. Pirmininkė pabrėžė, kad prie referendumo sėkmės gali ženkliai prisidėti visos savivaldybės. Tikslinga ir vieninga komunikacija bei susitelkimas ypač reikšmingi, siekiant aktyvaus dalyvavimo referendume.

2023 m. birželio 2–4 d. Lemonte vyko 71-osios Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo ir sporto sąjungos (ŠALFASS) sporto žaidynės. Be varžybų šeiminių čikagiečių, trijų sporto šakų – krepšinio, stalo teniso ir kėglių – varžybose šiemet dėl apdovanojimų varžėsi ir JAV lietuviai iš Naujojo Džersio, Detroito ir Dalaso.

2023 m. birželio 3 d. Vilniuje vyko Kraštų lietuvių bendruomenių švietimo tarybų pirmininkų ir PLB Švietimo komisijos atstovų seminaras. Seminaro programoje – lituanistinio švietimo aktualijos, lituanistinio švietimo programų finansavimo klausimai. Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Užsienio lietuvių skyriaus darbuotojai supažindino seminaro dalyvius su neformaliojo lituanistinio švietimo projektų paraiškų rengimo, atsiskaitymo už projektų įgyvendinimą tvarka. Diskutuota apie lietuvių kalbos testavimo sistemos perspektyvas ir naudojimo patirtis. PLB Švietimo komisijos pirmininkė Alvija Černiauskaitė pristatė lituanistinio švietimo aktualijas. Vilniaus universiteto rektorius prof. Rimvydas Petrauskas pasveikino seminaro dalyvius ir papasakojo apie šių metų istorinį įvykį Lietuvoje – Vilniaus 700 metų jubiliejų.

2023 m. birželio 4 d. įvyko Lietuvos ambasados Jungtinėje Karalystėje (JK) globojamas ir Londono lituanistinio edukacinio centro „Lighthouse“ („Švyturys“) organizuojamas Tarptautinis jaunųjų talentų konkursas. Šiais metais konkurse dalyvavo rekordinis dalyvių skaičius – daugiau kaip 120 lietuvių kilmės ir kitų tautybių vaikų ir paauglių iš Lietuvos, Latvijos, JK, Ukrainos ir kitų pasaulio šalių. Jie demonstravo savo gebėjimus ir pristatė daugiau kaip 60 konkursinių numerių. Konkurso dalyviai varžėsi trijose amžiaus grupėse vokalo, instrumentų ir šokių srityse. Ambasadorius Eitvydas Bajarūnas pasveikino renginio dalyvius ir pasidžiaugė gausiu dalyvių būriu ir konkurso ilgaamžiškumu.

2023 m. birželio 14 d. Kanados lietuvių bendruomenė pakvietė Kanadoje gyvenančius lietuvių kilmės vaikus paminėti Gedulo ir vilties dieną. Renginio pradžioje į susirinkusiuosius kreipėsi Kanados lietuvių bendruomenės pirmininkas Kazimieras Deksnys. „Pasaulyje nėra lietuvių šeimos, kurios nepalietė trėmimai – ar tai būtų jų šeimos nariai, giminės, ar artimieji. Trėmimų istorija yra ir daugelio Kanadoje gyvenančių lietuvių šeimų istorija, palikusi gilią žymę lietuvių tautos atmintyje. Mes visi turime pažinti savo šaknis, žinoti savo istoriją, švęsti gražias lietuvių tautos tradicijas, bet taip pat žinoti ir liūdną bei skaudžią istorijos dalį ir minėti reikšmingus įvykius ir svarbias datas“, kalbėjo K. Deksnys. Susitikime buvo parodytos ir sąsajos su tuomečiais įvykiais ir dabar vykstančiais trėmimais Ukrainoje.

2023 m. birželio 14–22 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje vyko XVII pasaulio lietuvių jaunimo kongresas. Jame dalyvavo daugiau nei 100 pasaulio lietuvių jaunimo atstovų iš 18 šalių (Argentinos, Baltarusijos, Belgijos, Danijos, Islandijos, Ispanijos, Italijos, JAV, Jungtinės Karalystės, Kanados, Lenkijos, Nyderlandų, Prancūzijos, Rusijos, Švedijos, Šveicarijos, Urugvajaus ir Venesuelos). Suvažiavimo metu buvo išrinkta nauja PLJS valdyba: pirmininkė Agita Beržanskaitė (Nyderlandai), sekretorė Elena Urbonaitė (Švedija), išdininkas Simonas Bingelis (JAV), taip pat valdybos nariai: Ingrida Vaznelytė (Lenkija), Alejandro Bromas (Urugvajus), Gabriela Avalos Liesinskas (Venesuela, Lietuva) ir Antanas Paukštys (Rusija, Lietuva).

2023 m. liepos 6 d. lietuviai visame pasaulyje būrėsi kartu sugiedoti Lietuvos himno ir paminėti Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) ir Tautiškos giesmės dienas. PLB pirmininkė D. Henke dalyvavo Vilniuje, Katedros aikštėje vykusiame renginyje, tiesioginėje transliacijoje per LRT televiziją pasveikino Lietuvos gyventojus Valstybės dienos proga ir Vilnių – 700 metų jubiliejaus proga. Sveikindama D. Henke paminėjo kitais metais vyksiantį referendumą dėl Lietuvos pilietybės ir pakvietė visus į jį ateiti, taip pat Vilniaus merui Valdui Benkunskui įteikė lentelę su Lietuvos diasporos centro užrašu ir palinkėjo atidaryti tokį centrą Vilniuje.

2023 m. liepos 16 d. JAV lietuviai paminėjo legendinio Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą sukaktį. Vyko iškilinga rikiuotė ir minėjimas Čikagos Market (*Marquette*) parke prie Dariaus ir Girėno paminklo. Minėjime dalyvavo JAV lietuvių Market parko bendruomenė, Čikagos lietuvių jaunimo centras, lietuviško laikraščio „Draugas“, Balzeko lietuvių kultūros muziejaus, Lietuvos šaulių sąjungos išeivijoje atstovai.

2023 m. liepos 17 d. Čikagoje 90-ųjų metinių proga buvo atidaryta interaktyvi paroda apie legendinį Dariaus ir Girėno skrydį, parodytas Amerikos lietuvių teatro sukurtas spektaklis „Lituanica“, vyko šventinis koncertas. Jaunimo centro mažojoje salėje Amerikos lietuvių teatras „Viltis“ susirinkusiesiems pristatė spektaklį „Lituanica“, vėliau laukė interaktyvios parodos apie skrydį atidarymas Čiurlionio galerijoje. Ją surengė Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, pristatė generalinis direktorius Renaldas Gudauskas. Joje – ir lakūnų biografijos detalės, ir laiškai bei atvirukai iš to laikmečio, kai JAV lietuviai rinko lėšas „Lituanicos“ skrydžiui per Atlantą, įvairios fotografijos, dokumentinė medžiaga.

2023 m. rugpjūčio 3 d. Klaipėdoje vyko Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) vadovybės susitikimas su užsienyje veikiančių padalinių šauliais. Diskutuota, kaip užsienyje gyvenantys šauliai gali prisidėti prie Lietuvos gynybinių galių stiprinimo, pilietiškumo ugdymo bei koks vaidmuo jiems tenka taikos ir karinio konflikto Lietuvoje metu. Šaulių sąjungos atstovai apsilankė ir PLB suvažiavime Palangoje.

2023 m. rugpjūčio 3–6 d. Palangoje vyko Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) ir Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) suvažiavimas „Už lietuviybę, pilietiškumą ir solidarumą“, skirtas PLB 65-mečiui paminėti, jame dalyvavo atstovai iš 29 pasaulio šalių. Suvažiavimas prasidėjo iškilmingai atidengiant skulptūrą „Pasaulio lietuvių angelas“ ant Angelų kalvos Trakų rajone. Suvažiavimo programos dalyje, skirtoje bendradarbiavimui ir sąveikai su Lietuvos institucijomis ir kitomis organizacijomis aptarti, buvo išklaustyti LR Vyriausybės, Užsienio reikalų, Švietimo, mokslo ir sporto, Kultūros, Ekonomikos ir inovacijų ministerijų atstovų, Krašto apsaugos ministerijos, LR Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininkų pranešimai, vyko diskusijos.

Suvažiavime dalyvavę Lietuvos savivaldybių asociacijos (LSA) prezidentas, LSA direktorė, Joniškio, Jurbarko, Klaipėdos, Plungės, Vilkaviškio rajonų, Klaipėdos ir Palangos miestų merai su suvažiavimo dalyviais diskutavo, kaip stiprinti Lietuvos regionų ir pasaulio lietuvių bendruomenių bendradarbiavimą, skatinti piliečių sąmoningumą bei aktyvumą, kurti stiprius ryšius tarp Lietuvos regionų ir diasporos. Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvių išeivijos instituto vyr. mokslo darbuotojas ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos mokslo tyrėjas dr. Juozas Skirius apžvelgė PLB istoriją nuo jos susikūrimo iki dabartinių aktualijų.

2023 m. rugpjūčio 29 d. PLB pirmininkė D. Henke ir PLB Viešųjų ryšių komisijos pirmininkė Aurelija Orlova susitikime su Vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) atstovais aptarė organizacinius ir techninius klausimus ruošiantis 2024 m. gegužės 12 d. vyksiančiam referendumui dėl daugybinės pilietybės įteisinimo. Referendume bus balsuojama dėl tokios Konstitucijos nuostatos: „Lietuvos Respublikos pilietybė įgyjama gimstant ir kitais konstitucinio įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka. Konstitucinis įstatymas taip pat nustato Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo pagrindus ir tvarką.“ Susitikime taip pat dalyvavo LR Seimo narė, Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininkė Dalia Asanavičiūtė. Norėdami balsuoti, LR piliečiai, esantys užsienyje, turės registruotis ir tik užsiregistravusiems asmenims bus atsiųsti balsavimo biuleteniai. Taip pat balsuoti bus galima ir LR atstovybėse užsienyje, ir papildomuose punktuose. Registracijos pradžia – 2023 m. spalio pabaigoje šiuo adresu: <https://www.rinkejopuslapis.lt/>. Pasaulio lietuvių bendruomenė gavo įpareigojimą paruošti viešinimo planą Pasaulio lietuvių rinkimų apygardoje.

2023 m. rugsėjo 10 d. lietuvių, latvių ir estų bendruomenės Švedijoje minėjo Baltijos šalių vienybės dieną. Renginyje pirmą kartą buvo suorganizuotas 2006 m., siekiant pakeisti Švedijos visuomenėje tuo metu paplitusį Baltijos šalių kaip sovietinių valstybių įvaizdį. Mugėje buvo gaminami įvairūs patiekalai, vyko edukacijos, buvo galima įsigyti lietuviškų produktų.

2023 m. rugsėjo 15–17 d. Vokietijoje, Hiutenfelde, vyko Europos lietuvių kultūros dienos. Renginyje dalyvavo Europos kraštų lietuvių bendruomenių pirmininkai, kultūrinės veiklos organizatoriai, kuratoriai, meno kolektyvų vadovai ir nariai. Atidarymo renginyje susirinkusiuosius sveikino bei diskusijose dalyvavo atstovai iš pagrindinių Lietuvos valstybės ir vyriausybinių institucijų: Prezidentūros, Lietuvos Respublikos Seimo, Vyriausybės, Kultūros ir Užsienio reikalų ministerijų. Pasirodymus surengė Europos kraštų lietuvių bendruomenių mėgėjų meno kolektyvai iš Briuselio, Ciuricho, Dublino, Hamburgo, Kings Lino, Lidso, Londono, Oslo, Punsko, Rugalando, Stokholmo, Štutgarto. Renginio metu vyko Europos lietuvių

bendruomenių meno kolektyvų jungtinės programos dirbtuvės, koncertai, lietuvių kultūros pristatymai Vokietijos visuomenei, diskusijos apie diasporos kultūros politiką ir pasirengimą 2024 m. šimtmetį minėsiančiai Lietuvos dainų šventei.

2023 m. rugsėjo 16 d. popietę Bruklino McCarreno parke vyko „Laisvės bėgimas 2023 New York“. Šios lietuvių bendruomenės šventės organizacinę ašį sudarė net 9 organizacijos: Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Niujorke, Niujorko lietuvių profesionalai (NYLP), JAV LB Niujorko apygarda, Niujorko lietuvių bendruomenė, Niujorko Maironio lituanistinė mokykla, Niujorko lietuvių atletų klubas, „Neringos“ ir „Tauro“ tuntų skautai, Niujorko Šv. Apreiškimo parapija ir Vilniaus sveikuolių klubas „Gilužis“. Šiais metais renginys sulaukė rekordinio dalyvių skaičiaus – maždaug 200 bėgikų. Pasak Lietuvos Respublikos generalinio konsulo Niujorke Vaclovo Šalkausko, tai – vos ne dvigubai daugiau nei praeitais metais.

2023 m. rugsėjo 24 d. jubiliejinį dešimtą kartą Londone, Finsburio parke vyko pasaulio lietuvių bėgimas „5 už Lietuvą“. Šį sykį renginiu buvo siekiama skleisti žinią apie 2024 m. vyksiantį referendumą dėl pilietybės išsaugojimo. Anot Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) pirmininkės A. Beržanskaitės, šiemet prie iniciatyvos prisijungė rekordinis skaičius tautiečių – iš viso 5 žemynuose bėgo apie 1 500 dalyvių. Bėgimai organizuoti ir kituose Jungtinės Karalystės miestuose: Edinburge, Lidse, Oksforde, Niuporte, Visbiče. Prie bėgimo pirmą kartą prisijungė Nyderlandų lietuviai. Renginį Hagoje koordinavęs Paulius Volčokas pasakoja, kad bėgimas startavo Westbroeko parke, o susirinkę tautiečiai finišavo prie Hagos taikos rūmų, greta kurių yra ir Lietuvos ambasada. Renginyje dalyvavo 10 bėgikų.

Jubiliejinis bėgimas suvienijo ir tautiečius, įsikūrusius už Europos ribų. Pavyzdžiui, Sidnėjuje į jubiliejinį bėgimą susirinko apie 30 tautiečių. Kaip nurodo Sidnėjaus lietuvių bendruomenės valdybos narė Akvilė Cipliauskaitė, tarp dalyvių buvo tiek Australijoje gimusių bei augusių, tiek visai neseniai prie bendruomenės prisijungusių narių. Bėgimą „5 už Lietuvą“ globoja PLJS. Šiemet organizatoriai sulaukė 250 registracijų iš 150 pasaulio šalių. Kai kurie registravosi bėgti grupėmis, kiti bėgo individualiai. Kasmetinis bėgimas organizuojamas nuo 2013 m.

2023 m. rugsėjo 22–24 d. vykęs kasmetinis Italijos lietuvių bendruomenės suvažiavimas sutraukė nemažą būrį tautiečių iš visos šalies. Viename seniausių Europos universitetų – Paduvos – skambėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų muzika, istorikai skaitė pranešimus apie Lietuvos ir Italijos sąsajas, išpūdingo grožio salėje vyko tautodailininkų darbų paroda. Diskutuota ir aktualiomis temomis – apie kitais metais vyksiantį referendumą dėl pilietybės išsaugojimo ir svarbius Italijos lietuvių bendruomenės įvykius. Renginio dalyviai akcentavo Vilniaus miesto bei jo sąsajų su Paduva išskirtinumą. „Paduvoje gyvuoja vienas seniausių Europos universitetų, o vienas garsiausių jo studentų – Steponas Batoras – Abiejų Tautų Respublikos valdovas ir Vilniaus universiteto įkūrėjas. Aktyvūs ryšiai tarp Vilniaus ir Paduvos universitetų yra palikę ryškų pėdsaką 700 metų jubiliejų mininčio Vilniaus istorijoje“, – sakė suvažiavimo dalyvius sveikinusį Lietuvos Respublikos ambasadorė Italijoje Dalia Kreivienė. Italijos lietuvių bendruomenės suvažiavimas vyko jau 7 kartą; kasmet jį organizuoja vis kitame šalies regione gyvenantys lietuviai. Šių metų renginio organizatoriai – Veneto lietuvių bendruomenė – šiemet švenčia 5 metų jubiliejų.

2023 m. rugsėjo 23–24 d. LR ambasadoje Airijoje iš Lietuvos ir Jungtinės Karalystės atvykę skautų vadovai vedė mokymus būsimiems skautams, padėjo jiems įkurti pirmąjį Lietuvių skautų sąjungos padalinį Airijos saloje. Iš Londono atvykęs Lietuvių skautų sąjungos (LSS) Europos rajono vadovas Ornandas Kuzminskas, šiauliečiai vadovai Katarina Marija Nizovec ir Edvinas Šereiva dalijosi patirtimi, kaip sudominti vaikus jungtis į skautų judėjimą, kaip ugdyti jų kūrybiškumą, dėstė skautijos judėjimo istoriją, aiškino skautų organizacijos veiklos tikslus, principus bei formas, organizacijos struktūros ypatumus.

Netrūko ir praktinių veiklų: mokytasi raportuoti, žygiuoti, užrišti įvairius mazgus, užkurti laužą, pastatyti trikojį ir dar daugelio gudrybių. Praktinės veiklos baigėsi laiško vyriausiajai skautininkei rašymu – pranešta apie naujos skautų skilties Airijoje sukūrimą.

2023 m. spalio 8 d. LR generalinis konsulas kartu su Čikagos lietuvių bėgimo klubu jau 13 kartą subūrė lietuvius į vieną komandą „Lietuviai Čikagos maratone“, kurią sudarė iki šiol daugiausia – 35 bėgikai iš JAV, Lietuvos, Anglijos, Liuksemburgo.

2023 m. spalio 14–15 d. Trua mieste Prancūzijoje vykusioje 37-ojoje jaunimo knygų mugėje buvo pristatyta lietuvių autorės Jurgos Vilės kūryba. Vartydami Jurgos Vilės pirmojo grafinio romano „Sibiro haiku“ puslapius, mugės dalyviai turėjo galimybę perskaityti lietuvių autorės pasakojimą apie Lietuvą ir jos šeimos deportaciją į Sibirą per Antrąjį pasaulinį karą.

Taip pat knygų mugėje buvo surengtas lietuviškos gastronomijos pristatymas.

2023 m. spalio 15 d. Londone įvyko metinis Jungtinės Karalystės lietuvių jaunimo sąjungos (JKLJS) suvažiavimas. Renginio metu tautiečiai diskutavo apie verslo galimybes Lietuvoje, Lietuvos poziciją Šiaurės Europoje, pasiruošimą kitais metais vyksiančiam referendumui dėl pilietybės išsaugojimo. Suvažiavimo metu buvo išrinkta ir nauja organizacijos valdyba, dalyviai turėjo galimybę susipažinti su Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) veikla, diskutuoti apie lietuvių jaunimo pozicionavimą pasauliniame kontekste. Nuo nesibaigiančių galimybių pasaulio mastu iki Jungtinės Karalystės ir Lietuvos – su „Investuok Lietuvoje“ atstove Dovile Meliauskaite buvo aptariamos verslo galimybės Lietuvoje ir tai, kas daro lietuvišką rinką patrauklią užsienio investuotojams. Taip pat buvo diskutuojama, kodėl įmonės yra suinteresuotos lietuviškais talentais ir kur Lietuvai dar reikia tobulėti, siekiant pritraukti žymiausias įmones. Dienos programa buvo užbaigta JKLJS valdybos rinkimais, per kuriuos buvo išrinkti 7 valdybos nariai: pirmininkė Eglė Adomaitytė, vicepirmininkas Tomas Roltas, išdininkas Jurgis Augūnas, sekretorė Eglė Gulbinauskaitė, valdybos nariai Goda Katkutė, Goda Karinauskaitė ir Rimvydas Rubavičius.

2023 m. spalio 30 d., eidama 101-uosius metus, JAV mirė gydytoja, JAV lietuvių veikėja, partizano Juozo Lukšos-Daumanto žmona Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LR Vyriausybės santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2023 m. gegužės 26 d. Seime įvyko Seimo narės D. Asanavičiūtės inicijuotas susitikimas su Pasaulio estų taryba, Pasaulio lietuvių bendruomene, Estijos ir Lietuvos institucijų, glaudžiai bendradarbiaujančių su šalių diasporomis, atstovais. Susitikime išsamiai aptarta, kaip Lietuvos ir Estijos institucijos bendradarbiauja su savo šalių diasporomis,

diskutuota ir pasaulio lietuviams itin aktualiomis temomis: dalytasi Estijoje veikiančio internetinio balsavimo patirtimi, kalbėta apie 2024 m. gegužę Lietuvoje vyksiantį Pilietybės išsaugojimo referendumą.

2023 m. birželio 28 d. aptarti lietuvių išeivijos sukauptų archyvų išsaugojimo ir atvėrimo visuomenei klausimų Vyriausybės rūmuose atvyko JAV lietuvių bendruomenės vicepirmininkė Regina Butkus, Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje tarybos pirmininkas Robertas Vitas ir šio centro valdybos pirmininkė Kristina Lapienytė. Svečius lydėjo Lietuvos vyriausioji archyvarė Inga Zakšauskienė ir Kauno regioninio valstybės archyvo direktorius Gintaras Dručkus. Susitikime su Ministrės Pirmininkės patarėju Dariumi Žeruoliu ir Vyriausybės kanceliarijos Viešojo valdymo grupės patarėja Diana Varnaite buvo tęsiama 2022 m. pradėta diskusija apie lietuvių išeivijos dokumentinio paveldo išsaugojimą, skaitmeninimą, prieinamumo ir žinomumo didinimą.

Šiuo metu Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos interneto svetainėje yra skelbiami 724 išeivijos fondų aprašai, iš jų 351 fondas yra saugomas Lietuvos archyvuose, muziejuose ir bibliotekose, o visi likusieji yra išeivijos istorinės atminties institucijose. Aprašų rengimas ir kaupimas vienoje platformoje turėtų būti išplėstas, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba rengiamiems aprašymams turėtų suteikti bendrą metodologinę prieigą, o prioritetiniams fondams, kuriuos nustatys išeivijos istorinės atminties institucijos, – ir pagalbą inventorizuojant. Buvo aptartas skaitmeninimas pagal nusistatytus prioritetus. Išeivija savo pajėgomis jau yra suskaitmeninusi gana daug, tačiau sukaupto vertingo paveldo apimtis yra tokia didelė, kad reikalinga Lietuvos valstybės talka ir parama, kuri motyvuoja ir yra simboliškai labai prasminga. Buvo kalbama apie konkrečius skaitmeninimo įrangos poreikius, kuriuos būtų galima atliepti artimu metu. Vaizdo ir garso dokumentai ir senstančios neskaitmeninės laikmenos buvo įvardyti kaip specialūs poreikis, nes jiems išsaugoti ir suskaitmeninti reikalingos profesinės žinios ir speciali įranga, kurią turi tik Lietuvos centrinis valstybės archyvas. Buvo sutarta, kad bus parengtas sąrašas prioritetinių išeivijos vaizdo ir garso dokumentų kolekcijų, kurias reikia suskaitmeninti ir pagal planą būtų galima tai padaryti Lietuvoje.

Ministrės Pirmininkės patarėjas svečiams pristatė Vyriausybės lūkestį, kad Lietuvos archyvų sistema neapsiribotų tik dokumentinio paveldo fiziniu išsaugojimu, bet ir naudotojams patogiu būdu plačiau atsivertų elektroninėje erdvėje, dėl istorinės atminties ir kultūros paveldo bendradarbiautų su piliečiais, tyrėjais, juos telktų ir skatintų. Tam būtina ir intensyvesnė nei dabar pačių archyvų tiriamoji veikla. Buvo aptartos galimybės išeivijos archyvais sudominti istorijos studentus ir tyrėjus iš Lietuvos, o į prioritetinių išeivijos fondų tvarkymą, padedant Lietuvos archyvams, įjungti ir tyrėjus. Kalbėtasi apie būtinybę dokumentuoti, vaizdo ir garso laikmenose įrašyti išeivijoje gyvenančių Lietuvos laisvės bylos amžininkų liudijimus apie išeivijos pastangas išlaisvinti Lietuvą.

Svečiai Lietuvoje lankėsi Kauno regioninio valstybės archyvo direktoriaus kvietimu ir birželio 27 d. skaitė pranešimus konferencijoje „Archyvai ir archyvarai dabarties iššūkių akivaizdoje“ Kaune. Šioje konferencijoje lietuviai iš Jungtinių Amerikos Valstijų – JAV lietuvių bendruomenės Krašto valdybos vicepirmininkė archyvų klausimais R. Butkus, Lituanistikos tyrimo centro tarybos pirmininkas dr. R. Vitas, Lituanistikos tyrimo centro valdybos pirmininkė K. Lapienytė perskaitė pranešimus, kuriuose buvo nagrinėjami įvairūs lietuvių išeivijos lituanistinio paveldo išsaugojimo, kaupimo ir sklaidos aspektai.

2023 m. liepos 17 d. Pasaulio lietuvių vienybės dienos proga užsienyje gyvenančius tautiečius pasveikino Ministrė Pirmininkė Ingrida Šimonytė ir Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen.

Minint Pasaulio lietuvių vienybės dieną ir lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą metines, Lietuvos diasporos atstovams buvo skirti garbės ženklų „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ apdovanojimai.

Užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis JAV lietuvių organizaciją „Lietuvos vyčiai“ apdovanojo už ilgametį JAV lietuvių vienijimą, paramą Lietuvos laisvės siekiui ir indėlį į nepriklausomos Lietuvos kūrimą bei paramos telkimą. Užsienio reikalų ministerija (URM) pranešė, kad šiemet 110-uosius veiklos metus skaičiuojančiai organizacijai buvo skirtas Aukso Vytiš.

Garbės ženklų medaliai už ypatingus nuopelnus puoselėjant lietuviybę užsienyje, skatinant užsienyje gyvenančių lietuvių įsitraukimą į Lietuvos gyvenimą ir gerovės joje kūrimą buvo skirti Argentinos lietuvių muziejui „Olgburn“, pirmajam atkurtos Italijos lietuvių bendruomenės pirmininkui Sauliui Augustinui Kubiliui, Susivienijimo lietuvių Amerikoje valdybos viceprezidentui Daniui Rimvydui Glinskiui, Pasaulio lietuvių centro valdybos nariui Linui Gyliui (JAV), Mažosios Lietuvos fondo ir draugijos tarybos pirmininkui, Čikagos Ziono lietuvių liuteronų parapijos klebonui Valdui Aušrai (JAV). Taip pat buvo apdovanota JAV lietuvių bendruomenės Naujosios Anglijos apygardos pirmininkė Regina Balčaitienė, JAV lietuvių bendruomenės Kultūros tarybos pirmininkė Giedrė Elekšytė-Knieža (JAV), pirmasis Lietuvos diasporos profesionalų klubas užsienyje – Londono Šičio lietuvių klubas (Jungtinė Karalystė), buvęs Toronto tautinių šokių ansamblio „Gintaras“ vadovas Juozas Karasiejus (Kanada), didžiausios Kanadoje lietuviškos Toronto Prisikėlimo parapijos klebonas Jonas Šileika, Monrealio lietuvių bendruomenės pirmininkė Daiva Jaugelis (Kanada), Jano Nowako-Jezioranskio Rytų Europos kolegijos prezidentas Laurynas Vaičiūnas (Lenkija).

2023 m. rugsėjo 1 d. Užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis, sveikindamas lituanistines bendruomenes Rugsėjo 1-osios proga, teigė, kad lietuvių kalbos puoselėjimas užsienyje – ne tik svarbus ryšio su Lietuva išlaikymo, bet ir pilietiškumo, patriotizmo ugdymo pamatas, valstybės išlikimo garantas. Ministras pažymėjo, kad Lietuvos valstybės skiriamas finansavimas pasaulio lituanistinėms mokykloms padeda didinti jų ir jose besimokančiųjų skaičių, gerinti lituanistinio švietimo prieinamumą ir užtikrinti jo kokybę, taip pat leidžia Lietuvos diasporos jaunimui išlaikyti ryšį ir kurti bendrystę su Lietuva.

2023 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos ambasadorius Airijoje Marijus Gudynas apsilankė Dubline įsikūrusioje šeštadieninėje lituanistinėje mokykloje „4 vėjai“. M. Gudynas pasveikino mokyklos pedagogus naujų mokslo metų proga, palinkėjo ir toliau nešti bei skleisti meilę gimtajai Lietuvai, jos kalbai, papročiams ir tradicijoms, ugdyti pilietišką ir patriotišką jaunąją kartą. Į pamoką susirinkusiems vyresnių klasių mokiniams ambasadorius papasakojo apie istorines asmenybes, kūrusias bei kuriančias Lietuvą, atsakė į moksleiviams kilusius klausimus. 2004 m. lietuvių bendruomenės Dubline įkurta šeštadieninė lituanistinė mokykla „4 vėjai“ yra pati didžiausia lituanistinė mokykla Airijoje ir viena didžiausių visame pasaulyje.

2023 m. spalio 5 d., Tarptautinę mokytojų dieną, užsienio reikalų ministras G. Landsbergis pasveikino lituanistinių mokyklų mokytojus ir padėkojo už jų kasdienį darbą ugdant

pilietiškumą, stiprinant Lietuvos diasporos bendruomeniškumą ir dedant pamatus tvirtai ir saugiai globaliai Lietuvai.

2023 m. spalio 13–15 d. Lietuvos užsienio reikalų viceministras Egidijus Meilūnas dalyvavo JAV lietuvių bendruomenės XXIII tarybos trečiojoje sesijoje Denveryje, JAV. Jis ministro G. Landsbergio vardu padėkojo JAV lietuvių bendruomenei už nenuilstamą paramą kovojančiai Ukrainai, paragino toliau stiprinti politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos ir JAV bendradarbiavimą. Pirmąją sesijos dieną jos dalyviams ir svečiams buvo perduota užsienio reikalų ministro G. Landsbergio padėka už ilgametę JAV lietuvių bendruomenės veiklą ir indėlį puoselėjant lietuviybę, didinant Lietuvos vardo žinomumą JAV, nuolatinę paramą Lietuvai siekiant Nepriklausomybės, kelyje į tarptautines organizacijas bei stiprinant Lietuvos demokratines vertybes. Viceministras sesijos dalyviams taip pat pristatė XVIII Vyriausybės veiklą Lietuvos diasporos politikos srityje, Lietuvos institucijų ir diasporos organizacijų laukiančius svarbiausius iššūkius bei pagrindines veiklos kryptis 2024 m.: referendumą dėl pilietybės išsaugojimo, lituanistinio švietimo užsienyje stiprinimą, skatinimą grįžti į Lietuvą. Tarybos sesijoje taip pat dalyvavo Lietuvos ambasadorė JAV A. Plepytė. Ji padėkojo JAV lietuvių bendruomenės nariams ir Lietuvos diplomatams už jų nepailstamą darbą puoselėjant lietuviybę JAV lietuvių bendruomenėse. Taip pat ambasadorė įteikė URM garbės ženklą „Už pasaulio lietuvių nuopelnus Lietuvai“ JAV lietuvių bendruomenės Kultūros tarybos pirmininkei G. Elekšytei-Kniežai. Tarybos sesijoje pagrindinį pranešimą skaitė Lietuvos ambasadorius ES Arnoldas Pranckevičius. Jis pristatė svarbiausius ES saugumo iššūkius ir pabrėžė transatlantinės bendrystės svarbą Lietuvos, Ukrainos ir viso regiono saugumui.

2023 m. spalio 24 d. LR užsienio reikalų ministerijoje lankėsi Latvijos Parlamento ir Užsienio reikalų ministerijos delegacija, kuriai vadovavo Latvijos Parlamento Užsienio reikalų komiteto pirmininko pavaduotoja ir Bendradarbiavimo su diaspora grupės pirmininkė Irma Kalniņa. Delegacija į Lietuvą atvyko konsultacijų diasporos politikos klausimais. Konsultacijų metu pasidalyta patirtimi, buvo aptarti gerosios praktikos pavyzdžiai ir diasporos politikos įgyvendinimo iššūkiai. Užsienio reikalų ministerijos Globalios Lietuvos departamento direktorė Lina Žukauskaitė pristatė Lietuvos diasporos politikos strategines gaires „Globali Lietuva“ ir jų įgyvendinimo veiksmų planą, diasporos politikos įgyvendinimo procese dalyvaujančių valstybės institucijų ir organizacijų bei savivaldybių priemonės, skirtas valstybės ir diasporos dialogui bei partnerystei stiprinti. Latvijos delegacija taip pat lankėsi LR Seime, susitiko su Seimo nare, Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininke D. Asanavičiūte ir šios komisijos nariais.

2023 m. spalio 27 d. LR užsienio reikalų ministerija kartu su Lietuvos savivaldybių asociacija organizavo renginį „Diasporos politikos įgyvendinimas savivaldybėse“, kurio tikslas – aptarti augantį Lietuvos savivaldybių vaidmenį įgyvendinant diasporos politiką, ypač skatinant grįžti į Lietuvą. Renginyje dalyvavo Lietuvos savivaldybių merai, vicemerai, savivaldybių administracijos padalinių atstovai.

2023 m. spalio 29 d. užsienio reikalų ministras G. Landsbergis lankėsi Singapūro lituanistinėje mokykloje „Šnektis“, susitiko su mokiniais bei Singapūro lietuvių bendruomene. Singapūro lituanistinėje mokykloje trečius mokslo metus šiemet pradėjo net 24 mokiniai. Užsienio reikalų ministras šio darbo vizito metu oficialiai atidarė Lietuvos ambasadą Singapūre.

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir išeivija

2023 m. gegužės 7 d. pirmoji ponė Diana Nausėdienė dalyvavo Lietuvos Respublikos ambasados Londone ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės surengtuose Maldos pusryčiuose.

2023 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas Gitanas Nausėda susitiko su keliautoju, trečiuoju žmogumi pasaulyje, irklais įveikusių Atlanto vandenyną, A. Valujavičiumi. Pasak Prezidento, A. Valujavičiaus kelionė įtraukė ir suvienijo lietuvius visame pasaulyje, jie stebėjo, sirgo ir mintimis yrėsi per Atlantą kartu. A. Valujavičiaus kelionė priklauso Prezidento platformos „Lietuvos galia“ iniciatyvoms, kurios prisideda prie Lietuvos vardo garsinimo, stiprina valstybingumą, skatina pilietiškumo ir demokratizacijos idėjų sklaidą.

2023 m. birželio 5 d., Tarptautinę aplinkos apsaugos dieną, Lietuvos Respublikos Prezidentūroje įvyko Prezidento Valdo Adamkaus gamtosaugos premijos įteikimo ceremonija. Premija šiemet buvo įteikta mokslininkei, išradėjai, profesorei dr. Tatjanai Paulauskienėi už inovatyvių ir aplinkai draugiškų technologijų, skirtų naftos teršalams valyti iš vandens, kūrimą ir kitus pasiekimus. Premijos įteikimo ceremonijoje Prezidentas V. Adamkus pasidžiaugė, kad dėmesys gamtosaugai sukūrė gražią tradiciją teikti kasmetinę premiją. Vienas iš premijos steigėjų Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius Arūnas Antanaitis pažymėjo, kad šis įvertinimas yra paremtas Jungtinių Tautų teikiamais apdovanojimais „Champions of the Earth“ („Žemės čempionai“), kurie skiriami asmenims, jų grupėms ir institucijoms, kurios transformuoja ekonomiką kurdamos naujas ir tvarias technologijas, kovoja su neteisingumu aplinkosaugos srityje, gina gamtos išteklius ir kuria tvaresnę ateitį. Prezidento Valdo Adamkaus gamtosaugos premiją įsteigė Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus ir JAV veikiantis Danos Gedvilienės fondas.

2023 m. birželio 13 d. pirmoji ponė D. Nausėdienė susitiko su lietuvių diasporos jaunimo atstovais, dalyvaujančiais programoje „Jungtis Lietuvai“ („Bring Together Lithuania“) ir atliekančiais vasaros stažuotes mūsų šalyje. Pirmoji ponė su užsienio lietuvių jaunimu iš įvairių pasaulio valstybių kalbėjosi apie galimas jų karjeros perspektyvas Lietuvoje, gimtosios kalbos ir lietuviybės išsaugojimo klausimus. D. Nausėdienė taip pat padėkojo programą globojančio Kazickų šeimos fondo atstovėms už ilgametę paramą bei pastangas puoselėti lietuviybę, saugoti mūsų šalies stiprybę, kurti ir puoselėti jungtis tarp įvairiose pasaulio šalyse gyvenančių lietuvių.

„Bring Together Lithuania“ – lietuvių diasporos jaunimui skirta vasaros stažuotė ir modernios Lietuvos pažinimo programa, kuria siekiama ugdyti jaunuosius Lietuvos ambasadorius. Pagrindinis programos tikslas – suteikti Lietuvos diasporos jaunimui galimybę įgyti profesionalių įgūdžių, pabendrauti su kitais lietuviais iš viso pasaulio ir geriau susipažinti su modernia Lietuva, pažinti savo lietuvišką identitetą. Nuo 2018 m. programą „Bring Together Lithuania“ inicijuoja bei globoja Kazickų šeimos fondas ir remia JAV įsikūręs Lietuvių fondas. „Bring Together Lithuania 2023“ dalyvauja 17 lietuvių kilmės jaunuolių iš JAV, Kanados, Argentinos, Brazilijos ir Naujosios Zelandijos.

2023 m. birželio 13 d. LR Prezidentas G. Nausėda įteikė skiriamuosius raštus Lietuvos nepaprastajam ir įgaliotajam ambasadoriui Armėnijoje Andriui Pulokui. Prezidentas su ambasadoriumi taip pat kalbėjosi apie lietuvių bendruomenę Armėnijoje. Pasak šalies vadovo, efektyvesniam bendruomenės gyvavimui reikalinga toliau vykdyti lietuvių bendruomenės projektus, remti lituanistinės mokyklos veiklą.

2023 m. liepos 12 d. LR Prezidentas G. Nausėda Vilniaus universiteto (VU) Didžiajame kieme, sakydamas kalbą, pabrėžė Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidento Joe Bideno nuopelnus Lietuvai. Šalies vadovas išskyrė įkvepiančią JAV lyderystę sujungiant ir politiškai, ekonomiškai bei vertybiškai integruojant transatlantinę erdvę nuo Vašingtono iki Vilniaus. Prezidentas G. Nausėda akcentavo JAV lietuvių, tokių kaip Steponas Darius, Stasys Girėnas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Pranas Lubinas, Jonas Mekas ir Jurgis Mačiūnas, paliktą ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje, kaip ir daugelio jų indėlį JAV visuomeniniame, ekonominiame, politiniame ir kultūriniame gyvenime. Šalies vadovas taip pat pasidžiaugė, kad JAV Prezidento J. Bideno darbo vizitas Lietuvoje vyksta minint dvišalių diplomatinių santykių 100 metų sukaktį, ir išreiškė viltį, kad jis dar labiau sustiprins Lietuvos ir JAV draugystę.

2023 m. liepos 16 d. LR Prezidentas G. Nausėda kartu su Lenkijos Prezidentu Andrzejumi Duda Lenkijoje, Pščelnike, dalyvavo 90-ųjų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno žūties metinių minėjime.

2023 m. liepos 17 d. LR Prezidentas G. Nausėda pasveikino visus lietuvius Pasaulio lietuvių vienybės dienos proga. Pasak Prezidento, užsienyje gyvenantys lietuviai įvairiais istoriniais tarpsniais telkė ir teikė Lietuvai politinę, finansinę ir humanitarinę pagalbą, todėl dabar Lietuvos užduotis – sudaryti sąlygas užsienio lietuviams aktyviai dalyvauti šalies gyvenime ir jaustis reikalingiems Tėvynėje. Šalies vadovas pabrėžė, kad džiaugiasi kiekvienu lietuviu, kuris apsisprendžia grįžti į Lietuvą: kiekvienas jų yra laukiamas su savo patirtimi, idėjomis, savo svajonių Lietuvos vizija.

2023 m. rugpjūčio 3 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė lankėsi Varėnos rajone vasaros stovykloje išeivijos lietuviams „Pasaulio Lietuva“. Stovyklą, skirtą 12–18 metų amžiaus lituanistinių mokyklų mokiniams, organizuoja Pasaulio lietuvių bendruomenės Švietimo komisija, Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenė kartu su Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Šiame joje dalyvavo 55 paaugliai ir jaunuoliai iš Lietuvos, Švedijos, JAV, Jungtinės Karalystės, Norvegijos, Airijos, Suomijos, Islandijos, Ispanijos, Italijos, Belgijos, Prancūzijos, Vokietijos, Lenkijos ir Ukrainos.

Moksleiviai domėjosi D. Nausėdienės veiklomis, globojamomis iniciatyvomis, įgyvendintais darbais bei projektais, Lietuvos ir Ukrainos pirmųjų ponių iniciatyva Vilniuje įsteigto Ukrainos centro veikla, taip pat D. Nausėdienės darbotvarke Vilniaus NATO viršūnių susitikimo metu. Su stovyklos organizatoriais ir vadovais Lietuvos pirmoji ponia aptarė lituanistinio švietimo užsienyje situaciją bei kylančius iššūkius.

2023 m. rugpjūčio 9 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė apsilankė Rokiškio rajone, Salų dvare vykstančioje lituanistinėje vaikų vasaros stovykloje „Virtualioji istorija. Lietuvos dvarų kultūra“. Vaikai iš Anglijos, Škotijos, Airijos, Ispanijos ir Italijos lituanistinių mokyklų, taip pat Ukmergės ir Šiaulių mokyklų stovykloje tobulino lietuvių kalbos įgūdžius, aplankė Rokiškio, Ilzenbergo, Adomynės, Taujėnų ir Pajiešmenės dvarus. Su Lietuvos

dvarų kultūra moksleiviai susipažino per muzikos prizmę ir kulinarinį paveldą, daug sužinojo apie moterų vaidmenį dvarų gyvenime.

Stovyklos dalyviai kartu su pirmąją poną klausėsi pianistės Šviesės Čepiauskaitės atliekamos dvarų laikotarpio muzikos, vėliau pratęsdami diskusiją apie istorinį paveldą ir lietuvišką tapatybę. D. Nausėdienė domėjosi, kokių išpūdžių moksleiviams paliko stovyklos programa. Susitikimo metu D. Nausėdienė su mokytojais aptarė lituanistinio švietimo aktualijas ir iššūkius, taip pat padėjo joms už išradingumą, tradicijų puoselėjimą ir atsidavimą mokytojo profesijai bei lietuvių kalbos ugdymui.

2023 m. rugpjūčio 10 d. lituanistinio švietimo pasaulyje globėja pirmoji poną D. Nausėdienė dalyvavo Prezidentūroje vykusiame Lituanistinės mokyklos dienos renginyje.

Pirmoji šalies poną parėmė Lituanistinių mokyklų asociacijos ir Pasaulio lietuvių bendruomenės iniciatyvą rugpjūčio 10 dieną paskelbti Lituanistinės mokyklos diena. Pasaulio lietuvių bendruomenės seimas 2012 m. rugpjūčio 10 d. priėmė rezoliuciją, kurioje paskelbė, kad užsienio lietuvių lituanistinis švietimas yra prioritetinga Lietuvos valstybės ryšių su užsienio lietuviais sritis. Kreipdamasi į renginio dalyvius – lituanistinio švietimo atstovus iš viso pasaulio, D. Nausėdienė pabrėžė jų misijos svarbą ugdant atsakingą, aktyvią, kultūrinį palikimą gerbiančią, savo šeimos ir tautos tradicijas perimančią jaunąją lietuvių kartą emigracijoje. D. Nausėdienė akcentavo svarbą Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos vaidmenį koordinuojant ne vien finansinę, bet ir intelektualinę paramą užsienyje veikiančioms lietuviškomis mokykloms. Pirmoji šalies poną atkreipė dėmesį ir į lituanistinių mokyklų patirties naudą Lietuvos mokykloms. Pasak jos, Lietuvos mokyklų mokytojams ypač naudingos lituanistinėse mokyklose išbandytos lietuvių kalbos mokymo metodikos mokant ukrainiečius, kitus užsieniečius, iš užsienio grįžusius lietuvius, kurie papildomai mokosi lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, geografijos, kultūros.

Pirmoji poną palinkėjo mokytojams šviesos bei neblėstančios energijos bendrame lituanistinio švietimo kelyje ir įteikė Prezidento G. Nausėdos iniciatyva perleisto pirmojo lietuviško mėnraščio „Aušra“ (1883–1886) penkių knygų rinkinius renginyje dalyvavusiems lituanistinių mokyklų atstovams iš 21 šalies: Airijos, Australijos, Baltarusijos, Belgijos, Graikijos, Italijos, Ispanijos, JAV, Jungtinės Karalystės, Kanados, Latvijos, Lenkijos, Liuksemburgo, Norvegijos, Nyderlandų, Prancūzijos, Singapūro, Švedijos, Taivano, Turkijos, Vokietijos.

2023 m. rugpjūčio 26 d. LR Prezidentas G. Nausėda pasveikino gydytoją patologę, medicinos daktarę, JAV lietuvių veikėją, partizanų vado Juozo Lukšos-Daumanto našlę Nijolę Bražėnaitę-Lukšienę-Paronetto 100-ojo jubiliejaus proga.

2023 m. rugsėjo 6 d. LR Prezidentas G. Nausėda dėl lietuvių kilmės Venesuelos žurnalistės, istorikės Jūratės Statkutės de Rosales mirties pareiškė nuoširdžią užuojautą jos šeimai ir Venesuelos lietuvių bendruomenei.

2023 m. rugsėjo 15 d. LR Prezidentas G. Nausėda pareiškė užuojautą dėl nusipelnusio Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių, energetikos inžinieriaus Vytauto Alksninio mirties. V. Alksninis buvo vienas iš Niujorko lietuvių „Kultūros židinio“ Bruklino steigėjų, prisidėjo steigiant Alfredo Senno fondą Lietuvai remti, kuris sudarė galimybes įvairių sričių Lietuvos specialistams gilinti studijas JAV.

2023 m. rugsėjo 19 d. LR Prezidentas G. Nausėda su darbo vizitu lankėsi Niujorke. Šalies vadovas dalyvavo memorialinės lentelės Lietuvos bibliotekininkui, bibliografui

Antanui Ulpiui atidengimo ceremonijoje Žydų mokslinių tyrimų institute (YIVO). Prezidento teigimu, svarbu saugoti atmintį apie Lietuvos bibliotekininko, bibliografo, Vilniuje veikusių Knygų rūmų direktoriaus A. Ulpio ir „Popieriaus brigados“ poelgius, nes jų dėka nacių ir sovietų okupacijų metu buvo išsaugoti tūkstančiai žydų knygų ir dokumentų.

Prasidėjus nacių okupacijai, apie 20 žydų iš Vilniaus geto – vadinamoji „Popieriaus brigada“, rizikuodami savo gyvybėmis, slėpė žydiškas knygas, Toros ritinius ir kitus dokumentus. Vėliau šiuos unikalius leidinius nuo sovietų sunaikinimo išgelbėjo Knygų rūmų direktorius A. Ulpis, paslėpęs juos Šv. Jurgio bažnyčioje įrengtoje saugykloje.

2022 m. YIVO užbaigė septynerius metus vykdytą projektą: buvo apdorota, išsaugota ir suskaitmeninta YIVO prieškario biblioteka ir archyvai, išgelbėti Vilniuje. Niujorke ir Vilniuje esanti medžiaga, suskaldyta Antrojo pasaulinio karo metais, pirmą kartą buvo sujungta skaitmeniniu būdu ir nuo šiol yra prieinama visuomenei.

2023 m. rugsėjo 19 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Jungtinėse Amerikos Valstijose, Naujajame Džersyje, susitiko su žymaus lietuvių išeivijos dailininko Kazio Varnelio sūnumi, menininku, istoriku Kaziu Varneliu. Lietuvos pirmoji ponia pabrėžė, kad šalies institucijos yra pasiruošusios toliau plėtoti K. Varnelio palikimą. D. Nausėdienė priminė, kad šių metų liepą vykusiame NATO viršūnių susitikime Vilniuje K. Varnelio kūryba buvo vienas iš Lietuvos pristatymo elementų: LITEXPO erdvėse buvo eksponuojami 5 jo darbai, K. Varnelio darbu buvo papuoštas reprezentacinis NATO viršūnių susitikimo maišelis. D. Nausėdienė taip pat domėjosi K. Varnelio jaunesniojo kūrybine veikla, bendravimu ir bendradarbiavimu su Lietuva, šiuolaikiniais menininkais, teiravosi apie lietuvių pabėgėlių šeimų gyvenimą JAV XX a. 8 ir 9 dešimtmečiuose.

2023 m. rugsėjo 22 d. LR Prezidentas G. Nausėda susitiko su Los Andželo lietuvių bendruomene. Su Los Andželo Šv. Kazimiero parapijoje gausiai susirinkusiais lietuviais šalies vadovas diskutavo apie Lietuvos aktualijas, lietuviybės puoselėjimą ir pilietybės išsaugojimą. Prezidentas pabrėžė, jog Lietuvai svarbus kiekvienas lietuvis, kad ir kur pasaulyje gyventų. Kalbėdamas Lietuvos pilietybės tema, šalies vadovas akcentavo, kad artėjantis referendumas šiuo klausimu reikalauja visuomenės susitelkimo ir aktyvumo. Pasak Prezidento, siekiant pozityvaus referendumo rezultato būtinas didelis piliečių aktyvumas balsuojant, įskaitant ir užsienio lietuvius, tad ruoštis referendumui ir raginti bendrapiliečius balsuoti reikia pradėti jau dabar.

Vizito Los Andžele metu šalies vadovas taip pat apsilankė mokslininkės antropologės Marijos Gimbutienės archyvuose.

2023 m. rugsėjo 22 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė susitiko su Los Andželo Šv. Kazimiero lituanistinės mokyklos kolektyvu. Tai – viena seniausių pasaulyje lietuviškų mokyklų, jai daugiau nei 70 metų. Ši mokykla yra viena iš nedaugelio pasaulyje neformaliojo lituanistinio švietimo įstaigų, turinčių 12 klasių. Susitikime taip pat dalyvavo San Fransisko lituanistinės mokyklos „Genys“ atstovai. Pirmoji ponia pabrėžė, kad Lietuva stengiasi prisidėti prie lituanistinių mokyklų užsienyje veiklos mokymosi medžiaga ir priemonėmis, grožine literatūra. Sukurta rekomendacinė lituanistinio švietimo programa, kuriama ir lietuvių kalbos gebėjimų įsivertinimo sistema. Taip pat plačiau prieinami tapo skaitmeniniai išteklių mokyti lietuvių kalba. Kasmet gausėja vasaros stovyklų užsienio lietuvių vaikams Lietuvoje. Jos pildo šeimų pastangas supažindinti vaikus su Lietuva, lankant artimuosius.

D. Nausėdienė padėkojo Šv. Kazimiero lituanistinės mokyklos bendruomenei už pastangas, atsidavimą ir profesionalumą. Mokykla yra tapusi jaunų šeimų susibūrimo vieta ir gyvastingos veiklos centru. Be standartinės mokymosi programos, papildomas dėmesys skiriamas religiniam auklėjimui, minėjimams, šventėms, konkursams, labdarai, tradicijų puoselėjimui, šokių ir dainų šventėms. Šiuo metu mokyklą lanko 170 mokinių, joje dirba 30 pedagogų.

2023 m. spalio 18 d. LR Prezidentas G. Nausėda, su oficialiu vizitu lankydamasis Australijoje, susitiko su Melburno lietuvių bendruomene. Šalies vadovas su gausia ir gilia tradicija turinčia Australijos lietuvių bendruomene aptarė pilietybės išsaugojimo, lituanistinio švietimo, bendruomenės telkimo klausimus, paramą Ukrainai. Prezidentas pabrėžė, kad Lietuva visada jautė Australijos lietuvių bendruomenės paramą kovoje dėl nepriklausomybės ir stiprinant demokratines vertybes mūsų visų kuriamoje Tėvynėje. Šalies vadovas teigė, kad Australijos lietuvių vaidmuo šių dienų įtemptoje geopolitinėje situacijoje, brutalaus Rusijos karo prieš Ukrainą akivaizdoje yra nepaprastai svarbus. Kalbėdamas Lietuvos pilietybės tema, Prezidentas akcentavo, kad siekiant pozityvaus referendumo rezultato būtinas didelis piliečių ir užsienio lietuvių aktyvumas balsuojant. Tikimasi, kad išreikšti savo pilietinę valią paskatins ir pirmą kartą Australijoje organizuojamas balsavimas Lietuvos ambasadoje Kanberoje.

2023 m. spalio 18 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Melburno lietuvių klube susitiko su Australijos lituanistinio ugdymo įstaigų ir Melburno lietuvių bendruomenės atstovais. Pirmoji ponia atkreipė dėmesį į tai, kad septintą gyvavimo dešimtmetį skaičiuojančiame Melburno lietuvių klube pulsuoja tikra lietuviška dvasia, kuri juntama vos įžengus į šiuos namus. Ją diasporos atstovai puoselėja bei saugo, iš kartos į kartą perduodami lietuvių kalbos mokymą, tradicijas ir papročius. Taip palaikomi bendruomeniniai ryšiai, telkiamos šeimos, įkvepiamas jaunimas, dalijamasi žiniomis apie Lietuvą, jos kultūrą, istoriją ir dabartį.

Lietuvos pirmoji ponia taip pat padėkojo tautinių šokių kolektyvų „Linas“, Melburno vaikų tautinių šokių grupės ir folklorinės grupės „Pamesta klumpė“ vadovėms bei narėms, kitiems Australijoje veikiantiems lietuvių meno kolektyvams, kurie savo neblėstančia energija ir veikla taip pat reikšmingai prisideda prie lietuvių gyvybingumo ir patrauklių jos sklaidos būdų. Susitikime su D. Nausėdine dalyvavo lituanistinės mokyklos „Mano kalba“ mokytojai, lituanistinio vaikų darželio „Pelėda“ vadovė su vaikais, tautinių šokių kolektyvo „Linas“ atstovai, „Džiugo“ tunto skautų bendruomenės nariai, Melburno vaikų tautinių šokių grupės, folklorinės grupės „Pamesta klumpė“ nariai.

2023 m. spalio 19 d. LR Prezidentas G. Nausėda su oficialiu vizitu lankėsi Australijoje – Kanberoje susitiko su lietuvių kilmės Pietų Australijos regiono premjeru Peteriu Malinausku. Susitikime Lietuvos vadovas džiaugėsi Lietuvos ir Australijos bendramintiškumu ir stiprėjančiu bendradarbiavimu. Prezidentas pabrėžė, kad Australijoje gyvena apie 3 tūkst. lietuvių ir 20 tūkst. lietuvių kilmės asmenų, o Pietų Australijos valstijoje veikia viena aktyviausių lietuvių bendruomenių. G. Nausėda teigė, kad Lietuva vertina Australiją kaip patikimą saugumo partnerę ir siekia visapusiškos bendradarbiavimo plėtros: ekonomikos, mokslo, žmoniškojo kapitalo srityse, skatinant studentų ir akademinius mainus, kultūrinį bendradarbiavimą.

2023 m. spalio 20 d. LR Prezidentas G. Nausėda ir pirmoji ponė D. Nausėdienė savo vizitą Australijoje užbaigė Kanberoje susitikimu su Australijos lietuvių bendruomenių atstovais. Prezidentas pasidžiaugė susitikęs su visos Australijos lietuvių atstovais, padėkojo jiems už lietuviybės puoselėjimą, istorinės atminties išlaikymą ir išreiškė lūkestį, kad šis susitikimas ir pokalbiai bus didelė paskata turiningoms diskusijoms apie lietuviybės puoselėjimą Australijoje ir ateities planus.

Prezidentas šiame susitikime įteikė ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medalį Australijos lietuviui Viktorui Adamsui – buvusiam Australijos lietuvių krašto tarybos nariui, žurnalistui, ilgamečiam lietuvių kalbos, lietuviškų tautinių tradicijų, lietuviškos tapatybės, tautiško patriotizmo stiprintojui lietuvių išeivijoje Australijoje. Šalies vadovas padėkojo V. Adamsui už mūsų tautinio tapatumo puoselėjimą.

Susitikime dalyvavo ir Lietuvos žurnalistų sąjungos Kelionių žurnalistų klubo organizuojamos ekspedicijos „Olegas Truchanas 100 Australija–Tasmanija“ nariai. Šiomet garbiausiam Australijos lietuviui, keliautojui, fotografui, gamtosaugininkui Olegui Truchanui būtų sukakę 100 metų, tad šia proga Lietuvos žurnalistai planavo apsilankyti Australijoje ir Tasmanijoje, kopti į O. Truchano vardu pavadintą kalną, aplankyti jo šeimą, skaityti paskaitas Sidnėjaus ir Hobarto universitetuose, susitikti su lietuvių bendruomenėmis ir taip pagerbti mūsų tėvynainio atminimą. Prezidentas pasveikino prieš savaitę kelionę pradėjusius ekspedicijos dalyvius ir palinkėjo turiningo bei įspūdžių kupino kelio.

Prezidentas ir pirmoji ponė susitikime padėkojo Australijos bendruomenių atstovams už lietuvių kalbos, kultūros, papročių puoselėjimą ir perdavimą ateities kartoms. Šalies vadovo teigimu, užsienio lietuvių ryšiui su Lietuva išsaugoti yra svarbus ir pilietybės klausimo sprendimas 2024 m. referendume. G. Nausėda pasidžiaugė, kad kitais metais Lietuvos piliečiams balsavimas rinkimuose pirmą kartą bus organizuojamas Lietuvos ambasadoje Kanberoje, ir paskatino Australijos lietuvius aktyviai dalyvauti ir išreikšti pilietinę valią.

2023 m. spalio 30 d. LR Prezidentas G. Nausėda pareiškė užuojautą dėl gydytojos, partizano Juozo Lukšos-Daumanto žmonos Nijolės Bražėnaitės-Lukšienės-Paronetto mirties.

Vytauto Didžiojo universitete

2023 m. birželio 6 d. Vytauto Didžiojo universitete (VDU) viešėjo profesorė Birutė Marija Galdikas – lietuvių kilmės pasaulinio garso antropologė, gamtosaugininkė, žymiausia orangutanų tyrinėtoja, VDU garbės daktarė. Profesorė skaitė viešą paskaitą „Kur dingo patinai?“ ir bendravo su studentais, mokslininkais bei ja besizavinčiais kauniečiais, vos sutilpusiais į auditoriją. Daugiau nei 50 metų orangutanus tyrinėjanti mokslininkė pasakojo apie naujausią savo mokslinių tyrimų kryptį – išnykimą.

2023 m. spalį Vytauto Didžiojo universitetas paskelbė lietuvių diasporos mėnesiu ir kvietė skirti dėmesio lietuvių diasporai – jos istorijai, bendruomenių, lituanistinių mokyklų veiklai. Tai – renginių ciklas, jungiantis VDU, kitų organizacijų, institucijų ir pavienių mokslo ir kūrybos atstovų iniciatyvas, susijusias su lietuvių diasporos tematika.

2023 m. spalio 18 d. VDU Pasaulio lietuvių universitetas kvietė į diskusiją apie lietuvių diasporoje parašytus mokslinės fantastikos tekstus ir jų kūrėjus, tarp kurių garsiausias – Algio Budrio vardas.

A. Budrys yra įtrauktas į 25 žymiausių XX a. antrosios pusės rašytojų fantastų sąrašą, jo romanai ir apsakymai yra pasaulyje pripažinti kaip mokslinės fantastikos klasika, o jo tekstai minimi ir analizuojami straipsniuose bei knygose. Sovietmečiu apie šį fantastą niekas nežinojo – gali būti dėl to, kad jo tėvas buvo antisovietškai nusiteikęs žmogus; tačiau net ir dabar Lietuvoje šis žymus lietuvių išeivijos rašytojas nėra itin žinomas.

Diskusijoje dalyvavo literatūrologas, A. Budrio fantastinių romanų tyrinėtojas Pranas Vaičaitis ir mokslinės fantastikos literatūros žinovas, istorikas Vaidas Dačiola. Diskusiją moderavo literatūrologė Gerda Pilipaitytė.

Renginys vyko kavinėje-muziejuje „RetroBytes“ (K. Donelaičio g. 65, Kaune). Tai buvo renginių ciklo „Spalis – lietuvių diasporos mėnuo“ programos dalis.

2023 m. spalio 18–20 d. VDU rektorius prof. Juozas Augutis kartu su LR Prezidentu G. Nausėda bei atstovais iš kitų šalies mokslo ir verslo organizacijų lankėsi Melburne, Australijoje, vykusiame pirmajame Australijos Viktorijos valstijos ir Lietuvos verslo ir mokslo forumo. Lietuvos mokslininkų delegacija, vadovaujama Lietuvos mokslo tarybos pirminko dr. Gintaro Valinčiaus, šio vizito metu lankėsi Australijos mokslo institucijose, susitiko su mokslo bendruomenės, lietuvių diasporos atstovais bei su Australijos kolegomis diskutavo apie Lietuvos ir Australijos akademinio bendradarbiavimo perspektyvas.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2023 m. birželio 1 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus surengė mokslinę konferenciją „Kovo 11-osios Respublikos vizionieriai“, skirtą žymaus lietuvių išeivijos visuomenininko, teisininko, ekonomisto Algimanto Petro Gurecko 100-osioms gimimo metinėms paminėti. Konferencijos dalyviai prisiminė A. Gurecko (1923–2020) politinę, visuomeninę veiklą, diskutavo apie lietuvių išeivijos intelektualinį palikimą, nepriklausomos Lietuvos valstybės vizijas, teorinį ir praktinį indėlį kuriant Kovo 11-osios Respublikos valstybės bei konstitucijos pamatus.

2023 m. rugsėjo 7 d. VDU Lietuvių išeivijos institute lankėsi pirmojo Lietuvos Respublikos garbės konsulo (1992–2000) Argentinoje Algimanto Rastausko (1935–2020) žmona Nelida Rastauskienė, dukros Ariana Rastauskaitė-Kairevičienė ir Daniela Rastauskaitė-Draugelis. Susitikime dalyvavo VDU Lietuvių išeivijos instituto direktorius prof. Egidijus Aleksandravičius, prof. Dalia Kuizinienė, dr. Daiva Dapkutė, dr. Asta Petraitytė-Briedienė, Mindaugas Lastas, VDU HMF prodekanas dr. Giedrius Janauskas, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius A. Antanaitis, Pasaulio lietuvių universiteto (PLU) komandos narės G. Pilipaitytė ir Rūta Pūraitė. Susitikimo dalyviai aptarė garbės konsulo Argentinoje A. Rastausko istorinio palikimo, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir Argentinos lietuvių archyvų išsaugojimo, tyrimų, prieigos ir sklaidos klausimus.

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2023 m. gegužės 5 d. vyko Vytauto Osvaldo Virkau dienoraščio pristatymas, kuriame dalyvavo knygos sudarytoja prof. dr. D. Kuizinienė, prof. dr. Rasa Žukienė, dr. D. Dapkutė. V. O. Virkau (1930–2017) – lietuvių grafikas, tapytojas, visuomenininkas, kurio gyvenimas buvo paženklintas emigracija Vakarų Europoje, vėliau Jungtinėse Amerikos Valstijose. Knygoje skelbiamas V. O. Virkau dienoraštis apima 1944–1952 metų laikotarpį, jame nuosekliai ir detaliai fiksuojami pasitraukimas iš Lietuvos, gyvenimas Vokietijoje, išvykimas į Jungtines Amerikos Valstijas ir keleri gyvenimo šioje šalyje metai. Dienoraščio įrašai liudija svarbiausius jauno žmogaus (paauglio, vėliau studento) gyvenimo svietimoje aplinkoje išgyvenimus ir patirtis. Skaitydami šią knygą pažvelgiame ir į daugelio tuo metu svetur gyvenusių lietuvių išgyvenimus, gimtinės praradimo jausmus, netektis, nežinomybę ir viltis nelengvai kuriantis svietimoje aplinkoje.

Taip pat vyko V. O. Virkau dailės darbų parodos atidarymas, kuri buvo eksponuojama Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje iki rugsėjo 30 d.

2023 m. birželio 13 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko susitikimas su pianiste Mūza Rubackyte ir jos knygos „Gimusi po fortepijonu“ pristatymas.

2023 m. rugsėjo 21 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko diskusija „Rytų ir Centrinės Europos ateitis Rusijos karinės agresijos fone“, skirta Prahos pavasario 55-osioms metinėms paminėti, VDU prof. Leonido Donskio atminimui prisiminti ir pagerbti, pratęsiant jam rūpėjusių temų svarstymą.

Diskusijoje, kurią moderavo VDU prof. E. Aleksandravičius, dalyvavo VDU mokslininkė, Paryžiaus politikos mokslų instituto „Sciences Po“ dėstytoja Emilija Pundziūtė-Gallois, mokslo bendradarbis asociacijoje „Association for International Affairs“ Prahoje Pavelas Havlicekas, fondo „Pogranicze“ ir Tarptautinio centro dialogui direktorius prof. Krzysztof Czerwinski.

2023 m. spalio 4 d. vyko J. Meko filmo „Reminiscences of a Journey to Lithuania“ (1972) peržiūra. Filmą pristatė literatūrologas dr. Ramūnas Čičelis. Po filmo vyko aptarimas.

Filmas susideda iš trijų dalių. Pirmąją sudaro medžiaga, kurią J. Mekas nufilmavo pirmaisiais metais Amerikoje, daugiausia nuo 1950 iki 1953 m. Įvairūs imigrantų gyvenimo kadrai Bruklino, Niujorke, piknikai, šokiai, dainavimas, Williamsburgo gatvės. Antroji dalis buvo nufilmuota 1971 m. rugpjūtį Lietuvoje. Beveik visa filmuota medžiaga yra iš Biržų rajone esančio Semeniškių kaimo, kuriame gimė Jonas ir Adolfas Mekai. Per tą kelionę broliai Mekai grįžo namo pirmą kartą per 25 metus. Trečioji dalis prasideda Elmsborne (Vokietijoje), kuriame per karą vienerius metus Mekai praleido priverstinio darbo stovykloje, vėliau rodoma jų viešnagė Vienoje.

Renginys buvo renginių ciklo „Spalis – lietuvių diasporos mėnuo“ programos dalis.

2023 m. spalio 5 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko profesoriaus E. Aleksandravičiaus knygos „Spalvos ir juostos: akademinės lietuvių skautijos istorija, 1924–2024“ pristatymas. Pristatyme dalyvavo Algirdas Antanas Avižienis (Vytauto Didžiojo universitetas, Kalifornijos universitetas), Daiva Kuzmickaitė (Mykolo Romerio universitetas), Jolita Buzaitytė-Kašalynienė (Vilniaus universitetas) ir knygos autorius E. Aleksandravičius. Pristatymą moderavo istorikas Egidijus Balandis (Vytauto Didžiojo

universitetas). Pristatymas buvo renginių ciklo „Spalis – lietuvių diasporos mėnuo“ programos dalis.

2023 m. spalio 12 d. vyko dr. Gedos Montvilaitės paskaita-diskusija „Milanas Kundera – tylusis balsas emigracijoje“. Renginyje taip pat dalyvavo M. Kunderos kūrinių vertėjas į lietuvių kalbą Almis Grybauskas. Renginį moderavo prof. D. Kuizinienė.

2023 m. spalio 25 d. vyko filmo „The Story of the Baltic University“ peržiūra. Jį komentavo istorikas dr. E. Balandis. Po filmo vyko aptarimas. „The Story of the Baltic University“ yra dokumentinis filmas apie Pabaltijo universitetą Hamburge, veikusį pokario metais – 1946–1949-aisiais. Buvę šio universiteto studentai iš trijų Baltijos valstybių filme pasakoja savo istorijas. Renginys buvo renginių ciklo „Spalis – lietuvių diasporos mėnuo“ programos dalis.

2023 m. spalio 27 d. vyko diskusija „Nuo aukso amžiaus iki krizės: Venesuelos lietuvių likimai“, kurioje buvo kalbama apie Venesuelos ir joje veikiančios lietuvių bendruomenės klestėjimo ir nykimo etapus, bendruomenės virtualizaciją ir Lietuvoje šiuo metu besikuriančią Venesuelos lietuvių repatriantų bendruomenę.

Diskusijoje dalyvavo Lietuvoje gyvenantys Venesuelos lietuviai Gabrielis Orentas, Antonio Baronas, Audronė Surošaitė, taip pat istorikas doc. dr. G. Janauskas. Vaizdinę medžiagą apie šią dienę Venesuelą pristatė Europos Parlamento Vertimų biure Liuksemburge dirbantis Irmantas Škėrys, kuris ją parengė kartu su vaizdo reklamos ir kino kūrėju Ridu Beržausku.

Diskusiją iliustravo fotografijų paroda „Venesuelos aukso amžius lietuvių akimis“, kurią sudaro Venesuelos lietuvių fotografo Gedimino Orento darbai, daryti XX a. 6–7 dešimtmėčiuose, bei panašiu laikotarpiu užfiksuotos Venesuelos lietuvių bendruomenės gyvenimo akimirkos. Renginys buvo renginių ciklo „Spalis – lietuvių diasporos mėnuo“ programos dalis.

Kitose institucijose

2023 m. gegužės 12 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituaniistikos skyrius surengė 8-ąjį kasmetinį seminarą, skirtą diasporą tyrinėjantiems mokslininkams ir visiems, besidomintiems šiomis temomis. Dalis seminaro dalyvių sugrįžta kasmet arba kone kasmet. Kai kurie dalyvavo pirmą kartą.

Seminaro pradžioje Nacionalinės bibliotekos Lituaniistikos skyriaus darbuotoja Dalia Cidzikaitė prisiminė, kad idėja rengti tarpdalykinius lietuvių diasporos tyrėjų seminarus, kurių dalyviai dalytųsi mintimis apie vykdomus tyrimus ir padėtų vieni kitiems rasti reikiamus šaltinius, kilo, kai Nacionalinėje bibliotekoje buvo surengtas tarptautinis Baltijos šalių paveldo tinklo (*The Baltic Heritage Network, BaltHerNet*) seminaras. D. Cidzikaitė taip pat akcentavo, kad seminaruose siekiama sukurti neformalią atmosferą, todėl sąmoningai neakcentuojami dalyvių mokslo laipsniai, pedagoginiai vardai. Nacionalinės bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento direktorė Jolanta Budriūnienė pabrėžė, kad seminarų bendrasis vardiklis – diaspora, tačiau šiuose renginiuose galima sužinoti, ką veikia labai skirtingomis temomis besidomintys tyrėjai.

Pirmoje seminaro dalyje vyravo su menais, kultūra susijusios temos. Muzikologė Aušra Strazdaitė-Ziberkienė aptarė kelis kartus JAV gyvenusio kompozitoriaus, pirmosios lietuvių operos „Birutė“ autoriaus Miko Petrausko eksponatų, saugomų Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų skyriuje, tyrimų problematiką. Muzikologas Darius Kučinskas pasidalijo patirtimi iš savo kelionių į JAV: papasakojo apie darbo lituanistiniuose archyvuose specifiką, pažintis su JAV lietuvių visuomenininkais, muzikais. Į diasporos tyrėjų seminarus vis sugrįžtanti literatūrologė Akvilė Šimėnienė kalbėjo apie diplomato, vertėjo Povilo Gaučio ir ispanistės, literatūrologės Birutės Cipliauskaitės gilų intelektualinį ryšį išeivijoje, pasidalijo mintimis apie darbą archyvuose JAV. Lietuvos nacionalinio muziejaus istorikė Giedrė Milerytė-Japertienė papasakojo apie rengiamą didelę migracijos istorijos parodą, daugiau dėmesio skirdama ekspedicijai į Pietų Ameriką. Anot istorikės, siekiama „suartinti Lietuvoje ir už jos ribų gyvenančius asmenis“. Istorikas Viktoras Bilotas aptarė vėliausius tyrimus apie Sibiro lietuvius. Rašytoja Sandra Bernotaitė pasidalijo lietuvių literatūros sklaidos diasporoje ir vertimų į užsienio kalbas vizija, skatino kūrybiškai žiūrėti į iššūkius, problemas. Politologė Ieva Padolskytė, bene jauniausia seminaro dalyvė, aptarė antrosios kartos Pietų Amerikos lietuvių grįžtamąją migraciją į sovietinę Lietuvą, tautinės identifikacijos problemą jų gyvenimo pasakojimuose. Istorikė Ina Ėmužienė trumpai pristatė sovietinės Lietuvos viešąją komunikaciją lietuvių diasporai Šiaurės Amerikoje. Lietuvos literatūros ir meno archyvo vadovas Juozapas Blažiūnas supažindino su šio archyvo 2022 m. iš užsienio gautais dokumentais ir planuojamais darbais 2023 m. Pačioje seminaro pabaigoje D. Cidzikaitė papasakojo kone detektyvinę istoriją apie Kanadoje gyvenusią lietuvių rašytoją Magdalėną Raškevičiūtę-Eggleston ir 1955 m. išėjusį jos romaną su autobiografiniais motyvais „Mountain Shadows“. Džiugu, kad pagaliau pavyko gauti šios knygos egzempliorių. Jis artimiausiu metu papildys Nacionalinės bibliotekos fondus.

Į diskusijas įsitraukė, patirtimis ir nuomonėmis laisvai, neformaliai dalijosi ir tie, kurie patys neskaitė pranešimų. Seminare aktyviai dalyvavo naujoji Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) atstovė Lietuvoje Skirma Kondratas, jos sutuoktinis istorikas, visuomenininkas, ilgametis Vilniaus universiteto muziejaus direktorius Ramūnas Kondratas, LRT radijo žurnalistė, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto doktorantė Rūta Kupetytė, Nacionalinės bibliotekos Lituanistikos skyriaus tyrėjas istorikas Juozas Skirius ir daugelis kitų.

Vakare seminarą pratęsė prof. dr. Aušros Martišiūtės-Linartienės knygos „Juozas Vaičkus – lietuviško teatro ir kino *spiritus movens*“ pristatymas. Renginyje dalyvavo knygos autorė A. Martišiūtė-Linartienė, doc. dr. Žydronė Kolevinskienė, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos studentai skaitė knygos ištraukas.

2023 m. liepos 5 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje svečiavosi Lituanistikos tyrimo centro Čikagoje (JAV) valdybos pirmininkė K. Lapienytė. Susitikime su Nacionalinės bibliotekos generaliniu direktoriumi prof. dr. Renaldu Gudausku ir Dokumentinio paveldo tyrimų departamento direktore dr. Jolanta Budriūniene buvo aptartos pastaruoju metu išryškėjusios naujos tarpinstitucinio bendradarbiavimo perspektyvos. Kalbėta apie bendras veiklas aktualinant lietuvių išeivijos kultūros paveldą, rankraštinių ir publikuotų dokumentų skaitmeninimo projektų galimybes, lietuvių diasporos tematikos mokslo tyrimų intensyvinimą. Susitikimo dalyviai aptarė rengiamos atnaujintos tarpinstitucinio bendradarbiavimo sutarties projektą. Ją pasirašyti numatyta artimiausiu metu.

2023 m. liepos 20 d. Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką aplankė Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos organizuojamų lituanistinių studijų dalyviai – užsienio lituanistinių mokyklų mokytojai. Nacionalinė biblioteka jau ne vienus metus kviečia šių kursų dalyvius apsilankyti bibliotekoje, diskutuoti mokytojams aktualiomis temomis, pasidalyti patirtimi, rūpimais klausimais, klausytis bibliotekos specialistų parengtų paskaitų. Šiais metais mokytojai taip pat kviešti dalytis įžvalgomis diskusijoje „Lituanistinio švietimo integruota programa. Kaip mokysime lietuvių kalbos?“. Nacionalinė biblioteka, kaip ir kasmet, pakvietė mokytojus diskutuoti ir klausytis paskaitų, kurias skaitė Nacionalinės bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus tyrėjai, mokslininkai.

2023 m. liepos 31 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos fondai pasipildė keliomis dešimtimis lituanikos ir judaikos knygų – visas jas padovanojo bibliotekoje viešėjęs JAV lietuvis Donatas Januta. Daugiau nei pusė Nacionalinei bibliotekai padovantų knygų yra patį JAV lietuvių dominančios judaikos tematikos.

2023 m. spalio 13 d. žymus keliautojas A. Valujavičius Lietuvos nacionaliniam muziejui perdavė irklą, naudotą kelionėje per Atlantą, skirtoje S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio 90-osioms metinėms atminti. Lietuvos nacionalinio muziejaus istorijos rinkiniai pasipildė vertingu eksponatu, kurį ateityje planuojama pristatyti ir visuomenei.

Kroniką parengė Rūta PŪRAITĖ

Šaltiniai

<https://adamkuslibrary.lt/>
<https://iseivijosinstitutas.lt/>
<https://www.vdu.lt/>
<https://www.draugas.org/>
<https://www.lrt.lt/>
<https://pasauliolietuviai.lt/>
<https://plb.lt/>
<https://plb.lt/document-category/2023-m/>
<https://www.lrp.lt/lt>
<https://lrs.lt/>
<https://lrv.lt/>
<https://www.urm.lt/>
<https://www.lnb.lt/>
<https://www.archyvai.lt/lt/lvat.html>

Apie autorius

ČIČELIS
Ramūnas

Humanitarinių mokslų daktaras,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lituanistikos katedros lektorius
El. paštas: ramunas.cicelis@vdu.lt

ČYPAITĖ-GILĖ
Dovilė

Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto doktorantė
El. paštas: dcypaitee@gmail.com

DAPKUTĖ
Daiva

Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: daiva.dapkute@vdu.lt

DRUNGA
Mykolas
(1948–2023)

Humanitarinių mokslų daktaras,
buvęs Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojas

JONKUTĖ
Viktorija

Humanitarinių mokslų daktarė,
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto stažuotoja
jaunesnioji mokslo darbuotoja, mokslininkė
El. paštas: viktorija.jonkute@liti.lt

KUZMICKAITĖ
Daiva Kristina

Socialinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja,
Mykolo Romerio universiteto lektorė
El. paštas: daiva.kuzmickaite@vdu.lt

LAUKAITYTĖ Regina	Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja El. paštas: regilauk@gmail.com
PETRAITYTĖ- BRIEDIENĖ Asta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas: asta.petraityte-briediene@vdu.lt
PŪRAITĖ Rūta	Istorijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių universiteto darbuotoja El. paštas: ruta.puraite@vdu.lt
RUPŠIENĖ Alisija	Istorijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto administratore El. paštas: alisija.rupsiene@vdu.lt
SENN Ann	Betelio universiteto (Sent Polas, Minesota) edukologijos krypties doktorantė El. paštas: asennas0412@gmail.com
TUTLYTĖ Kristina	Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros doktorantė El. paštas: kristina.tutlyte@vdu.lt
VAITONYTĖ Gintarė	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Edukologijos tyrimų instituto mokslo darbuotoja El. paštas: gintare.vaitonyte@vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas „Oikos“ (gr. *na-mai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato „Times New Roman“ 12 šrifto, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridama literatūra.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktorei Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse „EBSCO Publishing“ duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą („Chicago: notes and bibliography method“).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas (-i) puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatariewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Lauras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas arba nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis arba lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Interneto puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta / atnaujinta / žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardės abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikieliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, eds. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called “Oikos” (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the “Oikos” Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, “Times New Roman” 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names (<http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person’s name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt to the Editor-in-Chief Dalia Kuizinienė at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

“Oikos” is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow “The Chicago Manual of Style”.

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

- ¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.
- ² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.
- ³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.
- ⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

- ⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.
- ⁶ *Ibid.*, 67.
- ⁷ *Ibid.*

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

- ¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

- ¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, “Title of book part, section, chapter: subtitle”, in *Book title and subtitle*. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

- ¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, “Title of article”, *Name of journal* (year), page(s) cited.

- ¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.
- ² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.
- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, “Name of web page”, *Name of web site*, “Title of book part, section, chapter: subtitle”, Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, “All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes”, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografinės-nuorodos>.
- ³ “Chicago-Style Citation Quick Guide”, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a, an, the, der*, etc.), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . – Vilnius : Versus aureus, 2006- .
Nr. 2 (36). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2023. – 184 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2023 Nr. 2 (36)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.36>

Redaktorė *Simona Grušaitė-Šukienė* (lietuvių k.)
Redaktoriai *Mykolas Jurgis Drunga, Jurgita Vaičenonienė* (anglų k.)
Maketuotojas *Kęstutis Obelenis*

2023 11 20. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K23-050

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt